ÖNSÖZ

Doğu ile Batı arasında adeta bir köprü vazifesini gören Balkanlar, her zaman güçlü devletlerin ilgisini çekmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti de, Anadolu topraklarındaki konumunu sağlama aldıktan sonra, ilk akınlarını Balkanlar yönünde yapmıştı. İstanbul fethedilmeden uzun zaman önce Balkanların büyük bir kısmının fethedilmiş olması Osmanlıların buraya verdiği değeri göstermesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Türkler burayı fethettikten sonra bölgeyi devletin ana bünyesinin bir parçası haline getirmekle kalmadı, burada yaşayan halkı da devletin aslî tebaası arasında saydı.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve buna bağlı olarak da askerî ve siyasî gücünün iyice zayıfladığı XIX. asrın son çeyreği ve XX. asrın başı, bölgede nesiller boyunca bir arada huzur içinde yaşayan Müslümanlar ve Hıristiyanlar için huzursuzluk, zulüm hatta terörle dolu bir zaman dilimi haline dönüşmüştü. Bu zaman zarfında sıkıntıların en yoğun şekilde yaşandığı devre II. Abdülhamit dönemi olmuştur. Onun döneminde bölgede yaşayan Hıristiyan gruplar, hem birbirleriyle hem de orada yaşayan sivil Müslümanlar ve Osmanlı askerleri ile kanlı mücadelelere giriştiler. Bu mücadele esnasında bölgenin sakinleri olan Müslümanlar ve Hristiyanlar ciddî şekilde yara alırken, Avrupa ülkeleri ise bu kargaşa ortamından faydalandılar. Bunun sonucunda Balkanlar ana bünyeden koparıldılar. Bu kopuş Balkan Hıristiyanlarının beklentisinin aksine, bölge halklarının durumunu düzelten bir hadise de olmadı. Bu gün Makedonya'nın tarihi ile ilgilenen, hatta taraflı, dahası Osmanlı'ya önyargıyla da bakan ve onu işgalci olarak tanımlayan yerel tarihçiler bile, bu tarihî dönemden bahsederken, hiç değilse satır aralarında söz konusu beklentinin boşa çıktığını ve Osmanlıların yörede sağladığı adalet, özgürlük ve hoşgörüye değinmeden geçememektedirler. Bu sebeple yazdıkları tarih ne kadar taraflı olursa olsun, çok önemli gerçekler de ihtiva edebilmektedir.

Balkan Savaşları sonucunda bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti sona erdi. Ardından patlak veren I. Dünya Harbi yeni oluşumların tetikçisi oldu. Batılı ülkelerin onayı neticesinde Makedonya'yı da içine alacak bir Yugoslavya Krallığı kuruldu. Bu krallıktaki egemenlik hakkı Sırpların önderliğinde Sırp, Hırvat ve Slovenler arasında paylaşılmıştı. Böylece bağımsız Makedonya uğruna dökülen kan ve sarfedilen çabalar çeyrek asır daha ertelenmiş oldu.

Makedonya, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak ancak II. Dünya Harbi'nden sonra kurulmuştur. Bir devletmiş gibi tarihteki yerini alması, aslında

görece bir ilerleme idi. Çünkü bağımsızlığından bahsetmek mümkün değildi. Bir parçası haline getirildiği Yugoslavya'nın tam kontrolünde olduğu gibi, Sırp milliyetçilerinin baskılarına da maruz kalmaktaydı. Hatta bir parçası olduğu devlet tarafından, öteki ilan edildiği de anlaşılmaktadır. Çünkü Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasından sonra en fakir devlet olduğu ortaya çıkmış olması, buraya hiçbir ciddî katkının yapılmadığını göstermektedir.

İşte bu öneminden dolayı söz konusu bölge hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar özellikle de Berlin Konferansı'nden sonra ortaya atılan ve bölgeye ilgi duyan ülkeleri uzun zaman meşgul eden "Makedonya Meselesi" üzerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu araştırmalar daha çok, bölge ile alâkadar olan ülkelerin ürettiği politikalar sonucunda ortaya çıkan siyasî değişiklikler ve bunun etrafında verilen mücadelelerden bahsetmektedirler. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı ve dünya siyaseti içinde bulunduğu konum ve buna bağlı olarak da maruz kaldığı sıkıntılar üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan söz konusu çalışmalarda, Avrupa ülkeleri ve Rusya'nın Osmanlı'ya uyguladıkları çok boyutlu baskılar sonucunda, hadiseler içinde adeta en öncelikli hedef konumunda bulunan Müslümanların uğradıkları haksızlıklar ve yaşadıkları zorluklar üzerinde pek durulmamıştır. İçinde yaşanılan durumun bütün olumsuzluklarını ilk olarak hisseden Müslümanların gündelik hayatını kökten değiştiren sebep ve hadiselere fazla yer verilmemiştir. Hatta denilebilir ki, o sıralarda cereyan eden çok önemli bazı hadiseler, Müslümanların sıkıntılarını gölgede bırakmış, kargaşa içinde seslerinin çıkmasına engel olmuştu. Bu sebeple zamanın asıl mağdurları olduklarını düşündüğümüz bölge Müslümanlarının durumunu araştırmaya karar verdik.

Sultan II. Abdulhamit dönemi Makedonya'sını konu alan elinizdeki çalışmamız, Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş'te, Osmanlı öncesi ve Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından II. Abdülhamit zamanına kadar olan dönemi genel olarak ele aldık. Birinci Bölüm'de, Osmanlı idaresi muhaliflerinin, Makedonya Müslümanlarının hayatlarındaki rollerine ve Osmanlı Devleti'nden ayrılan küçük komşu ülkelerin daha fazla toprak ve menfaat elde etmek üzere yaptıkları faaliyetlere yer verdik. Ayrıca Balkanlarda meydana gelen hadiselerde büyük tesiri olan Batılı ülkelerin, özellikle İngiltere ve Rusya'nın faaliyetlerine de işaret etmeye çalıştık. İkinci Bölüm'de Makedonya'daki nüfusla ilgili gelişmeleri değerlendirdikten sonra, bölgede yaşayan Müslümanların siyasî, ekonomik ve eğitim durumlarını ele aldık. Üçüncü Bölüm'de, teröre zemin hazırlayan çeşitli unsurların

Osmanlılar aleyhine yürüttükleri propaganda faaliyetleri ile eşkiya hareketleri ve bunlara karşı kilise mensuplarının tutumlarını inceledik. Ayrıca eşkiya hareketlerinin gerekçeleri olarak sunulan, başta Padişah'ın icraatları olmak üzere, özellikle yerel yöneticilerin idaredeki kusurlarına işaret ettik. Bunun dışında günümüze kadar çalışmalarda az yer verildiğini düşündüğümüz Müslümanların can ve mal güvenlikleri ile alâkalı sorunları arşiv belgelerine dayanarak ortaya koymaya çalıştık.

Hem Osmanlı tarihi, hem de doğduğum yer olan Makedonya tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan bu konuyu çalışmam için beni teşvik eden ve araştırmam esnasında değerli katkılarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Nesimi YAZICI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca konunun kaynaklarına ulaşmam hususunda gösterdikleri kolaylıklardan dolayı, İstanbul'da bulunan Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ve İSAM kütüphanesi yetkililerine minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Rahman ADEMİ

ANKARA 2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **1**

İÇİNDEKİLER **4**

KISALTMALAR **6**

GİRİŞ **8**

1.METOT VE KAYNAKLAR 8
1.1. İzlenecek Metot *8*
1.2. Kaynaklar ve Araştırmalar *10*
2. OSMANLI HÂKİMİYETİ ÖNCESİ MAKEDONYA 14
3. OSMANLI DÖNEMİNDE MAKEDONYA 15

BİRİNCİ BÖLÜM **23**

MENFAAT MÜCADELELERİNİN ODAĞINDA MAKEDONYA **23**

1.1. GENÇ OSMANLILAR (İTTİHAD VE TERAKKÎ) VE MASONLAR 25
1.2. KOMŞU VE BÜYÜK DEVLETLERİN MAKEDONYA SİYASETİ 42
1.2.1. BULGARİSTAN *42*
1.2.2. SIRBİSTAN *58*
1.2.2.a. Sırp Çeteleri *60*
1.2.3. YUNANİSTAN *63*
1.2.3.a.Yunan Çeteleri *65*
1.2.4. İNGİLTERE *66*
1.2.5. RUSYA *77*
1.2.6. AVUSTURYA *86*

İKİNCİ BÖLÜM **90**

NÜFUS YAPISI, ISLAHAT VE SOSYO-EKONOMİK DURUM **90**

2.1. NÜFUS 90
2.1.1. GÖÇ 100
2.2. SİYASÎ DURUM 107
2.2.1. Islahat *109*
2.2.2. Berlin Antlaşması *111*
2.2.3. Alınan Tedbirler *113*
2.2.4. Dış Güçlerin Baskısı ve Tahriki *117*
2.2.5. Arnavutlar *120*
2.3. EKONOMİK DURUM 126
2.3.1. Osmanlı Askerinin Durumu *132*
2.3.2. Tebaanın Durumu *134*
2.4. EĞİTİM DURUMU 146

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **160**

YÖNETİM, PROPAGANDA VE GÜVENLİK DURUMU **160**

3.1. YÖNETİCİLERİN YETERSİZLİĞİ 160
3.1.1. Hâkimler *162*
3.1.2. Askerler *164*
3.1.3. Bürokratlar *168*
3.2. PROPAGANDA 172
3.2.1. Avrupa Kamuoyuna Yönelik Propaganda *181*
3.2.2. Osmanlı Askeri Aleyhine Propaganda *185*
3.2.3. Karşı Propaganda *187*

3.3. KİLİSELERİN FAALİYETLERİ 189
3.3.1. Rum Kilisesi *189*
3.3.2. Bulgar Kilisesi *191*
3.4. MÜSLÜMANLARIN CAN VE MAL GÜVENLİĞİ 197
3.4.1. Sivil Hıristiyanların Saldırıları *197*
3.4.2. Silahlı Çetelerinin Saldırıları *199*
3.4.2.a. Bulgar Çeteleri *205*
3.4.3. İlinden (Aziz İlya Günü) İsyanı *214*
3.4.4. Mürzteg Programı *218*
3.4.6. Çete Faaliyetleri Hakkında Yabancı Basın *222*
3.5.OSMANLI İDARESİ TARAFINDAN ALINAN TEDBİRLER 224
3.5.1. İstihbarat Çalışmaları *224*
3.5.2. Diğer Tedbirler *227*

SONUÇ 232

BİBLİYOGRAFYA 237

KISALTMALAR

AÜDTCFD :Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

BOA.HR.SYS : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye, Siyasîye Evrakı.

BOA.Y.PRK.ASK. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Askerîye.

BOA.Y.PRK.AZJ. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhaller.

BOA.Y.PRK.AZN : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Azınlıklar.

BOA.Y.PRK.BŞK : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Başkitabet.

BOA.Y.PRK.DH. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Dahiliye.

BOA.Y.PRK.HR. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye.

BOA.Y.PRK.MK : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Makamat.

BOA.Y.PRK.UM. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Umumi.

BOA.Y.PRK.ZB. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Yıldız Perakende Evrakı, Zabıta.

EBSO : Ege Birliği Sanayi Odası.

İSAM : İslâm Ansiklopedisi Araştırma Merkezi.

İSAM.H.H.P.E. : İslâm Ansiklopedisi Araştırma Merkezi, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı.

MANU : Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite.
(Makedonya Bilim ve Sanat Akademisi).

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.

TTK : Türk Tarih Kurumu.

Bkz	: Bakınız.
Çev.	: Çeviren.
c.	: Cilt.
Der.	: Derleyen.
Haz.	: Hazırlayan.
Nşr	: Neşreden.
s.	: Sayfa.
trz	: Tarihsiz.

GİRİŞ

1.METOT VE KAYNAKLAR

1.1. İzlenecek Metot

Bugün Türkiye'de olduğu gibi Balkanlarda da en çok tartışılan padişahlardan biri II. Abdülhamit (1876–1909) ve saltanat dönemidir. Bunun sebebi, bölgeyi ilgilendiren çok önemli olayların onun zamanında gerçekleşmesidir. İktidarının hemen başında patlak veren Osmanlı-Rus harbi, Osmanlı Devleti'nin en çok Doğu Anadolu bölgesi ile Balkanları etkilemiştir. Bu esnada petrol gibi bir enerji keşfedilmiş, yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Petrol rezervlerinin büyük bir kısmı Osmanlı topraklarında bulunduğundan, hızlı sanayileşen ve bu sebeple her geçen gün artan enerji ihtiyacını karşılamak için tedbir almaya çalışan Batılı ülkeler, Osmanlılar üzerindeki baskılarını artırmıştır. Savaş sonrasında ağır yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, galip gelen Rusya'nın dayattığı koşulları kabul etmek durumunda kalmıştır.

Ayastefanos Antlaşması (3 Mart 1878) sonucunda Rusya'nın elde ettiği avantajlar Batılıların çıkarları bakımından kabul edilemezdi. Bu nedenle söz konusu antlaşmadan kısa bir süre sonra İngiltere'nin inisiyatifi üzerine düzenlenen Berlin Konferansı kararları neticesinde Rusya geri adım atmak zorunda kaldı. Böylece Makedonya'da sona eren Osmanlı hâkimiyeti yeniden tesis edilmekle beraber bölge Müslümanları için sıkıntılı günler başladı. Tuna Vilâyeti örneğinde olduğu gibi Makedonya'yı oluşturan üç vilâyet de yerli ve komşu Hıristiyanların Osmanlı idaresi ve Müslümanların aleyhine başlattıkları faaliyetlerin merkezi oldu. Avrupa ülkeleri ile Rusya'nın Makedonya hadiselerine müdahale etmeleri, meseleye değişik boyutlar kazandırdı.

Elde ettiğimiz bilgilere göre Makedonya ismi ilk defa Sultan II. Abdülhamit zamanında gündeme getirilmiştir. Makedonya ismiyle anılan bölge üç vilâyetin (Manastır, Selanik ve Kosova) ihtiva ettiği yaklaşık yüz bin kilometre kare genişliğinde topraklar olarak tarif ediliyorsa da, nüfus yapısı itibarıyla Makedonların doğrudan ilgi duydukları bölge Selanik ve Manastır vilâyetleri olmuştur. Bölgedeki Müslümanların varlığı Osmanlı

hâkimiyeti öncesine kadar dayanır, ancak onların etkin konuma gelmeleri Osmanlı'nın gelmesi ile başlar. II. Abdülhamit saltanat zamanı bölge Müslümanları açısından sorunların zirveye ulaştığı dönem olmuştur. Daha evvelki zamanlarda Osmanlı ekonomisine önemli destekte bulunan bölge Müslümanları, Batılı ülkelerin desteğine sahip Hıristiyanların aksine, giderek fakirleşmeye başladılar. Ekonomik sıkıntılar yanında artan şiddet olayları, Müslümanların hayatını iyiden iyiye çekilmez hale getirdi.

Sadece Balkanlar ile alâkalı değil, tüm dünya için de buhranlı dönem olan II. Abdülhamit'in saltanat devresi, Makedonya Müslümanları için de son derece önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Çalışmalarımız sonucunda, zamanın şartlarına göre baş döndürücü bir hızla gelişen hadiseler içerisinde Müslümanların sorunları ile ilgilenecek ve çözümler arayacak Osmanlı idarecilerinin, iç ve dış muhaliflerin sebep oldukları meseleleri çözmekle meşgul olduklarından, Müslümanların taleplerine cevap verecek durumda olmadıklarını tespit ettik. Bu şartlar altında Makedonya Müslümanları Tuna Vilâyeti'ndeki Müslümanlar kadar olmasa da önemli sıkıntılarla karşı karşıya kaldılar. Daha o zamanlardan başlayan göç ve benzeri trajediler bugün de etkisini sürdürmektedir.

Tarih araştırmalarında önemli olan hususlardan biri, araştırma yapılan dönem ve bölgeye ait kaynaklar varsa öncelikle onlardan, yoksa o döneme en yakın tarihte yazılmış eserlerden ve yerel kaynaklardan yararlanmaktır. Biz bu konuda oldukça şanslıydık, çünkü çalıştığımız konunun yakın sayılabilecek bir zamana ait olması, veri elde etme bakımından işimizi oldukça kolaylaştırmıştır. Zira Makedonya Müslümanlarının yaşadıkları ile alâkalı olarak, tasnif süreci bitmemiş olmasına rağmen, Osmanlı Arşivi bize önemli bilgiler vermektedir. Bu itibarla çalışmamızın ana kaynağı, Osmanlı idaresinin cereyan eden hadiseleri kayıt altına aldığı Osmanlı Arşivi belgeleri olmuştur. Sözünü ettiğimiz vesikalar, olayların aydınlığa kavuşması bakımından birinci el kaynaklardır. Yaklaşık 15 yıl kadar önce konuyla alâkalı bir çalışma yapan Prof. Dr. Kemal Beydilli, "Makedonya Meselesi" hakkında yaptığı çalışma için izin istediğinde kabul edilmemiş ve çalışmasında konu ile alâkalı vesikalara ulaşamadan değerlendirme yapmak zorunda kalmıştır.[1] Bu gün için söz konusu arşiv vesikalarına kolayca ulaşılabilmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili bizim yapmış olduğumuz değerlendirmelerin ana kaynağını Osmanlı Arşivi vesikaları oluşturmuştur.

[1] Kemal Beydilli, "II Abdülhamit Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları, S. IX*, (İstanbul 1989), s. 98, dipnot: 69.

Ayrıca bu vesikalarda geçen bilgileri imkân nispetinde yerel kaynaklardaki bilgilerle mukayese etmeye çalıştık. Bu çerçevede gerek Makedonyalı gerekse Bulgar tarihçilerin sundukları bilgilerle –ana hatlarıyla da olsa- Osmanlı idaresinin ortaya koyduğu bilgileri birlikte değerlendirdik.

Siyasî gerekçelerin bazı görüşlerin oluşmasını etkilediği bilinmektedir. Bu bakımdan olaylara sebebiyet veren ve onları yönlendiren fikirlere de bakmanın zorunlu olduğunu düşünüyoruz. Bu konu, bölge ve bölge ile alâkadar olan ülkelerin tarihçileri için özellikle mümkün olabileceğinden araştırmamızda, yazarların eğilimleri göz önünde bulundurulacak ve 'kim için tarih' sorusu sürekli akılda tutulacaktır. Bu çerçevede olayları ele alırken dikkat etmeye çalıştığımız en önemli hususlarından biri, fikirler ile hadiseler arasında bulunan irtibat olmuştur. Çünkü gördüğümüz kadarıyla, o esnada çeşitli avantajlar sağlamak maksadıyla, hakikatler kadar, hatta onlardan daha fazla olarak gerçekle alakası olmayan beyan ve davranışlar sergilenmiştir. Bununla beraber "resmî tarih" sıfatını taşıyabilecek bilgi ve belgelerin, bizi hataya sevk etme olasılığına da dikkat etmeye çalıştık. Bu itibarla o esnada aktör pozisyonunda olan ülkelerin iddia ve ispatlarını, ulaşabildiğimiz veriler çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık.

Bilimsel çalışmalarda ciddî bir sonuç alabilmek için konunun belirli bir çerçevede, yani sınırlarının belirlenerek derinlikli olarak işlenmesi çok önemlidir. Buradan hareketle çalışmamız, dönem olarak II. Abdülhamit dönemi, coğrafya olarak o zaman Makedonya diye nitelenen Vilâyât-ı Selâse (Selanik, Manastır ve Kosova) ve konu bazında ise söz konusu bölgede yaşayan Müslümanların içinde bulundukları başta güvenlik olmak üzere ekonomik, sosyal ve siyasî durumu ile sınırlıdır. Ayrıca konuyla bağlantılı olarak bölge Müslümanlarını doğrudan etkileyen komşu ülkelerle büyük devletlerin faaliyetlerine de yer vermeye çalıştık.

1.2. Kaynaklar ve Araştırmalar

Konumuzla alâkalı en sağlıklı bilgiler ciddî arşiv kültürüne sahip olan Osmanlı idaresinin kayıt altına alıp muhafaza ettiği arşiv vesikalarındadır. Dolayısıyla çalışmamızın ana kaynaklarını bu vesikalar oluşturmaktadır. Çalıştığımız dönemin erken bir dönem olmaması nedeniyle, konuyla alâkalı yeterli belge ve kaynağa ulaşmakta pek sıkıntı çekmedik. Ayrıca yapılmış muhtelif araştırmalardan da yeri geldiğinde faydalandık. Yararlandığımız kaynak ve çalışmaları genel olarak şu başlıklar altında tasnif edebiliriz.

a. Türkçe Kaynaklar

Yukarıda belirttiğimiz üzere kaynaklarımızın başında Osmanlı arşivi vesikaları gelir. Söz konusu vesikaların önemli kısmını, Osmanlı'nın yerel idarecilerinin gönderdiği rapor ve bilgiler, askerî yazışmalar, II. Abdülhamit'in istihbarat memurlarının raporları ve zamanın yerli gazeteleri ile yabancı gazetelerde çıkan ve çoğunluğu Türkçe'ye çevrilmiş olan haberler teşkil eder. Bu belgelerin konumuzla ilgili olanlarından yararlandık.

Sonra Türkiye Diyanet Vakfı'na ait İslâm Ansiklopedisi Araştırma Merkezi'nde, Makedonya'nın o zamanki en önemli yöneticisi konumunda bulunan Hüseyin Hilmi Paşa[2] evrakı adı altında tasnif edilen çok sayıda vesikaya ulaştık. Hatta tasnif yeni bittiği için değerlendirme müracaatımızın izni de birkaç hafta aldı ve muhtemelen söz konusu belgeleri ilk biz kullandık. Vesikaların tarihini tespit edebilmek için Türk Tarih Kurumu'nun bastırdığı ve Yücel dağlı ve Cumhure Üçer'in hazırladıkları *Tarih Çevirme Kılavuzu*'nu kullandık.

Daha sonra bölge ile ilgili yapılan çağdaş çalışmalardan da yararlanmaya çalıştık. Bu çerçevede konumuzun önemli parçasını oluşturan Bulgaristan ve Bulgarlar hakkında Mahir AYDIN'ın *Şarkî Rumeli Vilâyeti*[3] adlı eseri, bu ülkenin ve kısmen de Rusya'nın tutumları ile alâkalı olarak kıymetli bilgiler ve değerlendirmeler sunmaktadır. Bunun yanında II. Abdülhamit döneminde Makedonya'da idarî görevlerde bulunan Tahsin Uzer'in, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*[4] ve buna benzer muhtevalı eserlerden de istifade ettik. Bunlar dışında yararlandığımız pek çok çalışma bibliyografyada belirtilmiştir. Ayrıca son zamanlarda Osmanlı Tarihi üzerinde yoğunlaşan Yüksek Lisans, Doktora ve benzeri çalışmalar konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur. Mesela konumuzla ilgili Ömer Faruk Bölükbaşı'nın S*ultan II. Abdülhamit Döneminde Maliye Komisyonları ve Faaliyetleri (1876–1909)* adlı Yüksek Lisans Tezi, Adnan Ertem'in *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bütünleşme Açısından Vakıflar* adli Doktora Tezi, Coşkun Çakır'ın *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi* adlı

[2] 1855 yılında Midilli adasında doğdu. Hukukçudur. İlk memuriyete Midilli'de Tahrirat Kalemi'nd başladı. O sırada orada göz hapsinde bulunan Namık Kemal ile tanıştı ve onun hürriyetçi fikirlerinden etkilendi. 1893 yılında Mersin mutasarrıflığına atandı. 1897 yılında ise Adana valiliğine atandı. 2 Aralık 1902 yılında yeni kurulan Rumeli Umumi Müfettişi oldu. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Rumeli Umumi Müfettişliği kaldırıldı. Kısa bir süre sonra İstanbul'a döndü ve Kâmil Paşa hükümetinde Dahiliye Nazırı oldu. Hükümet düşünce de (13-14 Şubat 1909) Sadrazam oldu. II. Abdülhamit'in saltanattan azledilmesinden sonra da 5 Mayıs 1909 tarihinde tekrar sadrazamlığa getirildi. 3 Nisan 1923 tarihinde Avusturya'da vefat etti. Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa" T*DVİA,* c. XVII, İstanbul 1998, s. 550-551.

[3] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK, Ankara 1992.

[4] Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK, 3. Baskı, Ankara 1999.

Doktora Tezi ve Gül Akyılmaz'ın *Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi* gibi bazı araştırmalar hatırlanabilir. Bu çalışmaların bize verdiği değerli bilgilerden, gerek Osmanlı Devleti'nin idarî ve ekonomik vaziyetini, gerekse vatandaşlarının sosyal yapısını daha iyi öğrenme fırsatını elde ettik.

b. Makedonca Kaynaklar

Konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için Makedonca yazılan eserler ve Makedonya Devlet Arşivleri'nin yayınladığı vesikaların başlıca müracaat kaynaklarımızı oluşturacağı açıktır. Makedonya Devlet Arşivleri'ndeki belgeler, genel olarak Osmanlı resmî vesikalarıdır. Bunların yanında tarihçilerin ulaşabildiğimiz eserlerinden de istifade ettik. Bu belgelere dayanarak söz konusu dönemi çalışan başta Matkovski Aleksandar ve Tomoski Tomo'nun eserleri olmak üzere *Makedonya Tarihi* ile alâkalı diğer eserlerden de yaralandık. Bunlar arasında özellikle Hıristiyan-Müslüman çatışmanın sebep ve dayanaklarını öğrenmek bakımından Todorovski Gligor'un *İlinden vo Francuskite diplomatski dokumenti,* (Fransız Diplomatik Belgelerinde İlinden), Şatev Pavel'in, *Solunskiot Atentat i Zatoçenicite vo Fizan, Spomeni*, (Selanik Suikastı ve Fezan Mahkûmları), Stojanoski Aleksandar, Katarciev İvan, Zografski Danço ve Apostolski Mihailo, *İstorijata na Makedonskiot Narod* (Makedonya Halkı Tarihi) adlı eserlerden faydalandık.

Makedonlar, eskiden kurdukları devletleri komşuları tarafından sahiplendiğinden ve uzun zaman boyunca gerçek manada bağımsız bir devlet kuramamış olduklarından, Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesinden itibaren yavaş yavaş, -tam olmasa da- ilk defa bir devlete kavuştukları II. Dünya Savaşı'ndan itibaren yoğun tarih yazma faaliyetine giriştiler. 1991 yılında ise tam bağımsızlığa kavuştuklarında kendi tarihlerini yazmak için kapsamlı bir çalışmaya koyuldular. Bu bağlamda bazı Makedon tarihçiler Makedonya terimini çok eski tarihlere dayandırma gayreti içindedirler. Mesela Makedonya, ismini Roma işgali esnasında da koruyabildiğini, Makedonların bağımsızlık faaliyetlerinin VI. ve VII. asırda başladığı ifade edilmektedir.[5] Ayrıca bu gayretlerin diğer önemli bir özelliği de Makedonların, onları en çok sahiplenmeye çalışan Bulgarlardan farklı olduklarını

[5] Hristo Andonovski, *Juzna Makedonija od Antiçkite do Deneşnite Makedonci,*(Antik Makedonlardan Günümüz Makedonlarına Kadar Güney Makedonya), Makedonska Kniga, Skopje 1995, s.53,58.

ispatlama şeklinde olmasıdır.[6] Bu gün dahi komşularından kaynaklanan sahiplenme faaliyetleri sona ermediği için geçmişlerini ispat etme yönünde önemli çaba sarf etmektedirler. Bunu yaparken de Osmanlı dönemini sıkıntıların temel kaynağı olarak göstermektedirler. Ancak bu kanaatin, pek de sağlam delillere dayanmadığını, onlarla birlikte uzun yıllar Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan komşuları Sırplar ve özellikle de Yunanlıların engin tarihî kültürel birikimlerinin varlığı ortaya koyar. Makedonlar kendi tarihlerini yazarken ana kaynak olarak Osmanlı vesikalarını kullanmaktadırlar. Makedon tarihçiler, genel olarak Osmanlı idaresi hakkında pek objektif davranmamalarına ve beş asrı aşkın Osmanlı hâkimiyeti dönemini *esaret* olarak adlandırmalarına rağmen, zaman zaman bazı gerçekleri de dile getirmektedirler. Mesela söz konusu dönem içerisinde ekonomik, sosyal ve diğer alanlarda kaydedilen ilerlemeleri belirtmektedirler.[7]

c. Bulgarca Kaynaklar

Araştırma alanımızla ilgili Bulgarca yazılan bazı araştırmalardan yararlandık. Bunlardan en başta geleni, 28 Ekim 1907 tarihli Makedonya'daki Bulgar istihbarat görevlisi A. Toşev tarafından hazırlanıp o zamanki Bulgar İçişleri Bakanı Dr. D. Stançov'a takdim edilen kapsamlı rapordur. Bu rapor, Osmanlıca'ya da çevrilmiş olup, biz her iki metinden de istifade ettik.

Bulgarların Makedonya'ya olan alakasının çok güçlü olduğunu, bugünkü Makedonya'yı bile sahiplenmeye devam ederek bu konuda çok sayıda eser ve makale ürettiklerini görmekteyiz. Bu bağlamda, Bulgar tarihçiliğinin Osmanlı dönemi ile alâkalı önemli temsilcilerinden Nikolay Todorov, Vera Mutafçieva ve Konstantin Kosev gibi araştırmacıların değerlendirmelerine yer vermeye çalıştık.

Bulgarlar tarafından yazılmış olan araştırma ve belgelerin, bizim için özel öneme sahiptir. Zira biz bu bilgilerden Makedonya'da icra edilen faaliyetlerin kim tarafından ve ne maksatla gerçekleştirildiğini daha kolay anlamış olacağız. Ayrıca bu bilgileri, Makedonca ve Sırpça yapılan araştırmalardaki verilerle yapacağımız karşılaştırmalardan da daha sağlıklı sonuca ulaşacağımıza inanıyoruz. Bu bağlamda, Bulgar tarihçiler tarafından Makedonya ile alakalı yapılan çalışmalar sahiplenme duygusu ile dolu olan araştırmalardır.

---

[6] Jovan Belçovski, *Ohridskata arhiepiskopija od osnovanjeto do paganjeto na Makedonija pod Turskata vlast,* (Kuruluşundan Türk Hâkimiyeti Altına Girene Kadar Ohri Piskoposluğu), Skopje, 1997.

[7] Aleksandar Stojanoski, İvan Katarciev, Danço Zografski, Mihailo Apostolski, *İstorijata na Makedonskiot Narod* (Makedonya Halkı Tarihi), Makedonska Kniga, Misla, Kultura, Nasa Kniga, Skopje 1988, s. 79-83.

Bu yönüyle çalışmaları, belli bir amaç doğrultusunda yürütülen diğer faaliyetlerle beraber değerlendirmeye çalıştık.

2. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi Makedonya

Sınırları bugün bile tartışılan Makedonya'da eski zamanlarda yaşayan halkın Yunan asıllı oldukları ileri sürülmektedir.[8] Nitekim Makedonya tarihçileri, Makedonya'nın Osmanlı dönemi öncesine ait sanat eserlerinin Yunan sanat eserlerine benzediğini ifade ederler.[9] Ayrıca Makedonya denilen coğrafî bölgenin sınırları içerisinde konuşulan dil de, Yunanca kökenli olmakla birlikte İlir ve Trak dillerinin etkisinde kalmıştır.[10] Tabii ki bu gün *Yunan Makedoncası*'ndan bahsetmek zor, zira Makedonya'da konuşulan dil ve civar bölgelerde konuşulan diğer Slav dilleri (Sırpça, Hırvatça, Bulgarca) tarih içinde etkileşim içine girmişler ve birbirlerinden çok az farkı kalmıştır. Mesela bugün, bu dillerden birini konuşan bir kimse, diğerleri ile rahatça anlaşabilmektedir.

Kendi tarihleri içinde Makedonya'da yaşayan toplulukların ortak bir devlet içinde bir arada yaşam başarısını gösterememişlerdir. Roma idaresi altındayken bile bölge dört kısma ayrılmış ve ayrı ayrı olarak yönetilmiştir. Roma İmparatorluğu M.S. IV. asırda Doğu ve Batı olmak üzere iki kısma ayrılınca Makedonya, başkenti İstanbul olan ve Batı Roma'dan 10 asır daha fazla ayakta kalan Doğu Roma (Bizans) tarafında kalmıştır. Bu dönemde Makedonya nüfusunun çoğunluğu, Got, Hun ve Avarların akınlarından çok az etkilenen Hıristiyanlardan oluşuyordu. Fakat Slavlar Balkanlara inip yerleştikten sonra, Yunan orijinalitesini koruyabilen birkaç şehir dışında bütün Makedonya halkı Slavlaştı. Bu bakımdan Slavların bölgeye hâkim olmaları sonucu orada yaşayan toplumların yapısı tamamen değişmiştir.[11] Slavların istilasını takip eden Bulgarlar, IX. asırda Selanik dışındaki bölgeyi ele geçirdiler. I. Bulgar İmparatorluğunun X. asrın ikinci yarısında çökmesi sonucu Makedonya'da, yerel bir kont olan Nikola'nın dört oğlunun temsil ettiği "Komitopuloi" adıyla bilinen hanedan işbaşına gelmiştir. Bunlardan biri olan Samuel (Makedonca kaynaklarında Samoil), bazen Batı Bulgaristan diye anılan ve Balkan yarımadasının büyük kısmını ihtiva eden imparatorluğu kurmuştur. Ancak 1018 yılında

[8] Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya" , T*DVİA*, c. XXVII, s. 437.
[9] Stojanoski – Katarciev- Zografski- Apostolski, s. 74.
[10] Hacısalihoğlu, s. 437.
[11] Blaze Ristovski, *Makedonija i Makedonskata Nacija* (Makedonya ve Makedon Milliyeti), Detska Radost, Skopje 1995, s. 15.

Bulgar Krallığı'nın ortadan kalkması ile buralar yeniden Bizans idaresine geçti. Daha sonra, 1331 ile 1355 yılları arasında Çar Duşan'ın Sırp İmparatorluğu'na dâhil olmuştur.[12]

Başından 1912 yılına kadar Makedonya tarihini beş kısma ayırmak mümkündür:

1. Bizans Dönemi, VII-IX ve XI- XII asırlar arası. Toplam dört buçuk asırdan fazla bir dönemi teşkil eder.

2. Bulgar Dönemi, iki defada, IX- X ve XII. asırda toplam bir buçuk asırlık bir zaman diliminden ibarettir.

3. Sırp Dönemi, XII-XIV asırlar arası, toplam bir asra yakın bir zamana tekabül eder.

4. XIV-XX asırlar arasında beş buçuk asırlık Osmanlı döneminden bahsetmek mümkündür.[13]

Osmanlı'dan evvel, yani Fatih Sultan Mehmet'ten önceki dönem, sadece Makedonya için değil, bütün Balkanlar için tarihî değeri az olan zamandır. Bu dönemde ortaya çıkıp diğer milletlere örnek teşkil edecek kurumları, yasaları, hatta önderleri pek yoktur. Bulgarlar (aynı zamanda bugünkü Makedonlar için de) için IX. asırda yaşayan Çar Simeon'un kurduğu devlet, Sırplar için de XIV. asırda bölgeye hâkim olan Çar Duşan'ın devleti bir dayanak noktası teşkil etmektedir.[14] Nitekim bugün Makedonya'daki okullarda devlet ile alâkalı okutulan tarih, XIX. asırda başlayan ve Osmanlı'ya karşı mücadeleyi örgütleyen ve yürüten insanlara ve onların faaliyetlerine dayanmaktadır. Farklı bakış açılarından da olsa, bir bakıma modern Makedonya tarihinin başlangıcı XIX. asır sayılır. Makedonyalı tarihçilerin bu hususta değerlendirmeleri de bu yöndedir.[15]

3. Osmanlı Döneminde Makedonya

Osmanlı Devleti, Balkanlar gibi farklı dinlere ve etnik kökenlere mensup insanların yaşadığı bir bölgede beş asırdan uzun bir süre hâkimiyetini devam ettirmiştir. Biz bunun, Osmanlı'nın iktidar ve yönetim anlayışına bağlı olduğunu düşünüyoruz. Bu itibarla söz konusu dönemde idarenin, adalet, merhamet, halka iyi muamele ve ulemâya danışma esasları üzerine bina edildiğini görürüz.[16] Mesela ulemâ sınıfı halk ile idare arasında bir hakem ve hâkim görevini üstlenerek, düzenin ahenk içinde çalışmasına nezaret etmiştir. Bu

[12] Hacısalihoğlu, s. 439.
[13] Ristovski*, s.* 23.
[14] William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar,* Süreç Yayınları, İstanbul 1987, s. 18.
[15] Ristovski*, s.25.*
[16] Sami Şener, *Osmanlı'da Siyasî Çözülme*, İnkılab Yay. II. Baskı, İstanbul 1990, s. 45.

şekilde halk adlî ve hukukî güvenceye kavuşmuştur. Bu durum sistemin tamamı bozuluncaya kadar devam etmiş, baskı ve zulüm dönemi başladığı zaman artık düzensizlik ve buna bağlı olarak çeşitli siyasî, ekonomik ve sosyal sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır.[17] Bu bağlamda yabancı tarihçilerin de belirtmiş oldukları gibi, Osmanlı idaresi altında bulunan çeşitli bölgelerde farklı insan toplulukları genel olarak hâkim güç konumunda bulunan Türkler veya Müslümanlarla dikkate değer bir uyum içinde yaşamışlardır.

Yukarıda bahsettiğimiz süreç içinde de çekişme veya silahlı çatışma çok nadir görülen bir hadise idi, halklar arası etnik düşmanlık ve çekememezlik durumu ise yerel tartışmalardan öteye geçmezdi.[18] Bundan dolayı bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini, klasik bir işgal olarak değerlendirmek zordur. Mesela Moğol ve Haçlı istila hareketlerinin gerçekleştirdiği yıkım faaliyetlerini, Osmanlı fetih ve yönetim anlayışında görmemekteyiz. Çünkü Osmanlı fetih anlayışında, fethedilen yerlerdeki insanları katliâma tabi tutma, dillerini ve dinlerini değiştirme, tarihî ve kültürel eserleri yok etme faaliyetlerine rastlamayız.

Türkler, Balkanlarda yeni fethedilen yerlerde, hemen kendi idarelerini kuruyorlardı. Genel olarak uyguladıkları idarî taksimatı, büyük idarî bölgelerde olduğu gibi küçük idarî birimlerde de aynen muhafaza ediyorlardı. Makedonya bölgesinin içinde yer aldığı en büyük idarî birim Rumeli Beylerbeyliği idi.[19]

Osmanlı Devlet idaresinin bölgede uyguladığı dengeleri gözeten, ahenkli ve çatışmalara sebep olabilecek unsurları değil, birleştirici noktaları ön planda tutan siyaset tarzının bugün de tarihçiler ve sosyologların ilgi alanında olduğu bilinmektedir. Bu konuda bazı yerli tarihçiler çok isabetli tespitlerde bulunmuşlardır. Bunlardan biri olan Avdo Suçeska'ya göre "*Osmanlılar herhangi bir yerde veya bütün bir bölgede kendi düzenini kurarken o yerin veya bölgenin bütün imkânlarını, jeopolitik ve diğer özelliklerini gayet titizlikle ve ciddiyetle dikkate almış ve ona göre kendi düzeninin en uygun şeklini uygulamaya koymuşlardır"*. Mesela bölgede Hıristiyan nüfusunun azalması ile ilgili tespitleri çok önemlidir. Ona göre Balkanların Osmanlı tarafından fethedilmesinden sonra Hıristiyan sipahiler sürekli azalmış ve XVII. asrın başlarında genellikle ortadan kalkmıştır. Bunun sebebi de, onların önemli bir kısmının Müslüman olması, diğer bir kısmının da yeni

[17] Şener, s. 52.
[18] Misha Glenny, *Balkanlar 1804–1999, Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 2001, s. 21.
[19] Stojanoski – Katarciev- Zografski- Apostolski, s. 76-77.

sisteme ayak uyduramayarak reayâ statüsüne inmeleri olmuştur. Böylece bölgede çoğunluğu oluşturan Hıristiyan ahâlinin yaşadığı topraklarda özellikle de köylerde dinî ve sınıfsal kaidelere bağlı olarak ayrışma süreci tatbik edilmeye başlamış ve bundan dolayı da artık sipahiler sınıfı sadece Türkler yani Müslümanlar, reayâ sınıfı ise sadece Hıristiyanlardan oluşmaya başlamıştır. Bu değişimler özellikle Makedonya, Bulgaristan ve Sırbistan'da meydana gelmiştir.[20]

Ancak bu durumun bile Hıristiyanların aleyhine olduğu söylenemez. Onların Osmanlı vatandaşı olarak en önemli görevleri, askere gitmemenin karşılığı olarak cizye ödemek olmuştur. Müslümanlardan ancak bu husus itibarıyla ayrılmışlardır. Bundan dolayıdır ki Osmanlıdan önce Hıristiyanlara ait olan Balkanlarda yaşayan yerli Hıristiyanlar, Haçlı kuvvetlerinin 1396, 1443, 1444 ve 1448 yıllarında söz konusu toprakları geri alma gayretlerine destek vermemiştir.[21]

Bölgede Fransız Devrimi fikirlerinden etkilenerek ırkçı ve bölücü hareketlerin iyice hız kazandığı XIX. asırda ve özellikle de II. Abdülhamit döneminde, Padişah'ın buna yönelik tedbir olarak kullandığı yöntemlerden biri, azınlıkları sürekli rekabet içinde tutup birlik olmalarına engel olmak idi.[22] Bulunduğu şartlar itibariyle bunu gerçekleştirmede önemli ölçüde başarılı olduğu söylenebilir.

Makedonya sınırları nereden başlayıp nerede bittiği tartışılan bir konudur. Bölge ile alâkadar olan her bir devlet kendi çıkarlarına uygun olarak bir Makedonya'dan bahseder. Osmanlı mülkî teşkilâtı arasında, Makedonya terimi hiçbir zaman kullanılmamıştır. Makedonya'nın kesin bir etnografik sınırı yok gibidir. Sırplar, Bulgarlar ve Yunanlılar, Makedonya'nın toprağına olduğu gibi medeniyet tarihine de sahip çıkarak hak iddiasında bulunurlar.[23]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Makedonlar, tarihlerini, XIX. asırda başlayan fikir hareketleri ve silahlı mücadeleye bağlamaktadırlar. Ancak ne tuhaftır ki XX. asrın başında edebi yazılar yazmaya başlayan ve Makedon olduklarını iddia eden yazarlar bile Makedonca değil yabancı dillerde yazmakta idiler.[24] Bu bakımdan da, Makedonya

---

[20] Avdo Suçeska, "Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihindeki Bazı Ayırıcı Nitelikler"*, X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 22-26 Eylül 1986, c.IV, TTK, Ankara 1993, s. 1169-1172.

[21] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar*", Balkanlar*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 16-17.

[22] Hanzade Sultanefendi, *Osmanlı Hanedanı Saray Notları 1808-1908,* Haz. İsmet Bozdağ, Tekin Yayınları, İstanbul 2002, s. 596.

[23] Uzer, s. 82

[24] Miodrag Drugovac, *İstorija na Makedonskata Knizevnost XX vek*, (XX Asırda Makedonya Edebiyatı Tarihi), Misla, Skopje 1990, s. 9.

Meselesi'nin tespitinde net bir tavır bulunmamakta ve ortaya atılan fikir ve hedeflerin yerli insanların ihtiyacından ziyade, dışarıdan empoze edildiği anlaşılmaktadır. Yunanlılar, Srplar ve en ziyade Bulgarların, Makedonlar üzerindeki uygulamalarının asimile edici olduğu ifade edilmektedir.[25] Çok önemli gördüğümüz bu tespite göre Osmanlıların hiçbir şekilde etnik bakımdan baskı uygulamadıkları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Diğer Avrupa bölgeleri ile beraber Makedonya ve Balkanları etkilemeye başlayan milliyetçiliğe dayalı ayrılıkçı fikirlerin ortaya çıkması bölgeyi istikrarsızlığa sürüklemiştir. 1852 yılında Karadağlıların Devlet-i Aliyye'ye isyan etmeleri, 1861 senesinde de yeniden Osmanlı Devleti hududunu tecavüz ederek Hersek ahâlisini ihtilale kışkırtmaları, 1862 senesinde ise Belgrat'ta Sırplar Osmanlı askerini oradan uzaklaştırmak için bir kargaşa çıkarıp Müslümanların evlerini yağma etmeye kalkmaları bunun belirtileri arasında sayılabilir. Mesela Belgrat'ta cereyan eden hadiseden sonra Müslüman ahâli, her şeylerini bırakıp canlarını kurtarabilmek maksadıyla Osmanlı askerlerinin bulunduğu kaleye sığınmak zorunda kalmışlardır. Yine 1871 senesinde Bulgar Patrikliği kurulmuş ve Bulgar milleti ilk defa Bulgarca ayinlere katılmıştır. Bosna - Hersek'te devam eden kargaşanın 1876 yılında Bulgaristan'a sıçramasıyla oradaki Müslümanlar çoluk-çocuk katliâma maruz kalmıştır. Aynı sene Makedonya'da Müslüman olmak isteyen bir Bulgar kızı Avrat Hisar'dan Selanik'e giderken Bulgarlar ve Rumlar tarafından zorla alıkonulup götürülmüştür. Bunun üzerine Müslümanlar hadiseyi protesto etmek maksadıyla toplanmış, kızgın grup içerisine giren Prusya ve Fransa konsolosları orada öldürülmüşlerdir.[26]

İlk defa XIX. asrın sonlarında kullanılmaya başlanan fakat Osmanlı idaresi tarafından kabul edilmeyen Makedonya[27] ismiyle anılan coğrafî bölgenin üç vilâyetten oluştuğu kabul edildi:

Selanik Vilâyeti:

Yüzölçümü : 35.000 kilometrekare

Nüfusu : 1.200.000

Sancakları : Serez, Drama ve Taşöz

[25] Ristovski, s. 47.

[26] Rıfat Efendi, *Hilkat-i Adem Aleyhisselam'dan 1295 Sene-i Hicriyesi Nihayetine Tarz-ı Nevin Üzere Tertip Eylediği Tarih-i Umumi,* Mustafa Paşa Tekkesi Şeyhi Yahya Efend înin matbaasında tab olunmuştur, İstanbul 4. Ağustos 1295, s. 763-799.

[27] Drugovac, s.46.

Kosova Vilâyeti:

Yüzölçümü : 32.900 kilometrekare

Nüfusu : 1.100.000

Sancakları : Prizren, Senice, Taşlıca, Priştine ve İpek.

Manastır Vilâyeti:

Yüzölçümü : 28.500 kilometrekare

Nüfusu : 900.000

Sancakları : Debre, Serfice, Elbasan ve Görice'dir.[28] Tarihçi Yılmaz Öztuna da buna yakın rakamlar vermektedir.[29]

Daha evvel Orhan, Bizans İmparatoru Kantakuzen'in kızı Teodora ile evlenmişti. Sırp tehdidi altında bulunan Selanik şehrini koruma güçlüğü çeken İmparatorun yardımına Osmanlı 20 000 kişilik askerî kuvvetle koşmuş ve Selanik'i kurtarıp Bizansa bırakmıştır. Böylece Osmanlı askeri fiilen Makedonya'nın önemli şehri olan Selanik'e kadar girmiş oldu.[30] Bölge, 1389 yılında Murad Hüdavendigâr'ın ağır bir biçimde yaralanıp şehit olduğu Kosova Savaşı sonrasında kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında ise, Osmanlı idaresi Makedonya'ya iyice yerleşmiştir.[31]

Bu sırada fethin kalıcı olabilmesi için bazı tedbirlere başvuruldu. Bu çerçevede gönüllü iskân politikası sayesinde Anadolu'dan Türk unsuru bölgeye yerleştirildi. Böylece Osmanlı idaresinin başlarında Makedonya'nın çeşitli yerlerinde, özellikle önemli yollar, nehirler ve deniz kenarlarında Türk yerleşim birimleri kuruldu. Yeni kurulan ve daha önce var olan şehirler, iskândan en çok etkilenen yerleşim birimleri oldu. Zira buralarda devlet memurları, ulemâ, askerî birimler, tüccar ve zanaatkarlar bulunmakta idi. Şehir ve kasabalarda Müslüman nüfusun çoğalması yanında, Batı Avrupa ve özellikle İspanya ve Portekiz'de XV. asrın sonunda uygulanan engizisyon sonucunda çok sayıda Yahudi de bu bölgeye yerleşerek nüfus çeşitliliğine katkıda bulunmuştur. İlk dönem Osmanlı Makedonya'sında mîrî (devlete ait) toprak sahipleri olan Hıristiyanlar da vardı. XV asrın ortalarında Pirlepe ve Kırçova bölgelerinde toplam 100 tımar ve 2 zeamet'ten 27 tımar ve 1 zeametin Hıristiyanların elinde olduğu ifade edilmiştir.[32]

---

[28] *Makedonya*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1992,s. 73.
[29] Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi,* c. I, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1998, s.599.
[30] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, TTK, Ankara 1988, s. 156.
[31] Uzer, s. 82.
[32] Stojanoski- Katarciev- Zografski – Apostolski, s. 77-79.

Makedonya bölgesinin coğrafî ve iklim özellikleriyle ziraat ve hayvancılık için müsait olduğundan dolayı, Osmanlı idaresi döneminde yürütülen ekonomik politikalar da bu doğrultuda olmuştur. Bunun yanında Eski Roma döneminde işletilen fakat daha sonra âtıl bırakılan çok sayıda maden ocağı da tekrar işletmeye açılarak ekonomiye kazandırılmıştır. Özgün bir ekonomi anlayışına sahip olan Osmanlı, bu alanda, bölgede o zamana kadar bilinmeyen ve pratiği bulunmayan açılımlar gerçekleştirmiştir. Dinî, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında çok önemli faaliyetleri olan vakıfların, üretici ve tüccar kesimine borç para vererek ekonomik hayata da önemli desteklerde bulunmuşlardır. Bu tedbirler sayesinde bölgenin ihracatı ithalâtından fazla olmuş, Osmanlı maliyesine önemli katkılarda bulunarak devletin bölgeler arası ekonomik dengeyi sağlamasına da yardımcı olmuştur. Sağlanan ekonomik veriler sonucunda bölgenin ekonomik refahı, asırlar boyunca Osmanlı Devleti hazinesinin katkılarını gerektirmemiştir. Özellikle XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde hâkim olmaya başlayan ekonomik sıkıntılar döneminde, bölge, -önceki zamanlarda üretimi sayesinde hazineye katkısı bulunurken- asgarî giderlerini karşılayamaz hale gelmiştir. Gelecek için vazgeçilmez gereklilik olan yatırım yapma imkânı ortadan kalktığı gibi, devletin asgarî işleyişini sağlayan asker ve idarecilerin maaşları bile ödenemez duruma gelinmiştir.[33]

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Osmanlı idaresi altında iken Selanik, Manastır ve Kosova vilâyetleri için "Makedonya" ismi, Osmanlı'nın Rumeli'deki hâkimiyetinin sarsıntıya uğradığı Osmanlı-Rus savaşına kadar (1877–78) hemen hemen hiç kullanılmadı. Bundan sonra da ayrılıkçı karakter taşıyor gerekçesiyle Makedonya adı Osmanlı idaresi tarafından resmen kullanılmadı.[34] II. Abdülhamit iktidarından sonra oluşturulan millet meclisinde bölge ile alâkalı yapılan müzakerelerde oranın milletvekilleri tarafından dile getirilen Makedonya ismine, diğer Osmanlı mebusları tarafından şiddetle karşı çıkılmıştır.[35] Hatta o sıralarda Avrupa'nın önemli ülkelerinden ve Osmanlı üzerinde nüfuzu bulunan Fransa bile "Makedonları" Bulgar olarak tanımlamıştır.[36]

Makedonya bölgesinde 1908 öncesine ait ve Müslüman olsun olmasın tüm insanların günlük hayatını olumsuz yönde etkileyen önemli hadiselerin hemen hemen hepsi

[33] BOA.Y. PRK. TKM. Dosya No: 50, Sıra No: 8, Glenny, s. 185, Gül, Tokay *Makedonya Sorunu, Jön –Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1909),* Ata yayınları, İstanbul 1995, s. 22,ve 36, Kutay, s. 1168-1170, Ziya Nur, Aksun, s. 73, Mehmed Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakkî'nin Kuruluşu vve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim,* (Hatıralar), İnkilap Yayınları, İstanbul 1989, s. 22.

[34] Hacisalihoğlu, s. 439.

[35] *Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi*, 1324, 1-1 TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 374.

[36] Gligor Todorovski, *İlinden vo Francuskite diplomatski dokumenti,* (Fransız Diplomatik Belgelerinde İlinden), Arhiv na Makedonija, Skopje 1993, s. 9.

II. Abdülhamit döneminde cereyan etmiştir. 1878 Yeşilköy Antlaşması ile "Büyük Bulgaristan'ın" geçici de olsa kurulması, bölgede ıslahatların yapılmasını sağlayan Berlin Konferansı, 1885 yılında Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin Bulgaristan tarafından ilhak edilmesi ile Bulgaristan'ın Makedonya'yı ele geçirmek için bir adım daha yaklaşması, 1903 İlinden İsyanı ve buna bağlı olarak ilan edilen Mürzteg programı hadiseleri tetikleyen başlıca faktörlerden sayılır.[37]

Gerek Tanzimat (1839) gerekse Islahat (1856) fermanları, Osmanlı Devlet yapısını, faydası bakımından tartışılsa bile kesin bir değiştirme sürecine sokmuştur. II. Mahmud'la başlayan bu sürecin, II. Abdülhamit devresinde en önemli aşamalardan birine girdiği görülmektedir. II. Abdülhamit dönemi, gerek iç muhalefet, gerekse durumdan azamî menfaat sağlama peşinde olan dış güçler bakımından daha evvelden beri yürütülen faaliyetler, adeta olgunlaşan "meyveyi toplama" çabaları olarak da ifade edilebilir. İç karşıtların devlet idaresi ile ilgili hazırlıksız ve programsız olmaları, muhalefeti geçerli dayanaktan yoksun bırakmıştır. Nitekim İttihad ve Terakkî kurucularından olan İbrahim Temo'nun bu hususlaki sözleri durumu özetlemektedir:

"*Yahu biz toplanıp hasbihâl ediyoruz ve dertleşiyoruz, Osmanlı idaresini tenkit edip duruyoruz. Ya bir gün Abdülhamit insafa gelir, tuttuğu yolun çıkmaz bir sokak olduğunu anlar ve etrafındaki muzır mikropları temizleyerek 'buyurun efendiler bu idare arabasının dizginlerini elinize vereyim. Geliniz ıslahata başlayınız, vatanı kurtarınız' derse. Biz yalnız kuru bir tenkitle vaktimizi geçirdiğimiz için hazırladığımız ciddî bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde iş başına geçersek ne yapabiliriz?*[38]

Dış güçlere gelince onlar, iç muhaliflerin aksine son derece hazırlıklı idiler. Onların Osmanlı topraklarında önemli menfaatleri vardı. Osmanlı idaresi bakımından nispeten de olsa işi kolaylaştıran durum, çıkarlar hususunda aralarında mevcut olan anlaşmazlıklar idi. Çünkü her devletin kendine göre kaygıları ve özel ilgi alanları mevcuttu. Doğrudan yaptıkları çalışmalar yanında, bu hususlardaki faaliyetlerini, dolaylı olarak, Balkanlardaki uydu millî gruplar vasıtasıyla gerçekleştirme çabası içindeydiler.[39]

---

[37] Meltem Begüm Saatçı, "II. Meşrutiyet Öncesi Makedonya Sorununda "Bulgar"Rolü*," Uluslar Arası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2005*, Odun Pazarı Belediyesi, Eskişehir 2005, s. 115.

[38] İbrahim Temo, *İttihad ve Terakkî Cemiyetinin Kurucusu ve 1/1 no'lu Üyesi İbrahim Temo'nun*, *İttihad ve Terakkî Anıları,* Arba yayınları, İstanbul 1987, s. 157.

[39] *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler,* Editör Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 89, İstanbul 1999, s. 1.

Yenileşme sürecine kendi tarzı ile sahip çıkan ve onu geliştirmeye gayret eden padişahın, Osmanlı Devleti'ni daha da güçlendirecek olan bu gibi faaliyetleri, 1860'lı yıllarda ortaya çıkan ve gittikçe güç kazanan muhalefetle mücadele etmek zorunda kalması sebebiyle sekteye uğramıştır. Hem iç muhalifler hem de Osmanlı Devleti'nden azamî bir biçimde istifade etmek isteyen Büyük Güçler'in faaliyet alanı olan Balkanlar, bir huzursuzluk merkezi ve kaynağı haline geldi. Orada yaşayan Müslümanlar, içten ve dıştan kaynaklanan baskılara maruz kalmışlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MENFAAT MÜCADELELERİNİN ODAĞINDA MAKEDONYA

Bilindiği gibi Fransız Devrimi'nin dünyaya kazandırdığı, insan hakları, özgürlükler, halkın katılımıyla sağlanan idare şekli, milliyetçilik ve eşitlik gibi önemli kavramlar, sadece Fransa'da değil Avrupa'nın her tarafında aydınların yoğun olarak tartıştıkları konular olmuştur. Zamanın aydınları tarafından "milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi gerektiği"[40] prensibi ortaya atılmış ve özellikle Rumeli topraklarında çok sayıda etnik grup yaşadığı için de sözü edilen aydınların yerel takipçileri tarafından bu fikir yaygınlaştırılarak Osmanlı'nın başına sıkıntıların ardı sıra gelmesine sebep oluuştur. Aslında Osmanlı idarî sistemi, reayâ ve askerî kesim arasında vergi alanındanki farklılık dolayısıyla (askerler ve aileleri vergilerden muaf idi)[41] Batılılarınkine nazaran çok daha insanî idi.[42] Dolayısıyla da "reform", "devrim" ve benzeri istekler iç taleplerden ve ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkmamış, Osmanlı ülkelerini istikrarsızlığa sürüklemeye yönelik olarak dışarıdan empoze edilmiştir. Yani Osmanlı toplum ve devlet sistemine zorla uygulanmaya çalışılan ıslahatlar "yukarıdan aşağıya" doğru olarak, baskı yoluyla yapılmıştır. Tanzimat'la başlayan bu "reform" hareketleri, Osmanlı toplumunun bütün felsefî, edebî ve dinî değer yargılarını sarsıntıya uğratmıştır.[43]

Devrim öncesinde Fransa köylüsü, hak ve özgürlüklere değil, sadece askerlik yapmak ve vergi vermek *imtiyazına* sahip idi. Fakat taşrada yaşayan köylüler ile Paris'teki burjuva arasında önemli bir fark vardı. Taşrada yaşayan köylüler çok fakir ve ahlakî açıdan bozulmuş, Paris burjuvası ise zenginleşmişlerdi.[44] Devrim'in Fransa'ya getirdiği yenilikler, geniş halk kitleleri için bazı iyileştirmeler sağladıysa da idare, - eskisi gibi olmasa da- yine zenginlerin "tekelinde" kaldı. Mesela mülk ve arazi sahibi olmayan ve belli miktar vergi

[40] Faruk Bilici, "Fransa"*, TDVİA*, c. XIII, İstanbul 1994, s.182
[41] Gül Akyılmaz, *Osmanlı Devletinde Eşitlik Kavramının Gelişimi,* Yayınlanmamış Profesörlük Çalışması, Konya 2000, s. 210.
[42] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanla*r",* s. 16.
[43] Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Fransız İhtilali ve Tanzimat,* Türkiye Felsefi, Harsi, ve İctimai Araştırmaları Merkezi Kitapları, Sayı 11, İstanbul (muhtemel tarih 1950) s. 102-103.
[44] İ. Memduh Seydol, *Fransız İhtilalinin Dış ve İç Yüzü,* Sinan Matbaası, İstanbul 1950, s. 85

vermeyen kimseler mebus olamıyordu.[45] Dahası devrimden kısa süre sonra yaklaşık bir yıl sürecek bir kıyım, terör dönemi hem de Meclis kararı ile uygulamaya konulmuştur. 1793 ile 1794 tarihleri arasında, başta XVI Luis olmak üzere çok sayıda muhalif sayılan kimse öldürülmüştür. Baş göstermiş olan kargaşayı önlemek üzere olağanüstü kanunlar çıkarılmıştır.[46]

Ancak devrim, bütün *eksikliklerine* rağmen, çok önemli yenilikler ortaya çıkarmıştır. Siyasî literatürde *Liberalizm,* ekonomik ilişkilerde ise *Sosyalizm* fikri yankı bulmuş ve önemli sayıda da taraftar edinmiştir.[47] Çok geçmeden, farklı din ve ırka mensup insanların yaşadığı Osmanlı Devleti ve özellikle barındırdığı Hıristiyan nüfus itibarıyla bu gibi etkilere daha açık olan Balkanlar da, toplumu sarsan bu fikirlerden etkilenmeye başlamıştır. Bu etkilenmenin ilk somut tezahürü Tanzimat olmuştur. Her ne kadar Tanzimat'ın kendisi devrim sayılmıyorsa da, devrimi hazırlayan önemli bir harekettir. Devleti güçlendirmek varsayımıyla ve genel olarak dış güçlerin baskıları sonucunda yapılmaya çalışılan reformlar Osmanlı Devleti'ni büsbütün zayıflatan etkenler olmuştur.[48]

Diğer önemli sayılabilecek bir nokta, bu devrimin karşısında hedef olarak bulunan en önemli kurumun kilise olmasıdır. Nitekim yapılan ilk işlerden biri, bir meclis kararı alınarak (568 lehte ve 346 aleyhte oy kullanılmıştır) kilisenin mallarını satılığa çıkarmak olmuştur. Bu hareketle de, toprağı işleterek daha fazla kazanç sağlamak hedeflenmiştir.[49] Osmanlı toplumunda kiliseye benzer bir yapıya sahip olmayan idarî sistem ve Müslümanlar, dinî gerekçelerle genelde vakıf adı verilen kurumları oluşturmuşlardır. Ancak bu kurumlar zenginleşmede değil zenginliğin paylaşımında önemli rol oynamışlardır. Nitekim XIX. asırda Avrupa'da hâkim olan kapitalizm, İslâm kültürünün ürünü olan vakıflar gibi kurumlara dayanan Müslüman toplumunun sosyal ve ekonomik temellerini sarsmıştır.[50] Bunun yanında, Osmanlı Devleti bakımından devrimin en önemli etkisi, yalnız Bulgar, Sırp ve Yunanlılar arasında değil, Anadolu'da Arap ve Kürtler, Rumeli'de Müslüman Arnavutlar arasında da milliyetçilik tohumlarının ekilmesi olmuştur.[51] Böylece asırlar boyu tek millet sayılan ve kendilerini böyle tanımlayan

[45] Ernest Von Aster, *Fransız İhtilalinin Siyasî ve İctimai Fikirleri,* Çev. M. Mermi, Berikan Yayınları, Ankara 2003, s. 84.
[46] Azmi Özcan, "Fransa", TDVİA, c. XIII, İstanbul 1996, s. 179.
[47] Akyılmaz, s. 17.
[48] François Furet, *Fransız Devrimini Yorumlamak*, Çev. Ahmet Kuyaş, Alan Yayınları, İstanbul 1989, s. XIX.
[49] Von Aster, s. 97.
[50] H. Kemal, Karpat*, İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 1.
[51] Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırlaırı*, Damla Yayınları, İstanbul 1981, s. 9.

Müslümanlar arasında da ayrılıkçı fikirler yer edinmiş, devlet ve millet bütünlüğü zedelenmeye başlamıştır.

Fransız Devrimi'nin özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi fikirlerinin Makedonya bölgesinde taban bulması, daha çok bölgenin etnografik yapısından kaynaklanmaktadır. Orası, adeta halkların mozaiğini andırıyordu. Türkler, Bulgarlar, Rumlar, Sırplar, Ulahlar (Rumenler), Arnavutlar, Yahudiler[52] ve Çingeneler hep beraber yan yana yaşıyorlardı. Tabii olarak, Türklerin bölgede hâkim olmalarıyla, zaman içinde bu demografik yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiş ve Müslümanların oranı artış göstermiştir. Anadolu'da sıkıntıda bulunan çok sayıda insan, bazen gönüllü olarak bazen de siyasî gerekçeler sebebiyle Rumeli'ye gönderiliyordu.[53]

Fransız Devrimi'nin ilkelerine göre II. Abdülhamit dönemi, genel olarak mutlakıyet ve sansür dönemi olarak zikredilir. Ancak böyle tarif edilen padişahın iktidarının ilk 14 yılında Türkçe olarak binlerce kitap basılmıştır. 1891 senesinde Osmanlı Devleti topraklarında çok sayıda gazete yayınlanıyordu.[54]

1.1. Genç Osmanlılar (İttihad ve Terakkî) ve Masonlar

Fransız Devrimi'nin Avrupa'da meydana getirdiği fikrî ve ideolojik dalgalanmaların, çok sayıda etnik grubun yaşadığı Balkanlardaki yansımalarına daha önce değinmiştik. Milliyetçilik hareketleri ile sosyalistlerin düşünce ve faaliyetleri, bölge Müslümanlarının hayatını hem doğrudan hem de dolaylı bir şekilde etkilemiştir. Bir yandan gayr-ı Müslimlerin ayaklanıp Osmanlı idaresinden kopmaya başlaması, diğer yandan Rumeli'de Müslümanlar içerisinde bulunan Arnavutların, Ortadoğu'da ise Arapların Osmanlı idarî sistemine aykırı olan milliyetçilik hareketlerine heveslenmeleri sıkıntı yaratmıştır. Bir kısım Batılı ülkelerde eğitim görmüş ve oradan etkilenmiş idareci veya subayların düşünce ve faaliyetleri, bölge Müslümanlarının zihinlerini karıştırmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu onca malî, siyasî ve sosyal sıkıntıya rağmen, 50 kadar Osmanlı liberalinin 1902 senesinde Paris'te düzenledikleri kongrede

[52] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* c. VIII, TTK, Ankara 1983, s. 146.
[53] Feridun Emecen, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. I, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, İrcica , İstanbul 1999, s. 13.
[54] Muzaffer Taşyürek, *Doğu-Batı Tarihten İbretler,* Bozkır Yay. Erzurum 1999, s. 260-261. Bu gazeteler arasında en yüksek tiraja sahip olan Tercüman-ı Hakikat idi. Bkz. *A.g.e.*, s. 260-261.

tartışılan konu, Fransız Devrimi ve onun ortaya attığı özgürlük, eşitlik, kardeşlik v.b fikirler olmuştur.[55]

II. Abdülhamit iktidara gelir gelmez çok önemli iç ve dış baskıların yoğun şiddetiyle karşı karşıya kaldı. Şahsına yönelik ilk önemli tehdit sayılabilecek olay, İngiltere tarafından desteklendiği söylenen[56] Çırağan Vak'ası idi. 20 Mayıs 1878'de Mason olan V. Murad'ı yeniden tahta getirmek isteyen Masonlar, sadece bu işi gerçekleştirmek için bir komite kurdu. Prodos Mason Locasının Üstad-ı Azamı olan Rum asıllı tacir Kleanti Skaliyeri, Ali Suavi'yi kullanarak o sırada Çırağan sarayında tutuklu (aklı yerinde değildir gerekçesiyle) bulunan V Murad'ı kaçırma teşebbüsünde bulundu.[57] Yımaz Öztuna'ya göre, Ali Suavi'nin İngiliz olan karısı Mary aynı zamanda İngiltere casusu idi.[58] Padişahın Masonlara ve onlarla işbirliği içinde olan İttihatçılara karşı güvensizlik içinde olmasının belki de en önemli sebeplerinden biri bu hadise olmalıdır.

Cereyan eden hareket ve olayları takip edip zamanında önlem alamayan Osmanlı idaresi, tedbir almaya kalktığında çok geç kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin ticarî imkânları ve anlayışının dünyada değişen ticarî ve ekonomik şartlara ayak uyduramaması sebebiyle halkın refah seviyesi sürekli gerilemiş ve devlet, bütün unsurlarıyla beraber güçsüzleşmeye başlamıştır. Örneğin XIX. asrın ikinci yarısında ve sadece yirmi yıl içinde (1870-1890 arası) Osmanlı dışındaki dünyada sanayi üretimi mevcudun üç katına çıkmıştır. 1870 yılında 800 bin ton olan petrol üretimi, 30 sene sonra 19 milyon 500 bin tona yükselmiştir. Osmanlı Devleti'nin en büyük rakipleri olan Fransa, İngiltere ve Rusya'da ekonomik alanda baş döndürücü hızla gelişmeler yaşanmıştır. Mesela 1870-1890 yılları arasında sanayi üretimi İngiltere'de % 80, Fransa'da % 100 Almanya'da ise % 270 artmıştır. Rusya'da ise sadece beş yıl içinde, 1886 ile 1890 yılları arasında fabrika sayısı 2500'den 6000'e çıkmıştır.[59]

İnsanları birinci derecede etkileyen refah ve geçim kaynaklarının sağlanması, bir devletin kendi varlığı ile alâkalı en önemli ekonomi meselesidir. Bu meseleyi, rakip olan Avrupa ülkeleri büyük ölçüde çözümlerken, Osmanlı Devleti söz konusu zaman dilimi içinde yıpratıcı savaşlar ve bunlara bağlı olarak sosyal ve ekonomik sorunlarla mücadele

[55] François Georgeon, *Son Canlanış, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa*, Yayın Yönetmeni Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, Cem Yay. İstanbul 1995, s. 205-206.
[56] *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi,* Yayımlayan Mehmet Ali Yalçın, c. VII, MAY Yay. İstanbul 1980, s. 871.
[57] Cevdet, Küçük,"Çırağan Vakası"*, TDVİA*, c.VII, İstanbul 1994, s. 306-307.
[58] Öztuna, s. 569.
[59] *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul (Muhtemel Yayın Tarihi 1988), s. 382-383.

etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın mevcut hukuk sistemine göre askere alınmayan Hıristiyanlar, ekonomik seviyelerini düzeltmek ve yükseltmek için uğraş verme imkânına sahipken, Müslümanların eli silah tutan erkek nüfusu, hayatlarının önemli bir kısmını üretimden uzak bir biçimde, savaşlarda veya barışı koruma görevlerinde geçirmek durumunda kalmışlardır.[60] Böylece ekonomik sıkıntılar, dolayısıyla ciddî manada sosyal rahatsızlıklar yaşanmaya başlamıştır. Mesela bu sıkıntıların en önemlilerinden biri, Müslüman nüfusun sayısal durumudur. Diğer bir ifadeyle, devlet güçlüyken problem teşkil etmeyen Müslümanların ve gayr-ı Müslimlerin birbirine yakın nüfus oranları, devlet zayıfladığında önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Zira idare, görevini yapmada yetersiz kaldığı için Müslümanların nüfus bakımından gayr-ı Müslimlerden iyice fazla olmalarını bir istikrar unsuru olarak görmektedir. Muhtemelen bu gibi sebeplerle, Müslüman nüfusun açık bir çoğunluk teşkil etmemesi, Makedonya Meselesi'nin ortaya çıkması ve büyüme istidadına girmesinin sebeplerinden biri olarak idare tarafından ifade edilmiştir.[61]

Bu şartlar altında aydın olsun, idareci veya asker olsun birçok Osmanlı, Batı'yı taklit etmek gerektiği hususunda hemfikir idiler. Bunlara "*Yeni Osmanlılar*" denir.[62] İşte Jön Türkler böyle bir mirasın sahibi olarak ortaya çıktılar ve kendilerini toplumdan ayrı bir kesim olarak gördüler.[63] Jön Türklere göre İttihad ve Terakkî hareketini meydana getiren kuvvet, mutlakıyet ve meşrutiyet arasında ki mücadeledir.[64] Kendi beyanlarına göre onların (Jön Türkler) temel hedefleri, anayasal bir idareyi gerçekleştirmek, bu arada sultanın yetkilerini kısmak ve özgürlükleri arttırmak oldu. Fakat gerçekte onların esas amacının özgürlük olmadığı daha sonra ortaya çıktı.[65]

"*Genç Türkler*" hareketi, II. Abdülhamit'in *istibdadına* karşı 1889 yılından itibaren faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Askerî Tıbbiye'de öğrenci olan İshak Sükûtî, Mehmet Reşid, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali (Turan) tarafından kurulan gizli örgüte "İttihad-ı Osmanî" adı verilmişti. Maksatları, Jön Türkler tarafından da paylaşılmakta idi; Osmanlı Devleti'nin dağılmasını, parçalanmasını önlemeye ve devleti güçlendirmek suretiyle Avrupa devletlerinin müdahale ve baskılarına karşı durmaya

[60] *Osmanlı Yönetiminde Makedonya* (Makedonija vo Vremeto Na Osmanliskoto Vladeenje), T.C. Başbakanlık, Devlet arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 74, İstanbul 2005, s. 159.
[61] BOA. Y. PRK ASK. Dosya No: 104, Sıra No:8
[62] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 28.
[63] Hanioğlu. s. 34
[64] Hanioğlu.s. 37.
[65] Hanioğlu.s. 69-70.

çalışıyorlardı.[66] Bunun gerçekleşmesi için, ayrılıkçı gruplar ve dost olmayan devletlerin gündeme getirdikleri özgürlük, eşitlik ve benzeri kavramlarını kullanmakta idiler. Halbuki çeşitli azınlık grupları arasındaki etnik ve millî bilincin uyanmasını önlemek, bireysel özgürlüğün devletin bütünlüğünü ihlal etmesini engellemek ve Müslümanların, özellikle de Türklerin, ekonomik, kültürel ve siyasî seviyesini yükseltmek için hükümete zaman tanımak amacıyla devletin ve bütün kurumlarının üstünlüğünü korumak şarttı.[67] Daha doğru bir ifade ile onlar, öncelikler konusunda isabetli davranamadılar. Sadece Balkanlardaki Müslümanların varlığını değil, Osmanlı Devleti'nin bekasını da tehdit eden güçlerle işbirliği yapmak çok doğru bir faaliyet olmasa gerek. Hakikaten de *Genç Türkler*, mevcut durumu düzeltmek daha doğrusu kendi istikballerini daha sağlama almak için adeta Müslümanların sıkıntılarını kullanmaktaydılar. Onlara "*sabırlı olun, bize zaman verin, Makedonya'daki sıkıntıları ortadan kaldıracağız"* diyerek, hangi maksada hizmet olduğu anlaşılmayan bölgedeki Müslüman ahâlinin elinde bulunan ve kendilerini korumak için idare tarafından verilen silahları topladılar, vermek istemeyenlerden ise zorla aldılar.[68]

Mevcut durumu düzeltmek, devletin gücünü toparlamak maksadıyla iç çatışmaları bertaraf etmek gerektiğini bilen padişah, 1897 yılında İttihad ve Terakkî üyelerine, yıkıcı faaliyetlerine son vermeleri kaydıyla af teklif etmiştir. Bazıları bunu ıslahatların yapılması şartıyla kabul etmişlerse de, diğerleri bu teklifi müzakere etmeyi bile uygun bulmamışlardır. Anlaşılan odur ki, İttihatçılar kendi içinde de birlik içinde olamamışlardır. Nitekim daha sonra da hiçbir zaman umumî bir birlik kuramamışlar ve daima bireysel veya küçük gruplar halinde çalışmışlardır. Bunun sebebi de, bazılarının kendilerini diğerlerine nazaran üstün görmesi, dava arkadaşlarına karşı tahakküm fikrinde olmasıdır.[69]

Kanaatimize göre padişah tarafından ortaya atılan barış teklifi, Osmanlı Devleti içinde mevcut olan gruplar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi yolunda taraflarca iyi kullanılamamış ve devletin birliğini ciddî biçimde tehdit eden ayrılıkçı hareketlere karşı güç birliği sağlamaya yetmemiştir. Şahsî hırs ve menfaatlerini bastırması gereken tarafın padişah karşıtları olduğu şüphesizdir. Belki barışmalarını engelleyen fikirlerden birisi, tarafların İslâm dinine olan bakışlarıdır. Padişah bu zor dönemde hilâfet gücünü

---

[66] Sina Akşin, "Jön Türkler*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yayınları İstanbul 1985, c. III, s. 832.
[67] Kemal H. Karpat*, İslâm'ın Siyasallaşması,* s. 323.
[68] Leon Troçki, *Balkan Savaşları,* Çev. Tansel Güney, ARBA yay. İstanbul 1995, s. 274-275.
[69] Ercüment Kuran "II Abdülhamit'in Büyük Devletlere Karşı Uyguladığı Siyasetin Esasları*"*, *Abdülhamit ve Devri Semineri, 27-29 Mayıs 1992*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1994, s. 178-179,183.

kullanmaya meyilli iken, İttihad ve Terakkî'nin önde gelenlerinin önemli bir kısmı Fransız Devrimi'nin fikir zeminini oluşturan ve dine sıcak bakmayan insanlardan etkilenmişlerdir. Örneğin Said Halim Paşa, onların Batıcılığını eleştirirken şu ifadeleri kullanmaktadır:

"*Oysa ötekiler (Batı Taraftarları, Batıcılar), İslâm dünyasının yükselmesine karşı yegâne engel kabul ettikleri Şeriat'ı egemenlik tahtından indirmedikçe mutlu, güçlü ve büsbütün yeni bir toplum oluşturabilecekleri umudunda değillerdi. "*[70]

Osmanlı Devleti'nin üst düzey memurları arasında mevcut olan anlaşmazlıklar ve şahsî ihtiraslar,[71] nispeten günümüzde de devam eden bir muhalefet anlayışının doğmasına sebep olmuştur.

Bütün bunlara rağmen, Osmanlı Devleti nezdinde uzun süre *millet-i sadıka* ismini taşıyan Ermeniler, Devlet'e karşı düşmanca hareketlerde bulunmaya başladıklarında, faaliyetlerine Genç Türkleri de katmaya ve onlardan, II. Abdülhamit'e karşı olan muhalefetleri dolayısıyla istifade etmeye çalıştılarsa da başarılı olamamışlardır. Mesela Osmanlı istihbaratı mensupları tarafından *Genç Türklerin* merkezlerinden biri olan Paris'ten hükümete gönderilen 19 Mayıs 1908 tarihli bir mektupta Ermeniler ile Genç Türklerin ilişkilerine dikkat çekilmiştir. 1908 senesi kışında II. Abdülhamit idaresine karşı darbe yapmak amacıyla kongre hazırlığı içinde oldukları fakat Ermenilerin, *" şimdiye kadar Genç Türklerle işbirliğimiz yoktu, bundan böyle de olmaz çünkü Jön Türkler yine Türklüklerinde sebat ettiler biz ise aldandığımız ile kaldık. Bugün Ermenileri katletmek hususunda en ileri gidenler Jön Türkler oldu"* şeklinde ifadelerde bulundukları bildirilmiştir.[72]

Diğer taraftan *Genç Türklerin* bir kısmının dış ülkelerde eğitim görmesi sebebiyle bu gibi hareketlere katılmaları fevkalade kolay olmuştur. Onlardan bazıları gittikleri ülkelerde gördükleri hayat standardından etkilenmiş ve kendi memleketlerinin geri kalmasından utanç duymuşlardır. Hatta yurt dışında yaşayan bazı Türk öğrenciler, bazı yerlerde Türk oldukları anlaşılınca sıkılmışlardır. Bunlardan bazılarının da ülkelerine dönüp önemli makamlara geldiklerinde, Osmanlı memleketinin menfaatlerinden çok Avrupalıların gözüne girmek ve orada ün yapmak peşinde oldukları söylenebilir.[73] Ayrıca oralarda edindikleri Batılı hayat tarzı da masraflarını artırıyordu. Bunun yanında onlar tarafından geleneksel ahlâk kurallarının terk edilmesi ve yerlerine başkalarının ikame

[70] Said Halim Paşa, *İslâm ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar*, Pınar Yay. , İstanbul 1987, s. 42-43.
[71] Uzer, s. 15.
[72] İSAM. HHPE. Dosya No: 20, Sıra No: 1333.
[73] Şener, s. 149-450.

edilmemesi, onlar gibi yurt dışında eğitim görmemiş devlet memurlarını da etkilemiş ve hep beraber lüks hayat tarzında yarışır olmaya başlamışlardır.[74] Zeki fakat zayıf karakterli ve vatanın çıkarları yerine kendi menfaatlerini düşünen böyle insanlar, dış ülkelerin menfaat takipçisi olan Mason teşkilâtlarının takibinde idiler.

Masonların, özellikle kendi menfaatleri açısından gelecek vaat eden siyasetçi, bankacı, ilim adamı, gazeteci gibi adamları teşkilâtlarına kazandırmak peşinde oldukları bilinen bir gerçektir. "*Sıradan"* sayılacak diğer insanların teşkilâta girmelerinin mümkün olduğu söylenemez. Nitekim görünüş itibariyle kendilerini eşitlikçi, kardeş ve hoş görülü göstermek istedilerse de, Masonluğa girmek için başvuran bir işçiye verilen cevap bunun böyle olmadığını göstermektedir. Cevat R. Atilhan'ın belgelere dayanarak verdiği malumata göre söz konusu işçi, "*namuslu ve zeki olmasına rağmen içtimaî ve malî vaziyeti Masonluğa müsait değildir"* denilerek reddedilmiştir.[75] İttihatçıların hepsinin Mason olduğunu söylemek mümkün değilse de, Talat Paşa gibi ileri gelenlerinden bir kısmının Mason olduğu bir gerçektir. Ayrıca içinde sırlar bulunan bu gibi teşkilâtlar, her önüne geleni kendi içine almazlar. Zira üyelerin çoğalmasıyla, içinde barındırdığı gizliliklerin açığa çıkma tehlikesi de doğal olarak artmış olacaktır.

İttihatçılar, son dönemde Bulgarların kültürel, ekonomik ve sosyal olarak Müslümanlardan ve hatta bölgede yaşayan diğer halklardan daha kuvvetli bir konuma geldiklerinin ve Makedonya'da ortaya çıkardıkları huzursuzlukların asıl sebebinin Osmanlı idaresinden kopmaya yönelik olduğunun bilincinde idiler. Ancak yine de kendilerini en çok endişeye sevk eden, Müslümanların içinde bulunduğu olumsuz koşullar idi. Hıristiyanlara göre hemen hemen her bakımdan daha zayıf bir konumda olan Müslümanların, Hıristiyan hegemonyası altına girdikleri takdirde kimlik ve kültür sorunları ile karşı karşıya kalacakları aşikârdı. Dolayısıyla bu olasılığa karşı Müslümanların gösterebilecekleri tepkiler, İttihatçıları endişelendirmekteydi. Ancak Arnavutlara güvenmedikleri için, Ulahlar sayıca az olduklarından, Yunanlılar da meşrutî idareden hoşnut olmadıklarından dolayı Bulgarlar ve özellikle VMRO (Dâhili Makedonya İhtilal Organizasyonu) ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlardır.[76] Müslümanların bir kısmı da Avrupa ülkelerinin müdahaleleri ve İttihatçıların bu yönde yaptıkları propaganda

[74] Şener, s. 150.
[75] Cevat R. Atilhan, *Masonluğun İçyüzü,* Bedir Yayınları, İstanbul 1968, s. 92-93.
[76] Tokay, *Makedonya Sorunu*..,s. 61; Uzer, s. 93, 309, 310.

neticesinde, bulundukları elverişsiz durumu düzeltebilir gözüyle baktıkları İttihatçılara destek vermeye başlamışlardı.[77]

İttihatçılar, meselelerin çözümü için sorunları tetikleyenlerden "yardım" almak gibi ilginç bir açmaza, komitacıların yaptıklarına değil, söylediklerine güvenmek gibi büyük bir hataya düşmüşlerdir. Ayrıca kendileri Müslüman oldukları ve bölge kiliselerinin hadiseler üzerindeki etkilerini bildikleri halde Hıristiyanlarla işbirliği yapmışlardır.

Bütün Müslümanların halifesi olması hasebiyle pan-İslâmist fikirleri ön planda bulunan II. Abdülhamit ve idaresi[78] ile genel olarak Avrupa başkentlerinde okuyup Batılıların bütün alanlarda elde ettikleri başarılar karşısında fazlasıyla etkilenen ve aynı zamanda eziklik duyan pozitivist, Osmanlı Devleti'nin temel harcı sayılan İslâm dinî-hukukî geleneğine pek sıcak bakmayan İttihatçılar arasında anlaşmazlık çıkması doğaldı.[79] Yaygın olan kanaat –en azından Makedonya'da faaliyette bulunan- Masonların da aynı şekilde dinlere karşı mesafeli olduklarıdır.[80] Belki de İttihatçıları Masonlara yaklaştıran sebep bu idi. Ancak Siyonist Yahudilerin etkisinde bulunan Masonların en önemli hedeflerinden biri, o sırada doğrudan padişaha bağlı olan Filistin toprakları olmalıdır.[81] Padişah ile İttihatçılar dolayısıyla da Masonlar arasındaki anlaşmazlığın önemli sebeplerinden biri Filistin toprakları olsa gerektir.

Bir yandan hızlanan ve şiddet kazanan isyan faaliyetleri ve Avrupa devletleri ile Rusya'nın baskılarına karşı koymaya çalışan Osmanlı idaresi, diğer yandan kendi bünyesinde hem de önemli ve etkili mevkilerde bulunan muhaliflerle uğraşmak durumunda kalmıştır. Devletin yetkilerini kullanan ve aynı zamanda onu temsil eden kişilerin faaliyetleri, yine devlet görevlileri (hafiyeler) tarafından sürekli olarak izlenmek durumunda kalmıştır. Bu durum, devletin zaten kısıtlı olan imkânlarını boşa harcamasına sebep olmuştur. Bu arada gerçekten zararlı fikirleri taşımayan görevliler hakkında şüphelerin ortadan kaldırılmasına gayret edilmiştir.[82]

Hakikaten Makedonya'da, İttihatçıların çok önemli mevkilerde bulunan etkili adamları vardı. Cemiyetin gücünün ne olduğu konusunda fikir edinmek için 30 Haziran

---

[77] Tokay, *Makedonya sorunu,* s. 53.
[78] Azmi Özcan, *Panislâmizm*, *Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İSAM Yay. İlaveli 2. Baskı, Ankara 1997, s. 55.
[79] Findley V. Carter, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform-Babıali (1789-1922,* Çev. İzzet Akyol ve Latif Boyacı, İz Yay. İstanbul 1994, s. 244.
[80] Jose Maria s. Cardenal Caro, Y. Rogriguez, *Dünya Siyasetinin Perde Arkasındaki Güç, Tarih Boyunca Masonluk,* Terc. Hacasan Yüncu, Kayıhan yayınları, İstanbul 1999, s. 42; Atilhan, s. 78.
[81] Ayverdi, 14.
[82] İSAM,.HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 531; İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 541.

1324/13 Temmuz 1908 tarihli Kırçova kaymakamının valiye yazdığı mektuba bakmak yeterlidir. Cemiyetin tehditlerini ciddiye almak durumunda kalan ve canı tehlikede olduğunu düşünen kaymakam, validen Selanik'e gelmesi daha doğrusu kaçması için müsaade istemektedir.[83] Nitekim onlar gitgide güç kazanmakta ve apaçık bir şekilde ahâliye ilanda bulunarak *" 32 senedir vatanı mahveden, insanları hayvan sürüsü gibi kullanan…, 32 sene yalancılıkla, alçaklıkla, namussuzlukla idareye çalışan, sekiz-on hainin zulmünden artık kurtuluyoruz…, Yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet*" gibi padişah hakkında ağır ifadeler kullanmışlardır.[84] Diğer taraftan, İttihatçıların, Osmanlı idaresini meşgul edip sıkıntılara sokan sorunların başında olan Makedonya Meselesi hakkındaki düşünceleri en azından yabancıların konuya olan müdahalesi bakımından geç kalınmış da olsa isabetli olmuştur. Nitekim İttihatçıların, Makedonya Meselesi'ne bakışları ve bu meselenin çözümü hakkındaki düşünceleri, Mayıs 1908 yılında yabancı konsoloslara gönderdikleri bir bildiriden anlaşılabilir. Bu bildiride, Makedonya sorununun dış güçlerin müdahalesinden kaynaklandığı, orada çok yoğun faaliyetleri olan Rusya'nın, hem Osmanlı hem de Avrupa için en büyük tehlike olduğu, Avrupa'nın soruna katkılarının, olumsuzlukları arttırmaktan başka bir işe yaramadığı ifade edilmektedir.[85] Böylece aralarında rekabet bulunan Rusya ile Avrupa devletlerinin ilişkileri bozularak, Osmanlı Devleti'nin rahat bir nefes alması hedeflenmiştir. Ancak söz konusu durum çok daha öncelerden beri devam ettiği halde, İttihatçıların neden şahsî anlaşmazlıklara bir süre için ara verip Devlet'le bütünleşmediklerini anlamak zordur. Eğer bu pişmanlık ifadesi ise, artık çok geç kalınmıştır.

İttihatçıların Balkanlarda faaliyet göstermesinde birçok faktör etkili olmuştur. Birinci etken, Avrupa'dan gelen fikirlerin etkilerinin oralarda daha fazla hissedilmesi; ikincisi, saltanata ve özellikle Abdülhamit'e muhalif olan kanaatin çok sayıda gayr-ı Müslim'in yaşadığı bu bölgelerde daha kolay taraftar bulmasıdır. Nitekim İttihat üyelerinin, önce Anadolu'ya geçip orada fikirlerine taraftar bulmaya çalıştıkları ancak başaramadıkları ifade edilmektedir. Ayrıca Rumeli'de bulunan subayların ve bunların sayesinde bazı sivil memurların, zamanında terfi edemedikleri ve maaş alamadıkları için

[83] İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 524.
[84] İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 558.
[85] *Balkanlarda Bir Gerillacı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Beyin Anıları,* Bugünkü Türkçeye çeviren İhsan Ilgar, Çağdaş yayınları, İstanbul 1975, s. 65-74.

cemiyete girdikleri iddia edilmiştir.[86] Sebepler her ne olursa olsun, Osmanlı yönetiminin üst seviyesinde bulunan idareciler arasında İttihatçıların sayıca fazla olduğu kesindir. Bu dönemde Köprülü'de kaymakamlık yapan Ali Münif Bey'in iddiasına göre Kosova Vilâyeti jandarma kumandanı Galip Bey, polis müdürü Mümtaz Bey ve mektupçu Mazhar Bey İttihatçılardan idiler. Hatta ona göre görev yaptığı kaza, padişah görevlilerinin giremediği, adeta kurtarılmış bölge sayılırdı.[87]

İttihatçılar, Osmanlı devletinin muzdarip olduğu olumsuzlukların müsebbibi olarak gördükleri padişaha karşı "*düşmanımın düşmanı dostumdur*" prensibine uygun olarak Osmanlı idaresine karşı olan diğer gruplarla da işbirliği yapmışlardı. Mesela Makedonya'da silahlı isyan faaliyetlerinin iki ayağından biri olan VMRO (Makedonya İç devrim Örgütü) ile birçok konuda fikir birliği içinde idiler.[88] Maiyeti, Resne Belediye Reisi ve toplam 100 kadar kişi ile isyan ederek dağa çıkan Resne Kolağası Niyazi ile beraber gidenler arasında Sırp mektebi mualliminin bulunması İttihatçılar ile Osmanlı'ya muhalefet eden yerli teşkilâtların güçlü işbirliğini göstermektedir. Dahası, 1324/1906 senesinde, yani II. Meşrutiyet'in ilanından iki sene önce Selanik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinden Mâbeyne 67 adet telgraf gönderilmiştir. Bu telgraflarda özetle şunlar yazılı idi: "*Hürriyet ilan edildi, toplar attık, Kanun-ı Esasi yeniden icra olunmalıdır; vilâyetlerdeki iğtişaş çetelerinin reisleri de bizimle beraberdir, teklifimizin kabulünde tereddüt gösterilirse ordu İstanbul'a gelecektir ve başka tarafa biat edilecektir…*"[89]

İttihatçılar ile isyancı çeteleri buluşturan ortak nokta yine Fransız Devrimi fikirleri olmuştur. Söz konusu devrimin ortaya çıkardığı "*özgürlük, kardeşlik*" ve benzeri fikirler, İttihatçılar tarafından olduğu gibi Makedonya'da terör estiren grupların liderleri tarafından da ortaya atılan sloganlar idi.[90] Nitekim 9 Temmuz 1324/22 Temmuz 1908 tarihli bir vesikada- "*İttihad ve Terakkî cemiyetinin Rum ve Bulgar komitalarına tatil-i hareket ve şekavet ve birlikte aynı maksada hizmet etmelerine dair ihtârât ve teklifâtta bulundukları ve her iki komite tarafından henüz cevab-ı kati almadıkları mevsûkan müstahber ise de, bu gune her taraftan takdim olunan müteaddit telgrafların münderecatına muhat-ı ilm-i sâmi-i*

[86] Mehmed Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakkî'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim,* İnkilab Yayınları, İstanbul 1989, s. 22.
[87] Taha Toros, *Ali Münif Beyin Hatıraları*, İSİS, İstanbul 1996, s. 35.
[88] Yusuf Hamza, "II. Abdülhamit ve Makedonya Meselesi (1876-1909)*" , Sultan II. Abdülhamit Paneli II*, Bilge Yayınları, İstanbul 2000, s. 94.
[89] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi, Hatırat-ı Niyazi,* 1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan edildiğine Dair Vesikalar, Örgün yay. İstanbul 2003, s.55.
[90] Drugovac, s. 12; Kiro, Dojcinoski, *Makedonija niz vekovite,* (Asırlar Boyu Makedonya), Matica Makedonska, Skopje 1995, s. 90.

fehîmaneleri buyurulmuş olduğu üzere ahalî-i Hıristiyaniye, zabitân ve ahalî-i İslâmiye ile ittihat etmiştir. Manastır'da erbab-ı cemiyet tarafından mahpusîn ve mevkufînin salıverileceği evvelce istihbar olunup cihet-i mülkiye ve askeriyece bi'l - ittihad tedabîr-i lazime ve mussirenin ittihaz ile böyle bir teşebbüse zinhar meydan verilmemesi 27 Haziran 1324/10 Temmuz 1908 tarihinde Manastır Vilâyeti ile Müşir Paşa'ya işar edilmiş ve bu güne kadar mezkur hapishaneye hiçbir taraftan vuku bulmamış ise de Manastır Vilâyeti'nden bu gece alınıp sureti zeylen takdim edilen telgrafa nazaran cereyan eden ahval-i fevkalade sırasında bi'l-cümle mahpusîn ve mevkufînin savuştukları ve diğer mahallerce bu halin adem-i vukûu zımnında tahrir ve te'kîd-i tebligat olunduğu" ifade edilmiştir.[91] Vesikada yazılanlar gayet açıktır; hadiselerin idare tarafından kontrol edilmesi imkânsız hale gelmiştir. Zira Osmanlı yönetimi aleyhine yapılan propagandalar meyvesini vermiş ve dış güçler tarafından desteklenen komitacılar ile özellikle Avusturya tarafından desteklenen[92] İttihat üyeleri Müslüman ahâli arasında yaptıkları propaganda sayesine, sıkıntılarına çözüm bulunması için bir kısım Müslüman halkın da desteğini almış görünmektedirler.

Abdülhamit'i tahtan indirmek için İstanbul'a gelen "*Hareket Ordusu*" içinde, Rum ve Bulgar eşkiyasının bulunduğu da kaydedilmektedir.[93] Halbuki daha evvel de ifade ettiğimiz gibi İttihatçılar, eylemlerini vatanperver duygularla yaptıklarını belirtmişlerdir. Ancak hareketlerini, belki farkında olmayarak, Osmanlı'nın iç ve dış düşmanlarının hedeflerine hizmet edecek şekilde yürütmüşlerdir. Nitekim 8 Temmuz 1908 tarihli bir yazı ile İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Paristeki Genel Merkezi Makedonya Umum Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, Makedonya Müslümanları ve ordu subayları arasında yayılmış olan hürriyet fikirlerinin sürdürülmesi hususunda etkili olan bazı subay ve komutanların yerine başkalarının tayini düşünülmekte olduğu ve Hüseyin Hilmi Paşa da buna muvafakat ettiği için çok sert ifadelerle tehdit edilmektedir. Ayrıca onlara göre Osmanlı hükümeti Makedonya'dan vazgeçmiştir. Halbuki Makedonyasız bir Osmanlı Devleti'nin yaşama şansı hemen hemen hiç yoktur. Onların da ifade ettikleri gibi Makedonya Osmanlı Devleti için hayatî öneme sahiptir, ancak orada çıkartılan kargaşa, asıl olarak Müslümanların hayatını çekilmez hale getirmiştir. Bütün

[91] İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 1324.
[92] Dojcinoski, s. 120.
[93] Mehmed Selahaddin, .s.29.

sıkıntıların çözümünün çaresi olarak da hürriyet gösterilmiştir. Onlara göre, parlamenter sistemin tekrar tesis edilmesi ile çözüme ulaşılacaktır.[94]

Gerçekten de hem İttihat kulüpleri hem de Mason locaları Makedonya topraklarında yaygın ve etkili hale gelmiştir. Öyle ki idare artık onları kapatma ve faaliyetlerini engellemek imkânından yoksun olmuş olmalı ki sadece onların yaptıklarını takip etmekle yetinmek zorunda kalmıştır.[95] İttihatçıların Masonlarla olan fikir birlikteliği Osmanlı resmî belgelerinde Mason locaları ile İttihat kulüplerinin beraber zikredilmesinde görüleceği gibi,[96] cemiyete alınan kimseler için yapılan merasimin, Masonların bu durumlarda yaptıkları merasimlere benzerliğinden de anlaşılabilir.[97]

1799 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan çeşitli fikrî hareketlerin hem Avrupa genelinde hem de Osmanlı topraklarında ve özellikle Balkanlarda önemli etkileri olduğu muhakkaktır. Söz konusu devrimin propagandasının etkileri Balkanlar bölgesine yönelince Osmanlı idaresi bu akımlara karşı tavır aldı. Devrim denilen şey, Osmanlı idarecilerinin gözünde "*Frengi İlleti*"nden başka bir şey değildi. Voltaire, Russo ve onlar gibi düşünen herkes "*zındık*", onların eseri olan devrim ise *"fitne*" ve *"fesat*" idi. Onların hedefi bütün dinleri ortadan kaldırarak yeni bir hayat tarzının hâkim olmasını sağlamak idi.[98] Bu itibarla devrimciler ile Mason teşkilâtı arasında din konusunda benzer bir tavır göze çarpmaktadır. Dünya siyasetini etkilemeye başlayan ve hemen hemen her yerde teşkilâtı bulunan Masonların Osmanlı topraklarında yürüttükleri faaliyetlerin de çok önemli olduğunu düşünmekteyiz. Sadece Makedonya'da değil, başka bölgelerde de cereyan eden hadiseler üzerinde çok önemli etkilleri olan Masonların tüm Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri, kendi ifadeleriyle, çok olumsuz bir şekilde anılmaktadır. "*Mason"* deyimine Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokan ihtilalci, dinsiz ve benzeri anlamlar yüklenmekte, hatta bu deyim hakaret olarak kullanılmaktadır.

Bilindiği gibi Osmanlı topraklarında ilk Mason locası III. Ahmet (1703–1730) zamanında[99] Makedonya'da ilk loca ise, 1760 yılında Selanik'te Fransız locasına bağlı

[94] İSAM. HHPE. Dosya No:13, Sıra No: 1.
[95] İSAM. HHPE. Dosya No: 11, Sıra No: 2.
[96] İSAM. HHPE. Dosya No: 4, Sıra No: 203; İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 457; İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 459.
[97] Ayverdi, s. 61.
[98] Orhan Koloğlu, *II. Abdülhamit ve Masonlar,* Eylül Yayınları, İstanbul 2001, s. 23.
[99] İzzet Nuri Gün-Yalçın Çelikler, *Masonluk ve Masonlar, İsimler, Belgeler,* Yağmur Yayınları, İstanbul 1968, s. 17; Sabahattin Arıç, *Masonların Dünyası,* 2. Basım, Tekin Yayınları, İstanbul 1992, s. 107.

olarak kurulmuştur. Daha sonra 1864[100] veya 1866[101] yılında İtalyan Mason locasına bağlı olan *Macedonia Risorta* locası faaliyete başlamıştır. Daha 1856 yılında İstanbul, İzmir, Bükreş, Kahire, İskenderiye, Belgrat, Atina, Vidin gibi şehirlerde Mason locaları vardı.[102] Dikkatimizi çeken, "Makedonya Meselesi" olarak dünyada yankı uyandıran bölge sorunları hususunda Masonların localarına Makedonya ismini koyarak Osmanlı idaresi için kabul edilemez bir davranış sergilemiş olmalarıdır. Zira bu isim sadece II. Abdülhamit zamanında değil, onun devrilmesinden sonra iş başına gelen kadrolar tarafından da kabul görmemiştir.[103] Bizce bu tavırla dahi Masonlar, Osmanlı dostu olmadıklarını göstermişlerdir.

Daha sonra, 9 Ağustos 1909 tarihinde Osmanlı topraklarında kurulan ilk Mason teşkilâtı olan "Türkiye Büyük Maşrıklığı" nın başkanlığına Talat Paşa seçilmiştir.[104] Talat Paşa Selanik'te posta memuru iken Emanuel Karasso'nun başkanlığındaki locanın üyelerinden biri idi.[105]

II. Abdülhamit'e tebliğ edilen hal fetvasını getirenler arasında Selanik Umum Masonlar Reisi olan Emanuel Karasso'nun bulunması,[106] o dönemde cereyan eden siyasî hadiselerde Masonların etkisini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Devletin bu tür Masonik hareketleri ciddî manada takibe aldığı 22 Haziran 1324/ 5 Temmuz 1908 tarihli Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa'nın yazısından da anlaşılmaktadır. Bu raporla, Kosova'da bu tür teşekküllerin olmadığı ancak bazı Musevî tüccarların "*gazete mütaalasına mahsus olmak üzere beş sene evvel isticar ettikleri bir odaya Musevî kulübü tesmiye olunduğu ve birkaç sene ibtidaresi (işe hızlı ve gayretli başlama) muhafaza etmiş ise de el-yevm bir kahve ve oyun mahalli rengini almış"* olduğu ifade edilmektedir.[107] İdarenin bu tür endişelere sahip olmasının haklılığı çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Padişaha karşı tavır içinde bulunan "Büyük Devletler", komşu olan küçük devletler, yerli ayrılıkçı gruplar ile Jön Türkler adeta ittifak içinde olmuşlardır. Makedonya Mason localarının bu ittifaka en önemli katkısı, Jön Türklere her türlü desteği sağlamak, İttihad ve

[100] Angelo İacovella, *Gönye ve Hilal,* (İttihat –Terakkî ve Masonluk), Terc. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 25.
[101] Arıç, s. 110.
[102] Koloğlu, *II. Abdülhamit…,* s. 18.
[103] *Meclis-i Mebusâ Zabıt Ceridesi, 1324,* 1-1, 1, TBMM, Basımevi, Ankara 1982, s. 374. Bölge ile alâkalı oturumda söz alan siroz mebusu Hristo Dalçev "Makedonya" demesi üzerine mecliste itiraz sesleri yükselmştir. Fakat söz konusu mebus bütün isteklerine rağmen sözlerini düzeltmemiştir.
[104] Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, 1. Kitap, Yağmur yay. İstanbul 1976, s. 636.
[105] İSAM. HHPE. Dosya No: 4, Sıra No: 203.
[106] İSAM. HHPE. Dosya No: 4, Sıra No: 203; İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No: 1244.
[107] İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 459.

Terakkî cemiyetini kurmak ve III. Ordu'yu ihtilale hazırlamak olmuştur. Zaten XIX. asrın son yıllarından beri Selanik'te bulunan komitacılar ve diğer bütün devlet düşmanları gayet rahat bir hayat sürdürmekte idiler. Bu durumdan istifade ile XX. asrın başında Makedonya topraklarında İtalyan Grand Orient'e bağlı tek Mason locası Selanik'te faaliyetini devam ettirirken, kısa bir süre içinde, 1908 yılına kadar en az beş loca daha kurulmuştur.[108]

12 Haziran 1324/25 Haziran 1908 tarihli bir vesikada anlatıldığına göre, Selanik'te beş, Manastır ve diğer vilâyetlerde birçok evde Farmason locaları ve İttihat kulüpleri gizli olarak teşekkül etmiştir. Faaliyetlerini fukaraya ve yetim çocuklara yardım gibi hayırlı işlerle süsleyen, daha doğrusu örten bu cemiyetlerin, asıl işlerinin önce yerel idareyi, daha sonra da Osmanlı idaresini tamamen kontrol altına almak olduğu anlaşılmaktadır.[109] Diğer taraftan Osmanlı ile alâkalı ticarî ve başka menfaatleri bulunan İngiltere'nin, Masonları kullanarak Osmanlı Devleti içindeki ticareti kontrol altına almak istediği[110] de hesaba katılırsa, genelde ticaretle uğraşan Yahudilerin, Mason localarının en etkin üyeleri oldukları ve diğer üyelerini menfaatlerine uygun olarak yönlendirmeye çalıştıklarını tahmin etmek zor değildir. Masonların amaçlarından sayılan bütün dinleri ortadan kaldırarak ortak bir din yaratma çabası,[111] Osmanlı Devleti'nin varlığına ve kuvvetine bir darbe sayıldığından Osmanlı idarecileri ve İslâm birliği taraftarı sayılan padişahın bu oluşumlara sıcak bakmaları mümkün değildi.[112]

Şüphesiz bütün Masonların din ve devlet düşmanı oldukları kesin olarak ifade edilemez. Mesela onlardan biri olan Mithat Paşa, her ne kadar Devlet-i Aliyye'yi Rusya ile harbe sokmak için gayret sarf etmiş ve böylece devletin büyük zarar görmesine sebep olmuşsa da, valiliği esnasında çok başarılı hizmetleri olmuştur.[113] Mason teşkilâtının, tıpkı Osmanlı idaresinin yaptığı gibi bölgesel etkenleri ve özellikleri dikkate aldığı görülmektedir. Bazı yerlerde ağalar, paşalar, yaverler ve aydın kesimlerden kişilere dayandığı, bazı yerlerde (Suriye) -felsefesine aykırı olsa da- tarikat ve ulemâdan destek aldığı görülür. Makedonya'da ise, dönmelerin (Sabetaycılar) desteği ile faaliyet göstermekte idi. Dolayısıyla bütün Mason grupların aynı zihniyetin sahibi oldukları

[108] Süleyman Kocabaş, *Masonluk ve Masonlar, Türkiye'de Gizli Tarih I,* Vatan Yayınları, İstanbul 2001, s. 112-114.
[109] İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 457.
[110] Koloğlu, *II. Abdülhamit…,,* s. 175.
[111] Koloğlu, *II. Abdülhamit…,*. s. 24.
[112] İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 459.
[113] Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler,*1. Kitap, Yağmur Yayınları, İstanbul 1976, s. 260-261.

söylenemez.[114] Bu itibarla, en azından Makedonya'da faaliyet gösteren İttihatçı grupların dine sıcak bakmayan Masonik irtibatlarının bulunduğu söylenebilir.

Masonluk zihniyetinin Osmanlı aydınları ve idarecileri arasında rağbet görmesi ve tercih edilmesinin en önemli sebeplerinden biri, o sıralarda Avrupa'da Masonluğun bir nevi sosyal ve entellektüel statü olarak görülmesinden kaynaklanmakta idi. Mesela 1901-1908 yılları arasında Emanuel Karasso'nun başkanı ve Talat Bey (Paşa)' in de üyesi olduğu İtalyan Büyük Doğu Locası'nın toplam 154 üyesinden 18'i Osmanlı memuru ve 9'u Osmanlı subayı idi.[115]

Masonlar ile İttihatçılar arasındaki irtibatlardan birisi de toplum düzenine bakış açılarının benzerliğindedir. XIX. asrın başından beri Osmanlı topraklarında fırtına gibi esen ayrılıkçı cereyanların Fransız Devrimi'nden etkilendiği malumdur.[116] Bununla beraber söz konusu ihtilalin fikir babaları sayılan Voltaire ve Rousso gibi bilim adamlarının Mason olmaları,[117] İttihatçıların da Makedonya'da bulunan Mason localarından çok büyük destek gördükleri[118] hesaba katılırsa gerçekler daha iyi anlaşılır kanaatindeyiz. Daha önceleri Osmanlı Devleti'ne karşı olan düşmanlıkları belirgin olmasa bile V. Murad'ı tekrar başa getirmeye yönelik çabaları[119] dolayısıyla II. Abdülhamit'in Mason teşkilâtlarına yaptığı baskılar ve onları, dost olmayan yabancı devletlerin menfaatlerine çalışan birer fesat örgütü olarak tanımlaması[120] sonucunda padişaha olan düşmanlıkları şiddet kazanmıştır. Nitekim bu düşmanlık II Abdülhamit'in şahsına yönelik olarak kendini göstermiştir. Padişah'a hal fetvasını tebliğ edenler arasında Selanik Mason locasının başkanı olan Karasso'nun bulunması ve hal edildikten sonra da İttihatçılar ve Masonların Selanik'te ortak olarak padişahın devrilmesini kutlamak üzere büyük resm-i geçit düzenlemeleri,[121] bu hadiseden sonra idareyi ele alacak kadroların Masonların etkisinde olduklarını göstermektedir. Ayrıca Osmanlı idaresinin hemen hemen bütün resmî yazışmalarda ittihat kulüpleri ile Mason teşkilâtlarının birlikte zikredilmesi[122] bu iddiaları destekler mahiyettedir.

---

[114] Hanioğlu, s. 646.
[115] Azmi Özcan, "Masonluk", *TDVİA*, c. XIII, s. 98.
[116] Rodriguez, s. 164.
[117] Arıç, s. 81; Atilhan, s. 42.
[118] Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar,* Gün Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1991, s. 26 ; Ariç. s.111;
[119] Azmi Özcan, "Masonluk...", s. 98.
[120] İzzet Nuri Gün-Yalçın Çeliker, s. 23; Arıç, s. 111; Angelo, s. 24.
[121] Gün -Çeliker, s. 25.
[122] İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 459; İSAM. HHPE, Dosya No: 11, Sıra No: 2; İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 457.

Masonların, gerek Osmanlı Devleti'nin geleceği ile gerekse Makedonya Müslümanlarının kaderleri ile alâkalı çok önemli etkileri olduğu muhakkaktır. Masonlar İstanbul'da barınamadıkları için Selanik'e gitmişlerdi ve o sırada Selanik, Müslümanlara yapılan her türlü kötülüğün merkezi konumundaydı. Ayrıca sadece Selanik değil, bütün Rumeli toprakları, Osmanlı karşıtı diğer teşkilâtlar için adeta bir cennet idi, zira orada kontrol yabancıların elinde idi.[123] Bir bakıma 1878'den beri gerçekleşen ve Jön Türklere atfedilen, gerek Osmanlı Devleti'ni gerekse Rumeli Müslümanlarını derinden etkileyen siyasal eylemlerin çoğu Masonlar veya onların maşaları tarafından gerçekleştirilmiştir.[124]

Masonların etkisinde bulunan İttihatçı idareciler, Müslümanları tehdit eden tehlikelerin boyutundan habersiz olarak hedeflerini isabetli bir şekilde tespit edememişlerdir. O sıralarda Makedonya topraklarında Osmanlı idaresi ve Müslümanlar aleyhinde çok önemli faaliyetler yürütülürken, onlar adeta şahsî hırslarını tatmin etmek peşindeydiler. Gerçekten de bu sıralarda Avrupa ülkeleri ve Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik talepleri her geçen gün artmaktaydı. Adeta Rumeli bölgesini onlar yönetiyorlardı. Örneğin 22 Teşrin-i Evvel 1319/ 4 Kasım1903 tarihinde Avusturya ve Rusya büyükelçileri Bâbıâli'ye ortaklaşa bir nota tebliğ etmişlerdir. Bu notada dokuz maddelik istek listesi şöyle sıralanmıştır:

1. Müfettiş Paşa ile beraber biri Rus biri Avusturyalı iki sivil komiser tayin edilecektir. Bu komiserler müfettişle beraber her yere gideceklerdir. Ayrıca bunların kâtibi ve tercümanı bulunacak ve bunlar kaza ve köylerde bizzat teftişte bulunabilecekler. Komiserler her iki senede bir tayin edileceklerdir.

2. Jandarma ve polisi tanzim etmek için her ne kadar İsveçli ve diğer ülkelerden subaylar tayin edilmişlerse de, bunlar, yerli âdet ve hayat tarzına vâkıf olmadıkları için pek faydalı olamıyorlar. Bunun için Osmanlı hükümeti hizmetinde bulunan Avrupalı generallerden biri, bu tanzim işini üstelenecek ve yanında da Düvel-i Muazzama'dan subaylar bulunacaktır.

3. Asayiş durumunun düzeltilmesinden sonra, Osmanlı hükümeti kavmiyet (ırk) ve milliyet (din) durumunu dikkate alarak yeniden bir idarî taksimat yapacaktır.

4. Bu kavimlere idarî özerklik verilecektir.

[123] Gün-Çeliker, s. 22.
[124] Gün-Çeliker, s. 76.

5. Siyasî suçları değerlendirmek üzere vilâyetlerin çeşitli yerlerinde karışık komisyonlar teşkil edilecek, Rusya ve Avusturya konsolosları bu komisyonlara katılacaklardır.

6. Mal ve eşyaları zayi olan Hıristiyanlara yardım edilecek ve Müslümanlar tarafından ihrak edilen (yakılan) ve yıkılan ev ve okulların yeniden inşası için Hıristiyanlardan mürekkep komisyonlar teşkil edilecek ve bu komisyonlara Rusya ve Avusturya konsolosları nezaret edeceklerdir. Bulgaristan'da ve diğer yerlerde bulunan Hıristiyanların iadeleri sağlanacaktır.

7. Yakılan köylere geri gelecek olan Hıristiyanlar bir sene boyunca her türlü vergiden muaftırlar.

8. Osmanlı hükümeti hem eski hem de yeni ıslahatları icra etmeye mecbur olacaktır.

9. (Müslüman) Başıbozuk çetelerin fena işlere karıştıkları tespit edilmiş olup bu çetelerin teşekkülüne izin verilmeyecektir.[125]

Bu maddelere bakınca, II. Abdülhamit'in iktidara gelişinden hemen sonra başlayan ve 1890'lı yılların ortalarından itibaren iyice hız kazanan şiddet ve silahlı ayaklanma hareketlerinin müsebbibi sanki Osmanlı idaresi ve Müslümanlar, tek mağduru ise Hıristiyanlar olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İttihatçılar, bu hadiselere karşı etkili bir tavır gösterecek duyarlılıkta olamamışlardır. Hiçbir maddede, Müslüman halka, devletin malları ve memurlarına yapılan tecavüzden bahsedilmemektedir. Halbuki konuya taraflı yaklaşan Makedonyalı tarihçiler bile Müslümanlara yapılan zulümlerden bahsetmek durumunda kalmışlardır.[126] Notanın üçüncü maddesinde zikredilen hususlar ayrı bir öneme sahiptir. Bu maddede istenilenlerin gerşekleştirilmesinin tek sebebi vardır o da Makedonyalı silahlı ayaklanma çetelerinin öngördükleri bir nevi etnik temizlik olmuştur. Çünkü daha sonra da açıklayacağımız gibi üç vilâyetteki nüfus dağılımı çetelerin planlarına pek uygun düşmemekte idi. Kosova Vilâyeti İpek, Priştine ve Prizren sancakları ile Manastır Vilâyeti'ndeki Debre ve Elbasan sancaklarında bulunan kalabalık Müslüman nüfus, ayrılıkıçı grupların hedeflerine mani

[125] İSAM. HHPE. Dosya No: 2, Sıra No: 84.
[126] *Turski Dokumenti Za İlindenskoto Vostanie*, (İlinden İsyanı ile İlgili Türk Belgeler), Arhiv na Makedonija, Skopje 1993, s. 21.

olmakta idi.[127] Anlaşıldığı kadarıyla, ayrılıkçı grupların en büyük destekçileri büyük devletler olmuştur.

İttihatçıların bu durumdan sonra hareketlerini gözden geçirmeleri gerekiyordu. En azından geçici bir süre için ve tehditler bertaraf edilinceye kadar şahsî kaygılarını bırakıp millî meselelere ilgi göstermeleri arzulanan bir davranış olurdu, kanaatindeyiz. Nitekim İttihat üyelerinden önde gelenlerin (Ahmet Rıza, Talat, Enver, Cemal Beyler) çoğu daha sonra yaptıklarından dolayı nedamet duymuşlardır.[128] Ayrıca, her ne kadar II. Abdülhamit'in idare tarzından memnun olmasa da, Atatürk de İttihatçıların yanlışlarını görmüş ve onlara karşı tavır almıştır. Atatürk'e göre İttihatçıların hatalı politikaları sayesinde Balkanlar Osmanlı topraklarından koparılmıştır.[129]

Şüphesiz Osmanlı idarecilerinin Batı'ya yönelmiş olmalarının sebebi, birçok konuda farklı ve ileri teknikler uygulayan Batılıların Osmanlı'ya karşı galip gelmeleridir. Bundan dolayı onlardan istifade yoluna gidilmesi gerektiği hususunda genel bir kanaat oluşmuştur. Diğer taraftan Osmanlı aydını da, Batının bu gelişimine karşı büyük hayranlık ve teslimiyet içinde idi. Onlara göre bu gelişmelere karşı durmak mümkün değildir.[130] Onların gözleri, *hürriyet*ten başka bir şey göremez oldu. Bu dikkat çekici ve popüler kavram, onların düşünme kabiliyetlerini yok etmiş, adeta Osmanlı Devleti ve Müslümanların düşmanlarının kontrolünde hareket etmişlerdir.[131]

Sonuç olarak, yabancı güçler ve Mason teşkilâtları sayesinde İttihatçıların Makedonya siyaseti üzerinde çok önemli etkilerinin olduğu kesindir. Orada faaliyet gösteren ayrılıkçı gruplarıyla bir ortak paydada, yani padişah düşmanlığında buluşmuşlardır. Nitekim saray darbesini bu ayrılıkçı grupların desteği ile gerçekleştirebilmişlerdir. Zihniyetlerinin temelinde Batılı felsefecilerin fikirleri olduğu için, saray darbesi dışında Osmanlı Devleti ve Müslümanların sorunlarını çözecek daha "faydalı" devrimler gerçekleştirememişlerdir.[132] Fransız Devrimi'nin fikir önderlerinden bir kısmı ve İttihatçıların bazılarının da Mason olmaları, özgürlükçü sayılan fakat aslında

[127] İSAM. HHPE. Dosya No: 2, Sıra No: 8.
[128] Öztuna, s. 608.
[129] Mahir Aydın, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu,* Bildiriler, İzmir 8-10 Nisan 1999, İzmir 2000, s. 575.
[130] Hanioğlu, s.10-13.
[131] T. G. Djuvara-Emir Şekip, *Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan,* Çev. Yakup Üstün, Semih Ofset, Ankara (tsız), s. 4.
[132] Hanioğlu, s. 648.

isyancı ve ayrılıkçı olan akımlara, Osmanlı Devleti içinden hem de çok etkili makamlardan "beklenmedik" bir destek sağlamıştır.

1.2. Komşu ve Büyük Devletlerin Makedonya Siyaseti

1.2.1. BULGARİSTAN

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi), Osmanlı Devleti için çok olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Rus silahlı kuvvetleri, İstanbul'a çok yakın mesafeye kadar gelmiş, Osmanlı, çok büyük maddî ve askerî kayıplarına ilaveten kaybettiği savaşın tazminatını da Rusya'ya ödemek zorunda kalmıştır. Yeşilköy Antlaşması ile Ruslar, Osmanlı'dan savaş tazminatı olarak 300 milyon altın istemişlerdi.[133] Fakat kısa bir süre sonra yapılan Berlin Antlaşması sonucunda bu tazminat miktarı düşürülmüş ve taksitlere bağlanmıştır.[134] Bu savaşın ortaya çıkardığı ağır malî sonuçların yanında Osmanlı Devleti için asıl sıkıntı, siyasî baskı ve Rumeli'de toprak kaybına sebep olan sınır değişiklikleri olmuştur. Yeni kurulan Bulgar Eksarhlığı'nın çabaları, kısa bir süre içinde başarılı olmuş ve tam bağımsız olmasa da bir Bulgar Devleti'nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Böylece sınırları kuzeyde Tuna nehrine, doğuda Karadeniz'e, güneyde Ege Denizi'ne, Batıda ise Arnavutluk'a kadar uzanan geniş topraklara sahip ve Rusya güdümünde bir devlet olarak, hem komşularını hem de bölgede menfaati bulunan bütün devletleri endişelendirmiştir.[135]

İngiltere'nin inisiyatifi üzerine kısa zamanda toplanan Berlin Konferansı'nda alınan kararlarla, Bulgaristan'ın bu rahatsız edici büyüklüğü kendilerine göre makul bir düzeye indirilmiş ve böylece Rusya'nın bölgede ağırlık kazanması ihtimalinden telaşa kapılan Avrupa devletlerinin rahatlamaları sağlanmıştır. Bununla beraber söz konusu konferansta konuşulan husus, Osmanlı Devleti'nin topraklarının iadesi, katliama tabi tutulan veya kitlesel göçe zorlanan yüz binlerce Müslüman'ın haklarının korunması ve topraklarına dönüşlerinin sağlanması değil, sadece Avrupa dengelerini sarsmayacak uygun bir

[133] Haydar Kazgan*, "*Duyun-ı Umumiye*"*, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yayınları İstanbul 1985, c. III, s. 699.
[134] Şevket Pamuk, "Osmanlı Dış Borçlar*"*, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yayınları İstanbul 1985, c.III, s. 682-683.
[135] Aşkın Koyuncu *Bulgar Eksarhlığı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Çanakkale 1998, s. 206.

tasfiyenin yapılması, dolayısıyla Avrupa ülkeleri arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi olmuştur.[136]

Ancak hayallerinde sahip olabileceği toprağa, Rusya'nın Osmanlı'yı yenmesi sonucunda kavuşan Bulgaristan, her ne kadar Berlin Konferansı kararları sonucunda elde ettiği toprakların üçte ikisinden geri çekilmek zorunda kaldıysa da, bir defa gerçekleşen bu "*hayalin"* tekrar ve kesin olarak gerçeğe dönüşmesini sağlayacak faaliyetlerden geri durmamıştır. Bu itibarla Bulgaristan Prensliği, resmen ve hukuken bağlı olduğu Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de kalan topraklarının azamisini ele geçirmek için her türlü hareket ve teşebbüsünü devam ettirmiştir. Ekonomik açıdan zor durumda olan Osmanlı Devleti, bir de Bulgaristan'ın bu gibi savaş tehditleriyle karşı karşıya kalınca, söz konusu şartlar altında çok yakında patlak verebilecek bir savaşın hazırlıklarına koyulmuştur.[137]

Bulgarlar, Ortodoks mezhebini bile siyasî emelleri uğruna kullanmakta sakınca görmemişlerdi. Fener Rum Patrikhanesi'nin baskıları sonucunda milliyetleri tehlikeye giren Bulgarlardan bazıları tarafından, 1859 yılında Papa IX. Pie (Pius)'a gönderilen bir istidanamede, *"papazların Bulgar olmasına, talim, terbiye ve tedrisatta Bulgar alfabesi ve dili kullanılmasına müsaade edilirse"* Katolik mezhebinin kabul edileceği bildirildi. Fakat bu durum, Fener Rum Patrikhanesi'nin Bulgarlara karşı takip ettiği Helenleştirme (Yunanlaştırma) siyaseti ve buralarda yaşayan Slavların, Rusların da mezhebi olan Ortodoksluktan ayrılmaları anlamına geliyor ve Rusya'nın Panslavizm çalışmalarıyla çelişiyordu.[138] Ayrıca "Katolikleştirme" sürecini gerçekleştirmenin önünde duran en önemli engel, Bulgar halk kitlelerini arkalarından sürükleme zorluğunun kısa zaman içinde anlaşılması idi.[139]

Bulgaristan için Makedonya'nın, dinî ve ırkî olmakla beraber ekonomik ve coğrafî bakımdan da çok büyük önemi vardır. Hem pazar hem de hammadde kaynakları açısından cazip olan Makedonya, aynı zamanda Selanik limanı vasıtasıyla dünyaya açılma imkânı sağlayacaktı. Zira Boğazlar, Rusya ve İngiltere gibi çok daha büyük güçlerin ilgi alanında

[136] Kemal Beydilli, "Balkanlarda Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, Derleyen, Mustafa Bereketli, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 10.05.1997, 1. Balkan Toplantısı, Yaylacık Matbaası İstanbul 1999, s. 30.

[137] Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkilap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul 1956, s. 510,511.

[138] Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devletinde Makedonya Meselesi, Balkanların Kördüğümü*, Haz. Osman Selim Kocahasanoğlu, Temel Yayınları İstanbul 1999, s. 149

[139] Sloane, s. 107.

idi.[140] Bulgaristan bu emelini gerçekleştirebilmek için, Makedonya'da bulunan ve bir kısmı resmî diğer bir kısmı da gayrı resmî görevli olan Bulgar ajanları vasıtasıyla Makedonya ahâlisini Osmanlı'ya karşı kışkırtmak için yapılan çalışmalara ağırlık vermiştir. Mesela bu amaca yönelik olarak *"Köprülü kazası ahâlisinin gûya dûçar oldukları mezâlimden bahisle Makedonya'nın muhtariyet idaresi esbabının istikmali"* hakkında tanzim ettikleri yazılı dilekçesini Bulgaristan Parlamentosu "Sobranie" ye göndermelerinden, Bulgaristan'ın Batılı devletler nezdinde çözüm merkezi fikri uyandırma gayreti sezinlenmektedir.[141]

1. Bulgaristan'ın Makedonya'daki Askerî Faaliyetleri

Makedonya'nın içinde bulunduğu ortam (topraklarında Rum, Bulgar, Arnavut ve Yahudi gibi çok sayıda etnik grubun yaşaması), bölgede çıkarları bulunan Avrupa devletlerinin müdahalelerini daha da kolaylaştırıyordu. Osmanlı idarecilerinin, Hıristiyanlara kasıtlı olarak "*zulüm*" uyguladıkları hususunda şayialar çıkarıp söz konusu *"mazlumların*" hamiliğini yapıyor görünerek aslında kendi uzun vadeli menfaatlerini gerçekleştirmek istiyorlardı. Özellikle 1901 yılından itibaren bölgede neredeyse sürekli bir isyan hali yaşatılmaya başlandı. Avrupa ülkeleri ile Rusya'nın her türlü desteğini gören Sırp, Rum ve özellikle de Bulgar silahlı çeteler etrafa dehşet saçmaya başladılar. Müslümanların yaşadıkları köy ve kasabalara saldırıp onları katletmeye ve evlerini ateşe vermeye başladılar.[142] Hatta güvenlik tedbirleri yüksek seviyede tutulan ve içlerinde sürekli asker bulundurulan vilâyet merkezleri de bu silahlı saldırılardan nasibini alıyor, böylece Osmanlı idaresinin idarî yetersizliği ve beceriksizliği vurgulanmak isteniyordu. Nisan 1903 yılında komitacılar, Selanik'te Osmanlı Bankası, Fransız yolcu gemisi, Grand Otel, Boşnak Han, Egipet (Mısır) kahvehanesi, Alhambra Tiyatrosu, tren yolları, Alman kulübü, Postane ve tren istasyonlarına dinamit koyarak havaya uçurmuşlardır.[143] Hedef, Batılıları öldürerek Avrupa ülkelerinin müdahalesini sağlamaktı. Nitekim aynı taktik daha evvel Anadolu Ermenileri tarafından da uygulanmıştır. Stephan Lauzan'ın naklettiğine göre 1895 yılında Sivas'ta kargaşa sırasında Fransız konsolosun evine çok sayıda Ermeni sığınır. Onlardan biri, konsolosu öldürmeye teşebbüs eder. Nedeni sorulunca, *"Evet, ben*

[140] Jovan Donev, *Makedonya vo Britansko-Ruskite odnosi,Taktika ili Strategija 1907-1908,* (Britanya-Rusya İlişkilerinde Makedonya,1907-1908, Taktik veya Strateji), Arhiv na Makedonija, Skopje 1994, s. 67.
[141] BOA. Y. PRK ASK. Dosya No: 103, Sıra No:1.
[142] Vahdettin Ergin, *II Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yay. İstanbul 2005, s. 34.
[143] Yusuf Hamza, s. 96.

sizi öldürmek istedim. Çünkü Fransız konsolosu katledildi diye Fransa buraya asker gönderir ve Osmanlı hâkimiyeti sona erer" diye cevap verir.[144]

Osmanlı idaresi daha doğrusu Padişah'ın, gelecekte de cereyan etmesi muhtemel olan bu gibi silahlı ayaklanma olaylarından endişe ettiği anlaşılmaktadır. Vahdettin Ergin'in aktardığına göre Padişah, 7 Ekim 1905 tarihinde yayınladığı bir iradede, devletin idarecilerine bu gibi hadiselerin önlenmesi için yapılması gerekenleri hatırlatmaktadır. Ona göre her ülkenin Osmanlı Devleti'ne karşı bir takım emellerinin olması doğal karşılanmalıdır. Önlem olarak yapılması gereken şey ise, hükümet görevlilerinin vazifelerini mümkün olan en iyi şekilde yerine getirmeleri ve ahâlinin Devlet'in adaletinden tamamen faydalanmalarını, birbirleri ile rahat ve huzur içinde geçinmelerini sağlamaktır. Padişaha göre, ancak bu şekilde dış tahriklerin önüne geçilebilirdi.[145]

Makedonya'da cereyan eden hadiselerden sürekli olarak uzak olduğunu, komitacılarla hiçbir ilişkisi olmadığını iddia eden Bulgaristan, böyle olmadığı defalarca ispat edildiği halde, faaliyetlerini durdurmamıştır. Muhtemelen üzerindeki dikkatleri başka taraflara çekmek için zaman zaman Makedonya Komitesi'nin ilga edildiğini ifade ederek Osmanlı'yı yanıltmaya çalışmıştır. Tam tersine oradan gelen bilgilere göre Osmanlı idaresi ve Müslümanlar aleyhine faaliyetler bütün hızıyla devam ettiği gibi, söz konusu ahâliye komitacılar tarafından yapılan zulüm de gittikçe şiddet kazanmaktaydı.[146] Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu durum süreklilik arz etmektedir. Oradan gelen bir istihbarat raporunda bu durum açıkça görülmektedir:

"Ekseriyetle güvenlik açısından sorunlu olan bölge, şu anda kesin olarak iğtişaştadır (kargaşadadır). Malumdur ki Balkanlarda, bir illet-i münazaa (çatışma) zail olduğu vakit derhal bir diğeri zuhura gelir. İşte bu sebeple Makedonya Meselesi, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan meseleleri yerine kaim olmuş olduğundan bu meseleler tesviye olunduğu vakit fevkalade müşkül bir surette o mesâil yeniden çıkar. Yunan, Sırp, Bulgar nüfuzu Rumeli'nin son parçasında birbiriyle çatışıyor. Bunların arkasında Düvel-i Muazzama'dan bazılarının ef'al-i hafiyesi müşahede ediliyor. Mamafih harekâtın merkezi Sofya'dadır".[147] Son cümle, Bulgaristan'ın bu hareketlerdeki rolünü göz önüne sermektedir. Ayrıca, Bulgaristan'ın Makedonya ile alâkalı olan resmî raporunda, faaliyet

[144] Stephan Lauzan, *Osmanlı'nın Bozgun Yılları, Hastanın Başında Kırk Gün Kırk Gece*, Yayına Haz. Seyfettin Ünlü, Beyan Yay. , İstanbul tsız. , s. 103-104.
[145] Ergin, *II. Abdülhamit*, s. 132.
[146] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 44, Sıra No: 56.
[147] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 44, Sıra No: 33.

gösteren çetelerle dair çok ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Mesela üç vilâyetteki kazalarda kaç çete, kimin komutasında ve kaç kişilik oldukları bütün ayrıntılarıyla zikredilmektedir.[148]

Bulgaristan idarecileri, açık bir biçimde Rumeli'de yaşayan Hıristiyanlara, Osmanlı idaresine karşı silahlanmaları konusunda propaganda yapmaktaydılar. 1 Eylül 1318/14 Eylül 1902 tarihinde Kosova Vilâyeti'nde bulunan Bulgaristan Prensi'nin adamları, ahâliye Osmanlı'ya karşı kıyam etmelerini tembih etmekteydiler.[149] Bulgaristan, bir taraftan propaganda vasıtalarını kullanarak Makedonya Meselesini Avrupa'nın gündeminde tutmaya çalışırken, diğer taraftan silahlı çete gruplarının faaliyetlerine silah ve mühimmat desteği sağlayarak silahlı ayaklanma ve şiddetin artmasına gayret sarf etmekteydi.[150] Osmanlı topraklarında başta Müslümanların mal ve canlarına kastetmek üzere, idarî bina ve askerî kışlalara silahlı saldırılar düzenlemek için giren çete mensuplarının, hem askerî eğitimini sağlamak hem de onlara komuta etmek maksadıyla Bulgaristan Prensliği'nin subayları Osmanlı-Bulgaristan hududunu ihlal ederek Makedonya topraklarına girmekteydiler.[151] Hatta bazen bu Bulgar subaylarının isimleri bile bilinmekteydi ve muhtemelen gerek Avrupa devletleri, gerekse Bulgaristan yetkililerine bu durum bildirilmekteydi. Mesela Miralay Yankov ve iki Bulgar subayın komuta ettikleri üç silahlı çete, gizli olarak Osmanlı topraklarına girerek o sırada Sırp çeteleri ile anlaşmazlık hatta çatışma içinde olan Makedonyalılarla onların aralarını düzeltmek için mektep muallimleri vasıtasıyla gayret sarf etmişlerdir.[152]

Bulgaristan'da bulunan Osmanlı memurlarının tespitlerine göre, Bulgaristan daha önce Osmanlı'ya karşı açık bir politika izlerken, şimdi bu politikayı değiştirerek faaliyetlerini gizli yapmaya başlamıştır. Çeşitli bahanelerle Makedonya'dan Bulgaristan'a gelen dülger, erişçi, bahçıvan ve sair ustalara gizlice silah eğitimi veriyor, herkesi Osmanlı düşmanı yapmaya gayret ediyordu. Hıristiyan ahâliyi Osmanlı idaresine karşı isyana teşvik etmek, nihayetinde de oraları Bulgaristan'a ilhak etmek ve ya bu mümkün olmazsa Şarkî Rumeli gibi muhtariyet kazandırmak için Makedonya'ya sürekli adam gönderiyordu. Çeteler, Osmanlı Ordusu tarafından bozguna uğratıldığında, Hıristiyanlar ümitsizliğe kapılmasınlar diye, aslında bu çetelerin dağlarda saklandıkları ve hatta oralarda gizli hükümet kurduklarını gazeteleri vasıtasıyla yayıyordu. Ayrıca emelleri önünde en büyük

[148] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 27-37.
[149] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 45, Sıra No: 61.
[150] BOA. Y. PRK. BŞK, Dosya No: 30, Sıra No: 11.
[151] BOA. TFR-I-UM. Dosya No: 45, Sıra No: 61.
[152] BOA. TFR-I-UM. Dosya No: 3, Sıra No: 259.

engel teşkil eden Osmanlı memurlarının ahlâkını bozmak ve kendi menfaatlerine engel olmamalarını sağlamak için önemli gördükleri idarecilere para (rüşvet) vermeye çalışıyorlardı.[153]

Bu sıralarda Sofya'da askerî eğitim görmek maksadıyla veya başka sebeple bulunan Makedonyalı çeteciler, çarşı ve pazarlarda silahları omuzlarında gezmekteydiler. Bulgar hükümetinin bu duruma engel olmaması orada yaşayan Müslümanları tedirgin etmiştir. Özellikle de Sofya'da ticaretle meşgul olan Arnavutlara bu çeteciler tarafından yapılan eziyetler, hakaretler, darp etmeler, ölümle tehditler o insanları hayatlarından bezdirmiştir.[154] Bulgar hükümeti Osmanlı idaresi ile yaptığı yazışmalarda, olup bitenleri inkâr yoluna giderek *"Bulgaristan'dan Makedonya'ya hiçbir çetenin geçmesine kesin olarak izin verilmediği, ortaya çıkan birkaç çetenin ise mevcut Osmanlı idaresinden memnun olmayan, yapılan haksızlıkların düzeltilmesini isteyen yerli ahâli tarafından tertip edildiği"*ni ifade etmiştir.[155] Halbuki Bulgar yetkili makamlarına ulaştırılan resmî raporda Bulgar Devleti'nin bu konudaki faaliyetleri ve düşünceleri bütün teferruatları ile anlatılmaktadır. Bu raporda, Bulgarların hedefinin reform ve daha fazla özgürlük olmayıp, "*Hıristiyan ahâlinin mal ve can ve namusunu taht-ı temin altına almak ve ahâlinin idare-yi Osmaniye'den adem-i hoşnutluğunu göstermek için ihtilal komitelerinin mevcudiyeti elzemdir"* tarzında belirtilerek gerçek niyetleri ortaya konmuştur.[156]

Bu dönemde, Osmanlı'ya karşı olan düşmanca emel ve hareketlerini bütün çabalarına rağmen gizleyemeyen Bulgaristan'ın, Makedonya'daki isyan hareketlerine büyük bir destekte bulunduğu ifade edilmiştir. Bu devletin tahrik hareketleri günden güne vahim bir şekil almaktaydı. Makedonya'dan altmış bin kadar insan gelmiştir. Bulgaristan muhalefeti de bu gidişattan endişeli idi. Bazı Bulgar subayları bu isyancı hareketlere gönüllü olarak yazılıp bulundukları askerî birliklerden ayrılmaktaydılar. Hududu korumakla memur olan askerler, açık ve kasıtlı bir şekilde hududu (eşkiya Bulgaristan'dan Makedonya'ya silah, mühimmat v.s. sokmaktaydılar) kontrol etmemekteydiler. En tarafsız insanlar bile (bu eşkiyaya) para yardımında bulunmaktaydı. Silahlı çeteler tarafında gönüllü olarak savaşan İtalyan, Avusturyalı, Hırvat ve Karadağlı iş-güç sahibi olmayan, para ve maceraperest bir takım insanların varlığı kesinlik kazanmıştır. Bu gibi kimselerin vatanperverlik duygusu ile silaha sarılmış olmaları mümkün olmadığından, ancak para için

[153] BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 44, Sıra No: 101.
[154] BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 6, Sıra No: 82.
[155] BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 6, Sıra No: 83.
[156] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324. s. 30

bunu yapmışlardır, fakat bu paraların nerelerden geldiği konusunda rivayetler muhteliftir. Rilo manastırında (ki daha sonra da açıklanacağı gibi Bulgar Prensi eşkiya çetelerine destek olmak maksadıyla yıllık tatilini bu manastırda geçirmekteydi) binden fazla isyancı toplanmış, bunların iaşesini temin edemeyen manastır yetkilileri yardım için Bulgaristan'a müracaat etmek zorunda kalmışlardır.[157]

Makedonya'da Osmanlı idaresine karşı Bulgarların isyanını tahrik edenin Bulgaristan olduğu artık yabancılar tarafından da dile getirilmekteydi.[158] Bulgaristan, Makedonya'ya silah, asker v.b. sevk ettiğini, bu konuda çok aktif bir şekilde Osmanlı'nın içişlerine karışarak silahlı çetelerine her türlü yardımlarda bulunduğunu zaman zaman yalanlamaya ve Makedonya'da cereyan eden hadiselerin kendisi ile hiçbir alakasının olmadığını iddia etmeye, orada meydana gelen silahlı ayaklanma hareketlerinin kaynağı olarak Osmanlı idaresinin başarısızlığı ve bu idareden memnun olmayan yerli halkın memnuniyetsizliğini göstermeye çalışıyorsa da[159] ikna edici olduğunu ifade etmek zordur. Zira Bulgaristan'ın Makedonyalı silahlı çetelerle olan bağlantısı bir devlet politikası olarak kendi resmî vesikası ile kesin bir biçimde ispatlanmıştır.[160]

Rusya'nın da verdiği büyük destekle Bulgarlar, sonuç elde etmek için bütün boyutları gözeterek mücadele başlatmıştır. Bu hususta Osmanlı-Rusya harbinden çok önceden hazırlıklar yaptıkları görülmektedir. Mesela 1865 yılından beri Bulgar Slaveykov tarafından çıkarılan *"Makedonya"* adlı gazetenin, bölgede millî uyanışın gerçekleşmesinde ve *Makedonya* isminin zemin bulmasında önemli katkısı olmuştur.[161]

Bulgaristan hükümeti silahlı çetelerle o kadar iç içe olmuştur ki, söz konusu çete reislerini Makedonya'ya tüccar vekili olarak atamak için bile gayret sarf edebilmiştir.[162] Bu tüccar vekilleri ki, gerek Bulgaristan lehine propaganda yapmak ve gerekse isyancılara yardımcı olmak suretiyle faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle 1897 senesinde vuku bulan Osmanlı-Yunan savaşı esnasında, Bâbıâli'nin Yunanistan'a karşı olan düşmanlığından istifade ederek Makedonya'da kendi lehine bazı avantajlar sağlamaya çalışmıştır. Örneğin 11 Nisan 1897 tarihinde, Bulgaristan'ın İstanbul Kapıkethüdası Markof Efendi, Selanik, Manastır, Üsküp ve Dedeağaç'ta birer tüccar vekilliğinin tesis edilmesi için müracaatta bulunmuştur. Bu müracaatı değerlendiren Osmanlı hükümeti ise

[157] BOA. HR. SYS. Dosya No: 32, Sıra No: 56.
[158] BOA. HR. SYS. Dosya No: 32, Sıra No: 1, BOA. HR. SYS. Dosya No: 34, Sıra No: 18.
[159] BOA. HR. SYS. Dosya No: 33, Sıra No:89. BOA. Y. PRK. MK .Dosya No: 6, Sıra No:83.
[160] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324.
[161] Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* c.IX, İstanbul 1992, s. 562.
[162] BOA. HR. TKM .Dosya No: 41, Sıra No:11.

sadece bir ticaret merkezi olan Selanik için bu talebe olumlu cevap vermiş ve Bulgar hâkimlerinden Atanas Petrof Efendi'nin tayinine rıza göstermiştir. Manastır, Üsküp ve Dedeağaç için talep olunan tüccar vekilliklerini ise, bu şehirlerin ticaretle herhangi bir alâkasının olmadığını ileri sürerek reddetmiştir. Fakat asıl maksatları ticaret olmayan Bulgarlar, bu konuda sürekli olarak ısrar ederek, Manastır'a Nikola Stoyçef, Üsküb'e Yordan Petrof ve Dedeağaç'a da Konstantin Hacı Dimitrof Efendilerin atanmalarını sağlamışlardır.[163]

Osmanlı idaresinin, birçok konuda olduğu gibi tüccar vekilleri hakkındaki değerlendirmesi de isabetli olmuştur. Ajanları tarafından Bulgaristan İçişleri Bakanı'na sunulan kapsamlı raporda da görüldüğü gibi tüccar vekillerinin aslî görevleri komitelerin teşekkül ettirilmesi ve onların faaliyet gösterebilmesi için tüm maddî ve manevî şartların yerine getirilmesi olmuştur.[164] Nitekim tüccar vekillerinin silahlı çeteleri ile olan ilişkilerinin ne boyutta olduğunu görmek maksadıyla Makedonya Bulgarlarının söz konusu vekillere yaptığı bir müracaattan söz edebiliriz: "*Bulgar ahâlisi tarafından müntehap bir heyet-i mahsusa, Selanik tüccar vekili Gospodin Şopof'un nezdine giderek Menlik ve Cuma-i Bâlâ'da para vermediklerinden dolayı komite tarafından on-on beş kişisi katl edilmedik bir karye kalmadığını beyan ve komitenin iş bu tecavüze mani olacak esbabın istihsaline gayret etmesini rica etmiştir. Heyet-i mezkûre, Bulgar çetelerine haber gönderip artık kendilerini istemediklerini beyan ettikten sonra hükümet-i mahalliyeye de müracaatla hallerini beyan ve himayet talep etmişlerdir. Hükümet tarafından gelen cevab ise, askerin i'zam kılınacağı kendilerine temin ve her köyde bir-iki müsellah adam bulundurup asker vüruduna değin çetelere karşı müdafaada bulunmalarına müsaade edecektir. Bu müsaade ve himayeye, Meçgül, Kilise Han, Oştava, Plaha, Vraça, İloska, Lyilyanova, Stojer, Leski, Tesalim, Vakıf, Bacod, Loyofka ve Vraç karyeleri nail olmuştur. Menlik, Cuma-i Bâlâ, Petriç, Razlık, Nevrokop kazaları ahâlisi dahi çetelere adem-i ihtiyaç beyan etmekte ve leytü'l-amel (oyalama) ile vakit geçirmektedirler. Bulgar çeteleri aleyhindeki ihtisasat, Köprülü, İştip ve Selanik'te dahi revnüma olmaktadır. Kavadar ve Tikveş ahâlisi oralardaki çete rüesasına komite için para vermeyeceklerini beyan etmişlerdir. Komite ise Tikveş kazasının ileri gelenlerinden ve orada meclis azasından "Atanas Çaykof" u evvela bir mektup göndererek tehdit, badehu çarşı ortasında katlettirmiştir. Katil "Stefo Jirka*

[163] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri*", Osmanlı Araştırmaları IX,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 222-223.
[164] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 32.

"fi'l-i katli para vermediği için komitenin emri üzerine icra eylediğini ve daha katl olunacak adamlar bulunduğunu mahkeme huzurunda beyan ve itiraf etmiştir. 1907 senesi ibtidarında Tikveş'in Türk Beyleri (Kavadar'ın) Bulgar çetelerinin tecavüzünden azade olmak için Pirlepe cihetine karşı Tikveş Sırp çeteleri ile "Vodina" ve "Marihova"ya karşı da Rum çeteleri ile bir nevi ittifak etmeği kararlaştırmaları üzerine havf ve dehşet içinde kalan Bulgar ahâlisi, kendileri hiçbir Bulgar çetesine muavenet etmeyeceklerini beyan ve buna mukabil Beyler tarafından da ne Türk ve ne de Sırp ve Rum çetelerine yardım etmemelerini rica etmişlerdir. Bu sırada o taraf voyvodası Dobri Zaharya'ya artık çekip gitmesini her ne kadar Bulgarlar rica etmiş ise de merkum Türklerle ittihat edenleri telef edeceğini beyan ile icra-yı tehdidattan geri durmamıştır."[165] Görüldüğü gibi Bulgaristan tarafından bölgede resmî görevle atanan tüccar vekilleri ahâli tarafından adeta ayrılıkçı örgütlerinin siyasî temsilcileri gibi algılanmıştır. Dolayısıyla çetelerin tehditleri ile alâkalı olarak doğrudan onlara müracaat etmiştir.

Bulgar silahlı çetelerin faaliyetleri mevsim şartlarına bağlı idi. Mevsimlere bağlı olan engelleri asgarîde tutmak amacıyla Bulgaristan Emareti askerleri yardımlarını esirgememiştir. 14 Receb1318/7 Kasım1900 tarihli bir vesikada verilen bilgilere göre 200 kadar çeteci silahlarını istedikleri zaman kullanmak üzere Bulgaristan askerlerinin (hudutta bulunan) karakollarına naklederek[166] silahlarını emin yerlerde bırakmış oluyorlardı. Bu şekilde Osmanlı askeri ve istihbaratının silahları ele geçirme ihtimali de ortadan kaldırılmış oluyordu.[167] Ayrıca Bulgaristan Emareti'nin vatandaşları da silahlı ayaklanma faaliyetlerine fiilen katılmaktaydılar.

Bu esnada Bulgaristan, çetecilere yardım ederek hem Makedonya'daki Müslümanların hayatını sıkıntıya sokmakta hem de kendi topraklarında yaşayan Müslümanlara, Bulgar hükümeti memurlarının ve Makedonyalı çetelerin musallat olmasına göz yummaktadır. Bu sıkıntılardan dolayı orada yaşayan Müslümanlar mal ve mülklerini çok ucuza satmakta ve yurtlarını terk etmekteydiler. Anayasasında teminat altında alınan dinî hürriyet bile bu devletin insafına kalmıştır. Müslümanların dinine hakaret edilmekte, can ve mallarına kastedilmekteydi. Bazı camiler kapatılmış, Türk olan kaymakam muavinlikleri lağvedilmiştir. Böylelikle Müslümanlar genel bir baskı altında

[165] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 37.
[166] BOA. Y. MTV. Dosya No: 281, Sıra No: 104.
[167] Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Aykaç Kitabevi, İstanbul 1967, s. 45

tutulmuştur.[168] Müslümanların yaşadığı köyler yakılıp yıkılmakta, halk ise çeteler tarafından katliâma tabi tutulmaktaydı.[169] Sürekli olarak Müslümanlara katliâm tehdileri savurmaktaydılar. Rum ve Müslümanların mallarını nasıl gasp edeceklerini anlatmaktaydılar. Tabiî ki bu şartlar altında Müslüman halk fazla dayanamamakta ve göç etmekteydi.[170] Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bulunan sınıra yakın bölgelerde yaşayan Müslümanlar da hiç emniyette değildiler. Zira Bulgar askerleri sınırdan içeriye girerek kolaylıkla cinayet işleyebilmekteydi.[171]

Bulgar hükümeti Makedonyalı çetelerin bütün kuvvetiyle yanında olduklarını göstermekten çekinmemiştir. Artan silahlı ayaklanma hadiseleri karşısında Osmanlı Devleti, isyancılara karşı şiddet uygulamak zorunda kalacağını, orada bulunan görevlisi vasıtasıyla Bulgaristan Harbiye Müdürü'ne (3 Temmuz 1900) hatırlattığında, *"Müdür bir eliyle kılıcını tutarak mağrur bir ifade ile şiddet tedbirlerine biz de icab-ı halinde mukabele ederiz"* şeklinde cevap verecek kadar pervasız bir tavır takınmıştır.[172]

Bulgaristan Devleti'nde yayınlanan bazı gazeteler, Makedonya'nın önemi üzerinde durmakta ve hem Batılı ülkeler, hem de Osmanlı Devleti için çok stratejik bir konumda olduğunu belirtmekteydiler. Nitekim Sofya'da çıkan "Veçerna Poşta" (Akşam Postası) gazetesi 1318/1900 (ay gün yok) yılında çıkan bir nüshasının Osmanlıca tercümesinde "*Hele Makedonya Meselesi gibi Düvel-i Muazzama menâfiine ve Der-saadet hükümraniyenin istikbaline tealluk eden"…*[173] gibi ifadelerle söz konusu meselenin Osmanlı idaresi için çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Bununla aynı zamanda Makedonya hususunda verilen mücadelenin zorluğuna işaret edilmek istenmiştir.

Bulgar idarecilerine göre Bulgaristan'ın Makedonya'ya olan ilgisi hayatî öneme sahiptir. Onlara göre Makedonya, Bulgaristan'ın *"can ve kan damarıdır*". Bundan dolayı da en kısa zamanda ilhak edilmelidir, çünkü Makedonya olmadan Bulgaristan gerçek manada kurulamaz, *"hakkı*" olan sınırlara kavuşamazdı.[174] Makedonya'nın istikrarına yönelik yapılan bütün hareketler yabancı konsoloslar, papazlar ve çeteler tarafından kontrol ediliyor veya yönlendiriyordu. Harekete maddî ve manevî destekte bulunanlar ise, Bulgar hükümeti, Eksarhlık ve halkı tehdit ederek araç gereç ve lojistik malzemeler

[168] BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 10, Sıra No:91; BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 16, Sıra No:37; BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 3, Sıra No:13.
[169] BOA. HR. SYS. Dosya No: 34, Sıra No: 18.
[170] BOA. HR. SYS. Dosya No: 83, Sıra No: 55.
[171] BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 524, Sıra No: 98; BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 18, Sıra No:81.
[172] Mahir Aydın, *"*Arşiv Belgeleriyle*"* s. 221-222.
[173] BOA. Y.PRK. TKM. Dosya No: 44, Sıra No: 43.
[174] Yusuf Hamza, s. 92-93.

toplayan çeteler olmuştur.[175] Bütün bunlara ilave olarak, Makedonya Meselesi'nin Bulgaristan menfaatleri açısından ne anlama geldiğini daha iyi anlamak için Bulgar ajanı A. Toşev tarafından Bulgar İçişleri Bakanı D. Stançov'a takdim edilen 28 Kasım 1907 tarihli Osmanlıca'ya özet olarak tercüme edilen 80 sayfalık (Bulgarcası 150 sayfadır) "fevkalade" gizli rapora bakmakta fayda vardır. Bu raporda Makedonya Meselesi'nin Bulgaristan kamuoyu ile beraber yabancı memleketlerin kamuoylarının gündeminde olmasının memnuniyet verici olduğu belirtilmektedir. Ancak diğer taraftan "*gazete ve diğer vasıtalarla konu ile alâkalı fikirlerini beyan eden bazı şahıslar Bulgar menfaatlerine aykırı bir tavır içindedirler. Bu durum vatan sevgisi noksanlığından değil de gelişi güzel ve cahilane fikir serdetmekten kaynaklanmaktadır*" denmekle Bulgaristan'ın Makedonya ile alâkasını ortaya koyan ifadeler yer almaktadır. Raporun muhtevası çok önemli olduğu için özetle sunmayı uygun bulduk. Raporda Makedonya Meselesi ile alâkalı olarak 6 başlık altında etraflıca değerlendirmeler yapılmaktadır:

1. Eksarhlık
2. Komite Teşkilâtı
3. Emaret Tüccar Vekâletleri ve Emaret Hükümeti
4. Diğer Akvâm Tahrikâtı ve Akvâm-ı Saire Teşkilât- ı İhtilaliyesi
5. Avrupa Teşebbüsât-ı Islahiyesi
6. Hükümet-i Osmaniye

1. Eksarhlık

Makedonya'da silahlı ayaklanma faaliyetleri yürüten komite çeteleri ile Bulgar Kilisesi arasında mevcut olan anlaşmazlığa dikkat çekilmektedir. Kilise daha çok yasal vasıtalarla mücadele etmek isterken komiteler devrimci metotlarla meseleyi çözme taraftarıdır. Bu sebeple aralarında derin anlaşmazlık, hatta tehditlere varan hadiseler meydana çıkmaktadır. Aralarındaki ihtilaf mutlak surette giderilmelidir. Bunun için kilise meclislerinde halka daha fazla yer verilmelidir.[176]

[175]Zafer Koylu, "Ayastefanos Antlaşması ve Sonrasında Balkanlarda Bulgaristan'ın Genişleme Politikaları: Makedonya*", Uluslar arası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu,* 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir 2005, s. 109.

[176] Bulgaristan Devlet Görevlisi A. Toşev'in İçişleri Bakanı D. Stançov'a Makedonya ile alâkalı olarak verdiği Rapor için bkz. İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324. , s. 1-3. Bundan sonra söz konusu kaynağa kısaca *Toşev'in Raporu* olarak işaret edilecektir.

2. Komite Teşkilâtı

Komite çetelerinin on-on beş sene evvel başlattıkları karışıklık çıkarma ve yerli ahâliyi ihtilale hazırlama faaliyetleri çerçevesinde 1903 yılında çıkardıkları büyük isyan sayesinde halkın Osmanlı idaresini protesto etmesi sağlanmış ve aynı zamanda Avrupa'nın dikkati onların vaziyeti üzerine çekilmiştir. Çeteler maksatlarına uygun bir şekilde tanzim edilmelidir. Çok büyük çeteler yerine beşer veya yedişer kişilik çeteler daha uygun olabilir. Gerektiğinde bu küçük çetelerin birleşip büyük çete kurmaları mümkündür. Eksarhlık ile çeteler arasında bulunan anlaşmazlık giderilmelidir. Hangi Bulgar komitesi (isterse doğrudan Bulgaristan'a bağlı olan Vırhovist, isterse "bağımsız hareket eden Santralist çete) olursa olsun bölgede bulunan tüccar vekillerinin onlara her türlü yardımda bulunmaları gerekmektedir. Çantalarda kilitli ve mahzenlerde saklanan bir takım evrak ve silahlar, Osmanlı hükümeti mahalli idarecilerinin eline geçmemesi için çok iyi muhafaza edilmelidir. Çetelerin faaliyetleri çok önemlidir. Mesela 14 Haziran 1906 tarihinde bir Bulgar çetesi Tikveş'in Pravadenin Köyü civarında dört Müslüman oduncuya saldırdıysa da itlaf edememiştir. Osmanlı askeri ile çatışmaya giren çok sayıda çete, söz konusu çatışmalarda yenilmişler, üzerlerinde bulunan ve muhtevası önemli olan mektuplar Osmanlı yetkililerin eline geçmiştir.[177]

3. Tüccar Vekâletleri

Rapora göre bu teşkilât, Bulgaristan Devleti için, özellikle de Makedonya ile alâkalı olarak büyük önem arz eden kurumlardan biridir. Bu teşkilâtta görev alan kimseler, diplomatik ve sair üstün özelliklere sahip olmalıdır. Çünkü onlar bütün olumsuzluklara rağmen halka yol gösterecekler, yardım edecekler, cesaret verecekler ve gelecek hakkında ümit vereceklerdir. Tüccar vekâletlerinin, devrimci teşkilâtlar arasında mevcut olan anlaşmazlıkları gidermekle kalmayıp aynı zamanda adeta halk hizmeti görmeleri gerekir.[178] Nitekim orada görev yapan Osmanlı idarecileri tarafından Bulgar tüccar vekillerinin asıl görevleri ticaret ilişkilerini düzenlemek olmadığı gibi kendilerinin ihtilal cemiyetlerinin üyeleri oldukları tespit edilmiştir.[179]

---

[177] *Toşev'in Raporu*, s. 20-23.
[178] *Toşev'in Raporu*, s. 39-40.
[179] Ebubekir Hazim, Tepeyran, *Hatıralar*, 2. Baskı, Haz. Faruk Ilıkan, İstanbul 1998, s. 242.

4. Bulgarlar Dışındaki Halkların İhtilalci Hareket ve Teşkilâtları

Raporun bu bölümünde Sırp, Rum ve Romen (Ulah) ihtilalci hareketlerinden bahsedilmektedir. Bu milletler, Makedonya Meselesi çözümlenirken bu puslu havada kendilerine de pay çıkarma peşine düştüler. Bu maksatla Sırplar propaganda faaliyetlerine hız verdiler. Hareket noktalarını ve dayanaklarını, Osmanlı'dan önce bölgeye kısa bir süre için hâkim olan Çar Duşan zamanı oluşturmaktadır. Buna dayanarak Sırp tarihçiler ve yazarlar, Makedonya'nın Sırp bölgesi olduğunu ispata giriştiler. Bu maksada yönelik olarak Makedonya'nın her tarafına, özellikle önemli yollar üzerine Sırp görevliler gönderildi. Bunların görevi seyahat eden Makedonyalıları Sırp diye göstermek, daha doğrusu onları bu yönde ikna etmek olmuştur. Onların faaliyetlerine Osmanlı idaresi kolaylık göstermektedir. Bunun yanında Sırpların, Makedonya'da maksatlarına hizmet eden çeteleri vardır. Bu çeteler, Üsküp, Tikveş, Palanka, Koçana ve Pirlepe civarlarında faaliyet göstermektedirler. Çetelerin komutanları Sırbistan muvazzaf subaylarındandır.[180]

Diğer taraftan Rumlar, kendi menfaatlerine uygun olarak Makedonya'ya kayıtsız kalmamışlardır. Onların buradaki faaliyetleri daha 1767 senesinde başlar. Sebebi ise, siyasî olmaktan çok dinî bir anlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Rum Kilisesi'nin Bulgarlara yönelik baskıları dolayısıyla Bulgarlar bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması için çaba sarf etmeye başladılar. Nitekim bu çabalar 1870 yılında Padişahın yayınladığı bir ferman sayesinde neticeye ulaştı ve Bulgar Eksarhlığı kurulmuş oldu. Bunun gerçekleşmesinde Avrupa diplomasisi, özellikle de Rusya nüfuzuna karşı olan Fransa'nın çok yardımı oldu. 1860'lı yıllarda Bulgarlara Batı Avrupa tarafından kilise ittihadı daha doğrusu Katoliklik tavsiye edildi ve gösterilen meyil de buna hizmet etti. Bundan dolayı Rum ve Bulgarlar arasındaki çatışma derinleşti. Bu ayrışmadan sonra *Helenizm* çalışmaları zora girmiştir. Yapılması gereken şey, bu durumu zor kullanarak değiştirmeğe gayret sarf etmek idi. Bu ihtiyaca binaen Makedonya'da Rum çeteleri faaliyete başladı. Hedefleri Bulgar kilisesine bağlı köylüler idi. Bunun için Manastır ve Selanik vilâyetlerinde çok sayıda çete kurulup faaliyete girişti. Bulgar köylülerini Fener Patrikhanesine döndürmek maksadıyla her türlü baskıyı uyguladılar.[181]

Bulgar ve Rumlara nazaran bölgede az sayıda bulunmalarına rağmen Rumenler de (Ulahlar) bir takım menfaatler elde etmek için bir takım çabalar içine girdiler. Onlar,

[180] *Toşev'in Raporu*, s. 47-51.
[181] *Toşev'in Raporu*, s. 51-57.

Sırplardan sonra faaliyetlere başladılar. Ulahlar, tıpkı diğerleri gibi propaganda vasıtası olarak kurdukları okulları kullandılar. Bu vasıta ile orada çok az konuşulan Romence'yi yaygınlaştırmak için çaba sarf ediyorlardı. Rumenler özellikle din konusunda Bulgarlarla ittifak içinde idiler ve Romen kilisesi bulunmayan yerlerde yaşayan Ulahlara Bulgar kiliselerine gitmelerini tavsiye ediyorlardı. Osmanlı idaresi bu oyunu bozarak 1905 senesinde Ulahları ayrı bir cemaat olarak tanıdı.[182]

Bu rapora göre Türk ve Arnavut çeteleri, özellikle 1903 yılında gerçekleşen büyük isyandan sonra Hıristiyanları sürekli olarak tehdit etmeye başladılar. Müslüman çeteler Poroy nahiyesinde ve Siroz'da bulunmaktaydılar.[183]

5. Islahat Faaliyetleri

Osmanlı idaresi için ıslahat çalışmaları yeni bir husus sayılmazdı. XIX. asrın ortalarına doğru (1839) "Tanzimat", 1856 yılında "Islahat", 1876–77 yılında "İstanbul Konferansı", 1880 yılında "Avrupa Komisyonu ve Şarkî Anadolu-ı Şahânesi Ahvâli Hakkında", gibi ıslahat teşebbüsleri söz konusu olmuştur. Ancak bu ıslahat programları çeşitli sebeplerden dolayı uygulanamadı. Bu sebeple 1894 yılında Ermeni İsyanı, 1903 yılında ise "Makedonya Büyük İhtilali" meydana geldi. Bunun akabinde de, Avrupa Osmanlı'ya daha fazla baskı yapmaya karar vererek Mürzteg programını dayattı. Avrupa dokuz maddeden ibaret olan kendi projesini 11 Kasım 1903 senesinde Babıâli'ye kabul ettirdi. Umumî Müfettiş olan Hilmi Paşa'ya iki sivil ajanın refakat etmesine karar verildi. Buna karşı Osmanlı hükümeti biraz erken davranarak iki Belçikalı ve dört İsveçli subayı jandarmayı tanzim etmek üzere görevlendirmek suretiyle Avrupa'nın teşebbüsünün önüne geçmek istedi. Bunda başarılı da oldu fakat Jandarma komutanı olarak, Avrupa tarafından gönderilen general atandı. Ancak Makedonya ile alâkalı olan ıslahat işlerini sadece Avusturya ve Rusya'ya bırakan Avrupa, Makedonya işlerinin zora girmesine sebep oldu. Rusya'nın uzak doğu ile meşgul olmasından istifade eden Avusturya orada kendi menfaatlerini temin etmek için çok yoğun faaliyetler gösterdi. Kendi çıkarlarına uygun olarak Avusturya, "Kiliselerin Statükosu" nun muhafazası gerektiğini ortaya attı ve bu durumu kendi menfaatleri için kullandı. Avusturya'ya daha önce fermanlar ve hatt-ı şeriflerle temin edilen kilise özgürlüğü sona erdirildi. Halkın kendi dinî cemaatini tayin etmesini ve kendi dili ile tedrisat yapmasını men etti. Böylece Hıristiyanlar arasında

[182] *Toşev'in Raporu*, s. 57-59.
[183] *Toşev'in Raporu*, s. 60-61.

sükûnet yerine sıkıntılar meydana geldi. Jandarma ıslahatı ile hedeflenen değişiklikler yapılamadı ve Hıristiyanlar bu durumdan hiç memnun değildi. Hatta Di Jorji Paşa bu başarısızlık üzerine çekilmek istedi. Sivil ajanlar Hilmi Paşa'nın kâtipleri mesabesinde idiler. Raporun sahibi Jandarma komutanı olan Di Jorji Paşa ile yaptığı bir görüşmede ondan Makedonya'nın özerkliği hususunda ki düşüncesini öğrenmek istemiş, biraz kaçamak cevaplar almış, fakat aldığı izlenime göre de Paşa *matlub olunduğunda muhtariyet-i katianın tatbiki lazım olduğu fikrinde bulunduğunu da inkar etmedi*[184] diyerek Paşanın düşüncesini beyan etmekteydi. Göz önünde bulundurmamız gereken husus bu Paşa'nın o sırada Osmanlı Jandarma askerlerinin komutanı olduğudur. Bu hususla ilgili (Rus) General Şustak'ın da, Di Jorji Paşa'dan çok farklı düşünmediği, ancak her türlü işgale karşı olduğu ifade edilmektedir. Çok önemli gördüğümüz değerlendirmelerinin birinde şu ifadeleri kullanmaktadır: *Eğer Babıali'yi ıslahatın tamamı-i tatbiki için mutlaka cebir etmek üzere bir işgal-ı askerîye lüzum var ise bu halde keyfiyetin biz Ruslara havale olunmasını en münasip görürüm!? Böyle bir Rus işgalinin Rusya müttefiki Avusturya tarafından hüsn-i nazarla telakki edilmeyeceğini istihrac eylediğinde, Rus diplomasisi hakkında burada zikri münasip görülemeyecek bir takım müteessifane beyanatta bulundu.*[185]

6. Osmanlı İdaresi

Bu rapora göre Osmanlı hükümeti, son kırk-elli sene içinde o bölgede vuku bulan hadiseler ile Avrupa'nın müdahalelerini dikkate alarak, Avrupa topraklarında bulunan üç vilâyetini muhafaza etmek için çok gayret sarf etmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için Avrupa ülkeleri arasındaki rekabet ve düşmanlık ve komşu küçük devletlerin arasındaki anlaşmazlıklardan istifade etmektedir. Parça parça olmuş Balkan milletleri ve devletçikleri arasında en kuvvetli unsur şüphesiz Bulgar Devleti'dir. Çünkü Makedonya'da diğerleri arasında en çok Bulgar yaşamaktadır. Bu bakımdan Osmanlı için en büyük tehlike arz eden Bulgaristan'dır. Bu bakımdan Osmanlı idaresi (Bulgarlarla mücadele eden) Rum ve Sırp çetelerinin faaliyetlerine göz yummaktadır.[186] Bu tespit daha sonra mecliste, "Makedonya" dan (Siroz mebusu olarak) seçilen Hristo Dalçev tarafından da Meclis-i Mebusân'da dile

[184] *Toşev'in Raporu*, s. 74.
[185] *Toşev'in Raporu*, s. 75.
[186] *Toşev'in Raporu*, s.78.

getirilmiştir. Bu iddia, zamanın Vilâyât-ı Selâse'nin Umumi Müfettişi ve o sırada Osmanlı Hükümeti Dâhiliye Nazırı olan Hüseyin Hilmi Paşa tarafından yalanlanmıştır.[187]

Bu arada rapor sahibi Bulgar hükümeti, Makedonya Meselesi'ndeki tedbirleri yetersiz görmektedir. Bu maksatla hemen eyleme geçerek şu teklifi yapmaktadır: *eğer teşkilât-ı ihtilaliyeye ihtiyacımız var ise onu elimize alalım, bu ihtiyaç hakkında benim kati ve şüphesiz itimadım vardır. Bu halde teşkilâtı, tensik ve bizim menafi-i hakikiyemize hadim olacak surette tertip edelim…, vatanımızın menafi-i hakikiyesine hâdim ve Bulgar hükümetinin münasip gördüğü vezaifi icraya memur olsun. Para ve silah itası teşkilât-ı dahiliyenin kendisi içinde ihtilafsızlığa ve ikamete hizmet edeceğine … maksadımıza bizi îsâl etsin. Bulgar hükümeti bu teşkilâtın hakiki efendisi ve amîri olduğu zaman serkerdeler (liderler, çete reisleri) arasındaki ihtilaf büsbütün zail olmaz ise de pek ziyade ezilir ve teşkilâtın kuvvetimizi intac (ortaya çıkaran) eden bir ittihad ve vifak (barış) hasıl olur.*[188] Burada kastedilen teşkilât, Sandanski liderliğindeki VMRO (Makedonya İç Devrim Organizasyonu-MİDO) olmalıdır, zira Boris Sarafof liderliğindeki "Vrhovist" teşkilâtı zaten Sofya'nın kontrolünde idi. Ayrıca buradan bir kez daha anlıyoruz ki "Vrhovist" teşkilâtına nazaran "Santralistler" daha güçlü ve halk arasında daha etkili konumunda idiler. Bu itibarla Bulgaristan'ın bu teşkilâtı tamamen kendi kontrolüne almak istemesi doğaldır. Ancak bütün bunlara rağmen, Bulgaristan hükümetinin bu teşkilâtı kontrolü altına alması sınırlı olmuştur.[189]

Bundan dolayı raporun sahibi, Makedonya sorununun partiler üstü, millî bir dava olarak ele alınmasını istemektedir. Nitekim Bulgaristan, 1878 yılında yapılan Yeşilköy Antlaşması ile geçici olarak da olsa elde ettiği topraklardan uzun zaman sonra bile vazgeçmemiştir. Örneğin 1938 yılında Bulgaristan'da yayınlanan gazete, dergi, kitap ve yetkililer tarafından tarihî günlerde yapılan konuşmalarda bu durum açıkça görülmektedir.[190]

---

[187] *Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi 1324*, TBMM Basımevi, Ankara 1982, s. 374-375.
[188] *Toşev'in Raporu*, s. 79.
[189] Hristov, s. 206.
[190] Halil Yaver, *Bulgarların Balkanları İstila Planları,* Tecelli Basımevi, İstanbul 1938. Muhtemelen bugün bile bu arzular devam etmektedir. Mesela 15 Nisan 2006 tarihinde Makedonya'da yayınlanan gazetelerdeki bir haberde Bulgar yetkilileri Makedonya Cumhuriyeti yetkililerine Makedonya'da okuyan Bulgar öğrencilerinden yüksek miktarda öğrenim harcı alındığından dolayı sitem etmekteydiler. Çünkü Bulgaristan'da Makedonyalı öğrenciler Bulgar öğrencilerin haklarına sahip ve onlar kadar öğrenim harcı ödemektedirler. Tıpkı bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti veya diğer akraba topluluklarından (Mesela Balkanlardan) gelen insanlara ve öğrencilere sahip çıktığı gibi Bulgaristan da Makedonya'ya sahip çıkmaktadır.

1.2.2. SIRBİSTAN

XIX. asrın ilk yarısından itibaren Sırbistan dış politikasının en önemli hedeflerinden biri, Makedonya'yı kendi topraklarına katmak idi. Miloş Obrenoviç iktidarı esnasında bu bölgenin ilhak edilmesi hususunda bir takım faaliyetler düşünülmüştü. Bunlardan en başta geleni, Makedonya'da zayıf olan hatta neredeyse yok derecede bulunan Sırp milliyetçiliğinin tesis edilmesiydi. Ancak bu kolay bir şey değildi. Zira o bölgenin kuzeyinde yaşayan az sayıda Sırp'ın dışında diğer bölgelerde pek Sırp yoktu. Bu zor işi gerçekleştirmek için çok sayıda ajan görevlendirildi. Onların yaptığı ilk işlerden birisi Sırplığı gündeme getirerek Sırp edebiyatını Makedonyalı Bulgarlara tanıtmak ve benimsetmek olmuştur. Onların kendi millî edebiyatlarına sahip olmamaları bu işi nispeten kolaylaştırmıştır. Söz konusu ajanların maddî ihtiyaçları ve faaliyetleri için gerekli olan kaynaklar Sırbistan Devleti ile beraber başka ülkeler tarafından karşılanıyordu. Özellikle İtalya, bu hususta önde gelen ülkelerden biri idi. Bu faaliyetler sonucunda bu ajanlar, Makedonya'da Bulgarların yaşamadığını, sadece Makedonya Slavları ile Sırpların varlığının gerçek olduğunu ifade etmeye başladılar. 1893 yılında, bölge halkları arasında Sırp yanlısı düşünce üreten Sırp Ajansı kurulmuştur. Kırste Petkov Misirkov gibi bazı Makedonyalı Bulgarlar Sırp propagandası yapmaya başladılar.[191] Ancak bugün Makedonyalılar tarafından millî uyanışın sembol isimlerinden biri kabul edilen bu siyaset ve düşünce adamının 1914 yılından sonra yazdığı bütün eserler Bulgar dilinde ve Sofya'da yayınlanmıştır.[192] Açıkça ortaya çıkmıştır ki, 1914 yılına kadar olan yazı ve faaliyetleri Makedonya resmî tarihi açısından çok kabul edilebilir türden değildir.

II. Abdülhamit'in tahta oturmasından kısa bir süre sonra patlak veren Osmanlı-Rus Harbi'nin sonucunda tertiplenen Yeşilköy ve Berlin antlaşmalarının kararlarından biri, Bosna-Hersek'in Avusturya idaresine geçici olarak verilmesi idi. Bu durum Balkanlardaki Sırp yayılmacı politikasının planlarını alt-üst ederek, Sırpların ilgisini kuzeybatı taraflarından güneye, Makedonya'ya doğru yöneltmesine sebep oldu.

Berlin Antlaşması sonrasında Bosna-Hersek'in idaresi *"geçici olarak "*Avusturya-Macaristan imparatorluğuna devredildikten sonra, Sırbistan kuzey-batıya doğru genişleme

[191] Antoni Giza, "Za propagandnoto falsificiranje na blgarskata istorija v Makedonija*" (*Makedonya'da Bulgar Tarihinin Propaganda Yoluyla Saptırılması Hakkında*), Makedonski Pregled*, godina XXII, Makedonski Naucen İnstitut, Sofija 2000, s. 5-9.
[61] Yusuf Hamza, s. 85.
[192] Hristov, s. 183-184, 1 ve 8 numaralı dipnot.

imkânından mahrum oldu. Bu sebeple millî çıkarlarına hizmet edecek yeni politikalar üretmek durumunda idi. Bu çerçevede alternatiflerden biri, her ne kadar kendilerini ayrı bir millet olarak görüyorlarsa da aynı dini ve dili paylaştıkları Karadağlılar ile birleşmek oldu. Bu arada önemli bir engelle karşılaştılar. Sırbistan'ın yeni kurulan Karadağ Prensliği ile birleşmesini önlemek için büyük güçler, özellikle de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tedbirler aldı. Bu maksatla Sırbistan ile Karadağ arasında bulunan Sancak bölgesinin Osmanlı idaresine bırakılması için ısrar ettiler. Bundan da vazgeçmek zorunda kalan Sırbistan, genişleme arzularını Makedonya'ya doğru yöneltti. Bu doğrultuda çeşitli faaliyetlerde bulundu ve Makedonya bölgesi içinde mümkün olan yerlerde Sırp milliyetçiliğini, bu mümkün olmazsa Sırp taraftarlığını yaymak üzere 1886 yılında "Sveti Sava" (Aziz Sava) derneğini kurdu. Yunanistan ve özellikle Bulgaristan'ın bu alandaki faaliyetleri örnek alınarak derhal eğitim seferberliğine başvuruldu ve 1890 yılına kadar bölgede 100 Sırp okulunun açılması için planlama yapıldı.[193]

Sırbistan'ın Makedonya'da taraftar bulma çabaları netice vermiş, kuzey ve batı Makedonya'da yaşayan Bulgarların bir kısmı, Sırp propagandasından etkilenerek Sırbistan yanlısı bir siyaset içine girmişlerdir.[194] Sırp ajanlar, 1888 yılında Makedonya'da Sırp taraftarlığını yerleştirmek maksadıyla Sırpça kitaplar dağıttılar. Dört sene sonra da aynı maksada hizmet etmek amacıyla Selanik'te ilk Sırp okulunun açılışını gerçekleştirdiler.[195]

Devletlerin diplomatik temsilcileri, normalde bulundukları ülkeler ile kendi ülkeleri arasında her alandaki ilişkilerini geliştirmek için çaba sarf ederler. Ancak iki devlet arasındaki güç dengesi birinin lehine olduğu zaman bu kural değişir ve güçlü olan devletin temsilcilerinin bulundukları zayıf devletin içişlerine karışmaları olağan sayılır. Bu sıralarda Osmanlı topraklarında görevli yabancı diplomatlar, ayrılıkçı çetelere yasadışı faaliyetleri hakkında tavsiyelerde bulunmakta ve adeta onları yönetmektedirler. Mesela 16 Haziran 1324/29 Haziran 1906 tarihinde Sırbistan'ın Manastır konsolosu Gostivar kasabasına giderek oradaki Sırp yanlısı kimselerle görüşüp, onlara yapacakları faaliyetleri Osmanlı hükümetinden gizlemelerini tavsiye etmiştir.[196]

[193]Hugh Poulton, *Balkanlar, Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınları, İstanbul 1993, s. 54-58.
[194] BOA. TFR -I-M. Dosya No: 7, Sıra No: 682.
[195] Yusuf Hamza, s. 88.
[196] İSAM. HHPE. Dosya No: 10, Sıra No: 10.

1.2.2.a. Sırp Çeteleri

Sırbistan'ın, her ne kadar Makedonya ile ilgili planları olduğu hususunda şüphe yoksa da, diğer komşu devletler olan Yunanistan ve özellikle de Bulgaristan'a nazaran çete faaliyetleri ile alâkalı çok fazla belge mevcut değildir. Tespit edebildiğimiz belgeler de genelde Kosova'da komşuları bulunan Arnavutlarla olan mücadeleden ibarettir.[197] Kanaatimize göre Sırpların bölgede yoğun silahlı çetecilik faaliyetlerine katılmamaları reel durumdan kaynaklanmaktadır. Zira Sırpların nüfusu çok az olup, sadece kendi istatistiklerinde yer almakta idiler.[198] Nüfus konusunda en bağımsız sayılabilecek Osmanlı idaresinin verdiği raporlar da bu durumu teyit eder mahiyettedir. Osmanlılar, vatandaşlarını Müslim ve gayr-ı Müslim olarak, daha sonra da insanların mensup oldukları kiliseye göre bir tasnife tabi tuttuğu için söz konusu nüfus istatistiklerinde Sırplardan hiç bahsedilmemektedir.[199] Sırpların var olan reel durumu lehlerine çevirmek amacıyla Makedonya'da yaptıkları faaliyetleri daha çok eğitim alanında olmuştur. Çok sayıda okul açarak, Sırp milliyetçiliğini yaymaya, daha doğrusu Sırp taraftarı kazanmaya çalışmışlardır.[200]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sırplar, Makedonya'yı tarihî gerekçelerle sahipleniyorlardı. Onlar, 1346 yılında bölgeye tamamen hâkim olmuştu.[201] Osmanlı'nın Gelibolu'yu fethettiği sırada (1354), Sırbistan'ı imparatorluk haline getiren Sırp Çarı Duşan ölmüş ve Sırbistan toprakları küçük Beylikler arasında bölünmüştü.[202] 1389 yılında yapılan Kosova Meydan Muharebesi'nde söz konusu Sırp devletçiklerin askerî kuvvetleri ile onlara yardıma gelen diğer Avrupalılar Osmanlılara yenilince, artık bu topraklar kıesin olarak Sırpların elinden çıkmış ve asırlarca sürecek Osmanlı hâkimiyetine geçmiş oldu.[203]

Ancak Kilise'lerine ve yazı dillerine sahip olan Sırplar, tarihlerinden gelen bilgileri nesillere aktararak ilk fırsatta *"kaybettikleri"* toprakları tekrar ele geçirmek için derhal harekete geçmişlerdir. Hadiselere bu yönü ile bakıldığında Osmanlı devletinin güç kaybının devam ettiği XIX. asrın ikinci yarısında diğer Balkan milletleriyle beraber Sırpların da bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tesisi ile birlikte kesintiye uğrayan bağımsızlık

---

[197] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 71, Sıra No: 97.
[198] Stojan Kiselinovski, *Etniçkite Promeni ve Makedonija (1913-1995),* (Makedonya'da Etnik Değişiklikler 1913-1995) İnstitut za Naucna İstorija, Skopje 2000, s. 11,12. (3 Temmuz 1900).
[199] İSAM. HHPE. Dosya No: 17, Sıra No: 1098.
[200] Tomo Tomoski, *Makedonya niz vekovite, gradovi, tvrd îni, komunikacii*, (Asırlar Boyu Makedonya, Şehirler, Kaleler, Yollar), Matica Makedonska, Skopje 1999, s. 533.
[201] Hacisalihoğlu, s. 439.
[202] İnalcık, "Türkler" s. 14.
[203] Hacısalihoğlu, s. 439.

mücadelelerine bıraktıkları yerden tekrar başladıkları söylenebilir. Fakat yukarıda verdiğimiz bilgilere göre Sırp Çarı Duşan'ın kurduğu "Büyük Sırbistan"ın yıkılışını Osmanlılar gerçekleştirmemiş, bilakis kendiliğinden dağılmıştır. Bu bakımdan Sırp tarihinin akışının yön değiştirmesi kendi iç sıkıntılarından kaynaklanmış ve bunun sonucunda da ilk ve tek Sırp imparatorluğu çökmüştür. Bundan sonra küçük devletçiklere bölünen Sırplar, Avrupa taraflarına yayılmayı hedef edinen Osmanlı Devleti ile beraber diğer Avrupalıların özellikle de Macarların hedefinde idi. Fakat bu gerçeğe rağmen Sırp idarecileri, dedelerinin başarısızlıklarını Osmanlı düşmanlığı ile örtmeye çalışmışlardır. Sırp halkını Osmanlı ve Müslümanlara karşı daha iyi motive etmek için *"Büyük Sırp İmparatorluğuna Osmanlılar son verdi"* diyerek tarihi çarpıtma yoluna gitmişlerdir. Halbuki o toprakları Osmanlılar fethetmiş olmasalardı büyük ihtimalle Macarlar tarafından ele geçirilirdi.

Sırbistan İçişleri Bakanı İliya Garaşanin, devletlerinin geleceği ile alâkalı olarak 1844 yılında Knez Aleksandar Karacorceviç'e "*Naçertanije*" adı altında gizli bir *tasarı* sunmuştur. Bu *tasarının* özelliklerinden birinin, Balkanlarda hâlâ devam eden ve XX. asrın sonunda çok sayıda masum insanın özellikle de Müslüman'ın öldürülmesi ile sonuçlanan istikrarsızlığın kaynağı olarak görülmesidir. Burada açıkça, Sırp devletinin stratejisinin toprak kazanmaya yönelik olması gerektiği ifade edilmektedir. Tabii olarak o sıradaki hedef Osmanlı toprakları olmuştur.[204] *Tasarının* diğer önemli özelliği, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Sırp politikasını etkilediği gerçeğidir. Mesela bu *tasarıda* Balkanlarda çıkarları olan Avusturya, Sırp çıkarlarının en büyük tehdidi olarak tespit edilmiştir. Hakikaten de Avusturya veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp olan Gavrilo Princip tarafından Haziran 1914 yılında öldürülmesi, *Tasarı*'nın dikkate alındığını göstermektedir. Bu belgenin öngördüğü faaliyetler ise zaman içinde, bölge Müslümanları bakımından felaketler getirmiştir. Orada öngörülen planın, "*Türkiye'den taşları (toprakları) teker teker sökerek kendine katmak ve böylece 'Büyük Sırbistan'ı"* kurmak [205]olduğu bilinmektedir.

Bulgaristan ve Yunanistan'ın yoğun faaliyetlerini görünce, Sırplar da kurdukları çetelerle bu mücadelenin içerisinde yer almakta gecikmediler. Makedonya'da faaliyet gösteren Sırp çeteleri, Sırbistan'da kurulan Aziz Sava Cemiyeti tarafından idare edilmekte idi. Onlara göre Makedonya adı ile anılan bölge, "Eski Sırbistan" hudutları içerisindedir,

[204] Petar Şimuniç, N*açertanije,Tajni spisi Srpske nacionalne i vanjske politike* (Tasarı, Sırpların Milli ve Dış Politikasının Gizli Yazıları), 2. Basım, Globus, Zagreb 1992, s. 93.
[205] Şimuniç, s. 99.

ancak Sırpların rakipleri Sırbistan nüfuzunu engelleyerek ve menfaatlerine uygun olarak da Makedonya sınırlarını genişletmek suretiyle Sırbistan'ın küçülmesini hedeflemekteydiler. Sırbistan hududunu korumak amacıyla da Sırp çeteleri faaliyetlerini daha ziyade Makedonya ile Sırbistan arasında bulunan Kosova Vilâyeti'nde yürütmüşlerdir.[206] Özellikle Bulgarların Kosova ve Üsküp'te Sırp ahâlisinin varlığını inkâr etmesi ve çete harekâtının bir kısmını Sırplar üzerine yöneltmeleri üzerine, aralarında silahlı mücadelenin başlamasına sebep olmuştur.[207] Nitekim ilk başta kendi menfaatlerine uygun olarak topraklarına bitişik bulunan Kosova Vilâyeti'nin kuzey-batı kısmını ele geçirmek için mücadele ettiler.[208]

Bulgarlarla beraber Sırp çetelerinin hedefinde olan Arnavutlar, Kosova Vilâyeti'nde onların faaliyetlerine büyük ölçüde engel olmayı başarmışlardı. Sırplar ile Arnavutlar arasında silahlı mücadelelerin yapıldığı hususunda ve bu mücadelede daha ziyade Osmanlı Devleti'nin yardımları sayesinde Arnavutların daha başarılı oldukları konusunda vesikalarda bazı bilgiler mevcuttur.[209] Büyük ölçüde teşkilâtlanmış vaziyette bulunan Arnavutlara galip gelemeyen Sırplar, "intikamlarını" bazen sivil Müslümanlardan almaya yönelmişlerdir. Mesela Padişah'ın 23.07.1901 tarihli bir iradesine göre Sırplar, Sırbistan-Osmanlı hududuna tecavüzde bulunarak bir miktar Osmanlı askeri ile Müslüman ahâliden (oralarda Müslüman sakinlerinin tamamına yakın Arnavut'tur) bazılarını bir sebep olmaksızın katletmişlerdir.[210]

Sırp propagandası ve silahlı çete faaliyetleri, tıpkı Bulgarların yaptığı gibi bölgede faaliyet gösteren Sırp okulların öğretmenleri vasıtasıyla yürütülmekteydi. Bölgede Sırpların, Bulgar ve Rumlara nazaran sayıca yok denecek kadar az olmaları dolayısıyla yabancı memleketlerin yardımlarına daha fazla ihtiyaçları bulunmakta idi. Bu bakımdan başarılı olabilmek için ya Bulgarlarla veya Rumlarla işbirliği yapmak durumunda idiler. Mesela Manastır'da görev yapan Sırp Konsolosu'nun bir konuşmasında Gostivar'a Sırp öğretmenlerle beraber geldiği ve onlara yapılacak bir takım gizli çalışmalar hakkında bilgi verdiği, Sırp ahâlisine verilecek silahların güzelce saklanması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, söz konusu konsolos İtalya, Avusturya, Sırbistan, Rusya ve Yunanistan hükümetlerinin Makedonya'da yürüttükleri faaliyetlerin semeresi yakında belli olacak,

[206] Koyuncu, s. 209-210.
[207] *Makedonya*, (Yazar ismi yok) Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 80.
[208] Ulubelen, s. 45
[209] BOA. Y.PRK.TKM. Dosya No: 49, Sıra No: 21.
[210] Vahdettin Ergin, s. 121.

Anadolu'daki asker ve subaylar halkla beraber isyan edecek, Vilâyât-ı Selâse'nin (Makedonya) bağımsızlığı için gayretler olduğu, İtalya'nın bu hususta Debre ve Rekalara külliyetli çeteler sevk ettiği ve bölgede faaliyet gösteren çetelere silah dağıtıldığı, Hıristiyan ahâlisinin korunması ve onlara yiyecek ve diğer ihtiyaçların dağıtılması için tedbirler alındığını söylemiştir.[211]

Bulgarların Rumlarla olan işbirliği çabaları yanında Sırpların da Osmanlı idarecileri arasında bulunan muhaliflerle işbirliği içinde oldukları görülmektedir. Mesela, Resneli Niyazi'nin idareye baş kaldırıp, dağa çıktığında, yanında diğerleriyle beraber bir Sırp öğretmeni de bulunmaktaydı.[212]

1.2.3. YUNANİSTAN

29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'un Fatih tarafından fetehdilmesi hadisesi, bütün Hıristiyan dünyasında derin üzüntü ve şaşkınlığa sebep olduğu gibi, Yunanlıları da şoke etmiştir. Bu tarihten sonra da henüz fethedilmemiş topraklar da yavaş yavaş fethedilmeye başlanmıştır. Venedikliler'in elinde bulunan Selanik 1430 senesinde, Yanya ise 1431 senesinde Osmanlı topraklarına katılmış oldu.[213] Kuzey Yunanistan'ın bazı kısımları Edirne yakınındaki Sırpsındığı savaşından (1364) itibaren Osmanlı topraklarına katıldı. Atina'nın Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi ile neredeyse Yunanistan'ın tamamı Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. 1458 senesinde Fatih'in Atina'yı fethedip, bir sancak olarak Rumeli Beylerbeyliğine bağlaması neticesinde buradaki Osmanlı hâkimiyeti büyük ölçüde yerleşmiş oldu. İki sene sonra da Mora'nın zaptı ile fetih büyük ölçüde tamamlanmıştır.[214] Adalar ise, uzun sayılabilecek bir zaman diliminde yavaş yavaş Osmanlı topraklarına katılmıştır. Rodos 1522, Sakız ve Naksos 1566, Kıbrıs 1571, Girit ise 1669 senesinde fethedilmiştir.[215]

Osmanlı idaresinden bağımsızlık kazanan ilk bölge ülkesi Yunanistan'ın, ilgi alanında bulunan Makedonya ile alâkalı gayretleri de daha eskiye dayanmaktadır. Yunan politikasının bu konudaki yoğun ve kapsamlı faaliyetlerinin sonucunda daha 1311/1894–1895 senesinde Ortodoks Arnavutlar ile Makedonya'da yaşayan Rumlar arasında Pan-

[211] İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 1, Belge No: 10.
[212] Uzunçarşılı, *Hürriyet Kahramanı…,* s. 55.
[213] Uzunçarşılı, c. I, s. 409-411.
[214] Selahattin Sâlışık*, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya,* İstanbul 1968, s. 16-18.
[215] Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi, İletişim Yay.* İstanbul 1997, s. 21-22.

Helenizm fikrini yaymak maksadıyla Tırhala'da bir komite kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.[216]

Yunanistan, tıpkı Sırbistan'nın yaptığı gibi tarihî bir takım gerekçeler ileri sürerek, Makedonya bölgesi ile hesaplarını ortaya koymuştur.[217] Hatta bölgede Hıristiyanlar arasında Bulgarlar çoğunlukta olduklarından dolayı emellerini gerçekleştirebilmek maksadıyla Sırbistan ile işbirliği içine girmiştir.[218] Kilise anlaşmazlıkları sebebiyle asıl mücadeleyi Bulgarlara karşı yürüten Yunanistan, yoğun nüfuslarından dolayı planlarına engel teşkil eden Müslümanlara yönelik katliâm faaliyetlerini de desteklemiştir. Bu gibi eylemler için gerekli olan malzeme ve silahlar Yunanistan Devleti'nin yardımı sayesinde, gizli bir şekilde Osmanlı topraklarındaki silahlı gruplarına ulaştırılıyordu. Osmanlı istihbarat görevlileri, bazen Yunanistan'ın bu faaliyetlerini günü gününe ve hatta söz konusu eylemi gerçekleştiren kişilerin isimleriyle birlikte tespit etmişlerdir.[219] Makedonya'ya yönelik faaliyetleri koordine etmek ve gerekli desteği sağlamak üzere Atina'da bulunan Makedonya Askerî Komitesi'nin, belli olmayan bir tarihte fakat muhtemelen "İlinden" isyanından önce, Sırbistan'dan 19.000 frank, Rusya'dan ise 100 000 ruble yardım aldığı ileri sürülmüştür. Bu örgüt orada faaliyet gösteren ayrılıkçı silahlı çetelere yardım için kurulmuştu.[220]

Berlin Konferansı kararlarının bölge üzerindeki etkileri sonucunda Bulgarlar ve Sırplarla beraber Yunanistan'ın da Makedonya topraklarına yönelik faaliyetleri 1890'lı yıllardan itibaren şiddetlenerek artmaya başladı. Bu dönemde Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Teselya bölgesi topraklarından, iki devlet arasındaki sınıra tecavüz edilerek Osmanlı idaresine yönelik tahrik edici faaliyetler yoğunlaşmaya başladı. 1894 yılında kurulan, Rum çetelerinin en büyük destekçisi ve yarı resmî statüsü bulunan "Etniki Eterya" cemiyetinin faaliyete geçmesi ile bu tür hareketler devamlılık kazanmaya başladı. Çetecilere dışarıdan, yani Yunanistan'dan lojistik destek sağlayan bu örgüt, Makedonya topraklarında da, ajanları vasıtasıyla Rum ve diğer Hıristiyan ahâliyi Osmanlı yönetimine karşı topyekûn isyana teşvik edici çalışmalar yürütüyordu.[221] Bu cemiyetin devreye girmesiyle Osmanlı Devleti ve Müslümanlara yönelik silahlı ayaklanma faaliyetleri

[216] BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 607, Sıra No: 6.
[217] Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları,* Vatan Yay. İstanbul 1999, s. 205.
[218] BOA. Y.PRK. MYD. Dosya No: 10, Sıra No: 61.
[219] BOA. HR. SYS. Dosya No: 10, Sıra No: 61.
[220] Andonovski, , s. 109.
[221] Murat Habiboğlu, "1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Yunanistan'ın Makedonya Politikası*"*, *Osmanlı Tarihi*, Yeni Türkiye Yay. c. II, Ankara 1999, s. 306.

devamlılık arz etmeye ve şiddet kazanmaya başladı. Söz konusu cemiyetin üyeleri, faaliyetlerinin planlarını Odessa ve Bükreş'te hazırlıyorlar, bazen de Bulgaristan'a geçiyorlardı.[222] Böylece Yunanistan, cemiyetin yaptığı faaliyetlerden sorumlu tutulmayı engellemiş oluyordu.

Osmanlı idarecilerine göre Rumların en önemli maksadı Yunanlılığı, daha doğrusu Patrikhane'nin kontrolünden kısa bir süre önce ayrılan ve kendi kiliselerini kuran Bulgarların tekrar kendisine bağlanmasını sağlamak olmuştur. Onların Rum kilisesine bağlı kalmalarını sağlayarak Bulgar kiliselerinde ibadet dili olarak Rumcanın iyice yerleşmesine gayret etmişlerdir. Bu gayretler başarıya ulaşamadıysa da yarattığı etkiler, daha doğrusu konuya Rusya'nın da karışması sebebiyle Osmanlı idaresini sıkıntıya sokmuştur. Nitekim Rumların gayretleri sonucunda 1860'lı yıllarda Bulgarların bütün mektep ve kiliseleri Rumların eline geçmişti. Duruma müdahale eden Rusya, Bulgarlara yardım etmiş ve bunun neticesinde 1869 yılında Osmanlı idaresi Bulgar mezhebini onaylamak zorunda kalmıştır.[223]

1.2.3.a.Yunan Çeteleri

Yunanlıların kurduğu çeteler, Müslümanlara düşmanlık yaptığı kadar Makedonya konusunda rakip oldukları Bulgar çetelerine ve Bulgar halkına karşı da çok acımasız davranmıştır. Bu konuda Osmanlı Arşivi Daire başkanlığı tarafından yayınlanan "Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi" adlı eser ayrıntılı bilgi verir. Denilebilir ki Rum çetelerinin silahlı ayaklanma faaliyetlerinin asıl hedefi, Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılan Ortodoks Bulgarlar olmuştur.[224] Ancak Müslümanlara dostça davrandıkları da söylenemez. XIX. asrın son yıllarında Rum çeteleri tarafından Müslümanlara yapılan baskı ve şiddetle alâkalı olarak Osmanlı vesikalarında bilgiler mevcuttur. Mesela Yenişehir civarında Yunan çetelerin Müslümanlara yaptıkları zulüm, Osmanlı idaresinin bütün gayretlerine rağmen yıllarca engellenememiştir. Yunanlıların Yenişehir ve civar köylerde yaşayan ahâli-i İslâmiyeye yaptıkları zulme dair haberler, çok önceden gerçek olarak tespit edildiği halde aynen devam ettiğinden şikâyet edilmektedir. Müslümanlar rahat bir hayata kavuşamadığı, zulümler her gün devam etmekte olduğu,

[222] Sir Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye,* Tercüman 1001 Temel Eserler Serisi, Çev. Adnan Sınar ve Şevket Serdar Türet, tarihsiz, c.II, s. 88.
[223] BOA. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 42, Sıra No: 22.
[224] *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi,* T.C. Başbakanlık, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 31, Ankara 1996, c. III, s. 23.

ahâli-i İslâmiyenin can ve mal güvenliklerinden mahrum bırakıldıkları ifade edilmektedir.[225] Aynı şekilde Teselya bölgesinde yaşayan ahâli-i İslâmiye'ye karşı Yunan çetelerinin çok gaddarca davrandıkları hususunda şikâyetler mevcut olup, söz konusu çetelere Yunan hükümeti tarafından her türlü yardımın yapıldığı ve korunduğu bildirilmektedir.[226]

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Rumların öncelikli hedefi Bulgarlar idi. Onların, Rumca ibadet etmediklerinden ve kiliselerinde görev yapan papazların Fener Rum Patrikhanesine bağlı olan kimselerden olmadıklarından dolayı cezalandırıldıkları açıkça ifade edilmiştir.[227] Zira Makedonya'da yaşayan Bulgarların çoğu kısa bir süre önce kurulan Bulgar kilisesine geçenlerdi ve Fener Rum Patrikhanesi'ne hâlâ bağlı kalan Bulgarlarla beraber ikiye ayrılmış bulunuyorlardı.[228]

Osmanlı hükümeti ister Müslümanlara ister Hıristiyan Bulgarlara olsun, Yunan çetelerinin yaptıkları cinayet ve estirdikleri terör hakkında önlem almak maksadıyla, yabancı devletleri haberdar ederek yardım istemiştir.[229] Ancak Osmanlı idaresinin bu tür gayretleri sadece diplomatik sebeplerden yaptığı ortadadır. Yabancı devletlerin bölge ile alâkalı olan yıkıcı ve bölücü tavırların Osmanlılar tarafından bilinmemesi imkânsızdır.

1.2.4. İNGİLTERE

Uzun zamandan beri İngiliz İmparatorluğu'nun dünya hadiselerine olan nüfûzu ve etkinliği bilinen bir şeydir. II Abdülhamit de bu gerçeği kavradığı için İngiltere ile dikkatli münasebetler kurmaya çalışmıştır. Yeşilköy Antlaşması'ndan sonra düzenlenen Berlin Konferansı'nda İngiltere'nin bu kâbiliyeti bütün gücü ile ortaya çıkmıştır.[230] İlk bakışta İngiltere'nin bu müdahalesi Osmanlı bakımından faydalı görülüyor olabilir, ancak İngiltere'nin gerçek düşüncesinin bu yönde olmadığı, bu sıralarda da bizzat İngiliz Başbakanı Gladstone'nin kaleminden çıkan ve Osmanlı'yı kötüleyen "Bulgaristan Katliâmları" risâlesinin muhtevasından anlaşılmaktadır.[231] Bu ve benzeri yayınlar vasıtasıyla bütün Avrupa ve özellikle İngiltere'de çok şiddetli Osmanlı-Türk aleyhtarlığı yaygınlaştırılıyordu. Bu risâlede Türklerle alâkalı olarak "Müslüman vahşeti, ırza geçme,

[225] BOA. Y.PRK.EŞA. Dosya No: 37, Sıra No: 93.
[226] BOA. Y.PRK.EŞA. Dosya No: 34, Sıra No: 18.
[227] BOA. Y.EE. Dosya No: 146, Sıra No: 5.
[228] İrtem, s. 150.
[229] BOA. Y.A. HUS. Dosya No: 514, Sıra No: 71.
[230] Karal, s. 75
[231] Deringil, s. 150.

katliâmlar, işkenceler ve yakıp-yıkma" gibi temalar işlenmekte, Türkler ve Müslümanlar, insanlık düşmanı olarak takdim edilmekte idi. İngiltere ve Avrupa kamuoyunun Osmanlı'ya karşı nefretle bakmasını önemli ölçüde etkileyen bu risâle, 1876 yılında 200 000 adet basılmıştır.[232]

Zaten İngiltere Başbakanı'nın kendisi, Türklerin Avrupa'dan tamamen atılması fikrini savunuyordu. Dolayısıyla İngiltere, Osmanlı aleyhtarlığını gizlemeyi sürdürdüğü sıralarda Osmanlı yanlısı gibi görünen her hareketi aslında kendi siyasî ve ekonomik menfaatleri ile örtüşen faaliyetlerdir.[233] Bunu en açık biçimde, Yeşilköy Antlaşması'nın Osmanlı aleyhine olan hükümlerinin iptal edilmesi amacıyla yapılan Berlin Konferansı'nin İngiliz inisiyatifi sonucunda düzenlenmesi göstermektedir. Bu bağlamda Berlin Konferansı'nın kararları Osmanlı idaresi için çok hayırlı olmamıştır. Batılılar ve İngiltere tarafından desteklenen isyancılar, söz konusu konferansta getirilen 23. maddenin uygulanmasını istiyorlardı ki bu, Makedonya'ya muhtariyet verilmesi anlamına gelmekte idi. Böyle bir uygulama Osmanlı için bir felaket olacağından dolayı tabii olarak idare tarafından kabul edilmedi. Ancak, Batılıların desteğini sağlayan çeteciler isteklerinde ısrarcı oldular ve silahlı ayaklanma faaliyetlerini özellikle 1890 yılından sonra arttırdılar.[234]

İngilizler, Osmanlı'yı köşeye sıkıştırmak ve topraklarındaki menfaatlerini gerçekleştirebilmek için çok çeşitli politikalar uygulamışlardır. 1870 yılında Londra'da, görevi sadece Osmanlı aleyhinde propaganda yapmak ve gerçek olmayan haberler yayarak halkı ikna etmek olan bir büro kurulmuştur.[235] Dinin siyasete etkisini bilen İngilizler, hiçbir gerekçe ve ihtiyaç olmadığı halde sırf menfaatleri gerektirdiği için insan hakları, din ve vicdan hürriyeti adı altında Osmanlı topraklarında Protestan Kilisesi kurmak istemişlerdir. Fakat bir sorun vardı o da, Protestanların Osmanlı Devleti'nde bulunmamakta olmalarıydı. Bu durum bile çok önemli ve aşılamaz bir engel değildi. Osmanlı idarecileri ikna edildi ve Amerika ve Almanya'dan getirilen Protestan rahipleri çalışmaya koyularak birçok yerde hastane, kiliseler, kolejler ve dershaneler vasıtasıyla propaganda faaliyetlerine başladılar.[236] Protestan kiliselerinin Osmanlı topraklarındaki varlığı İngiltere'nin burada daha rahat bir şekilde faaliyet göstermesi ve içişlerine karışmasını sağlamakta idi. Nitekim

[232] Azmi Özcan, *Panislâmizm,* s. 56-57.
[233] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması,* s. 266.
[234] Hanzade Sultanefendi, s. 596.
[235] Sonyel Salahi, "Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğun Son Dönemi", *Osmanlı Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c.II, s. 144
[236]Cevdet Küçük, "Osmanlılarda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat*"*, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. IV, s. 1014.

İngiltere'nin asıl ilgi alanı, yeraltı zenginlikleri ve başka stratejik sebeplerden dolayı Ortadoğu bölgesi olduğu halde ve direkt olarak Avusturya ve Rusya'nın ilgi alanında olan Balkanlarda, Selanik'te bir İptidai Protestan okulunun bulunduğu görülmektedir.[237]

II. Abdülhamit'ten yaklaşık kırk-elli sene öncesine kadar Osmanlı topraklarında Protestan mezhebi hakkında hiçbir şey bilinmiyordu, hatta Katoliklik bile bilinen bir şey değildi. Abdülhamit döneminde ise bu mezheplerin epeyce yayıldığı görülmektedir.[238] Batılı ülkelerin misyonerlik faaliyetlerinin Hıristiyan dininin yüceltilmesi ve yayılması ile pek alâkası olmayıp, asıl hedef söz konusu ülkelerin siyasî çıkarlarıdır. Bu bakımdan Osmanlı devleti topraklarında çıkartılan isyan ve anarşinin en büyük destekçileri de Batı'nın beslemiş olduğu misyoner teşkilâtlarıdır.

"Büyük Devletler" adı altında tarif edilen güçlü Avrupa Devletleri ile Rusya arasında, II Abdülhamit idaresinin en çok çekindiği ve güvensizlik duyduğu devletin, İngiltere olduğu ifade edilmektedir. Bu devlet, Osmanlı-Rus savaşında Osmanlıların yenilgisinden istifade ederek Kıbrıs'ı işgal etmişti.[239] Nitekim savaştan kısa bir süre önce İngiltere'nin İstanbul Sefiri Salisbury tarafından Osmanlı hükümetine bir ihtar mektubu verildiği ifade edilmektedir. Bu mektupta, Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasi'nin ilan edildiği gün gerçekleşen *"İstanbul Konferansı'nın (diğer adıyla Tersane Konferansı) sonuçlarını kabul etmediği taktirde, Rusya savaş açar, bu savaşta hiç kimse Osmanlı'nın yardımına koşmaz ve bu fırsattan istifadeyle Avusturya, İtalya, Yunanistan ve İran devletleri Osmanlı topraklarını işgal ederler"* ifadeleri yer almıştır.[240] Nitekim II. Abdülhamit, başta Mithat Paşa olmak üzere meşrutiyetçi bürokratları ikna edemedi ve konferansta Avrupalılar tarafından dile getirilen reform teklifleri ret edildi ve söz konusu konferans 20 Ocak 1877 tarihinde başarısız bir şekilde dağıldı.[241]

Hakikaten de İngilizlerin dediği gibi bu hadiseden kısa bir süre sonra Rusya savaş açmış, İstanbul yakınlarına kadar gelmiş, Balkanlarda çok büyük toprak kaybı olmuş ve Tuna Vilâyeti'ni işgal eden Rus ve Bulgarlar tarafından Müslümanlara yönelik katliâmlar gerçekleştirilmiştir. İngiltere'nin müsaadesi olmadan Rusya'nın böyle bir işe kalkışması pek mümkün görünmemektedir. Tuna Vilâyeti'nden gelen 20 Nisan 1311/2 Mayıs 1895

---

[237] Rıfat Paşazade, Manastır Valisi, *Manastır Vilâyetine Mahsus Salname*, Manastır Vilâyet Matbaası 1305, s. 306
[238] *Vak'a-Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, Haz. M. Münir Aktepe, TTK Ankara 1991, c. XIV, s. 7.
[239] Ercüment Kuran, s. 143.
[240] Skender Rizay, "Upravno Politikçe Reforme u Makedoniji", (Makedonya'da İdari ve Siyasî Reformlar), *Simpozijum Za Makedonija*, Ştip 1976, s. 175.
[241] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması,* s. 267.

tarihli bir vesika, Ermenilerin, İngilizlerin himayesine güvenmeleri sebebiyle isyan hareketlerine cüret ettiklerine işaret etmektedir.[242]

Makedonya problemi ile alâkalı gelişmelerde de İngiltere'nin rolü yadsınamaz. Sultan'a takdim edilen ve Makedonya Meselesi'nin ortaya çıkış sebepleri ile ilgili olan bir lâyihada, İngiltere İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'nin başlıca düşmanı olarak nitelenmekte ve Makedonya Meselesinin ortaya çıkışının en önemli müsebbibi olarak yine İngilizler gösterilmektedir. İngiltere ile hiç savaşmadığı halde, Osmanlı Devleti'nin en büyük zararı İngiltere'den gördüğü bu lâyihada özellikle vurgulanmış ve Kıbrıs adasının, Mısır ve Yemen hadiselerinin, Girit meselesinin, Osmanlı-Yunan savaşının (1897), Ermeni sıkıntısının ve nihayet Makedonya Meselesi'nin ortaya çıkışında hep İngiliz siyasetinin parmağı olduğu ifade edilmiştir. Özetle, İngiltere'nin Osmanlı Devleti için, menfaatleri sürekli çatışan ve bundan dolayı defalarca savaşılmış Rusya'dan bile daha zararlı olduğu ifade edilmektedir.[243] Nitekim Devlet-i Aliyye'nin Petersburg Sefareti'nden 11 Şevval1315/5 Mart 1898 tarihinde gelen bir telgraf bu fikri doğrulamaktadır. Bu belgede *"İngilizler'in şu günlerde Makedonya mesele-i siyasîyesini vücuda getirmek için bilinen mevkilerde pek mahirane tesvîlât ve tahrîkât icrâ etmekte…*"[244] oldukları ifade edilerek, cereyan eden hadiselerde İngiltere'nin rolüne dikkat çekilmektedir.

Diğer bir belgede yine İngiltere'nin siyasetine paralel hareket eden Amerika Birleşik Devletleri de Osmanlı idaresinin istikrarını bozmaya yönelik davranışlara işaret edilmektedir. Bulgaristan Komiserliği'nden gelen raporda Ermeni sorununun Van, Tiflis, Erzurum ve Diyarbakır vilâyetlerinde bulunan Amerikan misyonerlerinin açtıkları mekteplerde tahsil görmüş birkaç kötü kişinin teşvikiyle zuhur ettiği ifade edilmektedir. Mezkûr misyonerler, Makedonyalıları da istiklale hazırlamak için cemiyetler teşkil etmekte ve para toplamakta olduklarını ve hatta daha sonra Amerika'nın North Adam şehrinde Makedonya istiklali için büyük bir cemiyet teşkil eylediği gibi para topladığı belgelere dayanarak haber alınmıştır.[245] Bu yıllarda Osmanlı topraklarının diğer tehditler yanında, misyoner faaliyetlerin tehdidine de maruz kaldığı görülmektedir. XIX. ve XX. asrın ilk çeyreği, misyonerliğin altın çağı sayılabilir. Hıristiyanlığın hemen hemen tüm mezhepleri, Osmanlı topraklarında mezhebdaşlarının bulunup bulunmamaları gerçeğine aldırmadan,

[242] BOA. Y. PRK. ASK Dosya No: 104, Sıra No: 8.
[243] Kemal Beydilli, "II Abdülhamit Devrinde", s. 82.
[244] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 28, Sıra No: 92.
[245] BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 9, Sıra No: 49.

taraftar bulmak için faaliyetler yürütmüşlerdir. Aralarında anlaşmazlık hatta düşmanlık bulunmasına rağmen, Osmanlı'ya karşı olan düşmanlıklarında beraberlik içinde idiler.[246]

Görüldüğü kadarıyla 1897 yılına kadarki dönemde İngiltere, Osmanlı'ya karşı yarı resmî veya yarı açık bir şekilde dostça olmayan birçok faaliyette bulunmuş veya başkalarının Osmanlı'ya karşı bu gibi faaliyetlerini desteklemiştir. Ancak bundan sonra, artık daha açık bir biçimde, Osmanlı karşıtı politikalar yürütmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'nin muhtemel bölünmesini hoşgörü ile karşılayacağını ifade etmiştir.[247] Zamanın süper güçlerinin önde geleni olan İngiltere'nin bu tavrı, şüphesiz diğer Osmanlı bölgelerinde yaşayan Müslümanlarla beraber, Makedonya Müslümanlarının hayatını da derinden etkilemiştir.

Kemal Karpat'ın tarih vermeden aktardığı fakat II. Abdülhamit zamanında cereyan ettiği anlaşılan bir vak'a, Osmanlı idarecilerinin İngiltere'ye karşı olan hislerini göstermesi açısından manidardır. İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosu Blunt'a bir Türk Amiral ve tümen komutanının: *"Birkaç yıl önce İngiltere adının sihirli bir nüfuzu vardı ve devletin en küçük bir köyünde bile saygı ile anılır ve sevilirdi; şimdi, biz arkadaşlarınız esefle söylemek zorundayız ki kimsenin İngiltere'ye karşı güveni kalmadı"* sözlerine dikkat çekmek istiyoruz.[248] Ancak İngiltere bu düşmanlığın sebebini Müslüman topraklarını işgal etmiş olmasında aramadı; kızgınlığını padişahın şahsına çevirdi ve onu, hilâfet itibar ve otoritesini kullanarak Müslümanların İngiliz yayılmacılığına karşı öfkesini yatıştırmadığı için suçladı. Hatta Abdülhamit'e karşı zaman zaman hakarete varan ifadeler kullanmaktan çekinmediler.

İşte buna bir örnek olarak yine Kemal Karpat'ın naklettiği ve Fitzmaurice'ten (muhtemelen İngiliz konsolosu veya yetkilisi) Carrie'ye (muhtemelen Dış İşleri Bakanlığı yetkilisi) Halep'ten 30 Eylül 1896 tarihinde gönderilen raporda şu ifadeler yer almaktadır: "*Bilinçaltı bir günahkârlık hissiyle kişisel korkularını ve dar görüşlü bağnazlığının kendisini hiçbir zaman 'Türkiye'nin Yeniden Doğuşu' diye adlandırabileceğimiz İngiliz politikası ile geniş devlet adamlığı çizgisinde uzlaştıramayacağını anlayan Abdülhamit, o politikanın yerine İslâm'ı canlandırma politikasını getirmiş ve İngiltere'yi kişisel düşmanı olarak görmeyi tercih etmiştir. Gözü Abdülmecit ile Abdülaziz'in siyasî bir tehlike saydıkları ve büyük ölçüde denetim altına aldıkları Müslüman fanatizminden başka bir şey*

[246] Melek Çolak, *Osmanlı İmparatorluğunda…,* s 21-22.
[247] Mim Kemal Öke, *Şark Meselesi ve II Abdülhamit'in Garp politikaları (1876-1909)*, Osmanlı Araştırmaları III, İstanbul 1982, s. 250.
[248] Karpat, *İslâmın Siyasallaşması…, s*. 401.

görmeyen şimdiki Sultan Abdülhamit onu canlandırmış ve kışkırtmıştır. İslâm'ı canlandırma politikasına büyük paralar harcamış ve bunların büyük bir kısmını, eski Hidiv İsmail gibi yasal ve yasadışı yöntemlerle büyük ölçüde genişlettiği Hazine-i Hassa'sından çekerek okullar, medreseler, camiler ve tekkeler yapmakta kullanmıştır. Abdülhamit'in bütün gayretleri nüfusun Müslüman unsurunu, gayr-ı Müslimlerin aleyhine zenginleştirmeye yönelmiştir; saltanatı döneminde gayr-ı Müslimler, özellikle uzak bölgelerde, yavaş fakat kesin bir fakirleştirme ve tasfiye politikasına tabi tutulmuşlardır. Politikasına muhalif olmalarından şüphelendiği bütün nüfuzlu ve liberal görüşlü Türk devlet adamlarını yavaş yavaş yerlerinden uzaklaştırmıştır. Bütün bunları yapan ve etrafına bir dizi Hoca, Şeyh ve Arabistan'dan, Hindistan'dan Afganistan'dan, Mısır'dan, Vaday'dan, Borno'dan, Sokolo'dan vs. getirttiği benzerlerini toplayan ve bunları büyük paralara boğan ve bu ülkelerdeki pan-İslâmist hareketin yayılması için elçiler kullanan Abdülhamit bir XIX. yüzyıl hükümdarı gibi değil de, daha çok bir VII. yüzyıl halifesine yakışır şekilde hareket etmiştir. İngiltere dolaylı veya dolaysız olarak bu ülkelerin çoğunun sivil hükümdarıdır. Din ve devlet İslâm ülkelerine göre birbirine ayrılmaz bir şekilde karışmış olduğundan, İngiltere bir kez daha sultanın kişisel pan-İslâmcı projesinin sessiz ve pasif muhalif olarak kaldı."[249]

Anlaşıldığı kadarıyla İngiltere ve müttefiklerinin, Osmanlı, daha doğrusu II Abdülhamit'e karşı olan düşmanlıkları, onların menfaatlerine tehdit oluşturan pan-İslâmcılık siyaseti gütmesinden kaynaklanıyordu. Padişah, kurduğu geniş casus şebekesiyle emperyalist devletlerin, Asya ve Afrika'daki sömürgelerinde gizli faaliyette bulunuyor, Müslümanları Batılılara karşı ayaklanmaya kışkırtıyordu.[250] Halbuki Padişahın hilâfeti kullanarak sergilediği İngiltere karşıtı gibi görünen faaliyetleri, doğrudan doğruya İngiltere'ye düşmanlık yapmak için değil, Osmanlı Devleti'nin güvenliğini sağlamak içindi. Gerçekten de hilâfet makamının dış politikada en etkili kullanılmasını II. Abdülhamit döneminde görüyoruz.[251] Padişahın İslâmcılık ve pan-İslâm taraftarı olmasının, reel politik gerekçelerden kaynaklandığını rahatlıkla söylenebilir. Zira onun döneminde ve özellikle de Osmanlı-Rus harbi sonrasında devlet, ekonomik ve siyasî olarak tarihinin belki de en zor dönemini yaşamakta idi. Ordunun kayıplarının boyutlarını bir tarafa bıraksak bile, hazine de boş ve ağır borçlar altında idi. Bu arada padişah sadece

[249] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, s. 404-405.
[250] Kuran, s. 146.
[251] Şener, s. 67.

Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanların başı değil, onlardan daha büyük sayıda bulunan diğer Müslümanların da lideri yani halifesi idi. Bu itibarla II. Abdülhamit'in politikalarının, pan-İslâmist olarak yorumlanması aslında normal karşılanması gerekir. Zira bu durum, halife için bir bakıma görev addedilmektedir.[252] Muhtemelen Osmanlı Devleti böylesine ağır şartlar içinde bulunmasaydı padişahın başvurduğu ve özellikle İngiltere'yi rahatsız eden "ümmetçi" politikalara fazla ihtiyaç kalmazdı.

Londra'da bulunan *"Balkan Komitesi"* adlı örgüt ve özellikle onun başkanı Lord Boxstone'nin Makedonya Meselesi'nde önemli rolleri bulunmaktaydı. Onun, hem Bulgar Devleti'yle samimi ilişkileri vardı, hem de Makedonya'da faaliyet gösteren çetelerin hamisi idi. Bu şahıs, Makedonya'yı durmadan gezip oradan İngiltere'ye haberler getirip, Makedonya Meselesini sürekli gündemde tutmakta idi. Rumeli'de bulunan yabancı konsoloslarla da iyi ilişkiler kurup, onlar vasıtasıyla Bulgar isyancılara ümit vermekteydi. Bu zatın Rumeli'nin kötü akıbetine fevkalade zararlı katkıları olmuştur.[253] Her halükarda İngiltere ve diğer devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşmak için bulmaya çalıştıkları siyasî gerekçeler ve buna bağlı olarak yaptıkları baskılar, Osmanlı idaresinin iç ve dış siyasetini etkileyen en önemli etkenlerden idi. İdareciler devleti güçlendirmek ve parçalanmaktan kurtarmak için tedbirler almaya çalışırken, bu ülkeler tıpkı bugünün Türkiye'sinde olduğu gibi, çağdaşlık, hürriyet, adalet ve benzeri alanlarda reformlar yapılması için baskılar uyguluyorlardı. Bunların bir kısmı kendi ülkelerinde yürürlüğe konmamış olsa bile![254]

İngiltere kamuoyu daha önce ifade ettiğimiz sebeplerden dolayı Osmanlı'ya iyice cephe almaya başlamıştı.[255] Hatta görünüşteki Türk dostluğu da gerçek dostluk değildi. Türklere sempati besleyenlerin büyük bir kısmı, bu durumdan maddî çıkarlar temin etmekte idiler. Bazıları, bütün dünyadaki Müslümanların halifesi olan sultanın dostluğu sayesinde İngiltere'nin Hindistan'daki durumunun daha da sağlamlaşacağına inandılar. Bazıları da, İngiltere'nin Rusya ile olan rekabeti dolayısıyla Osmanlı'ya dost gibi davrandılar.[256]

---

[252] BOA. Y.PRK.EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 42.
[253] Uzer, s. 85.
[254] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*, s. 21. Bu gün bazı Batılı ülkelerinde verilen azınlık haklarının çok fazlasını Türkiye'de azınlık olmayan Kürtlere de verilmesi talep edilmektedir, ki bu durum kendilerinin de taraf olarak imzaladığı "Lozan Antlaşması" ile karara bağlanmıştır. Mesela azınlıkların kendi dilleri ile eğitim yapmaları için Avrupa Birliği yetkilerinin seslendirdiği talep bu kabildendir.
[255] BOA. Y.PRK.AZJ. Dosya No: 41, Sıra No: 105.
[256] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması...,* s. 268.

Bu esnada tek bağımsız Sünni devlet olan Osmanlı Devleti ve padişahı halife, sömürgelerdeki Müslümanların yegâne kurtuluş umudu olarak görülmektedir. Bu anlayış, 1870'li yıllarda "İttihad-ı İslâm" tabiri ile kavramlaştırılmış ve zaman içinde hem içerdeki Müslümanların direnme gücünü arttırmış, hem de dışarıdakilerin dayanışma ruhunu güçlendirmiştir. Bu duruma ilk muhalefet eden de İngiltere olmuştur. İngilizler Türk-Rus harbinde Osmanlı'ya destek olmamış ve bu savaşın sonuçlarından istifade ederek Mısır, Suriye ve Hicaz topraklarındaki nüfuzunu sağlamlaştırmıştır. Hilâfetin Osmanlı'nın elinde bulunmasını kendi çıkarları için sakıncalı bulan İngiltere, Mekke Emîri'nin halife yapılması için, "Hilâfetin Kureyşliliği" görüşlerinin ortaya atılmasına öncülük etti.[257] Müslüman kitlelerin hemen hemen tamamı tarafından kabul gören Osmanlı hilâfetine karşı İngiltere, Araplar arasında bu fikri yerleştirerek padişahı pasifize etmeye çalışmakta idi. II. Abdülhamit'in İngiltere'nin bu faaliyetlerinden dolayı fevkalade rahatsız olduğu bilinmektedir.[258] Ayrıca İngiltere'nin kendisini çok rahatsız eden ve çıkarlarını tehdit eden Rusya'nın Osmanlı'nın genel olarak doğu taraflarına ilişkin yayılmacı politikasını bildiği halde, Osmanlı-Rus harbinde Osmanlı Devleti'ne yardım etmemesi II. Abdülhamit'in kızgınlığını artırmıştır.[259]

Makedonya Meselesi'ne gelince, 1890'lı yılların başında Londra'da İngilizce yayımlanan "Fortnaytli Revyu" (Fortnightly Review) adlı risâlede Makedonya hakkında çıkan bir yazıda, İngiliz kamuoyunu haberdar etmek maksadıyla Makedonya'ya giden muhabir, cereyan eden hadiseler hakkında edindiği bilgileri kaydetmektedir. Buradaki bilgilere göre, Bulgarların Selanik, Yanya ve İşkodra ile ilgili hiçbir iddiaları yoktur. Fakat birkaç sene sonra Selanik'te, Makedonya'nın bağımsızlığı, daha doğrusu nihai olarak Bulgaristan'a bağlanması için çalışacak bir teşkilâtın Bulgarlar tarafından kurulacağını İngiltere öngörememiştir.[260] Bu gibi değerlendirmeler daha ziyade hedef şaşırtmaya yönelik olmalıdır. Aynı zamanda sözü edilen risâlede, Şarkî Rumeli Vilâyeti'yle bir kıyaslama yapılmakta ve bölgede Türk unsurunun diğerlerine nazaran azınlıkta olduğu iddia edilerek, Bulgaristan'ın Makedonya'yı ilhak etme hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Hatta dile getirilen bir iddiaya göre, o toprakları idare eden Türk memurlar

[257] İslâm Tarihinde "Hilâfetin Kureyşliliği" fikri ve bunun siyasî alanda istismarı konusunda bkz. M. Said Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, XXIII, Ankara 1978, s. 122-212.
[258] Tufan Ş. Buzpınar, "Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülahazalar (1725-1909)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* İstanbul 2004, s. 23,30,37.
[259] Özcan, *Panislâmizm,* s. 59.
[260] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle", s. 210.

oradan çıkarılır ve Makedonya kendi haline bırakılırsa, bölge kendiliğinden Bulgaristan'a ilhak olur.[261]

İngiltere ve diğer devletler tarafından yapılan bütün engellemelere rağmen II. Abdülhamit'in, elinde bulundurduğu hilâfet makamının tüm olanaklarını kullanmaya çalıştığı görülmektedir. Bazen bu konumu ile ilgili olarak İngiltere'ye bile başvurmuştur. Mesela Hollandalıların Cava (Endonezya) Müslümanlarına uyguladığı vahşet politikasına karşı bir şeylerin yapılması için Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi vasıtasıyla müracaatta bulunmuştur.[262]

Gazete ve çeşitli propaganda vasıtalarıyla ortaya çıkan bu İngiliz düşmanlığına rağmen, hatta Osmanlı idarecileri bu durumu çok iyi bildiği halde,[263] muhtemelen daha büyük zararlarından çekindiği için İngiltere ile ilişkilerini resmen bozmak istemiyorlardı. Nitekim *Servet* gazetesinin 17 Şubat 1899 tarihli nüshasında *Rehber* gazetesinden naklen Makedonya hakkında kaleme alınan sütunun son fıkrasında, o bölgelerde cereyan eden "entrikaların", İngiltere'nin eseri olduğu ima edilmiştir. Bunun üzerine müdahale gereğini hisseden İngiltere Sefiri, iki devlet arasındaki ilişkilerin gayet samimi ve dostane olduğunun ifade edilmesi gerektiğini belirterek, Matbuât-ı Dâhiliye Müdürü'nden mezkûr gazetelerde neşredilen yazının tekzip edilmesi ve bir daha buna benzer yazıların yayınlanmaması için önlem alınmasını istemektedir.[264]

Osmanlı topraklarında, meselelerin çözümü için başta İngiltere olmak üzere konuya ilgi duyan devletler tarafından yapılması istenen reformları dört ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Güvenlik teşkilâtının ıslahı
2. Nahiye teşkilâtının yaygınlaştırılması
3. Vergi reformu
4. Adliye teşkilâtının ıslahı[265]

Görüldüğü üzere İngiltere'nin maksadı Osmanlı'yı zora düşürmek, hatta Avrupa kıtasından ve Ermenilerin yaşadığı vilâyetlerden tamamen uzaklaştırmaktır. Zaten zamanın İngiltere Başbakanı Gladstone "Doğu Problemi"ni tanımlarken, hedefin, Osmanlı'yı daha

[261] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 20, Sıra No: 43.
[262] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 42.
[263] *Madalyonun Tersi*, Anlatan Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Paşa, Yazan Samih Nafiz Tansu, Gür Kitabevi, İstanbul 1970.
[264] BOA. Y. PRK. DH. Dosya No: 10, Sıra No: 93.
[265] Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğunda Siyaset ve Devlet 1876-1909*", Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Dergi No. 16, İstanbul 2004, s. 73-74.

doğrusu Türkleri Avrupa'dan çıkarıp atmak olarak ifade etmiştir.[266] Müslümanlar yoğun bir şekilde saldırılara maruz kalıp Balkanlardan göç ettirildiğinde zamanın dünya siyasetinin liderleri tarafından hiçbir önlem alınmamasını yukarıda ifade edilen ve Gladston'a atfedilen bu sözlerle izah etmek mümkündür. Bu isteğini kısa süre içinde gerçekleştirmekten uzak durmasının sebebi, Osmanlı Devleti'ne olan saygı ve sevgiden kaynaklanmamaktadır. Bilakis Padişah'ın Balkanlar'daki hâkimiyetini devam ettirmesi, güçlenen Rusya'nın bölgeye tamamen hâkim olmasına mani olmak kaygısındandır.[267] Ayrıca aşağıda değindiğimiz sebeplerden dolayı İngiltere'nin Osmanlı ile olan ticarî ilişkileri Osmanlı Devleti'nin yaşamasının devamını gerektirmekte idi.

Osmanlı'yı yıpratan silahlı çetelerinin faaliyetleri ile İngiltere'nin çıkarları adeta örtüşmekte idi. Bu sebeple Sırbistan'da yayınlanan *Zastava* (Bayrak*)* gazetesinin 8 Ağustos 1895 tarihli nüshasında yayınlanan bir nutkunda İngiltere Başbakanı Mister Gladston, her türlü huzur bozucu faaliyetleri işleyen ayrılıkçı çeteleri hiç eleştirmemekte, hatta dolaylı olarak yaptıklarını tasvip etmektedir.[268] Aynı siyasetin devamı olarak 1903 yılında Ohri'de yardıma muhtaç Hıristiyanlara hizmet amacıyla bir hastane kurmak istemiş, fakat padişah buna izin vermemiştir.[269] Buna rağmen İngiltere, Makedonya'da yaşayan Hıristiyanlar tarafından da iyi karşılanmamaktadır. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi İngiltere'nin asıl ilgi alanı, Ortadoğu ve petrol yatakları, hedefi de I. Dünya Savaşı sonrasında açıkça görüleceği gibi Filistin bölgesinde, uzun vadede kendi menfaatlerine hizmet edecek bir Musevî devletin kurulmasıdır.[270] Fakat Osmanlı'nın meşgul edilebilmesi için ve ilgilendiği Ortadoğu'dan Rusya, Fransa gibi muhtemel rakiplerini uzak tutmak amacıyla Makedonya Meselesinin çıkarılmasına İngiliz diplomatlar tarafından gayret gösterilmiştir. İngilizlerin söz konusu politikasından Osmanlı idaresi haberdar olduğu halde bunu engelleyecek vasıtalardan yoksun gözükmektedir.[271] Bu itibarla Balkanlar ve orada yaşanan kargaşa ve silahlı ayaklanma, Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Arap yarımadası hâkimiyeti konusundaki İngiliz-Rus çıkar anlaşmazlıkları ve Ortadoğu meselesinin önemli bir aşamasını teşkil eder.[272]

---

[266] İsmail Kayabalı,Cemender Arslanoğlu,*Doğu Problemi Bir materyel ve Kaynak Araştırması (M.Ö. 1300-M.S.1989),* Ankara 1990, s. 142.
[267] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması…*, s. 257.
[268] BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 21, Sıra No: 1.
[269] Vahdettin Ergin*, II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yay. İstanbul 2005, s. 182.
[270] Levos Panos Dabağyan, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han*, İstanbul 2002, s. 204.
[271] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 28, Sıra No:921.
[272] Kayabalı- Arslanoğlu, *Doğu Problemi Bir Materyel ve Kaynak Araştırması (M.Ö. 1300-M.S. 1989*), Ankara 1990, s. 139.

Dünyada kabul gören kanaate göre gazeteciler, şahit oldukları çatışmalarda taraf tutmaz. Görevlerinin, sadece hitap ettikleri kamuoyunu objektif bir şekilde haberdar etmekten ibaret olması gerekirken, İngiliz gazetecilerden bazılarının, Osmanlı idaresine karşı yapılan silahlı ayaklanma faaliyetlere taraf olarak katılması ibret verici bir vakadır. Hatta bundan dolayı isyancıların komutanlarından General Sonçev, bir İngiliz gazete sahibine Makedonya Meselesi'ne gösterdiği teveccühten dolayı teşekkür mektubu göndermiştir. Bir İngiliz gazetecinin çetelerle beraber olması, söz konusu General ve avanesi için her türlü övgüye layık bir davranış olarak sayılmıştır.[273]

O sıralarda Makedonya Meselesi ile beraber Osmanlı'yı sıkıntıya sokan Ermeni sorununun ortaya çıkışında da İngiltere'nin katkısı vardır.[274] Berlin Konferansı'nda İngiltere'nin çabalarıyla alınan kararlardan bir tanesinde, Osmanlı hükümetinin "ahâlisi Ermeni bulunan "*eyalâtda ihtiyâcât-ı mahalliyenin icab ettirdiği ıslahatı bila tehir icra"* edeceği hükmü konulmuştur.[275] İngilizler, müdahale etmeleri kendileri açısından sıkıntılı olması muhtemel olan Balkanlardaki sorunlara hiçbir zaman silahlı müdahalede bulunarak, karışmak istemediklerini beyan etmişlerdi. Usta İngiliz diplomasisi, maksatlarına silah kullanmadan, daha doğrusu başkalarını kullanarak ulaşacak kabiliyette idi. Hedeflerinden biri, Bulgarlarla Yunanlıların aralarındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırıp fırsat çıkınca da müştereken İstanbul'a baskı yapmak idi.[276]

İngiltere'nin Osmanlı topraklarına yakın alâka göstermesinin, jeopolitik ve stratejik konumunun yanında ticarî boyutu da vardır. Fransız ihtilaline kadar Osmanlı Devleti dış ticaretinin % 60'ını Fransa ile yapmakta idi. Bir asır sonra 1880'lerin başlarına gelindiğinde ise, Osmanlı topraklarına giren yabancı mallarının % 45'i İngiltere'den geliyordu.[277] İngiltere'nin Yeşilköy Antlaşması'nın sonuçlarına karşı çıkması ve görünürde Osmanlı tarafını tutması, bu bilgilerden sonra daha iyi anlaşılmaktadır. Bu konuda da son derece isabetli davrandığı daha sonra ortaya çıkacaktır. Mesela 1870'li yıllarda dünya ticareti içinde İngiltere'nin payı % 25 iken 1913 yılında bu pay % 10'a düşmüştür.[278] Ayrıca İngiltere'nin Osmanlı topraklarından uzak olması da politikasını etkileyen en

[273] BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 17, Sıra No: 11.
[274] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 104, Sıra No:8.
[275] Kuran, s. 144.
[276] Erol Ulubelen, *İngiliz GizliBelgelerinde Türkiye*, Aykaç kitabevi, İstanbul 1967, s. 47.
[277] Donald Quataert, "Ticaret*"*, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Editör, Halil İnalcık ve Donald Quataert, Eren yayınları, c.II, İstanbul 2004, s. 951.
[278] Hasan Köni*, "*Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları*", Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye, (23-25 Ekim 1995 İstanbul), Ankara Genelkurmay Basımevi 1996, s. 75.

önemli unsurlardan biridir diye düşünüyoruz. Bu sayede İngilizler, Osmanlı Devleti'nin istikrarsızlığının çevreyi etkilemesinden doğacak olası risklerden uzak bir şekilde kendi çıkarlarını gözetebiliyorlardı. Gerek Avusturya, gerekse Rusya'nın Osmanlı'ya komşu olmaları, çok daha açık politika yürütmelerine sebep olmuştur.

Sonuç olarak ifade edebiliriz ki genelde Balkanlar, özelde Makedonya bölgesi, İngiltere'nin çıkarları açısından birinci derece önem arz etmemektedir. Zaten bu bölge ile doğrudan ilgilenen zamanın iki büyük gücü Avusturya ve Rusya vardı. XIX. asrın ikinci yarısında İngiltere'nin önemli çıkarları Osmanlı topraklarının Orta Doğu bölgesi ile içinde çok sayıda Müslüman'ın yaşadığı Hindistan topraklarındadır. Bu arada Mısır ve Filistin'e de misyonerlerini göndererek özel alâka göstermekte, Hindistan'da ise yatırımlar yapmaktadır. Mesela 1903 yılının bazı raporlarına göre Orta Doğu'da 141 misyoner, 183 yerli yardımcı, 3 muhabir, 75 okul ve bu okullarda okuyan 4.600 öğrenci vardı.[279] Makedonya'da bu gibi konularda yaptıkları yatırım ve faaliyetler ise çok daha az olmuştur.[280] Buna rağmen İngiltere'nin bölgeye olan bu kadar "az" ilgisi bile çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu bağlamda İngiltere, Balkanlarda ki faaliyetlerini adeta bir şaşırtma taktiği olarak kullanmaktadır. Padişah tarafından kullanılan hilâfet yetkileri de bu ülkeyi rahatsız etmiş olmalı ki "Hilâfetin Kureyşliliği" hakkında tartışma başlatarak, Osmanlı Devleti'nin o sıradaki en kuvvetli yönünü etkisiz kılmaya çalışmıştır.

1.2.5. RUSYA

Prens Vladimir'in 988 yılında Hıristiyanlığı kabul etmesi ile kurulan Rus Kilisesi'nin özellikle 1500 yılından sonra devletle olan ittifakı iyice güçlenmiştir. Bunun sonucunda kilise çok zenginleşmiş ve tüm Rusya'nın arazilerinin üçte birine sahip olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra Moskova Prensi tüm Ortodoks dünyasının lideri ve "Üçüncü Roma" olma iddiasına uygun olarak "Sezar"ın değişik bir biçimi olan "Çar" unvanını aldı. Hıristiyanlığın tek bir imparatorluğu olabileceğini düşünen Ruslar, Ortodoks Kilisesi'nin merkezinin, Osmanlı ve Katolik Batılıların etkisinden tek bağımsız yer olan Moskova olması gerektiğine inanıyorlardı. Bunu gerçekleştirmek için atılan ilk adımlardan biri, 1589 yılında Rus Patriği'nin, Antakya, İskenderiye, Kudüs ve İstanbul patriklerinin mertebelerine yükseltilmesi oldu. Rus Ortodoks Kilisesi, Çarlık devletinin varlığını

[279] Necdet Sevinç, *Ajan Okulları,* 2. Baskı (Kapakta 2. Baskı içinde 3. Baskı yazmaktadır), Oymak Yayınları, Tarihsiz, s. 26.
[280] Rıfat Paşazade, s. 306.

sürdürdüğü iki yüz yıl boyunca, devletin emrinde ve kontrolünde, adeta bir kolu gibiydi. Kilise, Ortodoks Hıristiyanlığın önderi olduğunu iddia ederek Rus emperyalizminin emellerine hizmet etmiştir. Katerina'nın yönettiği Rus ordusunun Osmanlılara karşı kazandığı savaşı sona erdiren anlaşma, Çara ilk defa, Osmanlı topraklarındaki Ortodoks Hıristiyanları adına Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hakkını sağlamıştır.[281] Dolayısıyla Rusya, Hıristiyanların koruyucusu olma iddiasını ilk defa Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile yazılı bir belgeye dönüştürmeyi başarmıştır.[282]

0Aslında XVII. asrın ikinci yarısından itibaren dünya siyasî ve askerî sahnesine önemli bir güç olarak çıkan Rusya'nın Osmanlı idaresi altında yaşayan Hıristiyan-Ortodoks halklar tarafından da biricik koruyucu ve destekçi olarak görülmüş olma ihtimali yüksektir.[283] Hakikatte Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'ya sadece Ortodoks Hıristiyan nüfus adına -ki çoğu Osmanlı Devleti'nin Rumeli vilâyetlerinde yaşıyordu- Osmanlı idaresine "protestoda bulunma" hakkı veriyordu. Zamanla Rus bürokrasisi bu imkânı bir "hak" haline getirdi ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için kullandı. Mahmud Celaleddin Paşa bu konuda şunları söylemiştir: "(*Küçük Kaynarca Antlaşması Ruslara) Osmanlı vilâyetlerindeki (Ortodoks) Hıristiyanlığı korumak ve Eflak ve Boğdan prenslikleri üzerine nüfuzunu icra etmek için çok geniş haklar tanımıştır. Böylece Kaynarca Antlaşması, II. Katerina için Osmanlı topraklarında yayılmacı amaçlarını gerçekleştirebilmek yolunda sağlam bir zemin teşkil etmiştir. Ve 1781 yılında Avusturya ile bir anlaşma imzalayarak Bosna ve Sırbistan'ı, Yunanistan'da Rus yanlısı bir hükümet kurmak karşılığında, ona bıraktı"*. Celaleddin Paşa, antlaşmaya göre, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanlar adına bir müdahale "hakkı" bulunduğu iddiasının yanlış olduğunu ifade eder. O, Büyük Petro'nun, haleflerine her fırsatı kullanarak güneye, Osmanlı topraklarına yönelmelerini ve bu şekilde sıcak denizlere inmelerini vasiyet ettiğini, onların da bu vasiyeti izledikleri fikrini dile getirmiştir.[284]

Bu fikir, Osmanlı idarecileri arasında yaygın bir anlayıştı. Yeniçeriliğin kaldırılması esnasında Osmanlı Devleti idaresinde meydana gelen istikrarsızlık da Rusya tarafından kullanılmak istenmiştir. Rus Çarı, 26 Haziran 1833 tarihinde İstanbul'da yapılan "Hünkâr

[281]Paul D. Steeves,. "Rus Kilisesi*"*, *Hıristiyanlık Tarihi*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2004, s. 464, 466.
[282] Sonyel Salahi, s. 142.
[283] Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi,* Çev. Veysel Atayman, İstanbul 1979, s. 53–54.
[284]Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat,* c. III, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s. 27.

İskelesi Muahedesi"[285] ne dayanarak Osmanlı Devleti'ni "korumak" için asker göndermek istemişse de diğer Avrupa devletleri nüfuzun tamamını Rusya'ya kaptırmak istemedikleri için buna karşı çıkmışlardı. Zira bu durumda Rusya, avantajlı bir mevki elde edinecekti. Bundan dolayı Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmaya başladılar.[286] Bu anlaşma ile Rusya, Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi olan Mehmet Ali Paşa'nın tehditlerine karşı Osmanlı topraklarında asker bulundurma hakkı kazanmıştır.

II. Abdülhamit döneminde Rusya, söz konusu iç işlerine karışma "hakkını" her fırsatta kullanmıştır. Bu çerçevede, Makedonya'da, Selanik'e bağlı Vodeno ve Kuleli kazalarında görevli iki kaymakamın, Padişah'a bağlı ve Rusya'nın emelleri ve isteklerine mani oldukları için görevlerinden azli için çok çaba sarf etmiştir.[287]

"Büyük Petro" tarafından kurulan Büyük Rusya, Balkan Savaşı'na kadar gerek Makedonya, gerekse Rumeli'de bütün karışık işlerin ve ayaklanmaların en büyük kışkırtıcısı olmuştur. Osmanlı Devleti'ni yok etme plan ve tasarılarını kendi Slav soyundan gelecek olanlara vasiyeti olarak bırakan "Büyük Petro", Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Hıristiyanları birer isyan elemanı ve sorun çıkarma faktörü olarak yetiştirmeye gayret göstermiştir.[288]

Bazılarına göre Büyük Petro ve II. Katerina'nın Osmanlı siyaseti Balkanlardaki komiteciliğin müsebbibidir. Büyük Petro bunu gerçekleştirmek için Rum gençleri Rus okullarında okutmaya başladı.[289] Onun hedeflerinden biri İstanbul'un alınması idi.[290] Osmanlı Slavları arasında kültürel ve dinî etkinlikleri desteklemek ve Balkan öğrencilerine burslar vermek maksadıyla 1858 yılında Moskova'da kurulmuş olan "Slavlara Yardım Komitesi"nin pan-Slavizm davasına gönül vermiş çok sayıda etkili ve dinamik üyeleri vardı. Rusya, bu komiteyi kurmakla özellikle Balkanlarda yaşayan Ortodoks Slavlara yönelik pan-Slavizm faaliyetlerini organize etmiştir. Bu cemiyet vasıtasıyla söz konusu bölgelerden getirilen fakir ancak zeki gençler Moskova'da okutulmaya başlamış ve halkın yardımları onlara yönlendirilmiştir. Ayrıca bu cemiyet vasıtasıyla Rusya, "*Rumeli'de yaşayan Hıristiyanlar Müslümanların zulmüne uğruyor, dolayısıyla tüm Hıristiyanlar bir*

[285] *Osmanlı Arşivinde Bulunan Muahedenamelerinden Örnekler,* T.C.Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000, s.38.
[286] Ali Reşat, *Asr-Hazır Tarihi,* Kader Matbaası, İstanbul 1327 (Osmanlıca), s. 392.
[287] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 48, Sıra No: 59.
[288] Uzer, s. 105.
[289] Nizamettin Nazif Tepedenlioğlu, *Sultan II Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar,* Bedir Yayınları, İstanbul 1964, s. 28-29.
[290] Şimuniç, s. 92.

araya gelerek bu zulmü durdurmalı" propagandasını yaymaya çalışmıştır.[291] Bundan on sene sonra bir şubesi St Petersburg'da açılan bu derneğin üyelerinden biri İgnatyev idi. O, 1864 yılında İstanbul'a Rus sefiri olarak atanmıştır. Bu şahıs, Balkanlar'da Ortodoks Hıristiyanların ve Slavların milliyetçi hareketlerini desteklemiş ve "*Ortodoks kardeşlerimizi kurtarma*" gerekçesiyle 1877–78 yıllarında patlak veren ve Osmanlı'ya her açıdan çok pahalıya mal olan Türk-Rus savaşını tahrik etmekte büyük rol oynamıştır.[292]

Bütün bunlara rağmen Rusya, Bulgaristan'ın kendine kafa tutacak ve kontrolden çıkacak kadar büyümesi ve güçlenmesini de istememekteydi.[293] Hakikaten de Bulgaristan "Büyük Bulgaristan" emelini hep canlı tutmakta idi. Mesela Şarkî Rumeli Vilâyeti'ni topraklarına katmak isteyen Bulgaristan bu emelini gerçekleştirebilmek için fırsat kolluyordu. Eylül 1885 senesinde vilâyet merkezi Filibe'de yine Bulgaristan Emaretinnin tahrikleriyle patlak veren ayaklanma sonucunda İngiltere ve Fransa, bölgenin Bulgaristan'a katılmasını desteklerken Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleri ile beraber karşı çıkmıştır.[294]

Rusya, Makedonya konusunda da benzer bir politika izlemiştir. Muhtemelen Osmanlı'yı kendi faaliyetlerine karşı pasifize etmek amacıyla zaman zaman Bulgar silahlı çetelere muhalif görünmeye ihtiyaç duyduğunu görmekteyiz. Hakikatte ise Rusya'nın bu tavrı samimi değildi. Çünkü hem Bulgaristan olayları hem de Makedonya Meselesi, Osmanlı Devletinin maddî ve manevî yıpranmasına sebep olmaktaydı. Bu da, Rusya'nın arzuladığı bir durumdu.

Mesela içlerinde bulunan suçsuz insanlara dokunmamak kaydıyla, büyük "İlinden " isyanı esnasında (1903) üç vilâyette (Makedonya'da) Bulgar çete faaliyetlerine son verilmesi için Osmanlı ordusunun etkili ve şiddetli hareket etmesini bile tavsiye etmiştir. Fakat diğer taraftan büyük ihtimalle kendi bilgisi dâhilinde aynı isyan gruplarının en büyük destekçisi bulunan Bulgaristan'a, aynı dönemde 6 adet top, çok sayıda top mermisi ve iki mitralyöz göndermiştir. Bu sıralarda Osmanlı Rumelisinde görev yapan Rus diplomatları, Mitroviçe'de beş kişinin tutuklanmasını isteyerek, Devlet'in içişlerine karışma cesaretini göstermişlerdir.[295]

---

[291] Mahir Aydın, *Bulgar Meselesi(1876),* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986, s. 26-27.
[292] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması*…, s. 525-526.
[293] Ulubelen, s. 40.
[294] Ercüment Kuran, s. 143.
[295] Ergin, s. 233-235,240.

6 Aralık 1297/19 Aralık 1881 tarihli bir vesikada Selanik Vilâyeti'nden şifreli olarak gönderilen raporda burada görev yapan Rusya konsolosunun, vilâyetler içinde yaşayan Bulgar köylülerine Osmanlı idaresinden şikâyetçi oldukları hususunda arîzalar düzenlettirdiği, İngiltere Başkonsolosu'nun İngiltere Büyükelçisi'ne gönderdiği gizli yazışmanın ele geçirilmesi sonucunda anlaşılmıştır.[296] Halbuki Rusya, Osmanlı-Rus Harbi esnasında Bulgarlarla beraber uyguladığı vahşet dolayısıyla, Rumeli bölgesinde yaşayan Müslümanların adeta korkulu rüyası idi. Ancak genel olarak Batı, sadece Hıristiyanların acılarına yoğunlaştı, Müslümanların acılarını ise görmezden geldi. Osmanlı da buna tek başına engel olamadığı için katliâm ve zulümlere engel olamadı.[297]

Bilal N. Şimşir, Zeynep Kerman, Mahir Aydın gibi tarihçiler, gerek Osmanlı gerekse yabancı devletlerin belgelerine dayanarak bu zulmü ortaya koymuşlardır.[298] Bu katliâmlardan kaçan çok sayıda Müslüman göçmen Makedonya'ya sığınmıştır. 1880 yılında orada bulunan göçmenlerin sayısı 60.000 civarında ve durumları perişan vaziyetteydi. Bunların yarısına Osmanlı Hükümeti bakmaya çalışmakta, diğer yarısıyla ise yerli Müslüman ahâli ilgilenmekteydi. Fakat o sırada ne devletin ne de Müslümanların bakacak takatleri yoktu. Osmanlı Demiryolları Komiseri Cooper'in İngiltere'nin Selanik Başkonsolosu'na 17.01.1880 tarihinde gönderdiği raporda "*göçmenlerin perişan olduğu, Köprülü'de açlıktan ölenlerin olduğu, benzer trajik durumun Üsküp, Priştine ve Prizren'de de söz konusu olduğu"* nu yazmaktaydı.[299] Bu duruma yakından şahit olan, Rus ve Bulgar vahşetini yaşayan insanlarla beraber Makedonyalı Müslümanların, Bulgarlara karşı güvensizlik ve korku içinde olmaları doğaldır. Batılılar asırlar boyunca çocuklarını sözde "Barbar Türkler'in", bugün kendileri tarafından bile dile getirilen,[300] olmayan vahşetlerini anlatarak korkuturken aynı Batı yukarıda da ifade etiğimiz gibi Hıristiyanların Müslümanlara uyguladıkları gerçek vahşeti önemsemedi bile. Zira Osmanlı idaresi esnasında barış esas idi ve bu durum sonuna kadar böyle kalmıştır.[301] Bazı Batılı tarihçilerin de ifade ettiği gibi Türkler Hıristiyanlara karşı hoşgörülü idi. Mesela Osmanlı

[296] BOA. A.MKT. MHM. Dosya No: 485, Sıra No: 30, Belge No: 1.
[297] Donald Quataert*, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yay. İstanbul 2002, s.115.
[298] Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler, I, II ve III*, TTK, Ankara 1989; Zeynep, Kerman, *Haziran-Temmuz ve Ağustos 1877 Rusların Asya ve Rumeli'de YaptıklarıMezalim,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987; Mahir, Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti,* TTK, Ankara 1992.
[299] Şimşir, *Belgeler III*, s.20-21.
[300] Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.114.
[301] Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 114.

idaresi pek çok zaman gayr-ı Müslimlere ibadet yerleri tahsis etmiştir. Balkanlarda uzun zaman hâkim olmaları bu gibi sebeplerden kaynaklanmıştır.[302]

Çıkarlarının çatışmasından dolayı Rusya'nın eskiden beri Osmanlı Devleti'nin dostu olmadığı anlaşılmakla beraber, özellikle XIX. asrın ikinci yarısından sonra bu hususstaki hareketlerine hız ve çeşitlilik kattığı görülmektedir. Rusların ırkî ve dinî sebepler dolayısıyla taban bulabildikleri Rumeli bölgesinde, 93 harbinden yıllar öncesinde isyan hareketlerini başlatmak amacıyla faaliyetler yürütmüşlerdir. O bölgede kurdurduğu çeşitli cemiyetler vasıtasıyla Hıristiyan halka ayrılıkçı fikirler aşılamaya gayret sarf etmiştir.[303] Rus yazarlar da, halkı Osmanlıya karşı kışkırtmak ve müdahale konusunda Rusya'ya halk desteği sağlamak için yeteneklerini kullanmışlardır. Meşhur Rus yazarı Dostoyevski'nin 1876 tarihli bir yazısı, Rusların Osmanlı ve Müslümanlara bakışını adeta özetlemektedir:

"Ah uygarlık! Osmanlıları, çocuklarının gözleri önünde babalarının derilerini yüzmekten ciddî ciddî alıkoyarsa, çıkarları büyük ölçüde bozulacak olan Avrupa! Avrupa uygarlığının bu çok önemli ve her şeyin üstündeki çıkarları! Elbette ticaret, gemicilik (denizcilik), pazarlar, fabrikalar, Avrupa'nın gözünde daha önemli ne olabilir ki? Bunlar dokunulmasına müsaade edilmeyen çıkarlardır; hani düşüncede bile onlara dokunamazsınız, nerede kaldı parmağınızı uzatmanız! Ama gene de lanet olsun, Avrupa uygarlığının bu çıkarlarına! Evet, uygarlığın bu çıkarlarına lanet olsun ve eğer kendi varlığını sürdürmesi için insanların derisinin yüzülmesi gerekiyorsa o uygarlığa da lanet olsun!"[304]

93 harbinin galibi olması dolayısıyla Osmanlı ile olan ilişkilerde üstünlük sağlayan Rusya bu üstünlüğünü yoğun bir şekilde kullanmıştır. Rusya'nın böyle davranmasının diğer önemli sebebi de bölgeye yönelik beslediği Panortodoks ve Panslavist duygularıdır. Panslavizmin gayesi, o sıralar Balkanlarda ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik hareketlerini fırsat bilerek, söz konusu hareketlere yüklü yardımlarda bulunarak Rus sempatisini yaymak ve Rus dili ile çok yakın benzerlikleri bulunan Bulgarca ve Sırpça'yı desteklemek olmuştur. Panortodoksluk hareketi içinde sadece Slavların değil, yakın bölgelerde yaşayan fakat Slav olmayan bütün Ortodoksların da (Yunanlılar, Suriyeli Arap Ortodoks Hıristiyanları, v.s.) lideri olma heves ve gayreti yatmaktaydı. [305]

---

[302] Roderic H. Davison, "XIX.Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı", A. Hourani, U. Heyd, R.H.Davison, *İslâm Dünyası ve Batılılarda Değişim ve Sorunlar,* (Yöneliş Yay. İstanbul 1997), s. 71.
[303] Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasîyye,* Haz. Bekir Sıtkı Baykal, c. II, TTK, Ankara 1957, s. 70.
[304] Todorov, s. 79.
[305] Sir Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye,* s. 75

Dinle alâkalı olan Panortodoksluk gayretlerinin temeli, daha önce bahsettiğimiz gibi, 1453 yılında gerçekleşen İstanbul'un fethi sonucunda Ortodoks milletinin merkezinin Osmanlı'nın eline geçmesi ve dolayısıyla da yeni merkezin Moskova'da olması gerektiği hususudur.[306] Bunun yanında, Balkanlarla ilgilenmesini gerektirecek bir husus da, Rus Kilisesi'nin kuruluş "*icazetnamesi*"ni Roma veya İstanbul'dan değil Ohri Kilisesi'nden aldığının iddiasıdır.[307]

Sebebi ne olursa olsun Rusya'nın, büyük ölçüde kontrolünde bulunan Bulgaristan'ın, Makedonya ile alâkalı tüm faaliyetlerine kendi hedefleri çerçevesinde destek verdiğini görmekteyiz. Mesela, 1885 Nisan'ında Hasköy'de serbest olarak silah satışı yapılırken, 1500 den fazla gönüllünün kaydı yapılmış ve bu gönüllülerin elbiseleri Rusya'dan temin edilmiştir. Mayıs ayında bu gönüllülerin, Makedonya'da faaliyet gösteren diğer çetelere gönderilmesine karar verilmiştir. Yine aynı ayda, Makedonya'daki çetelere gönüllü toplamış ve oradaki Hıristiyanlara yapılan sözde haksızlıklar dolayısıyla Filibe'de (Bulgaristan o sırada hukuken de olsa Osmanlı'ya tabi idi) düzenlenen bir mitingde Rusya konsolosu da Osmanlı Devleti aleyhine konuşmalar yapmıştır.[308] O sırada iktidarda bulunan Bulgar hükümetinin Rusya ile çok sıkı ilişkileri olduğu görülmekte ve bölgede olan biten hadiselerden Rusya'yı haberdar etmekte idi. Osmanlı idaresi yetkililerine göre 1320 yılındaki isyan ile alâkalı (Ağustos 1903 İlinden İsyanı) olarak haber toplamak ve bu haberleri Rusya'ya iletmek üzere Bulgar hükümeti tarafından Makedonya'ya ajanlar gönderilmiştir.[309]

Berlin Antlaşması'nın Makedonya hakkındaki en önemli kararı, Yeşilköy Antlaşması sonrasında kurulan Bulgaristan'ın yaklaşık üçte bir oranında küçülerek, kalan kısmının tekrar Osmanlı idaresine bırakılmış olmasıdır. Bu değişiklikten, hem "Büyük Bulgaristan" hayaline kavuşamayan Bulgarlar hem de Rusya hoşnut olmamıştı. Zira bu durum, Panslavizm siyasetini başarısızlığa uğratıyordu. Berlin'de hiçbir ülkenin desteğini alamayan ve yalnız kalan Rusya, kendisi açısından olumsuz olan bu kararların değişmesi için çaba sarf ettiyse de diğer büyük güçlere karşı direnemedi. Kan dökerek elde ettiği kazanımlarını masada kaybetmeyi hazmedemeyen Rusya, Berlin Antlaşması'nın kararlarına aykırı bazı davranışlarda bulunmayı sürdürdü. Henüz Yeşilköy ve Edirne de bulunan askerlerini çekmeyen Ruslar, 200 000 kişilik yeni bir askerî gücü Edirne

[306] Steeves, s. 464-466.
[307] Drugovac, s. XIX.
[308] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 236,237.
[309] BOA. Y.PRK.TKM. Dosya No: 46, Sıra No: 48.

yakınlarına kadar getirmişlerdi. Hatta Rus kuvvetlerinin komutanı, Edirne'yi terk etmek için emir almadıklarını ileri sürerek, bu toprakları terk ettikleri takdirde, Türklerin burada yaşayan Hıristiyanları katledeceğini iddia etmiştir.[310] Böylece çekilmemek için bir gerekçe sunmaya çalışmıştır. Bu gerekçesini desteklemek amacıyla Rusya, 1878 senesinin Ekim ayında Yeşilköy, Çatalca ve Tekirdağ'daki bazı kuvvetlerini tahliye edince, bu bölgelerde yaşayan Bulgarlar'ın da Bulgaristan'a göç etmesine dikkat çekmiştir. Bununla Bulgarların katliâm endişesiyle göç ettiğini ima etmiştir. Ancak bu göç Rus komutanının iddia ettiği gibi Türklerin Hıristiyanlara yapacağı katliâmdan kaynaklanmamıştır. Zira oradaki Rum ahâli yerlerinde kalmışlardır. Bulgarlar ise Rusların baskıları sonucunda göç etmişlerdir. Bunun nedeni ise, Osmanlı topraklarının Hıristiyanlar için güvenli olmadığını Avrupa ülkelerine kanıtlama çabasından başka bir şey değildi. Bu hareketle Ruslar hem Hıristiyanların Osmanlı idaresi altında yaşamaktan hoşnut olmadıklarını göstermek istemiş, hem de Bulgaristan'daki Hıristiyan nüfusun çoğalmasını sağlamıştır.[311]

Gerçekte Yeşilköy Antlaşması, Rusya'nın Osmanlı'ya karşı büyük bir zafer kazandığının belgesidir. Bu antlaşma ile Balkanları istediği gibi parçalamış, Osmanlı Devleti'nin başkentinin önüne kadar gelmiş ve Şark Meselesi'ni tek başına çözebileceğini göstermiştir.[312] Bazılarına göre Büyük Petro ve II. Katerina'nın Osmanlı siyaseti Balkanlardaki komiteciliğin müsebbibidir. Bunu gerçekleştirmek için de Rusya, önce Rum gençleri Rus okullarında okutmaya başlamıştır.[313]

Rusya, Makedonyalı çetelere manevî yardımları yanında fiilen silah, asker ve subay desteğinde de bulunmuştur.[314] Rusya'nın siyasî hedeflerinden biri, tıpkı İngiltere başbakanı Gladstone'nin de ifade ettiği gibi Osmanlı'yı Balkanlar'dan tamamen çıkarmaktı.[315] Diğer taraftan hedef şaşırtma siyasetine devam etmiştir. Mesela Manastır'daki Rus konsolosunun verdiği bilgilerde, Rusya hükümetinin isyancı komitacıların hareketlerini takbih ettiği ve karışıklığa sebebiyet verenlere asla muavenette bulunmayacağını ahâli-i Hristiyaniye'ye resmen bildirdiği gibi, komitaların Avrupa Devletleri'nin teklif ettiği ıslahata karşı olmamaları gerektiği ifade edilmiştir. Fakat bu beyanat, komitalar tarafından tam tersi bir biçimde aktarılmış ve hareketlerinin Rusya'nın teşviki ile yapıldığını ifade etmişlerdir.[316]

---

[310] Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği,* Ankara 1968, s. 144.
[311] Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 20.
[312] Beydilli, "Balkanlar'da…", s. 29.
[313] Tepedenlioğlu, s. 28-29.
[314] BOA. Y. PRK. EŞA, Dosya No: 26, Sıra No: 30.
[315] BOA. Y. EE. Dosya No: 86, Sıra No:40.
[316] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 35, Sıra No: 42.

Devletin yetkili organları tarafından elde edilen bilgiler de bu yöndedir. Başkitabete gelen bir bilgi şöyledir: "*Makedonya'da zuhur edecek iğtişaşatın (karışıklığın) tertip edilmiş planlarını arz ederim, şöyle ki: Rusya'nın eser-i teşviki üzerine Makedonya'daki Rumlar ile Bulgarlara talimat veren cemiyet altı kişiden mürekkep olup, Siroz Sancağı'na bağlı Pirzente karyesindeki kilisede içtima etmektedirler. Mezkûr meclisin riyasetini deruhte edenler, Bulgaristan Miralaylarından Delçev ile Bulgaristan Polis komiserlerinden Samarof, Sofya'da Karavelof'tan almış oldukları talimata göre hareket etmektedirler. Silahlar Avusturya'dan alınmıştır. Rumların silahları Drama Sancağı'na bağlı Lefterin Nahiyesine dokuz-on saat uzakta sahilden ithal olmuştur*."[317]

Bunun yanında Rusya'nın çetelere aktif bir şekilde yardım ettiğine dair vesikalar da vardır. Mesela 16 Şubat 1897 tarihli bir vesikaya göre Rus subay ve çavuşları çok sayıda tüfekle beraber Bulgaristan'a girmişlerdir.[318] Sırpça yayınlanan bir risâlede yazılanlar da bu yöndedir: "*Rusya'nın durumu ise başkadır. Bilinmesi gerekir ki, iki tane Rusya var: resmî ve gayr-ı resmî Rusya. Resmî Rusya orduyu kontrol eder, diğeri ise kilisenin gücünü kullanır. Resmî Rusya, Makedonya ihtilaline karşı idi, gayr-ı resmî Rusya ise çok yardımlar yaptı. Mesela Sofya'daki Rus temsilcisi Bahmeçev komitacılara çok yardım etmiştir*."[319] Tabiî ki Rusya'nın Bulgaristan ve Makedonya eşkiyalarına yaptığı yardımlar karşılıksız değildi. Nitekim Bulgaristan Prensi'nin krallığını ilanı ve Makedonya'nın hürriyetini kazanması karşılığında Burgas Limanı'nın Rusya'ya bırakılması haberleri ortada dolaşıyordu.[320]

Osmanlı-Rus harbi, akabinde aşağılayıcı Yeşilköy Antlaşması ve ondan sonra Berlin Antlaşması gibi, II. Abdülhamit dönemi ve belki Osmanlı Devleti tarihinin tümünde, tarihî, psikolojik ve kültürel etkileri bu derecede büyük ve sarsıcı olan başka bir hadiseye rastlamak zordur. İlk defa, hem devleti yöneten kimseler, hem de Osmanlı kamuoyu, ümitsizliğe kapılarak devletin parçalanabileceğinin farkına varmışlardır. Gerçi, bu savaştan önce de defalarca savaş olmuş ve çok toprak kaybedilmiştir. Ancak bütün bu hadiseler ve toprak kayıpları, devletin çekirdeği sayılan Anadolu (Arap vilâyetleri ile beraber) ve Balkanların sınırlarından öteye geçememiştir. Bu itibarla halktan bazıları, devletin sihirli bir gücü olduğuna ve her savaştan sonra toparlanıp kıyamete kadar ayakta kalacağına inanmışlardı. 93 harbi bu inanışı kökünden yıktı. Bundan böyle devletin

[317] BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 41, Sıra No: 10.
[318] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 26, Sıra No: 30.
[319] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 14.
[320] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 161, Sıra No: 1.

kaderinin, ekonomik, psikolojik, kültürel, toplumsal ve demografik güçlerin etkilerine de bağlı olduğu anlaşılacaktı. Bu yenilgi aynı zamanda, modernist, Avrupacı ve meşrutiyetçi kanadın, özellikle Mithat Paşa'nın sözcülüğünü yaptığı bürokratik, liberal şehir aydınlarının da yenilgisi olmuştur.[321]

Abdülhamit gibi, İttihatçılar da en büyük tehlikenin Rusya destekli Bulgaristan'dan kaynaklandığına inanıyorlardı.[322] Yeni kurulan Bulgar Kilisesi'nin merkezinin İstanbul olması Rusya'nın hoşuna gitmemiştir. Kilisenin gücünü çok daha önceden fark eden Rusya, Bulgaristan Devleti'ni daha kolay kontrol edebilmek için Bulgar Eksarhlığı'nın merkezinin Sofya veya Filibe olmasını istemiştir.[323] Emellerine büyük ölçüde yaklaştığı fakat geri adım atmak zorunda kaldığı "93 Harbi" nden yıllar sonra bile Rusya'nın, Osmanlı topraklarına yönelik istekleri bitmiş değildi. MİDÖ (Makedonya İç Devrim Örgütü) nün yayın organı *Revulucioneren List* (Devrimci Sayfa) nın 9 Ağustos 1905 tarihli nüshasında yazılanlara göre Rusya'nın esas hedeflerinden biri İstanbul'u almaktı ve bu hedefinden vazgeçmiş değildi.[324] XIX. asrın başlarında Rusya'nın doğu taraflarına yönelmesi Osmanlı Devleti'ni ve özellikle Makedonya Müslümanlarını rahatlatmıştır, ancak 1904 yılında Japonya'ya yenilmesi neticesinde bu ülkenin yeniden ve eskisinden daha fazla Balkanlara ilgi duymasını sağlamıştır.[325]

1.2.6. AVUSTURYA

Avusturya'nın Balkanlara ilgisinin nedenleri, Bosna-Hersek'i aldıktan sonra uyguladığı politikalarda net olarak ortaya çıkmaktadır. 1878 yaz aylarında biten Berlin Konferansı sonucunda Bosna'yı ilhak eden Avusturya, daha birkaç ay geçmiş iken hemen orada büyük yatırımlara girişti. Aynı yılın Eylül ayında Bosanski Brod –Sarajevo tren yolu inşaatına başlandı ve çok kısa sürede tamamlandı. Bu inşaatı diğer tren yolu inşaatları takip ederek kısa sürede çok sayıda tren yolları hizmete girdi. Bu konuda Avusturya hükümeti hiç bir masraftan kaçınmamıştır. Mesela doğu taraflarına (Sarajevo-Vişegrad) yapılan demir yolu olumsuz ve zor doğa koşulları nedeniyle kilometre maliyeti 450 000 altın kron

[321] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması…ı*, s. 279-280.
[322] Tokay, *Makedonya Sorunu*..s. 61.
[323] Hristo Temelski, "Crkovno Nacionalnata Borba v Makedonija ot 1870 do 1913*"*, (Makedonya'da Kilise ve Milli Mücadele 1870-1913 yılları arası), *Makedonski Pregled*, Sofya 2000, s. 43.
[324] BOA. TFR-I- M. Dosya No: 8; Sıra No: 751.
[325] Glenny, s. 186.

olmuştur. İstisnasız, sözünü ettiğimiz yatırımlar da dâhil olmak üzere bütün faaliyetler bölgeden yeraltı ve yerüstü kaynaklarının sömürülmesi için yürütülmüştür.[326]

II. Abdülhamit, padişah olur olmaz, 15 Ocak 1877 tarihinde Rusya ile Avusturya hükümetleri, Balkan yarımadasında tek bir büyük devlet (Bulgaristan) kurmayı amaçlamamak kaydıyla, Rusya'ya bölgede hareket özgürlüğü tanıyan bir anlaşma imzaladılar. Buna karşılık Avusturya'ya, Bosna ve Hersek vaat edildi.[327] Diğer etkili devletlerle beraber Avusturya devletinin faaliyetleri de Osmanlı idarecileri tarafından sürekli olarak takip edilmektedir. Onlara göre "Avusturya Devleti Devlet-i Aliye hakkında şimdiye kadar daima hîlekârâne" davranmıştır.[328]

Makedonya'da komitacılar tarafından icra edilen isyan faaliyetleri Avusturya tarafından maddî-manevî her türlü desteği görmüştür. Mesela 28 Eylül 1901 tarihinde Osmanlı istihbarat elemanlarının edindiği bilgilere göre aralarında yapılması gereken yazışmalar ve ulaştırılması gereken malzeme Avusturya postası vasıtasıyla gerçekleştirilmekte idi.[329] Avusturyalı subayların eşkiya reisi Boris Sarafof için hazırladığı ve eylemlerinde kullandığı çok sayıda haritanın olduğu kayıtlarda mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde görevli bulunan Avusturya diplomatik temsilcileri, köyleri dolaşarak halkı itaatsizliğe teşvik etmişlerdir. Mesela vergi toplamak maksadıyla hayvan sayımı yaptırmak isteyen Osmanlı idaresi, Avusturya konsolosu tarafından kışkırtılan Yano köylülerinin reddetmesi üzerine, diğer köyler de reddeder korkusu ile sayımdan vazgeçmek zorunda kalmışlardı.[330] Böylece Osmanlı Devleti temel egemenlik haklarından birini kullanamamış, devlet idaresi itibar ve güç kaybına uğramış olmaktaydı.

Avusturya'nın Balkanlardaki çıkarlarının, önemli ölçüde Rusya'nın çıkarları ile örtüştüğü görülmektedir. Bu durum aslında paylaşım isteklerinden kaynaklanıyordu ve her iki devlet de birbirlerine "müsamahakâr" davranıyordu. Bu iki devlet birçok olayda Osmanlı'ya karşı ortak tutum içinde bulunmuşlardır. Ancak Bulgaristan veya başka bir ülkeyi çıkarları için doğrudan kullanamayan Avusturya, bunun için yerli isyancıların desteklenmesini daha uygun bulmuştur. II. Abdülhamit iktidarının sonlarına gelindiğinde, Balkan kargaşasında Avusturya'nın çıkarlarının önemli rol oynadığını görmekteyiz. Rusya

[326] Ajdin Fevzija Braco, "Uzane Pruge i Vozovi" (Dar Raylar ve Trenler), *Turist*, Çasopis za Promociju Turizma, Sarajevo, Novembar 2005, Godina 5, Broj 15, s. 60-61.
[327] Karpat*, İslâm'ın Siyasallaşması…,* s. 267.
[328] İSAM. HHPE. Dosya No: 1, Sıra No: 5.
[329] BOA. Y. PRK. DH. Dosya No: 11, Sıra No: 97. Belge No: 2.
[330] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 19.

ile beraber Osmanlı topraklarının komşuları olan bu devletin ilgi alanında, Rusya kontrolünde bulunan Bulgaristan hariç, Selanik'e kadar olan bütün Balkanlar olmuştur.[331]

1 Ekim 1908 tarihli *The New York Herald* gazetesinde yayınlanan haberlere göre İngiltere'nin doğrudan doğruya Balkanlar bölgesi ile çok fazla ilgilenmemesinin sebeplerinden biri Avusturya'nın bölgeye gösterdiği alakadan kaynaklanmaktadır.[332] Adeta aralarında zımni bir anlaşma vardır. Avusturya, Balkanlara daha evvel sahiplendiği ve bölgede Rusya gibi güçlü bir rakibi de olduğu için başka rakiplere tahammül edemezdi. Bu bakımdan bölge ile alâkalı antlaşmalarda en önemli rolleri bu iki devlet, yani Rusya ve Avusturya oynamışlardır. Yukarıda da gördüğümüz gibi Rusya zaman zaman savaşı da göze alarak daha fazla müdahil olmuş, Avusturya ise daha "akılcı" bir siyaset yürütmüş, çetelere lojistik ve siyasî destek sağlayarak hedeflerine varmayı tercih etmiştir. Diğer ülkelerin diplomatik temsilcileri gibi Avusturya konsolosluk görevlilerinin işleri arasında bölge çetelerine her türlü yardımı yapmanın da bulunduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. 1896–97 yıllarında Dedeağaç Mutasarrıfı olan Ebubekir Hazim, bu devletin görevlilerini silah kaçakçılığı yaparken suçüstü yakaladığını ifade etmektedir.[333] Batılıların Osmanlı idaresi üzerindeki baskılarının ne boyutlara vardığını göstermesi bakımından yine aynı idarecinin anlattıkları ibret vericidir. Hukuki bir mesele dolayısıyla Osmanlı mahkemesi tarafından bilgisine başvurulan ve Avusturya'nın Dedeağaç konsolosluğunda görevli tercüman Efremidi adındaki kişi, söz konusu mahkemeye girdiğinde şapkasını çıkarmayarak saygısızlık yapmıştır. Bunun üzerine mahkeme reisi tarafından azarlanan ve ikaz edilen bu kişinin girişimi üzerine Avusturya konsolosluğu mahkeme reisinin özür dilemesi için baskı yapmaya başlamıştır. Mutasarrıf Bey de meseleye el koyarak onları barıştırmıştır.[334]

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, kendi içinde yaşayan Hıristiyanlara zarar vermeden (İspanya'nın Müslümanlara ve Yahudilere uyguladığı engizisyon politikasının aksine) İslâm'ı korumuştur. Ne yazık ki Osmanlı Devleti topraklarında uzun zaman huzur içinde yaşayan, kendi millî ve dinî özelliklerini muhafaza eden gayr-ı Müslimler, Osmanlı rakiplerinin menfaati için çaba sarf etmişler, adeta Avrupalı Büyük Güçler ve Rusya tarafından kullanılmışlardır.[335]

---

[331] Şimuniç, s. 92.
[332] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 326.
[333] Tepeyran, s. 207.
[334] Tepeyran,s. 233-234.
[335] Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılın Türklüğün Siyasası Üzerindeki Etkileri,* TTK, Ankara 1989, s. XIX.

XIX. asırda Osmanlı toplumu bir bütün olarak müdahalelere açık kalmıştır. II. Abdülhamit döneminde ise müdahalelerin hem şiddeti hem de çeşidi artmıştır. Reform isteyen güçler ile buna direnmeye çalışan iktidar arasında, hadiselere bakış farklılığı göze çarpmaktadır. Batılı tarzda düzenlemelerin yapılmasını savunanların faaliyetleri Osmanlı toplumunun çıkarları ile bağdaşmamaktaydı. Osmanlı toplumunda doğup büyüyen ancak Batı ülkelerinde eğitim gören Batıcı aydın kesimler, Fransız Devrimi sonuçlarından etkilenerek halkın gücünü keşfetmişlerdir. Bu sebepten dolayı halkı kendi taraflarına çekebilmek için onların hoşuna gidecek "özgürlük", "eşitlik" v.b. sloganlar kullanmakta idiler. Halbuki kendileri, mensup oldukları halkla eşit seviye ve şartlarda yaşamıyorlardı. Buna rağmen Osmanlı rakipleri olan çeşitli ülke ve kuruluşların desteği ile hareket eden bu "reformist" grupların Müslüman halkı önemli ölçüde etkiledikleri söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

NÜFUS YAPISI, ISLAHAT VE SOSYO-EKONOMİK DURUM

2.1. NÜFUS

Makedonya Meselesinin karmaşıklığı, sadece coğrafî sınırların tespitinde yaşanan zorluklardan değil, aynı zamanda bu bölgede yaşayan halkların çeşitliliğinden de ileri gelmektedir. Bu durum, "fitne" çıkarmak için de uygun bir zemin teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına ilgi duyan her bir taraf, kendi çıkarlarına uygun nüfus sayıları ileri sürmüşlerdir. İleri sürülen ve birbirini tutmayan bu rakamlar, meseleyi biraz daha açmaza sürüklemiştir. Bununla beraber bölgede baş gösteren milliyetçilik faaliyetlerinin ciddî boyutlara ulaşması ve "Büyük Güçler"in hadiselere müdahil olmaları, Osmanlı idaresini endişeye sevk etmiştir. Zira Balkanlarda Müslüman nüfus arasında bulunan Arnavutların durumu, az da olsa, kendi aralarında yeşermiş olan milliyetçilik hareketleri dolayısıyla, biraz farklılık arz etmektedir. Bu itibarla Müslüman nüfusun yeteri kadar olmayan çoğunluğuna ilave olarak, Arnavutların ayrılıkçı temayülleri bulunmaktaydı. Bunlar arasında Avlonyalı Ferid Paşa gibi üst düzey Osmanlı devlet memurlarından bahsedilmiştir. Bu durumlar, zaten ezici olmayan nüfus çoğunluğunun her an tehlikeye düşmesi riskini artırmıştır.[336] Nitekim aşağıda da görüleceği gibi, maksatlı olarak, Bulgarlar tarafından yapılan nüfus istatistiklerinde büyük çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlar, Türklerden ayrı olarak gösterilmiştir. Halbuki "Türk" nüfus arasında diğer Türk olmayan Müslümanlar (Boşnak, Pomak v.d.) Müslüman-Türk nüfusuna dâhil iken, Arnavutlar dâhil edilmemiştir. Burada, Müslümanların birlikteliğinin, nüfus hususunda bölünmek istendiği açıkça görülmektedir. Nüfus tartışmalarının başlaması, Osmanlı idaresini tedbir ve çareler aramaya sevk etmiştir. 14 Zilkade 1298/8 Ekim1881 tarihinde yayınlanan Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'nin birinci fasıl mevadd-ı umumiyesinde şu maddeler yer almaktadır:

[336] Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamit (Hatıralarım),* Selçuk Yayınları, Ankara 1986, s. 131-132.

1. *Osmanlı memleketlerinde bulunan her çeşit ahâli, kendilerini sicil-i nüfusa kaydettirmeye mecburdur.*

2. Nüfus sicillerinde kaydolan her erkek ve kadın isim ve şöhreti, pederinin ismi, ikamet yeri, doğum yeri, mezhebi, mesleği ve maaşı, hayatını kazanma şekli, sakatlık ve benzeri hastalıklar, medeni hali ve askerlik durumu. Bütün bunlar, Müslüman ve gayr-ı Müslimler için ayrı ayrı tanzim edilecektir.[337]

Bu hususta Bulgarların yaptıkları açıklamalar son derece ilginçtir. İki önemli istatistik sonuçları vardır ve ikisi de birbirine yakın bile değildir. Bu istatistiklere dayanan aşağıda vereceğimiz tablodaki bilgiler, söz konusu hususu açıkça göstermektedir (1900 yılında):

Bulgar	1.181.336	% 52.31
Türk	499.304	% 22.14
Yunan	228.702	% 10.13
Arnavut	128.711	% 5.70
Ulah	80.767	% 3.58
Musevi	67840	% 3.00
Roman(Çingene)	5.557	% 2.42
Rus	4.000	% 0.17
Çerkez	2.837	% 0.12
Ermeni	300	% 0.02
Zenci v.s	4.270	% 0.41
Toplam	**2.258.224**[338]	

Aynı yazarın başka bir Bulgar kaynağından aldığı istatistik bilgileri şu şekildedir:

Bulgar	1.172.136	% 80.80
Yunan	190.047	% 13.10
Ulah	63.895	% 4.40
Arnavut	12.006	% 0.83
Roman (Çingene)	12.604	% 0.87
Toplam	**1.450.688**[339]	

[337] BOA. Tanzimat Defteri, No: 7, Sayfa No: 97.
[338] Kiselinovski, s. 11.

Bu ikinci istatistik bilgilerinde Türklere yer verilmemiştir. Yazara göre bunu hazırlayan, "La Macedonie et La Population Chretienne, (Paris 1905) adlı eserinde belirttiği gibi takma ismi D.M. Brankov olan şahıs olup, onun gerçek ismi de, Dimitar Mişev'dir. Bu şahıs da, Bulgar Eksarhlığı'nın sekreteridir.

Bunun yanında Sırp ve Yunanlıların da nüfus ile alâkalı iddialarına baktığımızda yukarıdaki tablodan çok farklı bir durumla karşılaşmaktayız:

Fener Patrikhanesine bağlı Sırplar	Bulgar Eksarhlığına bağlı Sırplar	Müslümanlar	Yahudi	Slav olmayan ortodokslar
400.568	265.408	400.624	60.000	190.639
Katolik Sırplar	Çeşitli	**Toplam**		
15.000	34.277	**1.366.556**[340]		

Yunanlılar tarafından yapılan istatistiklere gelince:

Türk	Yunan	Bulgar	Çeşitli	**Toplam**
777.000	659.000	374.000	700.000	**1.873.000**[341]

Diğer bir Sırp kaynağı tarafından yapılan nüfus istatistiğine göre(muhtemelen 1890'lı yıllarda yapılmış) hayret verici bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Buna göre üç Vilâyetin nüfus yapısı şu şekildedir:

Sırplar	2.048.000
Bulgarlar	57.000
Türkler	231.400
Rumlar	201.100
Arnavutlar	165.000
İtalyanlar	74.400
Diğerleri	102.200
Toplam	**2.879.400**[342]

[339] Kiselinovski, s. 12.
[340] Kiselinovski, s. 11.
[341] Kiselinovski, s. 11, 12.
[342] Antoni Giza, s. 8.

Buradaki tabloda Türkler ile Arnavutlar ayrı ayrı ve her ikisinin toplamı ancak 296.400 olarak gösterilmiş ki bu bölgede Müslümanların toplam nüfusunun % 13'ten biraz fazla olduğu anlamına gelir. Sadece bu tablo göz önüne alınırsa, bölgede Osmanlı idaresi ve Müslümanlar hakkında yapılan her türlü değerlendirmelerin ne kadar taraflı ve abartılı olduğu ortaya çıkar diye düşünüyoruz. Buna göre şu soru akla gelir: Acaba Osmanlı hangi gerekçe ve verilere dayanarak oralarda hâlâ yatırım yapmaya çalışmakta ve oraları sahiplenmektedir? Yalnızca II. Abdülhamit döneminde yapılan Manastır-Selanik ile İstanbul- Selanik demiryolu gibi maliyeti yüksek yatırımlar nasıl izah edilmelidir?[343]

Bu tablolarda gösterilen rakamları, nüfus ile alâkalı propagandalar hakkında fikir edinilebilsin diye verdik. Hem büyük devletler, hem de Makedonya ile en çok alâkadar olan Bulgaristan, Rumeli'de yaşayan nüfusun miktarı ile diğer taraflara nazaran daha yakından ilgilenmişlerdir.[344]

Nüfus rakamları hususunda Avusturya'nın verdiği istatistik bilgilere bakılırsa, -gerçeklere tam olarak uygun değilse de- Müslümanlar tüm halkların toplamına göre azınlıkta olmalarına rağmen, millet bazında en kalabalık nüfusa sahiptir. Bu istatistik çalışmasında da Müslümanları Türk, Arnavut, Bulgar (Slav) v.s. olarak ayrı ayrı gösterme çabası görülmektedir.[345] Makedonya ilgisinin bir göstergesi de, nüfus hususundaki tartışmalara katılan taraflar olmuştur. Aslına bakılacak olursa 93 Harbi sonrasında meydana gelen insanî dramlar sonucunda Rumeli'de olduğu gibi diğer bir cephe olan Doğu Anadolu bölgesinde de benzer manzaralarla karşılaşmaktayız. Orada Ermenilerin, kendi hedeflerine uygun olarak Müslüman-Türk nüfusunu az gösterme çabasında oldukları görülmektedir.[346]

Bölgenin dengeleri açısından nüfus yapısının çok önemli olduğunda şüphe yoktur. Nitekim Tuna Vilâyeti'nden gelen raporda, bazı Osmanlı idarecilerinin bu gerçeği fark edip, şöyle dedikleri kaydedilir: "*Makedonya Meselesi, şayet Anadolu'da Ermenilere bir hisse ayrılacak olursa, kendilerine de Selanik Vilâyeti civarından bir hisse verilmesi için Bulgar, Sırp ve Yunanlıların şimdiden teşebbüs ettiği ve Avrupa'ya Ermeni Meselesi ile beraber hallolunacak bir de Makedonya Meselesi mevcut olduğunu ihtar ettiği bir meseledir. Bununla beraber Makedonya taraflarına Bulgar, Sırp ve Yunanlıların atf-ı*

[343] Seyfullah Arpacı, *Sultan II. Abdülhamnid,* Işık Yay. İstanbul 2005, s.39.
[344] BOA. Y. PRK AZJ. Dosya No: 34, Sıra No:38; BOA. Y. PRK AZN, Dosya No: 18, Sıra No:39.
[345] Tomoski, s. 531.
[346] Mehmet Demirtaş, *Doğu Anadolu Nüfus Hareketleri (93 Harbi Sonrası),* Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1996, s.51.

nazar etmeleri oradaki Müslüman nüfusun gayr-ı Müslimlere nispetle dûn (aşağı) mertebede bulunmasındandır. Gerek Ermeni Meselesi ve gerekse Makedonya Meselesi, Osmanlı toprağında bulunan ehl-i İslâm'ın derece-i lâzimelerde kesretli olmamasından ileri gelmektedir. Ve hizmet-i askerîye yalnız muti olan ehl-i İslâm'a münhasır olduğu için nüfus sürekli olarak azalmaktadır. Bu hale nazaran İslâm nüfusunun süratle (mümkün olan en hızlı bir şekilde) çoğalması, hayatî öneme sahiptir ve devletin buna her şeyden çok ihtimam etmesi lazımdır."[347] Burada Müslüman nüfusla alâkalı olarak ifade edilen "dûn" yani aşağı olma durumu elbette ki azınlık olduğunu ifade etmez, ifade edilmek istenen şey Müslümanların nüfusunun istenilen veya gereken düzeyde olmamasıdır. Zira daha sonra arşiv belgelerinin verileri çerçevesinde vereceğimiz bilgilere göre bu durum tespit edilmektedir. Mesela Osmanlı idaresine göre Vilâyât- ı Selâse'de Müslümanlar kesin olarak nüfusun çoğunluğunu teşkil etmektedirler. Bunun asıl sebebi, Kosova Vilâyeti'ndeki İpek, Prizren, Priştine sancakları ile Manastır Vilâyeti'ndeki Debre ve Elbasan sancaklarında yaşayan yoğun Müslüman nüfustur. Bu sebepten dolayıdır ki, ayrılıkçı çeteler söz konusu bölgelerin tarihi Makedonya topraklarından sayılmaması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ayrılıkçıların bu gayretleri Avrupa'dan ve özellikle de Avusturya devletinden destek görmüştür ve çeşitli vesilelerle bu bölgelerde sınırların, kavmiyet esasına göre yeniden düzenlenmesi gerektiği, dolayısıyla sorunun çözümünün mevcut taksimin tadil edilmesinden geçtiği ifade edilmiştir.[348]

Belirtilmesi gereken diğer önemli bir gerçek de XIX. asrın genel olarak Osmanlı, özelde ise Müslümanlar için her açıdan olumsuzluklarla dolu bir asır olduğudur. Uzun süren savaşlar, ailenin temel yapı taşlarından olan yetişkin erkeği olumsuz etkilemiştir ve o zamanki uygulamalara göre de sayımlarda, erkekler sayıldığına göre, gerçekte nüfus yapısının daha fazla Müslümanların lehine olduğunu tahmin edebiliriz. Çünkü Osmanlı ülkelerinin nüfus toplamı, 1893 yılında padişaha sunulan genel sayım sonuçlarına göre şu şekilde olmuştur:

Müslüman	Gayr-ı Müslim	Toplam
9.330.671 (% 77,34)	2.733.515 (% 22,66)	12.064.186

Bu sayımın sonuçlarına göre gayr-i Müslim nüfus arasında 1.325.735 nüfusa sahip bulunan Rumlar, toplam nüfusun % 11'i civarında, gayr-i Müslim nüfus içinde ise

[347] BOA. Y. PRK ASK. Dosya No: 104, Sıra No:8.
[348] İSAM. HHPE. Dosya No: 2, Sıra No: 84.

yarısından fazla olmakla gayr-ı Müslim nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. 1906-07 yıllarında yapılan nüfus sayımına göre ise demografik durum şu şekli almıştır:

Müslüman	Gayr-ı Müslim	Toplam
11.633.507 (%77,51)	3.376.231 (%22,49)	15.099.738

Görülüyor ki 1893-1906 yılları arasında Müslüman nüfus gayr-ı Müslim nüfusa nazaran az da olsa bir artış göstermiştir.[349]

Her ne kadar Osmanlı makamları tarafından yapılan istatistiklerde Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu gösteriliyorsa da,[350] Müslüman nüfusla ilgili bazı endişelerin varlığı da inkâr edilmemektedir. İmparatorluk içindeki azınlıkların ağır basma tehlikesi meydana geldiği ve bundan dolayı millî menfaatlerin tehlikede olduğu, hatta Meclis'in de bu sebeple kapatıldığı ifade edilmektedir[351] Mesela 14 Mayıs1319/27 Mayıs1903 tarihli bir vesikada, "*o taraflarda (Rumeli'de) ahâlî-i Müslimin pek çoğu hakkında vaktiyle memurların rehaveti ve kendilerinin adem-i muvafakati neticesi olarak tahrir-i nüfus muamelesi icra edilmemiş olmasına binaen şimdiki nüfus kaydı nüfus-ı sahiha-i İslâmiyenin mikdar-ı asliyesinden pek dûn (aşağı, az) olmak lazım geleceği*,[352] ve Müslümanların çeşitli sebeplerden dolayı sağlıklı nüfus sayımının yapılamadığı ifade edilmektedir.

Mebusân azalarının seçimi için bütün kazalarda yapılan erkek nüfus sayımından şu neticeler çıkmıştır:

Manastır Vilâyeti		Kosova Vilâyeti	
(erkek)	Toplam 419 390	(erkek)	Toplam 625 390
Müslim	158 424	Müslim	401 602
Gayr-ı Müslim	260 966	Gayr-ı Müslim	224 365[353]

Ancak Müslüman nüfusun erkek kısmının XIX. asır boyunca sürekli olarak devam eden savaşlara katılması sonucu az olması normal karşılanmalıdır. Bu bakımdan kadın ve çocukların sayılmaması bir eksikliktir. Dolayısıyla da bu sayım, nüfus dağılımını objektif bir biçimde göstermemektedir. Rumeli vilâyetleri umumi müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın

[349] Ali Güler, O*smanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar,* Tamga Yayınları, Ankara 2000, s. 106-107.
[350] İSAM. HHPE. Dosya No: 17, Sıra No: 1098, Belge No: 2; Karal, c. VIII, s. 148.
[351] Ayşe Osmanoğlu, s. 131.
[352] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 313.
[353] İSAM. HHPE. Dosya No: 17, Sıra No: 1098.
* Bu rakamlara Avrupa'da bulunan tüm Osmanlı Vilâyetlerin nüfusu dahildir.

29 Mart 1319/11 Nisan1903 tarihli yazısına göre bölgede Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu teyit edilmiştir. *"Gerek nüfus sayıları bakımından gerekse mezheb aidiyeti bakımından, Avrupa ilm-i ensâb ulemâsının eserlerinde havalî-i mezkûrede sâkin halkın nüfus mecmûunun altı milyondan fazla ve söz konusu miktarın üç milyondan fazlası Müslüman, iki milyondan fazlası da gayr-ı Müslim'dir."* Çoğunluğun Müslümanlarda olduğu görülmektedir.[354]

Batılı araştırmacılar tarafından nüfusla alâkalı yapılan değerlendirmeler bile Bulgar, Sırp veya Yunan kaynaklara nazaran gerçeklere çok daha yakın sonuçlar ortaya koymaktadırlar. Mesela böyle bir araştırmaya göre, Rumeli bölgesinin tümünde 1820-1840 yılları arasında nüfus miktarının 9,2 milyon olduğu tahmin edilmektedir ve bu nüfusun 4,7 milyonu Hıristiyanlardan oluşmakta idi.[355] Onlara göre Balkanlar'daki nüfusun 1850 yılından itibaren sürekli bir düşüş içerisinde olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde en yoğun nüfusun yaşadığı bölge burası olduğuna göre, bu gelişme fevkalade önemlidir. Bazı yıllara göre nüfus yoğunluğu hareketleri şöyle olmuştur:

1870	1872–74	1884	1890	1897
10.000.000	14.800.000	4.800.000	6.300.000	5.600.000[356]

1897 senesinde yapılan bir nüfus istatistiğinde ise hem erkek hem de kadın nüfusu sayılmıştır. Bu sayımda Makedonya bölgesinde yani Kosova, Manastır ve Selanik vilâyetlerinde nüfus dağılımı şu şekilde belirtilmiştir:

	Müslüman		**Gayr-ı Müslim**	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Kosova Vilâyeti	278.040	154.138	179.679	132.443
Manastır Vilâyeti	120.712	132.250	231.386	218.569
Selanik Vilâyeti	227.545	224.630	277.759	256.135
Toplam	626.297	511.018	690.824	607.147

[354] BOA. TFR-I-MKM. Dosya No: 2, Sıra No:141.
[355] Donald Quataert, "Nüfus," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Editör, Halil İnalcık ve Donald Quataert, Eren yayınları, c. II, İstanbul 2004, s. 907.
[356] Quataert, "Nüfus", s. 903.

Genel Toplam	1.137.315		1.379.648[357]	

Tabloda Kosova'da Müslümanların, Manastır ve özellikle Selanik'te ise Hıristiyanlar ve diğer gayr-ı Müslimlerin nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiği görülmektedir. Çete faaliyetlerinin, Manastır ve Selanik'te daha yoğun olmasında, muhtemelen söz konusu vilâyetlerdeki gayr-ı Müslim nüfusun fazla olması etkili olmuştur.

Vilayât-ı Selâse'de yaşayan nüfusun sayısı bakımından en sağlıklı bilgiyi Osmanlı kurumlarından almaktayız. 29 Receb 1324/18 Eylül1906 terihine ait söz konusu üç vilâyette köy sayısı dahil yapılan tam bir nüfus sayımı cetvele göre şöyledir:

Köy bazında:	Müslim	Muhtelit	Gayr-ı Müslim	Toplam
Selanik Sancağı	266	325	313	904
Üsküp Sancağı	290	221	327	838
Manastır Sancağı	765	732	1.122	2.619

Tam Nüfus:

	Müslim	Patrikhaneye mensup	Eksarhhaneye mensup	Musevi
Selanik Vilâyeti	510.165	326.030	229.422	52.645
Kosova Vilâyeti	874.184	238.210	200.443	2.045
Manastır Vilâyeti	513.002	347.978	189.155	7.693

Toplam 3.490.932 kişiden, 1.897.351 Müslüman 1.593.581 kişi de gayr-ı Müslim olarak tespit edilmiştir[358] ve buna göre de Müslümanların, toplam nüfusun %54'ünü oluşturdukları görünmektedir. Bazı kaynaklara göre ise üç vilâyetin toplam nüfusu şu şekildedir:

Selanik Vilâyeti:

Nüfusu : 1.200.000

[357] Koyuncu, s. 211.

[358] İSAM. HHPE. Dosya No: 17, Sıra No: 1098, Belge No: 2.

Kosova Vilâyeti:

Nüfusu : 1.100.000

Manastır Vilâyeti:

Nüfusu : 900.000[359]

Sonuç olarak ifade edebiliriz ki XIX. asırda cereyan eden savaşlar, Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları ve buna bağlı olarak da asker kayıpları, iç göçler ve özellikle de Osmanlı-Rus harbi sonrasında meydana gelen Müslüman sivillerin katledilmeleri, Müslümanların göçe zorlanması, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından "*geçici*" olarak işgal edilmesi ve bunun sonucunda yine göç hareketlerinin başlaması dolayısıyla bölgedeki nüfus yapısını Müslümanlar aleyhine olmak üzere etkilemiştir. Sözünü ettiğimiz sebeplerden dolayı çok sayıda Müslüman muhacir, Vilâyât- ı Selâse'de, başlangıçta geçici olarak ikamet edilmişlerse de bunlardan az da olsa bir kısmı, bugüne kadar aynı yerlerde kalmışlardır. Mesela Makedonya'da ki Boşnak muhacirler ki bunların ilk önemli göç hareketi 93 Harbi'nden sonra başlamış ve bazıları Anadolu'ya gelmiş ise de bazıları hâlâ eski Osmanlı toprağı olan Balkanlarda kalmıştır. Muhtemelen söz konusu muhacirler, o zaman yapılan istatistiklere dâhil edilmemiştir. Zira bazı araştırmacılara göre, 1870'li yılların sonlarında cereyan eden hadiselerden dolayı Balkanlardan Makedonya topraklarına gelen muhacirlerden dolayı Müslüman nüfus % 70 oranına yükselmiştir.[360]

Avrupa devletlerinin, özellikle Rusya ve Avusturya devletlerinin bölge ile olan hesapları bakımından nüfus meselesi de gündeme gelmiştir. Özellikle Manastır ve Kosova vilâyetlerinin bazı yerlerinde Müslümanların çoğunlukta olmaları, söz konusu devletlerin stratejik hesaplarını bozmaktadır. Bu itibarla Manastır Vilâyeti'ne bağlı ve nüfuslarının çoğunluğu Müslüman olan Debre ve Elbasan ile Kosova Vilâyeti'ne bağlı İpek, Prizren ve Priştine sancakları Bulgarlar açısından problem oluşturmaktadırlar. Bu sebeple onlara göre bu sancakların, eski Makedonya kavramından hariç tutulmaları gerekmektedir.[361]

Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından itibaren özellikle şehir merkezlerinde Müslüman nüfusun çoğunluk oluşturmaya başladığını görmekteyiz. Bu dönemde muhtemelen bütün Balkanların nüfus yapısı "dengeli" değildir. Fakat bölgenin önemli bir merkezi olarak Üsküp şehrinin Müslüman nüfusu 1455 yılında toplam nüfusunun %

[359] *Makedonya*, Harp Akademileri Komutanlığı, s. 73.
[360] Azmi Özcan, *Panİslâmizm*, s. 59; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri,* Belgeler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968, s. 110.
[361] İSAM. HHPE. Dosya No: 2, Sıra No: 84.

63'üne, 1569 yılına gelindiğinde ise % 77'sine ulaşmaktadır.[362] Bu durum, Müslüman nüfus çoğunluğunun nispeten azalmaya başladığı 1882 yılına kadar devam etmiştir.[363] Tarihçi Aleksandar Matkovski'nin tespitlerine göre, II. Abdülhamit'in iktidara gelişinden 11 sene önce bölgeyi gezen yabancı seyyahlardan E. Timaev, Makedonya'nın nüfus yapısına işaret etmiştir. Burada verilen bilgilere göre de, Üsküp şehrinin nüfus çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu görülmektedir. Mesela o zaman Üsküp'ün toplam nüfusu 18 bindir. Bunun 12 bini Müslüman 6 bini ise gayr-ı Müslimdir. Müslümanların nüfusuna işaret eden diğer bir gösterge de camilerin sayısıdır. Osmanlıların kiliseleri yıkmadığını ve hatta ihtiyaç olduğu vakit yenilerinin yapılmasına müsaade ettiğini biliyoruz. Mesela o zaman Üsküp'te 15 cami varken sadece 1 kilise mevcuttur. Aynı sene içinde Selanik'i ziyaret eden Henri Tozer adlı seyyah, toplam nüfusu 60 000 olan şehrin 40 000'nin Yahudi olduğunu ifade etmiştir. Ohri'nin toplam nüfusunun 15 000 olduğu ve bunun yarısının Müslüman (Arnavut) yarısının da Hıristiyan olduğu ifade edilmektedir. Seyyah Antonin Kapuştin de, Selanik'in nüfusunu 60 000 olarak tespit etmekle beraber oranlar hakkında çok farklı bilgiler ortaya koymaktadır. Ona göre nüfusun 30 000'i yani yarısı Müslüman, 20 000'i Yahudi ve 10 000'i de Hıristiyan Ortodoks'tur.[364] Diğer taraftan bölge İttihatçılarına göre Müslümanların toplam nüfusa oranı % 55 tir.[365] Aslına bakılacak olursa, bölgede özellikle de şehir merkezlerinde Müslümanlar daha ilk zamanlarda önemli çoğunluğa sahip idiler. 1520–1530 yıllarında hane bazında yapılan sayımda, Yahudilerin çoğunlukta oldukları Selanik (bilindiği gibi Endülüs'ten hem Müslümanlar hem de Yahudiler sürüldü veya yok edildi ve sürgüne gönderilen Yahudilerin büyük çoğunluğu Osmanlı topraklarına, özellikle de Selanik'e sığınmıştır) şehri dışında, Müslümanlar, Hıristiyanlara nazaran Manastır'da yaklaşık dört kat ve Üsküp'te üç kat fazla idiler. Selanik'te bile Müslümanların hane sayısı 1229, Hıristiyanların ki ise 989 idi.[366] Her halükârda Müslüman nüfusun çoğunlukta olması, bölgenin Osmanlı topraklarından kopartılması çalışmalarını zora sokmuştur. Bu sebeple Müslümanların azaltılması için tedbirlere başvurulmuştur. Bunların en başta geleni de göçtür.

---

[362] Mehmet İnbaşı, "The City of Skopje and it's Demographic Structure in The 19 th Century", (XIX. Asırda Üsküp Şehri ve Onun Demografik Yapısı), *Turkish Review of Balkan Studies*, Foundation for the Middle East and Balkan Studies, Annual 2003, İstanbul, s. 285.

[363] Mehmet İnbaşı, s. 293-295.

[364] Aleksandar Matkovski, *Makedonija vo Delata na Stranskite Patopisci 1864-1874* s. 30-91.

[365] *Balkanlarda Bir gerillacı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Beyin Anıları,* Bugünkü Türkçeye çeviren İhsan Ilgar, Çağdaş yayınları, İstanbul 1975, s. 71.

[366] İnalcık, "Türkler", s. 23.

2.1.1. Göç

Sırplar, 1876 yılından itibaren Sırbistan sınırına yakın olan Kosova Vilâyeti'ne bağlı Priştine ve Yeni Pazar civarındaki Müslüman köylerini yakıp yıkmaya başlamışlardı. 1877 yılında patlak veren Osmanlı-Rus Harbi dolayısıyla meşgul olan Osmanlı Devleti'nin bu durumundan istifadeyle Müslümanlar arasında tehditler yayarak Osmanlı'nın iç topraklarına doğru bir göç hareketine sebep olmuşlardı.[367]

Müslümanların Balkanlardan göç etme nedenlerinden biri de askerlik sorunu olmuştur. Toprak kayıpları sebebiyle Osmanlı devleti sınırları dışında kalan Müslümanlar, bulundukları ülkenin askerî gücüne katılmaya zorlanmış, genelde haç işareti taşıyan üniformaları giymek istemeyen bazı Müslümanlar, göç etmeyi tercih etmişlerdir.[368]

Müslüman göçmenler, Balkanlarda kaybedilen veya tehlikede olan bölgelerden Osmanlı topraklarına doğru akın ettikçe Müslüman-Hıristiyan karşıtlığı derinleşti. Kötü durumlarını, Müslüman oldukları için maruz kaldıkları ayrımcılığa atfeden göçmenler, hâlâ Osmanlı bölgelerinde yaşayan Hıristiyanların nispeten refah içinde olduklarını ve Avrupa'nın desteğiyle eski devletlerinde Müslümanlardan esirgedikleri haklardan yararlandıklarını görmüşlerdi.[369]

31 Ocak 1878 tarihinde Vranje civarında yenilen Osmanlı ordusu Kumanova'ya doğru çekilmiştir. Müslüman ahâli ise, bundan daha önce Üsküp'e doğru hicret etmiştir. Müslümanlara ait köy ve çiftlikler isyancıların eline geçmiştir. Balkanlarda Müslümanların fakirleşmesi, özellikle Kırım savaşından (1853–56) sonra oldu. Bu savaştan sonra nispeten zengin olan Makedonya'ya yeni muhacirler getirilmiştir.[370] Bu muhacirlerin önce Anadolu'da yerleştirilmeleri düşünülmüş, hatta bir kısmı deniz yoluyla Antalya üzerinden Konya'ya gönderişmişse de geri kalanların, muhtemelen Arnavut olmaları dolayısıyla Yanya civarında yaşayan diğer Arnavutların yanında yerleşmeleri daha uygun görülmüştür.[371] 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus harbi, bölgedeki nüfus durumunu etkilemiş, daha önce bulunmayan veya çok az sayıda olan Çerkezler, muhtemelen bu savaştan sonra yapılan istatistik çalışmalarında zikredilecek kadar çoğalmıştır.[372] 1885

[367] Mehmet, Yılmaz, *Konya Vilâyeti'nde Muhacir Yerleşmeleri 1854-1914*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, s. 204.
[368] Faruk Kocacık, *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878 -1900) Karşılaştırmalı Yerli ve Göçmen Köyü Monografileri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1978, s. 84.
[369] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması..,* s. 175- 176.
[370] Marija Pandevska, *Prisilni Migracii vo Makedonija 1875-1881*, (Makedonya'da Zorunlu Göçler 1875-1881), Misla, Skopje 1993, s.31,38,88.
[371] BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 485, Sıra No: 60.
[372] Kiselinovski, s. 11-12.

yılında Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafından ilhak edilmesinden sonra orada yaşayan Müslümanlara yapılan baskılar çoğalmış ve hepsi birden hicret etmek istemiştir. Müslümanlar korku ve telaşa kapılmışlardır.[373] Zira birkaç sene evvel, Osmanlı-Rus harbi esnasında, yanıbaşında bulunan Tuna Vilâyeti'nde cereyan eden hadiseler henüz çok tazedir ve oradaki Müslümanlara yapılan vahşetin acıları hissedilmektedir. O bölgeye çok yakın olan Makedonya Müslümanları da hadiselerden haberdar olduklarından dolayı haklı bir tedirginlik içindedirler.

Avrupa'nın bu bölgesi için göçler çok önemlidir. Denilebilir ki, Balkanlarda gerçekleşen göçlerden burada bulunan devletlerin siyasî tarihleri derin bir şekilde etkilenmiştir.[374] Çünkü göçler, bir taraftan ülkenin demografik haritasını etkilerken, diğer taraftan sebep oldukları ekonomik yük bakımından da bazen siyasetin dengelerini değiştirmiştir. Ayrıca tarih boyunca dünyanın hemen hemen her yerinde toplumsal örgütleri kuranlar, yerleşik toplumlar değil göçebe toplumlar olmuştur. Osmanlı idarecileri de klasik dönemde göç hareketlerine karşı gelmedikleri gibi zaman zaman devlet eliyle uygulamışlardır. Onlar, hâkimiyeti pekiştirmenin yollarından birini, maksatlarına uygun bir demografik yapıda görmekte idiler.[375] Başka bir ifadeyle galip ve güçlü olan Osmanlı topraklarındaki göç hareketleri ile zayıf ve mağlup durumdaki Osmanlı Devleti içindeki göçler aynı neticelere hizmet etmemişlerdir. İlk durumda devletin güçlenmesine ikincisinde ise daha da zayıflamasına vesile olmuşlardır.

Diğer taraftan Hıristiyanların Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu elverişsiz koşullardan azamî şekilde istifade etmeye çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı-Rus harbi neticesinde Makedonya topraklarına sığınan yüz binlerce muhacir ile beraber Osmanlı askerlerinin ihtiyaçları da bölge Müslümanları tarafından karşılanmak durumunda idi. Ancak gönüllü olarak Hıristiyanların da katkıları söz konusu olmuştur.[376]

II. Abdülhamit gerçekten çok zor durumda bulunuyordu. Bir tarafta devletin yabancılara olan yüklü borcu, diğer tarafta yine söz konusu devletlerin reform adı altında kendisine yaptıkları ekonomik ve askerî baskılar, devletin önemli meseleleri ile ilgili politika geliştirmesine engel teşkil ediyordu. Bu baskıların uygulanmasının devleti zayıf

[373] BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 490, Sıra No: 31.
[374] Kemal H.Karpat, "Etnik Kimlik ve Ulus-Devletlerin Oluşumu", *Osmanlı Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. III. s. 17.
[375] Reşat Kasaba, "*Göç ve Devlet, Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması", Osmanlı'dan Cumhuriyete, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar,* 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 337.
[376] *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, s. 159.

düşürmek, hatta parçalamak manasına geldiğini bilen Sultan'ın, planları bozmak için oyalama taktiğine başvurmaktan başka elinden bir şey gelmiyordu. Padişaha göre Avrupalıların önerdiği Makedonya'da Hıristiyan bir valinin atanması gibi reformların uygulanmasının, Müslüman ahâlinin Hıristiyan bir valinin idaresi altında yaşamaları mümkün olmadığından, onların Anadolu'ya göç etmelerine sebep olacağı kuvvetle muhtemeldi. Böylece bölgede mevcut etnik yapı, dolayısıyla da güç dengeleri altüst olacak ve Osmanlı'nın çıkarları büsbütün bozulacaktı.[377] Bu tehlikeyi gören Padişah, durumu Müslümanlar lehine daha da pekiştirecek tedbirlere başvurmayı uygun görmüştür. Kemal Karpat'ın naklettiğine göre padişah, Rumeli vilâyetlerine göç edecek Müslümanların desteklenmeleri için 1893 yılında yeni bir göç siyaseti uygulamaya karar vermiştir;

"Başka dinden olanları samimiyetle kucakladığımız günler çoktan geride kalmıştır. Bundan böyle sadece hemşehrimiz olanları (Osmanlı Müslümanları) ve aynı dinî inançları paylaşanları göçmen olarak kabul edeceğiz. Türkleri güçlendirmeye dikkat etmeliyiz… Rumeli ve özellikle Anadolu'daki Türk unsurları güçlendirmeliyiz… Türk (Osmanlı) tahtını işgal eden seleflerim, Slavları Osmanlılaştırmamış olmakla büyük bir hata işlemişlerdir."[378] II. Abdülhamit bu ifadeleri sarf etmekle birlikte, Osmanlı maliyesinin bunu kaldıracak düzeyde olmadığını görmektedir. Bulgar zulmünden kaçmayı düşünen yüz binlerce Müslüman'ın iskân edileceği yerler hazırlanmaya çalışıldıysa da[379] daha önce belirttiğimiz gibi maddî imkânsızlıklar bu sorunun gerektiği gibi halledilmesine fırsat vermemiştir. Ancak devlet yine de imkânlarını zorlayarak bu iş için para ayırmaya çalışmıştır. Çünkü her ne kadar meselenin halli için halkın yardımını düşündüyse de, "ahâliden iane-i nakdiye istihsal" etmenin (nakdi yardımın toplanması) pek mümkün olmadığı anlaşılmıştır.[380] Mesela Avusturya tarafından işgal edilen Bosna-Hersek'ten hicret edip Makedonya'ya yerleşmeleri gereken muhacirler, en büyük sorun olan iskân meselesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Ustrumca yakınında bu muhacirler için kurulması düşünülen mahallenin 34 hanesi için gerekli olan 340 liranın yerel imkânlarla karşılanması mümkün olmadığı için hazine tarafından temin edilmesine karar verilmiştir.[381]

93 Harbi'ni takip eden göçler, 1878–79 yıllarındaki kitlesel yığılma görüntülerini kaybetmiş olsalar da, Osmanlı Devleti'nin paylaşılan topraklarının her tarafından akıp

[377] Gül Tokay, *"*Osmanlı Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908*"*, *Osmanlı Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c.II, s. 322.
[378] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması…,* s. 341
[379] BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 490, Sıra No: 31.
[380] BOA. İrade Dahiliye, 1313 R 12 (2 Eylül 1895), No: 19.
[381] BOA. İrade Dahiliye, 1312 Za 26 (21 Mayıs 1895), No: 29.

gelen göçmen akınları halinde, uzun zaman devam etti ve Anadolu'nun Müslüman-Türk beşeri coğrafyası ve burada yaşayan Türklerin psikolojisi üzerine derin değişiklikler meydana getirdi. Savaş esnası ve sonrasında göçmenlerin önemli bir kısmı Rumeli'nin hâlâ Osmanlı idaresinde kalan topraklarına göç etmiş bulunuyorlardı. Bu göçmen grubunun, Balkan savaşlarından sonra, tamamen kaybedilecek olan bu topraklarda devamlı göçmen ve yollara düşmüş, katliâma uğramış muhacir durumunda kalarak, dağılmakta olan büyük bir devletin en ağır yükünü birkaç nesil boyunca çekmek ve âcilarını yaşamak mecburiyetinde kaldıklarına şüphe yoktur.[382] Tıpkı o sıralarda Doğu Anadolu'da Erzurum, Sivas, Malatya, Hakkâri, Muş ve Van şehirlerine Rus orduları ile onların işbirlikçileri olan Ermenilerden kaçan binlerce göçmenin sığınması gibi.[383] Bu çerçevede yalnızca Selanik'e, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesi dolayısıyla çok sayıda Boşnak, Osmanlı-Rus harbi neticesinde meydana gelen kıyımdan kaçan Bulgaristan Türk'ü ve Kafkas Müslüman'ı göç etmiştir.[384] Berlin Antlaşması'ndan sonra, Karadağ, Sırbistan, Romanya gibi ülkeler Osmanlı Devleti'nden kopmuş ve bu ülkelerde yaşayan Müslüman-Türk halkının büyük bir kısmı, Anadolu ve Rumeli'ye göç etmişti. Bundan dolayı göç alan bölgelerde yaşayan Müslümanların sıkıntıları artmıştır. Zaten bu dıurumdan evvel de, Müslümanların durumu, özellikle ekonomik açıdan Hıristiyanlara nazaran çok daha kötüydü.[385]

Bilindiği üzere Rusya'nın hedefinde bir taraftan Doğu Anadolu bölgesi, diğer taraftan da Akdeniz'e açılmak gayesiyle Balkanlara hâkim olma gayretleri vardı. Bu maksalaraa yönelik olarak Osmanlı Devleti'nin doğu bölgesinde Kafkas dağları ile kuzey-doğuda ve Karadeniz arasında kalan toprakları kendi topraklarına katmıştır. Aynı zamanda Balkanlar bölgesinde de önemli toprak kazanımları gerçekleştirmiştir. Rusya Devleti, siyaseti gereği işgal ettiği topraklarda Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetleri uygulamıştır. Bu duruma itiraz edenler, ya hicret etmek mecburiyetinde veyahut katliâma maruz kalmak durumunda idiler. 93 Harbi'nden önce Tuna Vilâyeti'nde nüfus dağılımına göre Müslümanlar ile Hıristiyanlar eşit sayıdadır. Bulgarlar ise azınlıktadırlar. Fakat buna rağmen günümüzde "etnik temizlik" olarak bilinen "soykırım" hareketi vasıtasıyla bölgede

[382] Beydilli, *Balkanlar'da Dönüm Noktası*.., s. 33
[383] Demirtaş, s. 179.
[384] François Georgeon, *Müslüman ve Dönme Selanik,* s. 118
[385] Karal, s. 487.

Bulgar Devleti'ni kurmayı başardılar.[386] Çok yakında bulunan ve hadiselerden haberdar olan Makedonya Müslümanlarının tedirgin olmaları için yeterince sebep bulunmakta idi. Nitekim Osmanlı-Rus savaşı sonrasında, savaştan etkilenen bölgelerden hicrete zorlanan halkın bir kısmı Makedonya'ya sığınmıştır. Selanik'te görev yapan Fransız konsolosunun 6 Şubat 1878 tarihli raporunda verilen bilgilere göre, *Slav ordularından kaçan 40.000'den fazla Müslüman, açlıkla ve çeşitli hastalıklarla boğuşarak Selanik'te bekliyordu. Ayrıca Kavala'daki 25.000 muhacir korkunç vaziyettedir. Aynı yıl Makedonya'da yaklaşık 60.000 aile (bir aile ortalama 5 kişi) muhacir vardı. Müslüman muhacirler, Makedonya'nın bu bölgesi için ilk, en önemli ve en ağır kötülüktür*.[387]

Bu savaş dolayısıyla Makedonya'ya hicret etmek zorunda kalan çok sayıda aile, zor durumda bulunan Osmanlı hazinesini iyice zora sokmuştur. Anayasanın ikinci defa ilanından sonra oluşturulan Meclis, diğer işleri yanında muhacirlerin durumu ile de ilgilenmek durumunda kalmıştır. Muhacirlerin sorunlarına âcil olarak çözüm bulmak maksadıyla Selanik mebusu Mustafa Bey bir komisyonun kurulmasını teklif ederek, muhacirlerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak ve onların barınmasını sağlamak hususunda ki güçlüklere işaret etmiştir.[388] İngiliz konsolosunun 5 Eylül 1879 tarihli raporuna göre ise, Manastır, Kosova ve Selanik vilâyetlerinde 200 binden fazla muhacir bulunmaktaydı.[389] İşte bölge Müslümanlarının hayatını zorlaştıran en büyük etkenlerden biri bu muhacirler olmuştur. Zira onların çoğunluğu, Bulgaristan'da Rusya'nın yaptığı katliâmlarda ailelerinin[390] bir kısmını kaybetmiş ve bu durum şuurlarında korku olarak yer etmişti.

Muhacirler, zaten zor durumda olan Osmanlı ekonomisine fazladan bir yük oluşturmuşlardı. Sayıca çok olduklarından mevcut kiralık[391] konutlara yerleştirilememişler ve sırf onlar için çeşitli yerlerde yeni mahalleler kurulmuştu. Mesela Üsküp'te 20 Ekim 1884 yılında elli beş hanelik yeni bir mahalle kurulmuş, söz konusu mahalleye "Teşvikiye" adı verilmiştir. 5 Eylül 1886 yılında Ustrumca yakınlarında"Hamidiye" ismiyle yeni bir mahalle kurulmuştur.[392]

---

[386] Nedim İpek, "Üsküb Sancağında Göçmenlerin İskânı*", Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan,* Yayına hazırlayan Doç. Dr. Mehmet Ali Ünal, Samsun 1993, s. 97-99.
[387] Pandevska, s. 114-115.
[388] Jongil Kim, *Birinci Meclis-i Mebusâ Zabıt Ceridelerin Tahlili (1293-1877-1294-1878),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 65.
[389] Jongil Kim, s. 117.
[390] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması…, s*. 269
[391] İpek, s. 103.
[392] *Osmanlı Yönetiminde Makedonya,* s. 8 ve 15.

Berlin Konferansı'nda alınan karar gereği Tuna Vilâyeti toprakları üzerinde kurulan Bulgar Prensliği bölgesinde gerçekleştirilen katliâmlar sebebiyle Müslümanlar azınlık oldular. Yine bu konferansın kararı gereği Müslümanların can ve mal emniyetinin yanında din ve ibadet özgürlüğü tanınmıştır. Ancak Bulgarlar bunu yapmadıkları gibi Müslümanlar, çeşitli isimlerle kurulan Bulgar derneklerinin silahlı üyelerinin saldırılarına maruz kalmışlardır. Ayrıca orada Müslüman varlığını teyit eden maddî eserlere dahi tahammül edilmemiştir. Vakıf eseri olan cami, tekke gibi dinî yapılar ile herkesin istifadesine sunulan çeşmeler gibi Türk-İslâm medeniyeti eserleri tahrip edilerek, izleri silinmeye çalışılmıştır.[393] Tıpkı yakın geçmişimizde 1992–95 yılları arasında Bosna-Hersek[394], 1999 yılında Kosova ve 2001 yılında Makedonya'da yapılanlar gibi. Bu savaşların özelliği de hem etnik ve dinî hem de Müslümanlara ait olan eserlerin yıkıma tabi tutulmasıyla uygarlık bakımından "soykırım" olmuştur. Hatta yıkılıp ortadan kaldırılan bu eserlerin bazıları (Mostar Köprüsü, Foça Alaca Camii v.b.) UNESCO tarafından dünya medeniyeti malı sayılmış ve koruma altına alınmıştır.

Görüldüğü gibi II. Abdülhamit iktidarının hemen başlangıcında patlak veren Osmanlı-Rus savaşı, Makedonya Müslümanlarının hayatını ve geleceğini etkileyen bir dönüm noktasıdır. Bu savaştan evvel Bosna ve Bulgaristan ayaklanmaları Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile olan ilişkilerini derinden değiştirmiş, dolayısıyla Osmanlı'nın kaderini etkilemiştir. Bu durum daha sonra Balkan krizine dönüşmüştür.[395] Bulgaristan dolaylarında yapılan mezalimden kaçan yüz binlerce Müslüman, soluğu Makedonya'da almıştır. Böylece zaten olumsuz olan hayat şartları büsbütün zorlaşmıştır. Bu savaş dolayısıyla Makedonya'ya 50 ila 60 bin ailenin geldiği ifade edilmektedir.[396] Diğer yerlerde olduğu gibi Üsküp'e gelen muhacirler de önce cami, tekke, medrese, mescit ve han gibi umuma ait binalarda geçici olarak iskân edilmişlerdi. Daha sonra mahalle yetkilileri tarafından belirlenen yerlere yerleştirilmişlerdir. Parası olan konutun kirasını kendi veriyor, olmayanın kirasını ise mahalle sakinleri veriyordu. Tabii olarak kira verenlerin kısa bir süre sonra veremez duruma geldikleri için idarenin müdahalesiyle bu

[393] İpek, s. 99.
[394] Bu savaş esnasında sadece Bosna Hersek'te 800'den fazla cami Sırp veya Hırvat saldırıları sonucu yıkılmıştır. Hatta yeri belli olupta yeniden inşa edilemesin diye bazı yıkılmış cami ve mezarların taşları bile bölgeden uzaklaştırılmıştır. Mesela Foça'daki Alaca Camiinin durumu budur.
[395] Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyan, Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876),* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 185.
[396] Şimşir, s. 110.

insanlardan kira alınmaması karalaştırılmıştır.[397] Göçmenlerin genelde cami, tekke gibi umuma açık yerlerde iskân edilmeleri sebebiyle insanlarla devamlı iç içe olmuşlar ve böylece Makedonya Müslümanları, Bulgarlar ve Rusların Müslümanlara uyguladıkları zulümden ilk elden haberdar olmuşlardır. Bu sebepten bölge Müslümanları gözünde Bulgaristan ve Bulgarlar adeta zulmün sembolü olmuşlardır.

Osmanlı-Rus harbi sonrasında Üsküp'e gelen muhacirler Hamidiye, Vardar, Kâtip Şahin, Gazi Mentaş, Şahin, Cedid-i Hıristiyan, Cami-i Atik, Hazinedar İsmail, Yiğit Paşa, Emir Hoca, Kapucu Hamza, Hacı Gazi, Hacı Selahaddin, Kebir Mehmed Çelebi, Hacı Bâlâban, Debbağ Şahin, Cedid İsa Bey ve Hacı Taceddin mahallelerine yerleştirilmişlerdir. Yani Üsküp'ün toplam 42 mahallesinin 16'sına muhacir yerleştirilmiştir. Diğer taraftan Üsküp'ün yakın köylerinden İvranyeli, Nişli, Plevneli, Radomirli, Rahovalı ve Lovçalı'ya da muhacir gönderilmiştir. Ayrıca Üsküp'e yakın olan Palanka kasabasında 1880 yılında Köstendil, Plevne, Belgrat, Batum, Niş ve Sofya'dan gelmiş 448 yetişkin ve 188 çocuk olmak üzere toplam 636 muhacir iskân edilmiştir. İştip kazasının köylerinde 180 hane (aile) muhacir, kazanın merkezinde ise 20 aile vardı. Üsküp'te barınması mümkün olmayan muhacir ailelerin bir kısmı da yakın yerlere sevk edilmekte idi. Mesela Radoviş'e 408, Kratova'ya 200, Koçana'da tahsis edilen iskâna müsait araziye 1.305, Kumanova'ya 1.338 muhacir yerleştirilmiştir. 1880 yılında Üsküp sancağı ve çevresinde iskân edilen muhacirlerin toplam sayısı belli değilse de 1880 yılının Ekim ayına kadar buralara yaklaşık olarak 9.000 muhacir yerleştirilmiştir.[398] Makedonya Müslümanları bu konuda, yakın dönemde de önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Gerek Bosna Müslümanlarına yapılan saldırılar sonucunda, gerekse Kosova savaşında Makedonya Müslümanlarının evlerinde, aylar boyu, binlerce muhacir ailenin barınma ve diğer ihtiyaçları karşılanmıştır.

Bu esnada hâlâ Osmanlı toprakları dâhilinde bulunmaları hasebiyle, Makedonya Müslümanlarının kitlesel göç etmeleri söz konusu olmadıysa da, eşkiya baskısına dayanamayan kimi insanlar soluğu Anadolu'da almıştır. Mesela Selanik'ten çıkan 23 hânelik bir grup Müslüman 1887 yılında Konya- Ereğli'ye yerleştirilmiştir.[399]

[397] İpek, s. 103–104.
[398] İpek, s. 106-108.
[399] Mehmet Yılmaz, s. 247.

2.2. SİYASÎ DURUM

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırmasındaki en önemli amaçlarından biri, kendisine bağlı bir Bulgaristan ortaya çıkararak onu, Balkanlarda bir Rus ileri karakolu ve Selanik üzerinden Akdeniz'e doğru bir çıkış yolu olarak kullanmaktı. Mart 1878'de Osmanlı hükümetiyle Rusya arasında imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile, Makedonya'nın büyük bir kısmını ve Ege kıyılarını içeren "Büyük Bulgaristan"ın ortaya çıkması sağlanmıştı. Fakat 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması, Makedonya bölgesini Osmanlılara iade etmiş ve böylece Bulgaristan'ın, dolayısıyla Rusya'nın Akdeniz'e çıkış yolunu kapatmıştı. 1877–78 Türk-Rus savaşı, Balkanlardaki Osmanlı varlığına büyük bir darbe vurmuş, orada asırlar boyunca yaşamış Müslümanların zorunlu, dayatılmış ve bazen de gönüllü göçler yoluyla tasfiye olmalarına, Osmanlı-Müslüman maddî kültürünün de yıkılmasına yol açmıştı. Müslümanların Balkanlardan Türkiye'ye doğru göçleri, barış zamanında hicret, kriz zamanında ise kitlesel kaçış olarak bu günlere kadar devam etmiştir. Berlin Antlaşması, en azından Müslümanlar için, pek uygun olmayan siyasî çözümler dayatarak anlaşmazlıklar ve acılar ortaya çıkardı. Asırlar boyu din temeline dayalı millet sistemi içinde yaşamış toplumlar, birden etnik kökene dayalı bir sisteme dâhil oldular. Yunanlılara, Bulgarlara ve Sırplara her şeyden evvel millî bir grubun üyesi olduklarını, Hıristiyanlıklarının ikinci planda olduğunu hatırlattı. Oysa bu insanlar arasında böyle bir çözüm mümkün olamazdı. Zira Balkan Hıristiyanları için din ve milliyet hemen hemen aynı şeyi ifade ediyordu. Bu "çözüm", Hıristiyan-Müslüman ayrılılığını kızıştırdı.[400]

Makedonya Meselesini, Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrı bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması (11 Mart 1870) ve bir süre sonra Bulgar ayaklanmaları ve pan-Slavist faaliyetler neticesinde patlak veren Türk-Rus savaşının (1877–1878) yol açtığı sonuçlar ile başlatmak mümkündür. Makedonya kısa bir süre sonra, aynı mezhebe bağlı, yeni kurulmuş olan Bulgar kilisesi ile Fener Rum Patrikhanesi arasında rekabet ve düşmanlık alanı haline gelmiştir. Fener Rum Patrikhanesi, o zamana kadar idaresi altında olan bölgeleri muhafaza etmek gayreti içinde iken, Bulgar Eksarhlığı da halkı Bulgar olan yerlerde nüfuz ve toprak emellerine kavuşmak için mücadele etmekteydi.[401] Bu bakımdan

[400] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması…*, s. 270-272.
[401] Beydilli*,"* II. Abdilhamid", s. 78; *Makedonya*, Harp Akademileri Komutanlığı, s. 75.

bazı ufak tefek hareketleri bir tarafa bırakacak olursak, bir anlamda Makedonya Meselesi bir kilise meselesi idi.[402]

Bununla beraber, Osmanlı idaresi Makedonya Meselesi ile alâkalı yürütülen çeşitli çalışmaların, ırkçılık boyutuna varan milliyetçilik ve ayrımcılık özelliklerine de dikkat çekmektedir. Bazı etkin güçler, söz konusu meselenin o sıralarda Avrupa kamuoyunda popüler olan Ermeni meselesi ile beraber halledilmesi gerektiği hususunda düşünceler serdederek Osmanlı idaresini rahatsız etmiştir. Daha evvel de belirttiğimiz gibi, Makedonya Meselesi'nin önemli bir yönü olan nüfus yapısı da Osmanlı idaresini endişelendirmiştir. Zira o esnada Müslüman nüfus çoğunluk olsa da, bu konu ile alâkalı muhtemel sorunları bertaraf edecek veya en azından asgarîye indirecek bir çoğunlukta değildir. Ayrıca askerî hizmetlere sadece Müslümanların katılması ve o hizmetlerde uzun zaman kalmaları, hatta önemli bir kısmının geri dönememesi, Müslümanların nüfusunun azalmasına sebep olan etkenlerdendir. Buna bağlı olarak idare tarafından Müslüman nüfusun çoğaltılması için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.[403]

Bulgaristan, Şarkî Rumeli Vilâyeti'ni ilhak etmesi (1885) ve bölgede önemli bir rakibi olan Sırbistan'a galip gelmesinin ardından Makedonya ile daha yakından ilgilenme fırsatı buldu. Yeşilköy Antlaşması ile gündeme gelen "Büyük Bulgaristan"ın gerçekleşmesi, Bulgarlar için millî bir ülkü haline geldi. Şarkî Rumeli Vilâyeti'ni ilhak etmekle, bu ülkünün önemli ölçüde gerçekleşmesini başardılar. Geriye sadece Makedonya bölgesinin ilhakı kalıyordu.[404] Ancak Bulgarlar, karşılarında Makedonya hususunda en az kendisi kadar ihtiraslı olan Yunanistan ve Sırbistan'ı bulmuşlardır. Yeni bağımsız olan bu devletler, tabiri caiz ise adeta etnik mozaiği andıran yapısı içerisinde kendi ırkdaşları vasıtasıyla Makedonya üzerindeki etkinliklerini artırmaya çalışmışlardır. Mamafih Makedonya'nın komşuları arasında en planlı ve programlı çalışan devlet Bulgaristan olmuştur. Bu devlet, tepki uyandıracağı kesin olan filî bir el koyma yerine, ele geçirmek istediği bölgede alt yapı oluşturmak üzere komiteler teşkil ve sevk etme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede Makedonya ile ilgili Bulgaristan tarafından değişik tarihlerde kurulan komiteler şunlardır:

1. Bulgar-Makedon Merkez Komitesi (1879)
2. Makedonya Bulgar Mektepleri Yardım Komitesi (1884, Sofya)

[402] Nicolae Yorga, *Osmanlı Tarihi*, çev. B. Sıtkı Baysal,, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1948, c. V, s. 606; *Makedonya*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, s. 76.
[403] BOA. Y.PRK. ASK. Dosya No: 104, Sıra No: 8.
[404] *Makedonya*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, s. 76.

3. Muhibb-i Vatan Cemiyeti (1887, Hasköy)

4. Merkezî Edirne-Makedonya Komitesi (1890, Sofya)

5. Makedonya Öğrenci Teşkilâtı (1892, Sofya)

6. Makedonya Dâhili İhtilal Teşkilâtı (Makedonya Komitesi,1890, Selanik)

7. Makedonya Politik Cemiyeti (1892, Varna)

8. Makedonya Yüksek Komitesi (Dış Makedonya İhtilal Örgütü, 1895, Sofya)

9. Genç Makedonya Cemiyeti (1896, Sofya)

10. Makedonya Bulgar Komitesi (1902, Sofya)[405]

Kurulan bu çetelerin hedefleri arasında, katlandıkları *"ıstıraba*" Avrupa'nın dikkatini çekerek onların müdahalesini sağlamak yer almaktaydı. Bu maksatla sivil Bulgar halkını da intikam anarşisi içerisine sokuyorlar, sonra da yükselen şikâyetleri Avrupa'ya iletiyor ve adaletsizliğin önüne geçmeleri için Hıristiyan hükümetleri davet ediyorlardı. Her baharda "*herkesin herkese karşı olduğu*" bir savaş kargaşası ortaya çıkıyor ve bunu önlemek için hiçbir Türk idarecisinin veya Avrupalının gücü kâfi gelmiyordu.[406]

2.2.1. Islahat

Başta padişah olmak üzere devlet adamları, özerklik isteklerinden çekiniyorlardı. Bu konuda haklı idiler, zira Osmanlı Devleti'nden ayrılıp da bağımsız hale gelen küçük devletler, ilk başta özerklik talebinde bulunmuşlardı. Bununla beraber Osmanlı idaresi, Makedonya adı ile anılan Rumeli vilâyetleri için ıslahat programı yapmak ve uygulamak taahhüdünü, Berlin Antlaşması'nı imzalayarak kabul etmiş bulunuyordu. Bu konuda, bazı vezirler ile Padişah arasında önemli bir görüş ayrılığı bulunduğu Sait Paşa'nın şu ifadesinden anlaşılmaktadır: "*Rumeli'de ıslahatın hızlandırılmasını her ne zaman hatırlattımsa, Padişah bunun devletin siyasî menfaatlerine aykırı olduğundan bahsederdi*". Padişahın bu görüşü, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında mevcut olan denge fikrine dayanmakta idi.[407] Diğer taraftan büyük güçler tarafından dayatılan reformların, Osmanlı idaresi tarafından kabul edilebilmesi imkânsız idi. Bunun tersine Osmanlı, "reform" adı altında kendi idaresini pekiştirmeye gayret sarf etmiştir.[408]

Öte yandan parlamenter sistem ile idare edilen Avrupa ülkelerinin Makedonya'da barış ve huzuru temin için teklif ettiği ıslahatların çoğu Osmanlı idarecilerine göre istenilen

[405] Koyuncu , s. 206-208; Aydın Mahir, "Arşiv Belgeleriyle" s. 210.
[406] Yorga, c. V, s. 608.
[407] Karal, c.VIII, s. 155.
[408] Özbek, s. 74.

hedefe ulaştırmaktan uzaktır. Çünkü 1318/1900 yılında Bâbıâli'ye isimsiz gelen (muhtemelen Osmanlı ajanları tarafından gönderilmiştir) bir raporda durum şöyle özetlenmektedir: "Ş*imdiye kadar devletçe kabul olunup bin türlü müşkülât ve fedakârlıkla mevki-i fi'l ve tatbike konulan tedâbîr-i mezkûrenin men-i şekâvet bile edemediği bu gibi ahvâl-i mesbûkanın kusuru Hükümet-i Seniyyelerinin olmayıp anâsır-ı malûme melcei olan Bulgaristan ve sâir Balkan memleketlerinde bulunduğunu bedaheten ispat etmiştir. Anasır-ı merkûmeden intihab suretiyle teşkil olunan jandarmanın pek çok cinayât faillerini tarafgirlik sâikasıyla takibinde bile bulunmadıkları ve asakir-i şahaneleri ile İslâm jandarması olmasa her yerde herc-ü merc zuhuru muhakkak olduğu müşahedât-ı resmîye ve tahkikât-ı mahsusa bi'd-defaat ile sübut bulmuştur… Halbuki bunlar da kabul olunsa yine iktifa etmeyecekler gibi görünüyor. Çünkü Balkanlarda temin-i asayiş komite ve entrikalara nihayet vermekle mümkünü'l-husûl olup devletler ise hem Hıristiyan hem parlamento ile idare olunmakta olan Balkan hükümetleri metalib ve müddeiyatını bi'ttabi daha makul görerek Hükümet-i Seniyyelerini pek ağır tekliflerle iz'ac etmekte ve hükümât-ı saireye karşı suret-i ciddîye ve kat'iyede bî-taraf ve bî-garez olmadıklarından müşkülât-ı malûme tevâlî eylemektedir".*[409] Islahatların yapılmasının maksadı hususunda da idare tarafından isabetli tahliller yapılmaktadır. "*Tecârüb-i adîde ile malum ve mücerreb olduğu veçhile Memâlik-i Mahrûsa-i Şahânelerinin her hangi bir kıtasında her ne zaman bir gâile tehaddüs etmiş ve devletler gûya teskin ve iâde-i asâyiş için müdahalede bulunmuş ise afiyet-i Devlet-i Aliyyeleri külliyen zararlı olarak işin içinden çıkmıştır. Bunun sebeb-i mutlakı Avrupa'daki parlamento fikr-i melunu ve Hıristiyanlık gayreti ile Memâlik-i Şahâneleri ahvaline vukufsuzluklarıdır".*[410] Avrupalı diplomatların, Osmanlı Devleti'nin selameti için fikir ürettikleri ve reform istedikleri şeklindeki beyanatları hiçbir şekilde gerçeği yansıtmamaktadır.[411]

Osmanlı İdaresi'nin Rumeli politikasına içeriden de eleştiriler gelmekteydi. Tunalı Hilmi'ye göre, devlet, adalet alanında yapılması gereken ıslahatlara önem vermemekle, bazı insanları memnun, bazılarını mutsuz etmiştir. Bulgarlara fazla tavizler verilmiş, sık sık kilise ve okul açmalarına müsaade edilerek, Arnavutlar küstürülmüştür. Arnavutları cehaletten kurtarmak için bir şeyler yapmalıdır. Ona göre Makedonya Meselesinin çözümü

[409] BOA. Y.PRK. AZJ. Dosya No: 41, Sıra No: 105. s. 1–2.
[410] BOA. Y.PRK. AZJ. Dosya No: 41, Sıra No: 105. s. 3.
[411] BOA. Y.PRK. AZJ. Dosya No: 41, Sıra No: 105.

askerî tedbirlerle mümkün olmaz, ancak eğitimle mümkün olabilirdi. Bunu sağlamak için okulların sayısını çoğaltmalı ve bu hususta Arnavutlara yardımcı olunmalıydı.[412]

Asayiş meselelerini çözmek için tedbirlerin çok dikkatli alındığını görüyoruz. Bu sorunla ilgili bir vesikada *"fesat*" faaliyetleri içinde bulunduğundan şüphe edilen kimselerin, dikkatlice tespit edilmesi, kendi halinde ve hiçbir yasadışı hadiseye karışmayan gayr-ı Müslimlere karşı azami dikkat gösterilmesi ve onların kat'iyen rahatsız edilmemesi gerektiği hususlarında talimatlar verilmiştir.[413]

Ülkenin en önemli problemi olan malî durumunun düzelmesi çabalarında ise, kayda değer bir ilerleme görülmemekteydi. Gazetelerde Osmanlı ülkesinin Rumeli kısmında yapılması planlanan malî ıslahatların gerçekleşmesi için gerekli vasıtaların varlığına şüphe ile bakılmaktaydı.[414]

Yabancı ülkelerin diplomatik temsilcileri ve gazetelerin Makedonya Meselesine olan yaklaşımlarının son derece yanlış ve çifte standartlı olduğu, bazen bizzat kendileri tarafından da ifade edilmekteydi. Fransızca yayımlanan "Correspodance Politique" gazetesinin haberine göre bir yabancının eşkiya tarafından esir edilip kaçırılması konusu üzerinde Avrupa gazeteleri ve telgraf ajansları ehemmiyetle dururlar. Sefirler, Osmanlı idaresini notalarla rahatsız edip baskı yaparlar. Kaçırılan kimse, -Hıristiyan olsun Müslüman olsun- Osmanlı vatandaşlarından biri ise kimsenin umurunda değildir.[415]

2.2.2. Berlin Antlaşması

Osmanlı- Rus harbinin sonuçları Osmanlı Devleti için her bakımdan ağır olmuştur. Ancak kanaatimize göre en ağır sonuç uluslararası ilişkilerde ortaya çıkmıştır. O zamana kadar ki ilişkilerde az da olsa menfaatlerini gözetmeyi başaran Osmanlı idaresi, bundan böyle artık hiçbir durumda bunu başaramamıştır.[416]

Osmanlı Devleti için son derece ağır maddî ve manevî sonuçlar doğuran Yeşilköy Antlaşması'nın hükümleri, Avrupa devletlerinin, bilhassa İngiltere'nin itirazları neticesinde Berlin'de toplanan konferansta düzeltilmeye çalışıldı. İngiltere'nin kendi kaygı ve çıkarlarına (bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacminin % 45 İngiltere ile

[412] Hilmi Tunalı, *Makedonya, Mazisi, Hali, İstikbali*, Kahire 1326 (Osmanlıca Risâle) 2. baskı s. 15-45.
[413] BOA. TFR-I-UM . Dosya No: 9, Sıra No: 837.
[414] BOA. Y.PRK.TKM. Dosya No: 49, Sıra No: 10.
[415] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 18, Sıra No: 43.
[416] Zekeriya Kurşun, "Balkan Hezimetinin Diğer Osmanlı Bölgelerine Tesiri" *Rumeli Dernek ve Vakıfları 650. yıl Sempozyumu* (31.05–9.06.2002), Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü, Yayına Haz. H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul 2002, s. 51.

yapılmaktadır)[417] uygun olmayan Yeşilköy Antlaşması'nın ağır maddelerini yumuşatan bu konferans, ilk bakışta Osmanlı Hükümeti lehine bazı düzenlemeler getirmiştir. Aslına bakılırsa konferansa katılan devletler sadece kendi menfaatlerini korumak için ve doğal olarak Osmanlı aleyhine mücadele verdiler. Hatta İngilizler bile Osmanlı aleyhinde fikir beyan etmekten geri durmadılar. Halbuki konferanstan kısa bir süre önce (4 Haziran 1878) İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da yapılan antlaşmada, Rusya'nın tehditlerine karşı vereceği desteğe karşılık Kıbrıs'ın şartlı olarak İngiltere'ye verilmesi hususunda mutabakata varılmıştı.[418] Buna bağlı olarak Osmanlı temsilcileri İngilizlerden, kendilerine yardımcı olmaları hususunda beklenti içinde idiler. Mesela en büyük meselelerden biri ve konferansın toplanma nedeni olan, Rusya'nın savaş galibi olarak Osmanlı'dan talep ettiği savaş tazminatının düzenlenmesi iki ülkenin anlaşmasına bırakıldı.[419]

Berlin Konferansı'nda alınan kararlardan hareketle Makedonya'da Girit örneğinde olduğu gibi bir ıslahat programı uygulanacaktı.[420] Berlin Antlaşması'nın Avrupa Türkiye'si dolayısıyla Makedonya ile alâkalı olan 23. maddesi şöyledir:

"Babıâli, Girit adası hakkında 1868 yılında getirilen tüzüğe[421] sadık kalacağını taahhüt eder. Ayrıca adil olduğunu düşündüğü değişiklikleri gerçekleştirecektir. Girit adasında uygulanan ve vergi muafiyeti getiren tüzükler hariç, yerel ihtiyaçları göz önünde bulunduran, Avrupa Türkiyesi'nde bulunan ve bu antlaşmada ayrı bir teşkilâtın öngörülmediği diğer bölgeler için de buna benzer tüzükler gerçekleştirilecektir. Babıâli, her bölge için, yerel unsurun yeterince yer aldığını kontrol edip, yeni tüzüklerin detaylarını yapacak ayrı bir komisyon teşkil ettirecektir".[422] Bu maksatla "Rumeli Vilâyetleri Nizamnâmesi" II. Abdülhamit tarafından hazırlandı, fakat pek uygulanmadı. Bu nizamnâme, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde istenilen hususları yerine getirmekteydi. Gerçi maddede şart koşulduğu gibi, söz konusu vilâyetlerin mahalli komisyonları tarafından değil, Osmanlı Hükümeti tarafından hazırlanmıştı. Bununla beraber devletlerarası komisyon ufak-tefek değişiklikler yapmak suretiyle nizamnâmeyi

[417] Donald Quataert, "Ticare*t",* s. 951.
[418] *Osmanlı Arşivinde Bulunan Muahedenamelerinden Örnekler,* s. 188.
[419] Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması" *TDVİA*, c.V, İstanbul 1992, s. 517.
[420] Koyuncu, s. 204-205.
[421] Girit hakkında yayınlanan 10 Ocak 1868 tarihli ferman gereğince ada sakinlerine kısmi özerklik tanınmıştır. *Makedonija vo Megunarodnite dogovori 1875-1919*, (Uluslar arası Antlaşmalarda Makedonya 1875-1919) Haz. Aleksandar Hristov, Jovan Donev, Arhiv na Makedonija , Skopje 1994, s. 80, 2 No'lu dipnot.
[422] *Makedonskoto Dvizenje Vo Zapadna Evropa vo 1903 godina*, (1903 senesinde Batı Avrupa'da Makedonya Hareketi) Haz. Manol Pandevski, Arhiv na Makedonija, Skopje 1995, s. 32,34.

tasvip etti. 3 Kasım 1880'de Osmanlı Hariciye Nazırı, ilgili devletleri, nizamnamenin kesin şeklini almış olduğundan ve Padişah tarafından tasdik edilir edilmez yürürlüğe konacağından haberdar etti. Bu suretle büyük devletler tatmin edilmiş oldu. Bu arada onları meşgul eden başka meseleler meydana geldiği için, Rumeli'deki ıslahat meselesi de güncelliğini kaybetmiş oldu. Zaten ıslahat taraftarı olmayan II. Abdülhamit de, bu durumdan istifade ederek nizamnameyi tasdik etmedi ve böylece söz konusu ıslahat yapılamadı.[423]

Osmanlı, bir yandan daima Hıristiyanlara yeni öncelikler tanıyan bu gibi ıslahat programlarını mümkün olduğu kadar askıya almaya, böylelikle ülkenin parçalanmasını engellemeye, diğer yandan da zaten iyi durumda olmayan Müslümanların durumunun, daha da kötüleşmesini durdurmaya çalışmaktaydı. Özellikle diğer bölgelerde kurulan bağımsız veya özerk devlet teşekküllerinin, hep ıslahat istekleri ile başladığı gerçeği gözden uzak tutulmuyordu.[424]

2.2.3. Alınan Tedbirler

Osmanlı İdaresi, Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar komitecilerin maksatlarına teferruatıyla vâkıf olmuş ve bu konuda alınması gereken tedbirleri vakit kaybetmeden almaya çalışmıştır. Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin Bulgaristan tarafından ilhak edilmesinden sadece iki sene sonra (1887), Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak etmek amacıyla gerek Bulgaristan'da, gerekse Makedonya'da Köprülü ve Gevgili kazalarında Makedonya Komitesi adı ile bir cemiyetin kurulduğunu bildiren bir irade ile Selanik, Manastır ve Kosova valileri gereken tedbirleri almaları hususunda ikaz edilmiştir. Bu iradeye göre, eşkiya çetelerinin faaliyetlerinden zamanında haberdar olmak amacıyla gizli tahkikatların yapılması, muhtemel hadiselerin ortaya çıkmasına izin verilmemesi, bu hususta kusuru olanların kanunun öngördüğü en şiddetli cezalara çarptırılacaklarının bilinmesi, kendilerine hatırlatılmıştır. Bunun gibi emirler, Makedonya'da vazifeli olan diğer mülkî ve askerî görevlilere defalarca gönderilmiştir.[425]

Yerel idarecilerin Babıâli'ye Makedonya'da mevcut durumun düzeltilmesi ile alâkalı bir takım önerileri olmuştur. Bazılarına göre bölgede yaşayan çeşitli unsurlar arasında baş gösteren düşmanlığı ortadan kaldırabilmek için alınacak tedbirler hem idarî,

[423] Karal, c. VII, s.150.
[424] *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s. 121.
[425] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle" s. 224-225.

hem adlî hem de askerî olmalıdır. Aralarında kan dökülenleri sakinleştirmek ancak bu şekilde mümkün olabilirdi.[426] Burada, Osmanlı Hükümeti'nin sorunun kaynağını çok iyi teşhis ettiğini görmekteyiz. Buna benzer olarak, Makedonya Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa bu konuyla iligili şu önerilerde bulunmaktadır: *"Makedonya'da Bulgarlar tarafından tahrik edilen kanlı fesat faaliyetlerini ortadan kaldırıp, huzuru yeniden tesis edebilmek, yabancıların söz konusu vilâyetlerdeki faaliyetlerine engel olmaktan geçer. Zaten yabancıların bu teröristlere olan destekleri dolayısıyla fesat komitelerinin istekleri günden güne çoğalmakta ve icra ettikleri fesat ve cinayetlerinin dozu da sürekli olarak artmaktadır. Bu durumu düzeltebilmek için Bulgarlara, sadece Osmanlı idaresi altında rahat, huzur ve refah içinde yaşayabilecekleri anlatılmalı ve onlar bu konuda ikna edilmelidir. Bunu gerçekleştirmek için bazı jestler yapılabilir."*[427] Bu doğrultuda Babıâli, bölgede olayları kışkırtan ve isyancıları kollayan yabancıları (konsolos görevlileri, gazeteciler vs), icra ettikleri bu faaliyetlerden vazgeçirmek için gayret sarf edilmesini istemektedir.[428] Sadrazam'ın Makedonya Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya gizli olarak gönderdiği bir yazıda, yabancı devletlerin sefirlerinin yaptıkları propaganda faaliyetleri ve bazı Osmanlı askerlerinin yanlış tutumlarına işaret edilmektedir. Bu askerlerden bazılarının, Müslümanların arasını bozacak, bir takım zararlı faaliyetler içinde olduğu ve hatta dış güçlerin bu meseleye müdahalesini tahrik teşebbüsünde bulundukları hususunda bilgiler mevcuttur. Bunlardan bazıları yurt dışından getirilen bazı zararlı evrak ve mektuplarla insanların Osmanlı'ya olan sevgi ve sadakatlerini etkilemek istiyorlardı.[429] Bu endişelerini şöyle ifade etmektedir: *Şu anda durumlar çok nazik, askeriyeye olan itaat azalırsa maazallah fırsat kollayan Slavların niyetlerini daha da kolaylaştıracak. Bundan kaçınmak, Müslüman olan herkese farz-ı ayn iken, vatan savunması ile görevli askerlerden bazıları fesada saparak din-ü devlet düşmanlarının arayıp da bulamadıkları bir fırsatı sunmaktadırlar… Böyle bir zamanda hiçbir şeyden etkilenmeden, Saltanat-ı Seniyyenin selameti için el birliği ile çalışmak bütün memur ve hatta Müslümanların görevidir. Fesedeyi yakalayıp kanuna teslim ederek, birbiri ardına giden mefasidin sesinin kısılması lazımdır*.[430] Görüldüğü gibi burada apaçık bir şekilde iç muhalifler kastedilmektedir.

[426] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 39, Sıra No: 2.
[427] İSAM. HHPE. Dosya No: 15, Sıra No: 971.
[428] İSAM. HHPE. Dosya No: 16, Sıra No:1039.
[429] İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No:1260.
[430] İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No:1228.

Babıâli'den gelen talimatlar ve önerilere göre bir takım tedbirler alan Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, alınan tedbirlerin pek işe yaramadığını ifade etmiştir. Hatta hadiselerin genişleme istidadında olduğunu ve şiddetini artırarak devam ettiğine dair bilgiler vermiştir. Açıkça bu hadiselerin çok iyi tahlil edilmesi ve ortaya çıkış sebeplerinin de bulunarak ona göre tedbirlerin alınması gerektiğini merkeze bildirmiştir.[431]

Çoğalan şiddet ve isyan hadiselerinin durdurulması yönünde çeşitli tedbirlere başvurulduğunu müşahade etmekteyiz. Eşkiyaları yakalayan askerlere ödül verilerek askerlerin morali, aynı zamanda kötü olan maddî durumları düzeltilmeye çalışılmıştır.[432]

Durumu sakinleştirmek amacıyla, büyük devletlerin çok eleştirdiği ve aynı zamanda da Hıristiyanlar tarafından şikâyet edilen adalet mekanizmasının işleyişinde eksik olan bazı hususların düzeltilmesi, yetkili ve uzman komisyonlarda konunun müzakere edilmesi suretiyle, davaların görülmesi ve faillerin cezalandırılmasını gerektiren kaidelerin kolaylaştırılması Padişah tarafından talep edilmiştir. Aynı zamanda bu irade ile jandarmanın teşkilât yapısıyla ilgili talep edilen ıslahatların da yapılması öngörülmüştür. Mesela jandarmanın %10 kadarının gayr-ı Müslimlerden alınması istenmiştir. Bunun yanında Hıristiyanlara ait Rüşdiye mekteplerinde Osmanlıca muallimlerinin maaşlarının varidât-ı mahsûsadan ödenmesi ve yolların tamiri temin edilmesine karar verilmiştir. [433]

23 Kasım 1893 tarihinde Selanik'te kurulan VMRO (Dâhili Makedonya İhtilal Komitesi) kurucularından ve başkanı olan isyancı Jane Sandanski'nin hedefi, "Makedonya Makedonyalılarındır" parolası ile hiçbir yerden yardım almaksızın, din ve milliyet ayırımı yapmadan sadece Makedonyalıların gayretleri ile bağımsız bir Makedonya devleti tesis etmekti. Makedonya'da yaşayan çok çeşitli unsurların böyle bir amacın etrafında toplanması pek mümkün gözükmemekte, ayrıca büyük devletlerden komşu ülkelere kadar herkesin ilgi alanında bulunan Makedonya'da böyle bir projenin gerçekleşmesi ihtimal dışı görünmektedir. Bu itibarla onların asıl maksatlarını gizlemeleri muhtemeldir.[434] Hadiselerin önüne geçmek ve komitecileri bölmek maksadıyla Bâbıâli, bu çete reisi ile irtibata geçip kendisine aylık bin kuruş maaş bağlamak suretiyle onun Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun davranmasını teklif etmiştir.[435]

[431] İSAM. HHPE. Dosya No: 18, Sıra No:1196.
[432] BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 497, Sıra No:31.
[433] BOA. Irade Dahiliye, No: 57.
[434] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle ", s. 210-211.
[435] BOA. TFR-I-MKM. Dosya No: 34, Sıra No: 3370.

Bu teklifin neticesinden haberdar değiliz. Ancak o sıralarda Makedonya'da kaymakamlık makamında bulunan Tahsin Uzer'in verdiği bilgilere göre, bu çete reisi ile hükümet temsilcileri arasında ciddî temasların olduğu görülmektedir. Yaptığı görev sırasında yaşadıklarını kaleme alan Uzer, diğer bilgiler arasında "Santralistler" in lideri ile yaşadıklarına yer vermektedir. Selanik valisi Hüseyin Kazım Bey, takma isimle ve gereksiz yere "Tanin" gazetesinde "Santralistler" özellikle de Sandanski aleyhine seri makaleler kaleme almıştır. Bu suretle, Bulgar isyan hareketlerinin hızlanmasına vesile olmuştur. Kaymakam olan Tahsin Uzer bir defasında Sandanski ile görüşerek, hatta evinde ağırlayarak birçok esas noktada anlaştıklarını ifade etmektedir. Ancak anlaştıkları noktaların neler olduğu hususunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Yalnız verilen bilgilerden anladığımız kadarıyla bu görüşme ilk ve tek görüşme olmamıştır.[436]

Alınan diğer tedbirler silah taşıma ile ilgilidir. Bu itibarla Vilâyât- ı Selâse'de mevcut asayiş durumu da dikkate alınarak şehir, kasaba ve köy gibi umumi yerlerde sivillerin silahla dolaşması ve silah atılmasının, Rumeli Umumi Müfettişliği tarafından gönderilen bir genelge ile yasaklanması istenmiştir. Bu yasağa uymayanların derhal tutuklanarak haklarında adlî takibat yapılacağı ifade edilmiştir.[437]

Bazı yerlerde devam eden eşkiya hareketlerini önlemek için alınan askerî tedbirlerin yanlış olduğu ve asıl yapılması gereken şeyin, şimdiye kadar yapılanlar, yani eşkiyaya yapılan yardımların kesilmesini sağlamak olduğu yolunda tedbirler önerilmiştir.[438] Ancak bu tedbirlerin yanında, jandarma efradının sayısının çoğaltılması ve bunun için gereken üç milyon kuruştan fazla bir ödeneğin tahsis edilmesi talep edilmiştir.[439]

Eşkiyalık hareketlerinin kontrol altına alınması hususunda, hem hükümetin sivil halk dâhil herkese ödül vermesi, hem de emniyet güçlerinin gayretleri sonucunda mesafeler alınmıştır. Mesela, küçük bir mutasarrıflık olan Debre ve civarında kısa süre içerisinde, alınan askerî tedbirler neticesinde çok sayıda eşkiyanın ölü veya diri olarak ele geçirilmiştir. Bunlardan bir kısmı teslim olup hükümetten eman istemiştir. Bu bölgede belli bir süre içerisinde ölü veya diri olarak yakalanan eşkiya sayı itibariyle şöyledir:

Debre-i Bâlâ	119
Rekalar	1
Mat	3

[436] Uzer, s. 309-310.
[437] BOA. Rumeli Vilâyet-i Şahânesi Müfettiş-i Umûmiliği (adet yok), 5 Mart 1321 (Miladi 1903).
[438] BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 494, Sıra No: 20.
[439] BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 493, Sıra No: 73.

Debre-i Zîr	10
Bunlardan ölü olarak ele geçirilen	27
Diri olarak ele geçirilen	3
Çatışmalarda yaralanıp sakat kalan	20
Hükümetten eman isteyen	64[440]

Bu rakamlardan, alınan askerî tedbirlerin yanı sıra, diğer yöntemlerin de başarılı olduğu görülmektedir. Ayrıca eşkiyalardan büyük bir kısmı da, devletin samimiyetine ikna olarak eman istemiştir.

II. Abdülhamit de durumu sürekli olarak takip etmiştir. Bu çerçevede, emri altındaki idarecilerin gönderdiği rapor ve bilgilerle yetinmeyip, bazı subayları görevlendirerek, özel olarak bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu yöntemin faydaları çok olmuştur. Daha önce bahsettiğimiz gibi bazı Osmanlı görevlileri, eşkiya veya yabancı güçlerle işbirliği içinde olduklarından veya yaptıkları uygulamalar Devlet-i Aliyye'nin menfaatine değil, ayrılıkçı Hıristiyanların lehine olduğundan, hadiseler hakkında gerçek bilgileri ulaştırmaktan imtina edebilirlerdi. Nitekim Padişah tarafından istihbarat toplamak amacıyla Manastır Vilâyet'ine giden üst düzey bir subayın hazırladığı rapordan açıkça görülmektedir ki, idarecilerin bazı yanlış uygulamaları çok vahim bir hal almıştır. Öyle ki, kendilerini koruyabilsinler diye Manastır valisi tarafından asayişin muhafazası için zabıta-i kura (köy fahri zabıtası) kurulmuştur. Böylece Hıristiyan köylülere silahlanmaları için izin verilmiş ve bu şekilde silahların eşkiyanın eline geçmesine imkân tanınmıştır. Durumu teftiş eden müşir tarafından bu uygulamanın son derece zararlı olduğu ve bu birliklerin lağvedilip yerine eskiden olduğu gibi, Türk korucularını görevlendirmenin isabetli olacağı belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu uygulamayı yapan Manastır valisini değiştirmek gerektiği ifade edilmiştir.[441]

2.2.4. Dış Güçlerin Baskısı ve Tahriki

Makedonya'da cereyan eden hadiselere, Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları bulunan Avrupa Devletleri ile Rusya'nın doğrudan ve dolaylı olarak müdahil olmadıkları düşünülemez. Aynı zamanda Osmanlı'nın Rumeli bölgesi, söz konusu devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarının alanı olmuştur. Bundan dolayı bu devletler tarafından gösterilen tepkiler farklılık arz edebilmektedir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri,

[440] BOA. Y. PRK UM. Dosya No: 16, Sıra No: 48.
[441] BOA. Y. PRK TKM. Dosya No: 15, Sıra No: 2.

Balkanlar üzerindeki İngiliz-Rus çekişmesidir.[442] 93 Harbi'nde Rusya'nın Osmanlı'ya galip gelmesi, İstanbul'u ele geçirebilecek durumda olması, Balkanlar'da üstün konuma çıkması ve üstüne üstlük doğu Anadolu'da işgal ettiği bölgeler sebebiyle İngiliz nüfuz sahasına tehlikeli bir biçimde yaklaşması, İngiltere'nin karşı çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim yetenekli İngiliz diplomasisi, bu durumdan çifte kazançla çıkmayı başarmıştır. İngiltere Berlin Konferansı'nın toplanmasını sağlayarak Rusya'yı Yeşilköy Antlaşması ile elde ettiği kazanımların önemli kısmından mahrum etmeye ve kendi stratejik hesapları bakımından fevkalade önemli olan Kıbrıs adasını işgal etmeye muvaffak olmuştur.[443] Bu itibarla Osmanlı idaresinin söz konusu devletlerin hareketlerinden kuşku duyması son derece normal karşılanmalıdır.

30 Mart 1856 tarihinde yapılan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmayacağı sözü verilmiştir.[444] Ancak o sıralarda Osmanlılarla birçok ortak menfaati olan Almanya hariç, Devlet-i Aliyye'nin başkentinde görevli bulunan diğer devletlerin diplomatik temsilcileri, Makedonya'daki konsolosluklarına yazı yazarak bölgede yaşayan Müslüman ve gayr-ı Müslim nüfusun, erkek ve kadın olarak ayrı ayrı tespit edilmesini istemektedirler. Ayrıca Hıristiyan ahâlinin fikirleri ile ilgili detaylı malumatın toplanmasını talep etmişlerdir. Bu durum onların, bölge ile alâkalı bazı plan ve düşüncelerinin olduğunu ortaya koymaktadır.[445]

Tanzimat fermanının ilanı ile topraklarında çok sayıda millet barındıran Osmanlı Devleti adeta bir azınlıklar cenneti halini almıştır. Bundan sonra Osmanlı topraklarına yönelik dinî, millî, askerî veya stratejik açıdan menfaatleri bulunan Avrupa devletleri ile Rusya açısından, söz konusu çıkarları elde etme hususunda yapılması gereken işlerin daha da kolaylaştığını görmekteyiz. Artık, sözü edilen devletler için yapılması gereken iş, menfaatlerine uygun hareket edecek en yakın topluluğu seçmek olmuştur. Fransa Katolikleri, Almanya ve İngiltere Protestanları, Rusya da nüfusu itibarıyla Osmanlı topraklarındaki en büyük gayr-ı Müslim topluluğu oluşturan Ortodoksları himayelerine alarak, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için çok uygun bir fırsat elde ettiler. Söz konusu koruma ve ilgilenme gayretleri gerçekte bu ülkelerin Osmanlı topraklarındaki

[442] Beydilli, "Balkanlar'da", s. 30.
[443] Beydilli, "Balkanlar'da", s. 32.
[444] *Makedonija vo Megunarodnite dogovori,* s. 23.
[445] BOA. Y. PRK AZJ. Dosya No: 34, Sıra No:38.

menfaatlerini kollamak ve birbirlerine karşı olan dengeyi korumaktan başka bir şey değildi.[446]

Dış ülkelerden, Osmanlı topraklarında fesat faaliyetlerinde bulunmak maksadıyla gelen gazeteci ve başka mesleklerden gibi görünen yabancı ajanlar da önemli sıkıntı oluşturmaktaydılar. Bu meyanda, tedbir olarak, konsoloslar böyle zararlı insanlara vize vermemeleri hususunda uyarılmıştır.[447] Ancak bu zararlı kimseler, bazen üst düzey memurlar veya gazeteciler olabilmektedir. Mesela "Jurnal" gazetesi muhabiri Ustrumca metropolitini ziyaret etmiş ve "*Siz Bulgarlardan mı yoksa Türklerden mi memnunsunuz*?" diye sormuş. Bunun yanında İngiliz muhabiri Mc Donald'ın benzer maksatlarla Nevrokop'a gidişi, Osmanlı idarecileri tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Bütün bu hadiseler, yabancıların Balkanlarda cereyan eden olaylarla çok yakından ilgilendiklerini göstermektedir.[448]

Osmanlı Hükümeti'nin Makedonya'da yapacağı iyileştirmelerin bile "Düvel- i Muazzama" tarafından onaylanması gerekmekteydi. Osmanlı Devleti'ne kendi toprakları olan Rumeli (Makedonya) de yapması gereken ıslahat teklif edilmiş ve bu ıslahat Osmanlılar tarafından ufak değişikliklerle kabul edilmesine rağmen, söz konusu devletlerin büyükelçileri bu değişiklikleri bile kabul etmemiştir.[449] Tehdit ve baskılar sürekli ve bıktırıcı olmuştur. *"Osmanlı Hükümeti, Makedonya'da uluslararası bir kontrolün vaz'ını reddetmeye devam ederse bir oldu-bitti ile karşılaşacaktır"* tarzındaki tehditleri Avrupa basınında sık sık seslendirilmektedir.[450]

Gelişmiş ülkeler teknoloji ve silah üreticisi, ondan sonra gelenler (Osmanlı Devleti) tarım üreticileri, üçüncü dünya denilen ülkeler ise hammadde sahipleri idi. Üretilen maddeler için yeni pazar bulma ve üretimi devam ettirmek için yeraltı ve yerüstü zenginliklerine ulaşma çabaları, çatışmalara sebep olmaktaydı. Bu açıdan Avrupa ülkelerinin hammadde zengini olan Asya ve Afrika ülkelerine açılabilmeleri için Balkanlar stratejik bir önem kazandı. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Balkanların önemi daha da arttı. Ortadoğu ve Boğazların (Çanakkale ve İstanbul boğazları) el değiştirmesi, var olan dengelerin bozulmasına yol açacaktı. Avrupa devletleri menfaatleri gereği buna izin

[446] Melek Çolak, "Osmanlı İmparatorluğunda Mormonlar*", Journal of Turkish Studies*, Kaf Dağının Ötesine Varmak, Günay Kut Anısına III, Editör Zehra Toksa, Harvard University, Volume 28/I, s. 20.
[447] BOA. Tanzimat Defteri No: 7, s. 206.
[448] BOA. TFR – I – A. Dosya No: 4, Sıra No: 321.
[449] BOA. HR. SYS. Dosya No: 34, Sıra No: 40.
[450] BOA. Y. PRK TKM. Dosya No: 48, Sıra No: 69.

veremezdi. Özellikle Türk-Rus savaşından galip çıkan Rusya'nın, Balkanlarla beraber boğazlara da sahip olma ihtimaline karşı büyük devletler telaşa kapılmışlardı.[451]

2.2.5. Arnavutlar

Büyük kısmı Müslüman fakat Türk ırkından olmayan Arnavutlar, Osmanlı idaresini zayıflatmak maksadıyla dost olmayan güçler tarafından kullanılmaya çalışılmıştır. Arnavutların Rumeli'deki Müslümanların önemli bir kısmını belki de çoğunluğunu oluşturdukları bilinen bir gerçektir. Bu itibarla o bölgede yapılacak her türlü değişikliğin başarısının, büyük oranda Arnavutların tavrına bağlı olacağı muhakkaktır. Nitekim Osmanlı idaresinin imzalamak zorunda kaldığı fakat katiyen uygulamak istemediği ıslahatları uzun süre yürürlüğe koymaktan imtina etmesi, biraz da Arnavutların itirazlarından kaynaklanmaktaydı.[452] Onlar, nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları Kosova Vilâyeti'nde ıslahat programının "hafif" ve "zararsız" maddelerini bile kabul etmek istemiyorlardı. Binlerce Arnavut, İpek ve Yakova'da toplanıp, Mitroviçe'yi ele geçirmek istemişlerdi. Bu sırada çatışma çıkmış ve çok sayıda ölü ve yaralı olmuştur.[453] *"Mitroviçe'de toplanan Arnavutlar, zat-ı hazret-i şehriyari'ye çekmiş oldukları telgrafnamede ıslahatın icrasının durdurulmasını talep etmektedirler. Arnavutlar ıslahat-ı mutasavvere bi'l-külliye iskât edilmedikçe harekât-ı iğtişaşkâranelerinden (kargaşa) vazgeçmeyeceklerini ifade etmektedirler".*[454] Zamanın Üsküp valisi Şakir Paşa ile Sait Paşa, Yakova'ya biraz geç ulaşmışlarsa da meseleyi çözmüşler ve İpek taraflarında isyancıların kapattığı yolu açmağa muvaffak olmuşlardır. Bu sırada Arnavutlar da ciddî direniş göstermeden teslim olmuşlardır.[455] Batılı devletler de, Arnavutların mukavemetlerinin önemli bir engel teşkil ettiğini gördükleri için Padişaha bu meseleyi halletmesi için baskı uygulamaya karar vermişlerdir.[456]

Bu şartlar altında Makedonya Meselesi'ne Arnavutlar da müdahil olmaya karar verdiler. Bükreş'te mevcut Arnavut komite merkezi, Makedonya'daki hadiselere katılımı sağlamak amacıyla Selanik, Manastır ve Kosova vilâyetlerine birer kişi göndererek oralara silah sevkiyatının yapılması için teşebbüslerde bulunmuşlardır.[457] Bulgaristan'ın başardığı

[451] Donev, s. 11, 41.
[452] Karal, s. 150.
[453] İrtem, s. 221.
[454] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 46, Sıra No: 57.
[455] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 48.
[456] İrtem, s. 221.
[457] BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 30, Sıra No: 102.

gibi bunlar da Arnavutluk'ta bir prenslik kurma hevesindeydiler.[458] Arnavut ahâlisinin fesat hareketlerine katılmaması için Kosova Vilâyeti eşrafı tarafından Bayram'ın ikinci günü, Debre ahâlisine bir mektup gönderilmiştir. Debre Yeni Camii'de toplanan Arnavut Müslümanlara okunan mektupta, dine ve vatana ihanet olan bu gibi yollara sapılmaması ve kargaşanın ortadan kaldırılması ile huzurun yeniden sağlanabilceği ifade edilmiştir. Hem eşraf hem de ahâli tarafından memnuniyetle karşılanan bu mektubun, Debre ahâlisinin ortak kararıyla İpek, Elbasan, Kolaşin ve başka yerleşim yerlerine gönderilmesine karar verildi.[459]

Diğer taraftan Arnavutlar, Berlin Antlaşması'ndan evvel kendi haklarını korumak adına toplanıp bir takım kararlar almışlardı. Bunlar toplam 43 kişi olup, 38'i Müslüman, 5'i Hıristiyan idi. Alınan kararların özeti şöyledir;

1. Merkezi Manastır olmak üzere (Tevhîd-i Vilayât) adı altında bir mümtaz idare istemek,

2. Geçici bir süre için Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı söz konusu vilâyetlerin reisi olarak tayin ettirmek,

3. Manastır, Priştine, Üsküp gibi büyük merkezlerde istiklal emellerini yayabilmek için İttihat Meclisi adında bir teşekkül bulundurmak.[460]

Arnavutlar tüm bunları yapmalarına rağmen, yıllar sonra bile Osmanlı idaresi hakkındaki kanaatleri olumlu olmuştur. Yapılan taşkınlıklar Arnavutlar arasında çok az sayıda olan dış kaynaklı teşkilatlarca kullanılan kimselerin faaliyetine bağlanmış, zamanın Kosova valisi Hafız Mehmet Paşa'nın merkeze gönderdiği şifreli telgrafta, Arnavutların genel olarak Padişaha karşı sadakat içerisinde bulundukları ifade edilmiştir.[461]

Berlin Antlaşması kararları içerisinde Arnavutlarla alâkalı sorunlar hiçbir şekilde ele alınmamıştır. Balkanların durumuna ilişkin yapılan yeni bir takım uygulamalar, Arnavutların meskûn olduğu toprakların parçalanmasına sebep olmuştur. Bu haksızlıkları önlemek maksadı ile "Arnavutluk Cemiyet-i İttihâdiye" (Prizren Ligası) si mücadele vermiştir.[462] Bu cemiyet, kabul ettiği programında Sırbistan ve Karadağ devletlerine karşı büyük Arnavutluk'un kurulması için gayret sarf etmesine rağmen padişahın siyasî

[458] BOA. İrade Dahiliye, 1313 Ca 22 (10 Kasım 1895), No: 75.
[459] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 53, Sıra No: 65.
[460] Süleyman Külçe, *Arnavutluk*, (Osmanlı Tarihinde Arnavutluk), İzmir 1944, s. 250.
[461] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 44, Sıra No: 88.
[462] Atilla Çetin, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 291.

görüşlerine paralel bir siyaset gütmüştür. Onlar Türk yanlısı, pan-İslâmist ve Slav karşıtı özellikleri ile tanınmaktadır.[463]

Bu arada padişahın muhalifi olduğunu ifade eden ve onun zamanında Makedonya'da idarecilik görevlerinde bulunan Tahsin Uzer'e göre, Arnavutları idare etme becerisini II. Abdülhamit göstermiştir. Zira ona göre, bazı gazetelerin çıkardıkları Türklük-Arnavutluk meselesine Arnavutların çoğu uymuş olsaydı tam bir felaket olurdu. Padişahın, isyana meyilli olan Toska Arnavutlarına uygun, memnuniyet verici idare tarzı, zararlı ve kötü fikirlerin bu cemaat içinde gelişmesini önlemişti. Gega Arnavutları ise, zaten ayrılıkçı gayretleri olmadığı ve Saltanata, Halifeye dinî bir bağlılıkla bağlı oldukları için onlarla ilgili böyle bir tehlikeden bahsedilemezdi. II. Abdülhamit, Kosova ve İşkodra'ya Osmanlı devlet adamlarının önde gelen, meşhur ve soylu kişilerinden -meşrutiyet istemelerine rağmen- vali ve komutanlar atamıştır. Bu meyanda; Ahmet Eyub, Mustafa Asım ve Hafız paşalar gibi hür fikirli kimselerin II. Abdülhamit tarafından atanması çok isabetli olmuştur.[464] Nitekim bir kısmı Hıristiyan olan Toskaların bile Bulgar komitecilerle yaptıkları işbirliği çok sınırlı olmuştur. Bulgaristan'ın resmî raporuna göre Arnavutlar ilk defa Ulahlarla Kesriye kazasının Gayret köyünde, Bulgarlarla ise Florina kazası Negovan köyünde beraber devrimci ortaklık, daha doğrusu Osmanlı idaresine başkaldırı içinde bulunmuşlardır.[465]

Arnavutların devlete bağlı olmaları, bölgede hesapları olan tarafları endişeldirmekteydi. Daha sonra da göreceğimiz gibi Bulgar komitacılar, farklı ırklardan oluşan Müslümanların aralarını bozmak maksadıyla her türlü imkânı kullanmıştır. Bunlardan en etkili olanı, kendi militanlarına Müslümanların giydiği elbiselerini giydirerek başka ırka mensup olan Müslümanlar üzerinde saldırtmak olmuştur.[466] Arnavutların bölgede taraf olması demek, karşı tarata bulunanlar için aşılmaz bir engel demekti. Zira Müslüman nüfüsunun önemli bir kısmı Arnavutlardan oluşuyordu. Nitekim 1886 senesinde, Sofya'da Yanko Mitro adında bir Rusyalı bir kısım Bulgar komitacılara Arnavut elbiseleri giydirerek Osmanlı sınırına saldırıya göndermiştir.[467] Bununla maksat, Arnavutlar ile Osmanlı idaresinin arasını bozmak olmuştur.

---

[463] Niyazi Limanoski, *İslâmskata religija i İslâmiziranite Makedonci*, (İslâm Dini ve İslâmlaşmış Makedonlar), Makedonska Kniga, Skopje 1989, s. 87, 89.
[464] Uzer, s. 98.
[465] İSAM. HHPE.Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 39.
[466] BOA. TFR. I MN. Dosya No: 41, Sıra No: 4027; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti,* s. 7.
[467] Ebu Bekir Sofuoğlu, *Belgelerle Kosova'da Osmanlı Asırları,* UKİD, s. 27.

Taşkınlıkların sebeplerine gelince; bu hareketleri genel olarak, Osmanlı topraklarının hepsinde hissedilen maddî sıkıntılara ve sürekli çıkan savaşların getirdiği zorluklara bağlamak mümkündür. Arnavutluk'ta bir takım değişiklikler isteyen Arnavut aydınlar, yayınladıkları gazetelerde bu sıkıntılara vurgu yapmışlardır. Onların tespitlerine göre, daha önceleri Arnavutluk hayli zengin ve mamur bir memleketti. Yüklenen vergiler de az ve kolay ödenebiliyordu. Ancak bu sıralarda Osmanlı hükümetinin Arnavutluk'ta yaptığı icraat iki şıktan ibaretti; birincisi vergi toplamak, ikincisi ise sürekli ihtiyacı artan Osmanlı ordusuna Arnavut gençlerinden asker almaktı. Fakat diasporada yaşayan bu ırkçı Arnavutlar, bazı gerçekleri ifade ederek, kendi hakiki menfaatlerine değil, yaslandıkları gücün (söz konusu Drita gazetesi Sofya'da yayınlanmaktaydı) menfaatlerine uygun davranmışlardır.[468] Şarkî Rumeli'de yayımlanan "Gayret" gazetesi de buna benzer fikirler işleyerek, Debreli Arnavutların çabalarının bağımsız bir emel ve arzu olduğu hususunda aslı olmayan bilgilerle ortamı gerginleştirmeye çalışmaktaydı. İleri sürülen bu fikirlere bir iradede, "*Osmanlı idaresi altında beş yüz senedir yaşamakla mütefehhir ve bunca nimet ile mun'am olan Arnavut kavmi, adalet ve merhameti müsellem-i cihan bulunan Osmanlı idare-i adilanesinden ayrılmayı hiçbir vakit fikre getiremezler ve böyle bir hayatı hayallerine dahi sığdıramazlar. Bütün Arnavut kavmi ve bahusus Arnavutların merkezi sayılan Debreliler, Osmanlı idaresinden fevkalade memnundur"* ifadelerine yer verilmiştir.[469] Anlaşıldığı kadarıyla bu gibi gazetelerin görevi ara sıra gerçek sorunları gündeme getirerek -Müslümanların en çok birlik ve beraberliğie ihtiyaç duydukları bir zamanda- Arnavutlar arasına ayrılıkçı fikirleri sokmak olmuştur. Komşu küçük ülkelerin yaptıkları ayrılıkçı eylemlere işaret ederek, Arnavutların da bu şekilde davranmalarını istemişlerdir. Kaderlerinin kendi ellerinde olduğunu iddia ederek silaha sarılmaları, hürriyetlerine kavuşmaları için gayret sarf etmeleri için onlara cesaret vermişlerdir. Böylece Arnavutluk, dünyanın en güzel ve müreffeh ülkesi haline gelecekti. Bunları elde edebilmek için Avrupa'nın yardımlarını garanti olarak gösteriyorlardı.[470]

Gerçekten de silahlı eylemlere yapılan çağrıların kısmen de olsa netice verdiğini görmekteyiz. Müslüman ve gayr-ı Müslimlerden oluşan bazı Arnavut isyancı çetelerin eşkiya faaliyetlerine katıldıklarını görmekteyiz.[471] Bu ayrılıkçı çetelerin merkezlerinden biri, Romanya'nın başkenti Bükreş'tir. Burada genel olarak Hıristiyan Arnavut komiteciler,

[468] BOA. TFR-I-A, Dosya No: 28, Sıra No: 2742. Gazete No: 69, Sofya 1905.
[469] BOA. İrade Dahiliye, 1313 Za 12 (25 Nisan 1896), No: 58.
[470] BOA. TFR-I-A. Dosya No: 28, Sıra No: 2742. Gazete No: 72, Sofya 15 Ocak 1906.
[471] BOA. TFR-I-MKM. Dosya No: 20, Sıra No: 1941.

önemsenmesi gereken faaliyetler göstermektedir. Ayrıca aralarında iki-üç "serseri" Müslüman'ın bulunduğu resmî belgelerde ifade edilmiştir.[472] Bu birkaç "serseriden" biri, Avlonyalı İsmail Kemal'dir. Bu zat, Arnavutluğun Osmanlı topraklarından koparılması için Yunanlılar ve Mısırlı "hainlerle" işbirliği yapmıştır. Bunun sonucunda yakalanan Avlonyalı İsmail Kemal idama mahkûm olmuş, ayrıca tüm malvarlığına el konulmasına karar verilmiştir.[473]

Çeşitli vasıtalarla Arnavut meselesi çıkarılmaya çalışılmıştır. Mesela Arnavut ve Makedonya Merkez-i Milliye'si, Arnavut ve Makedonya Meselesini çıkarmaya matuf her türlü teşebbüsü yapmaktaydı. Bu cemiyetin şubeleri, Sofya, Atina, Bükreş, Belgrat ve İstanbul'daydı.[474] Diğer taraftan Bulgar eşkiyasının tahrikleri de çok yönlü olmuştur. Muhtemel başarısızlıklarını önleyebilmek adına, Bulgar komite reisleri, Makedonya'yı Arnavutlarla paylaşmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Bu maksatla, Selanik, Üsküp ve Manastır bölgelerinin Bulgarlara, Yanya, İşkodra ve Kosova'nın ise Arnavutlara verilmesi hususlarında Arnavutlarla müzakerelere girişmişlerdir.[475]

Bu konu yabancı basında önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Arnavutluk hakkında detaylı bilgiler verilmekte, "meselenin" çözümü hakkında fikirler ileri sürülmekteydi. Rusya'nın bu işin öncülüğünü yapanlardan olduğu görülmektedir. Petersburg'da yayınlanan Novoja Vremja (Yeni Vakit) gazetesine göre*, "Kosova Vilâyeti ile Makedonya kıtasının şark cihetinde mütemekkin Arnavutları te'dib meselesini layıkıyla anlamak için Arnavutluk ile Arnavutlara bir bakmak lazımdır; Nüfusları 1 ila 1 250 000 olan ahâli-i merkumenin ekserisi dinlerini de tebdil etmiş (Müslüman olmuş) olduklarından, eski vatanları ile her türlü münasebeti kat' eylemişlerdir. Kuzey Arnavutluk Arnavutlarının hemen hemen hepsi Katolik'tir. Kosova'dakiler ise, pek azı müstesna Müslüman olmuştur. Kuzey Arnavutluk'takiler müstakil derecede serbest iken kendi meseleleriyle meşgul olmaktadırlar. Kosova'dakiler ise, Sırplara karşı taassup içinde, Memurîn-i Osmaniye'ye karşı edepsiz davranmaktadırlar"*.[476] Arnavutların ıslah faaliyetlerine karşı olmaları, bölgede çıkarı bulunan Rusya'yı endişelendirmiştir. "Nova Vremja" gazetesinde bu konu işlenerek, ıslahatı gerçekleştirebilmek için Makedonya'da yaşayan Arnavutların silahlarının toplanması, Arnavut askerleri iyi savaşçı olduklarından

[472] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 35, Sıra No: 97.
[473] BOA. Y. PRK. AZN. Dosya No: 22, Sıra No: 3.
[474] BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 35, Sıra No: 35.
[475] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 41, Sıra No: 38.
[476] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 46, Sıra No: 56.

Rusya için potansiyel tehlike arz eden ve İstanbul'da bulunan Arnavut taburlarının yerinin değiştirilmesinin gerektiği ve bunun gibi çıkarlarına uygun öneriler sıralanmıştır.[477]

Balkan ulusları içinde Arnavut ulusçuluğunun gelişmesi, kendine özgü bir nitelik taşır. Her ne kadar Hıristiyan Arnavutların Batı kültürüne karşı açık olan tutumları, bölgede Osmanlı karşıtı bir hava yaratmışsa da, Arnavutlar birbirlerine düşman kabileler halinde idi (Gega ve Toska kabileleri).[478] Mesela Bükreş'te teşekkül eden ve biri Makedonya ve Romanyalı, diğeri de Arnavut iki komite mevcut olup, hepsi de Sofya komiteleriyle mücadele ve hareket konusunda hemfikirdi. Yani Osmanlı'ya karşı şiddet politikası takip edip, diğer bölgelerle beraber bağımsızlık hedefine ulaşma gayretlerinde birbirlerine yardımcı olacakları hususunda anlaşmaya varmışlardı.[479] Bunlar arasında birkaç "serseri" Müslüman Arnavut varsa da, genelde çoğunluk Hıristiyan Arnavutlardır. Arnavut Müslümanlarının Padişaha sadık olduğu hususu, Osmanlı idarecileri arasında kabul gören bir kanaat idi.[480] Zira Hıristiyan Arnavutlar, Müslüman olanları Türk olarak kabul ediyorlardı. Hıristiyan Arnavutlar, yaşadıkları bölge itibariyle (Yanya, Manastır ve Serfice'de) Yunanlılara yakınlık göstermekte idiler.[481] Ayrıca Türklerde, İslâm'dan evvel de mevcut olan, Osmanlı döneminde ise çok gelişen vakıf müessesi, Müslümanlar arasında etnik ayırımı gözetmeksizin sosyal bütünleşmeyi büyük olçüde sağlamıştır.[482] Kanaatimize göre bu durum, sadece bölgede yan yana yaşayan Türk, Arnavut, Boşnak gibi Müslüman fakat farklı etnik kökenli halklar arasındaki bütünleşmeyi değil, Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerinin de üst seviyede olmasını sağlamıştır. Çünkü Müslümanlar tarafından kurulan vakıflar, hizmetlerini din, dil, renk, ırk ve sınıf ayırımı yapılmadan, herkesin istifadesine sunmuşlardır.[483]

---

[477] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 46, Sıra No: 57.
[478] İlber Ortaylı, "Balkanlarda Milliyetçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. III. S. 1031.
[479] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 32, Sıra No: 66.
[480] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 35, Sıra No: 97.
[481] Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğunda Azınılklar Sorunu*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. III. s. 1011.
[482] Adnan Ertem, *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bütünleşme Açısından Vakıflar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s.103.
[483] Ertem, s. 103.

2.3. EKONOMİK DURUM

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının tarımdan sonraki temel taşlarından sayılan ticarî faaliyetler, genel olarak dinî gerekçelerle kurulan vakıflar müesseseleri aracılığıyla yapılırdı. Toptan olarak yapılan ticaret, genelde vakıf malı olan hanlarda gerçekleşirdi.[484]

II. Abdülhamit'ten önceki padişah Abdülaziz devrinde de birçok yenilik ve inkılâp vuku bulmuştu. Fakat tüm bu yenilik ve ıslahatlar sonuçları itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin geleceğini sağlama almak yerine, ekonomik durumunu ve buna bağlı olarak da siyasî durumunu tehlikeye sokacak biçimde olmuştur. Her bakımdan sıkıntılı geçen bu dönemde, beş milyon lira sarf edilerek Çırağan Sarayı tamamlanmış, iki milyon lira harcanarak Beylerbeyi Sarayı inşa edilmiştir. Bunun yanında ordu ve donanmanın takviye edilmesi yönünde bazı tedbirler alınmış, 1868 yılında Galatasaray Lisesi ile Darüşşafaka, Hukuk ve Mülkiye mektepleri açılmıştır.[485] Kanaatimizce bu ıslahatların en önemlilerinden biri, gelişmiş Batılı ülkelere göre Osmanlı'nın geri kalmışlığının sebeplerinden birinin eğitim alanındaki eksiklikler olduğunun anlaşılması olmuştur.[486] Bu eksiklik de, 1869 yılında çıkarılan Maarif Nizamnamesi ile giderilmeye çalışılmıştır.

Abdülaziz devrinde devlet yönetiminde savurganlık artış göstermiş, saray masrafları çok yüksek rakamlara ulaşmıştır. Balkanlarda patlak veren huzursuzluk ve ayaklanmalara paralel olarak Osmanlı Devleti'nin borçları da artış göstermiştir. Yönetimdeki istikrarsızlık, çok kısa sürede değişen Sadrazamlar, Galata bankerlerinden alınan ve miktarı sürekli artan borçlar, devlet yönetimini etkisiz hale getiriyordu. Öyle ki, çeşitli yerlerde meydana gelen ayaklanmaları bastıracak askerleri sevk edecek vapurlara para bile ödenemeyecek zamanlar olmuştu.[487]

"Ottoman Bank", 1856 yılından itibaren faaliyette idi. 1863 yılında bu bankaya hâkim İngiliz grubuna sermayenin % 50'ini sağlayan bir Fransız grubunun katılımıyla Osmanlı Bankası doğar. Bu banka, hem özel bir İngiliz ve Fransız bankası hem de Osmanlı Devleti'nin bankasıydı. Kısa bir süre sonra Avrupalı ve yerel sermaye gruplarının bir araya

---

[484] Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Medeniyeti Tarihi*, c. II, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, İrcica, İstanbul 1999, s. 567.
[485] Ahmet Bedevi Kuran s. 87.
[486] İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 25-26.
[487] Haydar Kazgan, "Duyun-ı Umumiye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim yayınları İstanbul 1985, c. III, s. 691.

gelmesiyle "Galata Bankerleri" diye bilinen birçok kredi kuruluşu ortaya çıkmıştır. Bankerlerin Osmanlı Yönetimi'ne kredi vererek sağladıkları net kar oranı % 8,47 ile % 11,1 arasında değişiyordu, hatta bazen tahvillerin Borsa'da düşmesi sonucu bu oran % 20' nin üstüne çıkabilmekte idi. 1854–1874 yılları arasında alınmış dış borçların, vadesi dolan yıllık anapara ve faiz ödemeleri Osmanlı Devleti'nin normal gelirlerinin yarısından fazla idi.[488]

II. Abdülhamit dönemine bakıldığında birçok açıdan, o zamana kadar süregelen hayat tarzı ve alışkanlıklarının değiştiği görülür. Ekonomi alanında da kayda değer değişiklikler yaşanmıştır. 1855 yılında ithalât-ihracat şirketlerinin sayısı yirmiden ibaret iken 1895 yılında 30'a çıktı. 1869 yılında 18.000.000 liralık ihracat, 24.000.000 liralık ithalât olmuş iken, 1876 yılında tersi olmuş ve ihracat 23.000.000 liraya çıkmış, ithalât 18.000.000 liraya gerilemiştir. 1840 yılında ticaret hacmi 5,2 milyon İngiliz Sterlin iken 1905 yılına gelindiğinde 20 milyon Sterlinin üzerine çıkmıştır.[489] Zamanın vak'a-nüvisi Ahmed Lütfi Efendi'nin ifadelerine göre, II Abdülhamit'in saltanata gelişi sırasında çok sıkıntı verici hadiseler yaşanmıştır. Osmanlı Maliyesi'nin sürekli artan borçlanma faaliyetleri nedeniyle durumu hiç iyi değildir. Bunun yanında Memleketeyn (Eflak ve Boğdan) ile Sırbistan ve Bulgaristan meselelerinin ortaya çıkması onun iktidarını büsbütün zora sokmuştur.[490]

II.Abdülhamit iktidarının daha başlarında patlak veren Osmanlı-Rus harbi (meşhur 93 Harbi), Osmanlı ekonomisini çok olumsuz etkilemiştir. Bilindiği gibi bu savaş Osmanlı Devleti için, olumsuz neticeleri farklı boyutlarda olan büyük bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Balkanlar ve Anadolu'nun doğu kısmında bazı vilâyetler kaybedilmiştir. Ayrıca Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş tazminatı olarak 35.000. 000 lira ödemeyi kabul etmiştir. Bu savaşın sonunda Osmanlı Devleti, askerî, malî ve siyasî açıdan fevkalade zor durumda kalmıştır. Rusya'nın bu zaferle haddinden fazla güçleneceğini gören İngiltere başta olmak üzere diğer Avrupa devletleri bu antlaşmayı kabul etmemiş ve vaziyetin menfaatlerine uygun olacak biçimde değişmesi için 13.06.1878 tarihinde, Berlin'de bir konferans düzenlemeye karar vermişlerdi. Bu konferanstan çıkan iki önemli sonuç Osmanlı Devleti'ni rahatlatmıştır. Birincisi Osmanlı Devleti'nin borcunun bir kısmının Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan tarafından üstlenilmesi karara

[488] Jacques Thobie, "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim yayınları İstanbul 1985, c.III, s. 725-726.
[489] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması…*, s. 186.
[490] *Vak'a-Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, c. XV, s. 27.

bağlanmıştır. İkincisi; Rusya'ya ödenecek savaş tazminatının, Osmanlı Maliyesi'ni sarsmayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu çerçevede 1881 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam borcu olarak hesaplanan yaklaşık 278.000.000 lira 20 Aralık 1881 tarihli ünlü "Muharrem Kararnamesi" ile 117.000.000 liraya indirilmiştir. Bu kararname çerçevesinde söz konusu borcun taksitlendirilmesi ve takibinin yapılabilmesini sağlayacak Duyûn-ı Umumiye kurulmuştur.[491]

Osmanlı diplomasisinin sarf ettiği gayretler sonucunda 1890 yılında Almanya, diğer Avrupa devletlerinin rızaları alınması şartıyla kapitülasyonların kaldırılmasına muvafakat göstermiş, fakat diğer devletlerin onayı alınamamış ve bu girişim neticesiz kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti yarı sömürge statüsüne sokulmuş olup, bankaları, demiryolları, maden ocakları v.s. Avrupalı şirketlerin eline geçmiştir.[492]

Osmanlı Devleti II. Abdülhamit'ten de çok önce, güçlü Batılı ekonomiler tarafından adeta sömürge muamelesi görmekte idi. 1854 yılında aldığı ilk dış borçtan sonra 1874 yılına kadar tam 15 defa borçlanmıştır. Aldığı borçlar bütçe açıklarını kapatmaya yönelik olduysa da yeterli olmamıştır. Bunun için ayrıca iç borçlanmaya gidilmiş ve bu borçlanma faaliyeti özellikle gayr-ı Müslim tüccar ve sarraflara yapılmıştır.[493] II Abdülhamit'ten 15 sene önce, zamanın Rusya Manastır Konsolosu'nun tespitlerine göre Osmanlı Devleti çok fazla borçlanarak yarı sömürge olmuş ve Batılı devletlerin hızla gelişmekte olan sanayilerinin ürettiği malların geniş bir pazarı haline gelmiştir. Aynı devletlerin Osmanlı ekonomisinin düze çıkabilmesi için yazdıkları bütün reçeteler faydasız kalmıştır. Bölgede Müslüman nüfus sürekli azalmakta, kalanlar da maddî olarak Hıristiyanlara bağımlı hale gelmeye başlamışlardır. Müslümanlar her geçen gün fakirleştikleri için Hıristiyanlara karşı kendilerini savunma tepkileri de azalmıştır. İç ve dış ticaretin tümü gayr-ı Müslimlerin eline geçmiştir.[494] Mesela 1874 yılında Osmanlı Devleti'nin dış borcunun faizleri devletin toplam gelirlerinin % 60'ına tekabül etmiş, diğer taraftan 1880–81 yıllarında devletin askerî giderleri tüm giderler içinde % 52 gibi bir paya sahip iken 1907 yılında bu oran % 63'e çıkmıştır.[495] Böylesine büyük bir yük altında olan devlet, vatandaşlarının hangi ihtiyacını karşılayabilirdi ki? Bu durumun neticesinde Osmanlı idaresi altında yaşayan ve

[491] Şevket Pamuk, "Osmanlı Dış Borçları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları İstanbul 1985, c. III, s. 682-683.
[492] Halil İnalcık, *Doğu-Batı,* Makaleler I, Doğu Batı Yay., Ankara 2005, s.259.
[493] Çoşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi,* Küre Yay, İstanbul 2001, s. 70-71.
[494] Aleksandar Matkovski, *Makedonija vo delata na stranskite patopisci 1864-1874,* s. 11-12.
[495] Andrew Wheatcroft, *Osmanlılar*, Çev. Mehmet Harmancı, Altın Kitaplar Yay. İstanbul 1996, s. 173-175.

Batılı devletler ile Rusya tarafından desteklenen Bulgar ve diğer Hıristiyan köylülerinin Müslümanlara nazaran daha müreffeh bir hayat sürmeleri normal görülmelidir.[496]

Bu alanda iyileştirme yapmak amacıyla 1877 yılında yapılan toprak reformu, Osmanlı için bir gerilemedir. Kapsamlı bir ekonomi siyaseti yürütemeyen ve gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlıların ticaret merkezi, kendi sınırları içinde olan İstanbul yerine Paris, Londra hatta İngilizlerin idaresinde bulunan Hindistan idi. Ticarî ve stratejik sebeplerden dolayı da Makedonya, nüfuz ve toprak mücadelesi alanı olmuştur. Bu bakımdan ve barındırdığı Hıristiyan nüfus dolayısıyla Makedonya'da istikrarı bozan hadiselerin iki ana kaynağından söz edilebilir; toprak ve kilise, başka bir ifade ile bölge ile alâkalı olarak dinî ve stratejik planlar.[497]

Osmanlı Devleti 1800 ila 1918 yılları arasındaki 118 senelik sürenin 53 yılını çeşitli devletlerle yapılan savaşlarla geçirdi. Bu durum herhangi bir devlet için bir felakettir ve Osmanlı Devleti böyle bir felaketle baş etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonuçları ortadadır: İşçi sayısında büyük bir azalma meydana gelmiş, ziraat veya başka amaçlar için kullanılabilecek toprakların bir kısmı savaş meydanları olmuş, ticaret durma noktasına gelmiş, atölye ve fabrikalar harap olmuştur. 1870 yılındaki büyük ekonomik krizin sebebi yalnız uluslararası piyasalarda ortaya çıkan panik değil, aynı zamanda Türk-Rus savaşı neticesinde çıkan açlık idi.[498] Bu dönemde Osmanlı ekonomisinin can damarı sayılan sermayenin neredeyse tamamı Hıristiyan ve Yahudilerin elindeydi. Genel sermayenin, % 40'ı Rumların elinde, üretim ve ticaret sermayesinin % 25'i Ermeni, % 23'ü Yahudi, Slav ve diğer azınlıkların elindeyken, nüfusun yarısından fazlasını oluşturan Müslümanların elinde ise sermayenin sadece % 12'si vardı.[499] Asker ve subay maaşları, bazen bir aydan fazla bir gecikme sonucunda ödenebiliyordu. II. Abdülhamit'in son döneminde de durum böyle idi. Bir vesikadan aldığımız bilgilere göre sene içinde tahakkuk eden subay maaşları ancak bir sonraki senenin Nisan ayında ödenebilmiştir.[500]

Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarına olan ilgileri, bu topraklarda kalabalık bir nüfusun yaşaması nedeniyle iyi bir pazar olması, ayrıca yeraltı zenginliklerinin bol olduğu toprakların varlığı dolayısıyladır. Çok hızlı sanayileşen Avrupa ülkelerinin büyüyen sanayisinin hammaddeye ve tabii olarak da mamullerini satabileceği pazarlara olan ihtiyacı

[496] Yavuz Ercan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlarda Kilise*, Ankara 1987, s. 34.
[497] Donev, s. 53-56.
[498] Donald Quataert, "Nüfus", s. 913.
[499] Yusuf Hamza, s. 94.
[500] İSAM. HHPE. Dosya No: 2, Sıra No: 103.

her geçen gün artmakta idi.[501] Topraklarının önemli bir kısmı Avrupa'da bulunan Osmanlı Devleti, "Sanayi Devrimi"nin sonuçlarından en erken ve aynı zamanda en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Aslında Osmanlı topraklarında Batı'daki anlamda bir sanayileşmeden bahsedilemese de "Sanayi Devrimi"nin etkileri, Osmanlı idaresi altındaki tüm bölgelerde yoğun bir biçimde hissedilmiştir. Sanayi ürünlerinin ithali ile başlayan etkilenme, yönetimden savunmaya kadar her alandaki yenilikçi hareketler, "Batılılaşma" fikirleri ile devam etmiştir. Bu dönemde Batılılaşma atılımları, yabancıların Osmanlı Devleti üzerindeki idarî, ticarî ve kültürel etkilerini artmıştır.[502] Avrupa ülkelerinin bu gibi girişimlerine karşı Osmanlı yönetiminin kendini koruma veya benzer bir sanayileşme projesini gerçekleştirme çaba ve yeteneğinden bahsetmek maalesef mümkün değildir. Günümüzde bile şikâyet konusu olan "devlete kapağı atmak" hadisesi, insanlar arasında çok yaygın bir davranış biçimi idi. Belki de bu gibi alışkanlıklardan dolayı Türklerde uzun süredir girişimcilik gelişemez olmuş, sanayicilik, üretim ve buna bağlı olarak da sanayi mallarının hammaddelerinin ticaret ve işleme faaliyetleri gayr-ı Müslim azınlıkların elinde toplanmıştır. Bütün bu hadiselerin neticesinde Osmanlı Devleti'nin son elli yılındaki durumu şöyle özetlenebilir:

- Rekabet edebilecek sanayi tesisler kurulamamış,
- Var olan sanayi de yakın pazarlar için tüketim malları üretme kabiliyetinden yoksun kalmış,
- En önemlisi de, kendi üretimi için gereken hammaddeyi ithal etmiştir.[503]

Ortaya çıkan bu üç önemli sonuç, daha önceki zamanlarda dünyada hızlı gelişme sürecine giren ekonomik ve ticarî hayatın meydana getirdiği değişikliklerin Osmanlı yönetici ve aydınları tarafından takip edilememesi ve buna uygun projelerin geliştirilememesinden kaynaklanmıştır. Meselâ yeni ticarî yolların keşfi, Osmanlı maliyesinin gelirleri üzerine çok olumsuz etki yapmıştır. XVII. yüzyıldan beri Hollandalılar ve İngilizlerin Asya'da koloniler kurması ve dünya ticaret yollarının açık denizlere kaydırılması, Osmanlı Devleti'ni o zamana kadar yapılan dış ticaret gelirlerinin büyük bir kısmından mahrum bırakmıştır. Halbuki daha önce Hindistan'dan, Çin'den v.b.

---

[501] İsmail Selimoğlu, "Balkanlar'daki Türk İdare Sistemi (19 yüzyıl*)", Balkanlar'daki Türk Kültürünün Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslar Arası Sempozyum,* (26-28 Ekim 2001) Uludağ Üniversitesi, Bursa 2002, s. 118.

[502] Önder Küçükerman ve Binnur A.Kıraç, *"*Sanayi Devrimi'nin İstanbul'daki İlk Parlak Ürünü Beyoğlu*"*, *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, c. II, s.573. (Yayın Tarihi ve Yeri yok)

[503] Yaşar Aksoy, *Ege Sanayi Tarihi*, EBSO, İzmir 1999, s. 66.

yerlerden gelen ticarî mallar, Osmanlı kontrolünde bulunan Süveyş Kanalı'na gelip oradan Müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtılıyordu.[504]

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında sosyal, ekonomik ve siyasî bakımdan çok önemli değişiklikler meydana geldi. Artık Osmanlı Devleti'nin uluslararası önemi yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı azalmış, fakat buna rağmen Avrupa, siyasî ve ekonomik menfaatleri ve ihtiyaçları uzlaştığı için Osmanlı Devleti'nin hayatını sürdürmesinden yana olmuştur. Bu önemli gerekçenin yanında bir de Osmanlı idaresinin diplomasideki yeteneklerinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Osmanlı bürokrasisinin ekonomik alanlardaki siyaseti, hâkimiyeti altındaki bölgelerde pazarları açık tutmak ve çok fazla olmasa da bazı koruma tedbirleri almaktı. Batılılar için Osmanlı merkez bürokrasisinin güçlenmesi, XVIII. yüzyıl boyunca ticareti güçleştiren ve sayısı çok fazla olan yerel yöneticilerden elde edilenlerden hem daha kolay hem de çok daha kârlı idi. Bu sebepten dolayı Büyük Devletler, elde ettikleri ekonomik kâr ve istikrar uğruna Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana tavır aldılar. Osmanlı idaresi içinde gelişme sürecinde olan bürokrasinin büyümesine, faaliyet ve sorumluluk alanını genişletmesine yardımcı oldular. XIX. yüzyıl içinde Osmanlı merkez idaresi daha da güç kazandı, ihtisaslaştı ve en önemlisi de iradesini topluma kabul ettirmeyi başardı.[505]

Avrupa ülkeleri kendi içlerinde ekonomik hayatı olumsuz etkileyen gümrükleri kaldırmışlar, ekonomilerini korumak amacıyla da dış gümrüklerin seviyesini yüksek tutmuşlardır. Osmanlı'ya ise tersini yaptırarak[506] elde ettikleri ticarî imtiyazlar sayesinde Osmanlı ekonomisi aleyhine çok yüksek kârlar elde etmişlerdir. Başka bir dönemde Osmanlı Devleti'nin parçalanması belki Avrupalı ülkelerin menfaatlerine olabilirdi. Fakat XIX. yüzyılda böyle bir parçalanma tek bir pazarın, ana gümrük ve mal dolaşımını aksatan engellerle bölünmesi ve bazı bölgelerde belki Batılı ülkelere kafa tutabilecek yeni Müslüman güçlerin meydana gelmesine yol açabilirdi.[507] Bu ise Avrupalılar için arzu edilmeyen gereksiz bir risk sayılırdı.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre Osmanlı Yönetimi'nin XIX. yüzyılda ekonomi alanında takip ettiği politikayı üç ana safhaya ayırmak mümkündür:

---

[504] Cemal Kutay, *Düşünen İnsana Hazine*, Düşünen İnsanın Düşündüğü Konularda Eşsiz Bir Kaynak Kitabı, Editör Nejat Muallimoğlu, Muallimoğlu Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 1038-1039.

[505] Donald Quataert, "XIX. yüzyıla Genel Bir Bakış, Islahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Eren yayınları, c. II, İstanbul 2004, s. 913.

[506] Kütükoğlu, s. 650.

[507] *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. VI, s. 1779.

1. 1826'ya kadar ki dönemde daha çok kendi üreticisini koruyan önlemlerle, tekeller ve hammaddelerini yerli üretimde kullanmak gibi tedbirler uygulanmıştır.

2. 1826-1860 yılları arasında piyasalardaki şartlara uygun hareket etme politikası uygulanmıştır. Bu zaman zarfında Osmanlı pazarları dışarıya açılmış ve bir ölçüde iç pazarlar serbest bırakılmıştır. Böylece dünyanın geri kalan kısmında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ticaretin serbestleştiği görülmektedir.

3. 1860-1908 arasında gümrükler artırılmış ve yerli üreticiler korumaya alınmıştır. 1867-1874 arasında serbest ticarete karşı uygulanmaya çalışılan tedbirler başarılı olamamıştır.[508]

Daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı-Rus Harbi, Devlet-i Aliyye'yi ekonomik açıdan yıpratan son dönemin en olumsuz hadisesi olmuştur. Savaş sırasında çıkan masrafları karşılayabilmek için "kavaim-i nakdiye" ihracından başka bir çare bulunamamıştı. Diğer yandan bu harbin akabinde tertiplenen Berlin Konferansı'nın 11. ve 18. oturumunda, Osmanlı Maliyesi'nin kontrolünün konferansa katılan ülkelerin eline verilmesi kararı alındı. Daha sonra ünlü "Muharrem Kararnamesi" ile (21.12.1881) devletin gelirlerinin önemli bir kısmı Duyûn-ı Umumiye'ye devredilip malî vesayetten kurtulunmuştur.[509]

Netice olarak Osmanlı idaresinin bölgeden uzaklaştırılması ekonomik refahın gelişmesine de darbe vurmuştur. Zira Osmanlı'nın son döneminde bölgede refah artma eğiliminde idi. Beklenilenin aksine, ondan sonra ekonomik seviyede bir gerileme olmuştur. Bunun çeşitli sebepleri olabilir, ancak Avrupalıların temsilcileri olarak Osmanlı Hıristiyanları, elde ettikleri ticarî imtiyazlar (beratlar, iradeler vs.) sayesinde Müslüman tacirlere nazaran çok daha ucuza mal alıp satabilmekteydi. Dolayısıyla da Hıristiyanların refah seviyeleri diğer sebeplerin (askere gitmemek v.s.) yanında bu önemli faktör sayesinde de yükselmiş oluyordu.[510]

2.3.1. Osmanlı Askerinin Durumu

Osmanlı-Rus harbi ve buna bağlı olarak artan ekonomik sıkıntılar, II Abdülhamit için çok büyük şanssızlık idi. O zaman ki dünyanın önemli aktörlerinin kendi aralarındaki rekabet ve anlaşmazlıkları olmasaydı Osmanlı için, belki daha da kötü neticeler çıkabilirdi.

[508] Quataert, "XIX. yüzyıla Genel Bir Bakış", s. 888.
[509] Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, c. IV. s. 398-399.
[510] Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu,* s. 113.

Osmanlı vatandaşlarının ellerinde, kendi devletlerine güvenemedikleri için, yabancı paralar vardı ve hayatlarını ona göre düzenliyorlardı. 1900 yılında bütün memurlara tahakkuk eden maaş miktarı 2.180.160 lira iken 979.264 lira dağıtılabilmiş, geri kalan 1.200.896 lira devletin borcu olarak kalmıştır. Manastır'da maaşını alamayan subay ve askerler zaman zaman telgrafhaneleri basıp maaş gelinceye kadar haberleşmeyi engellemek gibi hareketlerle tepkilerini ortaya koymuşlardı. Hıristiyanların isyan hareketlerinin arttığı bir zamanda Selanik'te görev yapan jandarma erleri, bazen devletten 25–30 maaş alacaklı olmuşlardı.[511] Osmanlı yedek askerlerinin (redifler) itaatsizliği en vahim olaylardan biridir. Osmanlı'yı zor duruma düşürmek maksadıyla her fırsatı kullanan yabancılar gazeteleri vasıtasıyla bu durumu gündemde tutmuşlar ve onu isyancı bölücülere moral vermek amacıyla kullanmışlardı. Böylece yabancı gazetelerde *"Osmanlı asker ve subaylarının ailelerinden uzak kalmaları ve maddî memnuniyetsizlikleri dolayısıyla Makedonya'daki görevlerinden firar ettikleri, hatta silahlarını isyancılara sattıkları"* gibi Osmanlı yönetimi açısından son derece moral bozucu haberler işlenmiştir.[512]

Tabiî ki bu zamanda bölgede görev yapmak, son derece zor ve büyük fedakârlık isteyen bir iş idi. Bu dönem, yöneticilerin bile imkânsızlıklardan dolayı Avrupa'ya kaçma fikrinden uzak duramadıkları bir dönemdi. Bu durum, devlet mekanizmasının işleyişini çok olumsuz etkilemiştir.[513] Zira durumu ıslah etmek ve devletin otoritesini sağlamakla görevli yöneticilerin ellerindeki jandarma sayısı kâfi değil, maaşları ve silahları yetersizdi. Kanunların uygulanmasını sağlayacak olanların, maddî bakımdan zorda oldukları ve geçim sıkıntılarıyla uğraştıkları için bazen kanunsuzluklar yaptıkları görülmüştür.[514] Somut bir örnek olarak Ustrumca Kaymakamı'nın tasarrufu gösterilebilir. Söz konusu kaymakam, bir nahiyenin harap olan idarî binasının yeniden yapılması için ahâliden usulsüz bir şekilde para ve malzeme tahsil etmeye kalkışmış, şikâyet üzerine Dahiliye Nezareti olaya müdahale etmiş ve "*ahâliden itay-ı iâneye hüsn-i rızaları ahz ve müracaattan istizan olunmaksızın iâne tevzî ve cem'i caiz olmadığı*" yazı ile bildirmiştir.[515] Aynı vesikanın 7 numaralı belgesine göre ise, söz konusu idareci, inşaat için gerekli malzeme ve paranın toplanması için "*jandarmalar vasıtasıyla tehdidât-ı na-merdiye ve gayr-ı lâyıkayla*

[511] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 50, Sıra No: 8; Misha Glenny, *Balkanlar 1804–1999,* s. 185; Gül Tokay, *Makedonya Sorunu, Jon -Türk İhtilalinin Kökenleri (1903–1909),* Ata yayınları, İstanbul 1995, s. 22,ve 36; Kutay, s. 1168–1170; Ziya Nur, Aksun, s. 73; Mehmed Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakkî'nin Kuruluşu vve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim,* (Hatıralar), İnkilap yayınları, İstanbul 1989, s. 22.
[512] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 13.
[513] Uzer, s. 29.
[514] Y. PRK. TKM. Dosya No: 49, Sıra No: 68.
[515] BOA TFR-I-UM. Dosya No: 4, Sıra No: 313, Belge No: 1.

teşebbüs olunması yüzünden Mokro ve Mokrino karyeleri İslâm ve Hıristiyan ahâlisinden şayân-ı dikkat usule uğradıklarından ahâli-i kurânın vukubulan müracaatı ve halleri üzerine tazyîf-i mezâlim olunduğu" ifade edilmiştir.[516]Ancak bu müdahale bir bakıma devletin aczini de ortaya koymaktadır. Zira devlet idaresinin görevini yerine getirmesi açısından gerekli olan araç, gereç ve bina ihtiyacı ne suretle karşılanacağı hususunda bir ifade yer almamaktadır.

Osmanlı askerinin bulunduğu bu zor durumun sebebi devletin malî sıkıntılarıdır. Askerin bu durumu nedeniyle isyancıların çok güçlendikleri görülmektedir. Hatta o kadar güç kazanmışlardır ki, Hıristiyanlar aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek maksadıyla Osmanlı mahkemelerine alternatif mahkemeler kurmuş, uymaları için çeşitli kurallar ilan etmişlerdir. Meselâ "*Hıristiyan köylüleri Müslümanların tarlalarında çalıştıkları tespit edildiği taktirde 75 kuruş cezaya çarptırılır*" hükmünü koymaya cesaret etmişlerdir. İsyancı komitacılar yazılı bir takım emirler ilan ederek, Osmanlı tebası olan Hıristiyanlardan hiçbir aşar-ı taahhüt iltizamında bulunmamalarını istemişlerdir. Müslüman kimselerden aşar-ı taahhüt iltizamında bulunanların bazıları ise, güvenlik tedbirlerin yetersiz olduğu, cinayetlerin çok fazlalaştığı ve köylere gidecek cesaret bulamadıkları için vergi tahsilâtını Bulgar köylülerine havale etmişlerdir. Böylece Hıristiyanların bağımsızlık gayretleri güç kazanmış ve isyancı çetelerin otoritesi saygınlık kazanmıştır.[517]

2.3.2. Tebaanın Durumu

Ekonomik hayatın olmazsa olmaz gereklerinden olan yollar ve ulaştırma imkânlarının Osmanlı Devleti'nde gelişmiş seviyede olmadığı gibi, rakipleri olan Avrupa ile kıyaslanamayacak derecede geriydi. Askerî ihtiyaçlardan dolayı yapılan yollar dışında önemli yol yapma faaliyeti yok gibiydi ve bu durum II. Abdülhamit'ten önce de böyle idi. Köylülerin zorluklarla ürettiği malları piyasalara ulaştıracak olan tüccar, gelip alamamakta veya geç alabilmekte, böylece yeterince kazanç sağlanamamakta, dolayısıyla da devlete lazım olan vergilerin oluşması mümkün olamamaktaydı. Çözüm olarak ayanlara devredilen vergi tahsili acımasız bir uygulamaya dönüşmüş, hem Müslüman hem de gayr-i Müslim halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur.[518]

---

[516] BOA TFR-I-UM. Dosya No: 4, Sıra No: 313, Belge No: 7.
[517] BOA. Y. PRK. AZN. Dosya No: 24, Sıra No: 14, Tarih; Manol Pandevski, *Programski i Statutarni Dokumenti na VMRO (1904–1909),* (VMRO'nun Program ve Tüzük Belgeleri (1904–1909), Skopje 1998, s. 38.
[518] Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Asr-ı Hazır (1789'dan Berlin Antlaşmasına kadar)*, İstanbul 1329, s. 442–446.
*Abdurrahman Şeref, Daru'l-Fünûn-i Osmani, Maarif-i Umumiye Nazırı, Meclis-Ayan azası ve vakanüvis.

Bu dönemde Osmanlı idaresine bağlı Makedonya'da yaşayan insanların % 80'i köylü, daha doğrusu tarımla uğraşan insanlardı. Gelişmiş Avrupa ülkeleri gerekli makinelerin üreticisi olduklarından, Osmanlı topraklarında çıkarılan veya bulunan hammaddelerin Avrupa'da işletilmesi sonucunda Avrupalılar çok ucuz mallar üretmeye başlamışlardı. Bu ekonomik durum Anadolu'da olduğu gibi Makedonya'da da zanaatkâr kesimi oldukça olumsuz etkilemiştir.[519] Gayr-ı Müslimler, Müslümanlara nazaran daha zengin olmaya başlamışlardı, ayrıca iş tutmaya başlayanlar genelde köylerde yaşayan dindaşlarını yaşadıkları şehirlere getirterek kurdukları atölye ve fabrikalarda çalıştırıyorlardı. Böylece hem iş sahibi oldular, hem de geldikleri şehirlerin çoğunluğunu oluşturarak nüfus yapısını kendi lehine değiştirmeye başladılar. Şehirlerde bulunan ve Hıristiyanların menfaatlerini kollayan yabancı devletlerin diplomatları, tüccar vekilleri ile temas kurarak Osmanlı idaresini sıkıntıya sokacak gerekçeleri beraber üretmeye başladılar. Osmanlı toplumu, dünya ekonomi ve ticaret sisteminde hâkim olan kapitalist yöntemlere yabancı olması hasebiyle, hızla gelişen söz konusu sisteme ayak uyduramamıştır. Bunun sonucunda ekonomik olarak zayıf kalmıştır. Üstüne üstlük 1870'li yıllarda durumunu doğru bir şekilde tespit edip, aldığı borç paraları ekonomiyi düzeltmek için kullanması gerekirken, bu pahalı kaynakların çoğu, bazı idarecilerin bitmez-tükenmez şahsî isteklerinin karşılanması, eğlence ve zevk gibi uygun olmayan şekillerde harcanmıştır.[520] Acı bir gerçek olsa da, Türkler ve diğer Müslümanlar, sayısal üstünlüklerine rağmen, Yahudi ve Hıristiyanlardan daha az gelişmişlerdi.[521]

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü ekonomik durumuna mukabil, devleti idare edenler ile halk arasında oldukça büyük gelir seviyesi farkı vardı. Bununla birlikte gelişmiş bir müessese olan vakfın devreye girmesiyle bu fark tamamen olmasa da önemli ölçüde dengelenmiş olmaktaydı. Üst gelir grubundan olan bazı kimseler kendi mal varlıklarının bir kısmını vakfederek, daha doğrusu kamu yararına aktararak alt gelir grubuna mensup olan kişilere bir gelir kaynağı oluşturmuşlardı.[522] Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı Devlet'inin bulunduğu kuşatma dolayısıyla çözüme kavuşturamadığı ve genelde maddî sıkıntılardan kaynaklanan bütün problemler, vakıfların gayretleri sayesinde toplumda çıkması muhtemel olan sorunlar en aza indirilmiştir.

---

[519] Donev, *Makedonija,* s. 58

[520] Hüner Tuncer, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853–1878) Osmanlı'nın Kader Yılları,* Ümit Yay. Ankara 2003, s. 130.

[521] Karpat, *İslâmın Siyasallaşması…,* s. 323.

[522] Ertem, s.103–104.

Osmanlı toplumunun önemli unsuru olan gayr-ı Müslimler, kapitülasyonların verdiği imtiyazlar ve Avrupa devletlerinin koruyucu siyaseti sayesinde ekonomik olarak oldukça iyi bir durumda idiler. Yabancı elçilere yerli tercüman kullanma hakkı tanınmıştı. Daha sonra bu hak yabancı konsoloslara da tanınmış, hatta daha ileri gidilerek kanun ve anlaşmalarda yeri olmadığı halde yerli Hıristiyanlardan bile konsolos tayinleri yapılmaya başlanmıştı. Tercümanlar da aynen sefir ve konsolos gibi vergiden muaftılar. Ayrıca diplomatik imtiyazlara (dokunulmazlığa) sahip oldukları için çalıştıkları yabancı devletler lehine rahatça casusluk faaliyetleri de yapabiliyorlardı.[523]

Osmanlı topraklarının büyük kısmında olduğu gibi Makedonya'da da Rumlar ve diğer gayr-ı Müslimler ticaretin en önemli kısımlarını ellerinde bulunduruyorlardı. Bunların neredeyse tamamının, kendi dindaşları ve ırkdaşları olan devletlerin emrinde oldukları, onlardan veya kiliselerinden talimat aldıkları bir vakıadır. Ayrıca büyük bir kısmı Müslüman olan Arnavutlar, yağmaya karşı olan meyilleri, mücadeleci hasletleri ve fakirliklerinden dolayı daha kolay etki altına alınabiliyordu. Sıkıntılardan bunalan bazı Bulgarlar bile Arnavutlar gibi fakir olmakla beraber Rusya ve Avusturya'nın güneyi ile Romanya ve İstanbul'a hicret etmekteydiler.[524]

Makedonya'da yaşayan Müslümanların ekonomik durumu Hıristiyanlarınkine göre daha olumsuz idi. Süreklilik arz etmeye başlayan isyanlar, bir taraftan güvenliklerini, diğer taraftan üretimlerini, tarladaki ekinlerini, hatta evlerindeki mal varlıklarını tehdit ediyordu. Devletin sıklaşan toprak kayıpları ve bunun neticesinde artan tehditler, kuzeyden gelen Müslüman muhacirlerden kaynaklanan sıkıntılar, maaş alamayan askerlerin taşkınlıkları, isyancı çetecilerin can ve mallarına kasdetmeleri, sürekli alınmaya başlanan askerî tedbirler dolayısıyla ekonomik denge bozulmuştu. Bunu düzeltmek için Osmanlı yönetiminin zorunlu olarak koyduğu ve her geçen gün yükselen ve çeşitlenen vergi yükümlülüklerinin ağırlığı, zaten zor olan durumlarını iyice ümitsiz hale getirmişti. Onları ve Osmanlı otoritesini korumakla görevli olan askerler, bakımsız, silah yönünden yetersiz ve donanımsızdı.[525] Müslümanların Hıristiyanlara karşın kötü olan ekonomik durumuna bazı yabancı gazeteler de işaret etmişlerdir. Yabancılara göre de, Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların hayat standardı Müslümanlarınkinden daha ileri durumda idi fakat

[523]Cevdet Küçük, s. 1014.
[524] BOA. Y.PRK. BŞK. . Dosya No: 42, Sıra No: 22.
[525] Süleyman Kocabaş, *Sultan II Abdülhamit, Şahsiyeti ve Politikası*, Vatan Yayınları, İstanbul 1995, s. 342.

çeteciler, Müslümanların mallarını gasp ettiği gibi dindaşlarının mallarını da gasp ediyordu.[526]

Hıristiyanların durumu ise, Müslümanlarla kıyas kabul etmeyecek derecede iyi idi. Avrupa ülkeleri ile Rusya'nın, Selanik, Manastır ve Üsküp'e gönderdikleri konsoloslar vasıtası ile her türlü dertleri ile ilgilenilmekte ve çare bulunmaya çalışılmaktaydı.[527] Asker ve subayların yaptığı kanunsuzluklar, en az Hıristiyanları sıkıntıya soktuğu kadar Müslümanları da etkilemiştir. Kesin olarak ifade edebileceğimiz şey, 1880'li yıllarda Balkanlarda ticaret ve ekonominin, kentli Slavlar, Yahudiler ve Yunanlıların elinde olduğudur.[528]

Makedonya'da yaşayan Müslümanların ekonomik durumunun kötüleşmesi, II. Abdülhamit döneminden çok daha evvel başlamıştı. Kötüleşen durumlarını düzeltecek vaziyette olmayan Osmanlı yönetimi bu sıkıntılarına başka sıkıntılar ekliyordu. Meselâ asker topluyor veya mevcut vergileri artırıyordu. Zira çok daha büyük sıkıntılarla baş etmek zorundaydı. Bazı yerel idarecilerin de olumsuz katkılarıyla bazen Müslümanlar bile bu haksızlıklara dayanamayarak dağa çıkıp isyan edebilmiştir. Bu zor zamanlar, sadece savunmasız ve zaten fakir halk için geçerli olup, ileri gelen, zengin Müslümanların ve yöneticilerin durumlarında herhangi bir kötüleşme olmuyor, hatta tersine daha ziyade zenginleşiyorlardı ve bu vaziyet fakir halkı çok rahatsız ediyordu. İktidar sahiplerinin kendi aralarında sürdürdükleri mücadele ve çıkar kavgaları, bölge Müslümanlarının soygun, haksızlık, adaletsizlik ve başka türlü sıkıntılara maruz kalmalarına sebep olmuştur.[529]

Makedonya Müslümanlarının tedirgin olmaları için yeterince sebep vardı. XIX. asrın başından itibaren Balkanlarda başlayan milliyetçilik hareketleri ve özgürlük ayaklanmalarının zararları hep Müslümanlara dokunmuştur. İstiklallerine kavuşan Sırplar'ın, Sırbistan'da kalan veya oradan Makedonya'ya hicret etmek zorunda kalan Müslümanlara uyguladıkları şiddet çeşitleri bölge Müslümanları tarafından çok iyi bilinmekteydi. 1806 yılında Sırbistan'a gönderilen Osmanlı ordusu yenildi. Bu yenilgiden

[526] BOA.HR. SYS. Dosya No: 197, Sıra No: 54.
[527] Krasimira İlievska, *Uciliştata vo Bitolskiot vilaet vo krajot na XIX vek videni so ocite na Ruskite diplomatski pretstavnici vo Bitola,* sodrzinski i metodoloski prasanja vo isdtrazuvanjeto na istorijata na Makedonija, (Manastır'da bulunan Rus Diplomat Temsilcilerin gözü ile XIX asrın sonunda Manastır'da Okullar) MANU, Skopje 1995, s. 231-233.
[528] Glenny, s 146; Sir Eliot Charles*, Avrupa'daki Türkiye*, Tercüman 1001 Temel Eserler Serisi, Çev. Adnan Sınar ve Şevket Serdar Türet, c. II, s. 168-170, thsz.
[529] Aleksandar Matkovski*, Otporot vo Makedonija vo vremeto na Turskoto vladeenje*, (Türk İdaresi Altında Makedonya'da Direniş), Skopje 1999, c.IV, s. 652 .

sonra orada yaşayan Türk ve Müslümanlar şiddete maruz kalmaya başlamışlardır. Baskı ve şiddet uygulamaları çeşitlilik arz ediyordu; zorla Hıristiyanlaştırma, mallarına el koyma, etnik temizlik ve hatta katliâm. Kurtulabilenler Osmanlı toprağına (Makedonya'ya) kaçmışlardır. II. Abdülhamit döneminde ise, onların torunları benzer bir durumla karşı karşıya kalmışlardı. [530] Biz bu çalışmamızda bu hususla ilgili olarak özellikle yerel Hıristiyan araştırmacılara önem vermeye çalıştık. Bu tarihçilerin değerlendirmeye aldıkları çoğu konuyu çelişkili bir biçimde sunduklarını gördük. Komitacıların uygulamalarını savunmaya çalışırken de aynı durum söz konusudur. Örneğin Osmanlı idaresinin Bulgarlar aleyhine olarak Sırp ve Rum çetelerini desteklediği ifade edilmektedir. Ancak bu iddiayı destekleyen hiçbir delil getirememektedirler.[531]

Bulgar çeteleri ise, köyleri yakmaktadırlar. Alındığı ifade edilen bütün tedbirlere rağmen,[532] örneğin Kruşevo'da ilk olarak Müslümanların köyleri ve ekili tarlaları yakılıp kasabada bulunan Müslüman yöneticiler ve küçük askerî birlik katledilmiştir.[533]

Görüldüğü gibi, Müslümanların ekonomik durumlarının Hıristiyanlara nazaran daha kötü olmasının birçok sebebi vardı. Ancak ayrılıkçı örgütler tarafından bu durum da tersine gösterilmeye çalışılıyordu. VMRO örgütünün belgelerini derleyen eserde dikkat çekici değerlendirmeler bulunmaktadır. Mesela halkı yanlarına çekmek maksadıyla Osmanlı devletinin uygulamalarına yönelik şu eleştirilerde bulunulmaktaydı:

- Osmanlı rejimi çifte standartlı ve ayrımcıdır.

- Vergiler adaletsizdir.

- Eğitim engellenmektedir.

- (Osmanlı) ordusu devleti korumak için değil reayâyı (Hıristiyanları) itaat altında tutmak için vardır.

- Mahkeme ve bürokrasi adaleti dağıtmak için değil, Türklere hizmet ve reayâyı terörize etmek için vardır.

- İnsan hakları, Hıristiyanlar için söz konusu değildir, onlara yaşama hakkı bile zor verilmektedir

- (Hıristiyanların) namus ve şerefi Türklerin elindedir.

- Halk (Hıristiyanlar) hayvanlardan da kötü muamele görmektedir.[534]

---

[530] Noel Malcolm, *Bosna,* Trc. Aşkın Karadağlı, Om Yayınları, İstanbul 1999, s. 157, Glenny, Misha, s. 32.
[531] Pandevski, s.150.
[532] Pandevski, s. 166.
[533] *İlinden vo Francuskite Diplomatski Dokumenti*, (Fransız Diplomatik Belgelerinde İlinden) izbor, redakcijai komentar Gligor Todorovski, Arhiv na Makedonija, Skopje 1993, s. 89, 103.

VMRO teşkilâtı, eleştirdiği bu hususlarla ilgili olarak çözüm için şu talepleri öne sürmektedir:

- Demokrasi, otonomi, nüfus oranının göz önünde bulundurarak seçimler, basın özgürlüğü, eşitlik, ana dilde eğitim ve Osmanlı askeri yerine yerli milis grupların kurulması.[535]

Ancak aynı eserin başka bir yerinde hem Müslümanların hem de Hıristiyanların durumunun birbirine benzer, yani elverişsiz olduğu da ifade edilmektedir.[536]

Bazı tarihçilere göre Makedonya bölgesinin ekonomik durumu diğer Osmanlı bölgelerine nazaran ne daha iyi ne de daha kötüydü. Şayet bu durum kötü addedilecekse bunun sebebi, daha çok o esnadaki Osmanlı yönetim anlayışından kaynaklanıyordu.[537] Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti son bir asırdan aşkın bir zamanın neredeyse yarısını fiilen savaşlarla geçirmiştir.[538] Bunun en önemli sonuçlarından biri, Müslüman vatandaşların hayatlarının çok uzun bir zaman dilimini askerde geçirmek zorunda kalmış olmalarıdır. Dolayısıyla da bırakın ekonomik gelişmeleri takip edip önlem almaya çalışmak, kendi karınlarını ve ailelerini doyurmak gibi temel görevlerini yerine getirecek durumda bile değillerdi. Onlar ancak fakirleşebilirlerdi.[539] Bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de evde bıraktıkları yakınlarının canları ve malları komitacıların merhametsizliğine kalmıştır.[540]

Ekonominin en önemli kısımlarından olan tarımsal üretim, güvenli olmayan koşullar ve bahsettiğimiz diğer sebepler nedeniyle verimli olamamıştır. Tarımla uğraşan nüfusun, Osmanlı vatandaşlarının % 80'ini[541] oluşturduğu göz önüne alınırsa, bu insanların verimsiz çalışmalarının hatta bazı zamanlarda hiç çalışamamalarının, devlet için ne büyük bir felaket olduğu tahmin edilebilir. Zamanın Manastır valisinin tespitleri de bu yöndedir. Sorumlu olduğu vilâyette asıl geçim ziraattan olup, Hıristiyan işadamları ilk defa bir gaytan fabrikası ile bir de sabun fabrikası açmışlardır.[542]

---

[534] Pandevski, s. 71.
[535] Pandevski, s. 243-249.
[536] Pandevski, s. 166.
[537] Gül Tokay, *Makedonya Sorunu, Jon-Türk İhtilalinin kökenleri (1903-1909)*, s. 34.
[538] Quataert*, "*Nüfus*"*, s. 913; Sonyel Salahi, "Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğun son Dönemi", *Osmanlı Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c.II, s. 143.
[539] Pandevski, s.166.
[540] *Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşeti,* yazar ismi yok, Mahmut Beg Matbaası, Rumeli Muhacirler-i İslâmiye Cemiyeti Tertibatındandır) İstanbul 1329, (eser Osmanlıcadır), s. 16-17.
[541] Quataert, "Ticare*t" ,* s. 952.
[542] Manastır Valisi Rıfat Paşazade*, Manastır Vilâyetine Mahsus Salname*, Manastır Vilâyet Matbaası 1305, s. 345

Makedonya Müslümanlarının bulundukları tüm olumsuz koşullara rağmen, meşru olmayan yollara tevessül etmemişlerdir. Onların büyük bir kısmının sergiledikleri örnek davranışlar, yabancıların gözünden kaçmamıştır. Mesela François Georgeon'a göre *"esnaflık yapan Müslümanlar bile Hıristiyan esnaf kadar kazanamıyorlardı. Bulgar, Yunan, Ermeni ve Türk esnafı arasında bir karşılaştırma yapılırsa en az kazananın Türk dükkân sahibi olduğu görülecektir. Zira inançları gereği en ilkeli onlar davranmışlardır"*.[543]

Osmanlı idaresi de Makedonya bölgesinde özellikle de şehir merkezlerinden uzak olan köylülere yönelik alınan tüm tedbirlere rağmen, üretim için lazım olan güvenliği sağlayamamıştır. Dolayısıyla bu kesim, kentli ve yabancı aydınlarla kiliselerin yaptıkları propagandadan etkilenmiştir.[544] Elbette bu sıkıntıların üstüne bir de toprak kaybeden Osmanlı Devleti, kaybettiği topraklardan gelen başıbozuk çetelerin köylülere yaptıkları baskılar da ilave edilmelidir. Müslüman halk, özellikle de varlıklı ve şehir merkezlerinden uzakta yaşayanlar, can ve mal güvenliklerinden emin olamıyordu. Osmanlı askerî birliklerinin bulunduğu şehir merkezlerinden uzak bulunan köyler eşkiyanın hedefindeydi. Kırsal bölgelerde rahat hareket edebilen ve terör estiren eşkiya çetelerinin ilk hedefi de köylülerdi. Bu çetelerin maksatları onların can ve mallarına kastederek yıldırmak, işbirliğine veya oradan göçe zorlamaktı. Mesela tarihçi Misha Glenny'nin aktardığına göre 1897 senesinin Kasım ayında Osmanlı askeri kılığına girmiş 15 kişilik bir komita grubu, Bulgaristan sınırından Makedonya'ya girip Vinica kasabasındaki Türk eşrafından Kazım Beyin 800 lirasını gasp edip kendisini vahşice öldürmüşlerdir. Eşkiya çeteleri, hem Hıristiyan köylü ve esnaftan hem de Müslüman halktan baskı ve tehditlerle haraç almaktaydılar. Yabancıların propagandasından etkilenen Hıristiyanlar ıslahatlardan memnun değildi. İstekleri, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya verildiği gibi Makedonya'nın da Avrupalı bir ülkeye verilmesi idi.[545]

Daha evvelki zamanlarda Osmanlı Devleti'nin bütçe açıklarını ve âcil ihtiyaçlarını kapatmak için gelirleri kullanılan, ekonomik seviyesi diğer vilâyetlere nazaran hayli yüksek olan Rumeli vilâyetleri, artık kendi giderlerini karşılayamaz duruma gelmişlerdi. Bu durum iki önemli sebepten ileri gelmekteydi:

[543] François Georgeon, *Müslüman ve Dönme Selanik,* s. 123.
[544] Glenny, s. 147-148.
[545] Glenny, s. 178.

1. Bölgede sürekli bozulma istidadı gösteren asayiş durumu ve buna bağlı olarak ekonomiye katkıda bulunabilecek veya kendi ailelerinin giderlerini temin edebilecek çok sayıda kimsenin silah altında tutulması dolayısıyla askerî giderlerin çok fazla artması.

2. Yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı normal bir vergi tahsilâtının gerçekleşememesi.

Rumeli vilâyetleri içinde yalnız Edirne Vilâyeti zorluklarla da olsa kendi idarî ve askerî personelinin maaş giderlerini karşılayabilecek durumdaydı. İşkodra Vilâyeti ise, ancak idarî personelin maaşlarını temin edebilmekteydi. Vilâyât-ı Selâse (Manastır, Selanik ve Kosova)'den hiç birinin gelirleri, ne idarî memurlarının, ne de askerî personelinin maaşlarını karşılayacak yeterlilikte idi. Vilâyetlerin bu açığı, zaten zor durumda bulunan Osmanlı merkez hazinesi tarafından karşılanmak zorundaydı. Böylece Osmanlı idaresinin, bölgede yaşadığı siyasî sıkıntıların yanında bir de çok büyük miktarlarda maddî problemleri, kısıtlı imkânları ile çözmesi gerekiyordu.[546]

Bölgedeki ekonomik durumu tasvir edecek en güzel örneklerden biri Drama'ya bağlı Pürsıçan nahiyesi müdürlük binasının 1897 yılındaki perişan halidir. Nahiye müdürünün görev yapacağı idare binasının, yarısı yıkılmış bir harabe olduğu, makam odasının perdesiz, örtüsüz küçücük bir oda, içinde bir kirli hokka ile kalem ve kahvehaneden emaneten alınmış üç iskemle ile tefriş edilmiş olduğunu öğrenmekteyiz. "*Bulgarlık, Rumluk ve Sırplık cereyanları, komitelerin harekete geçtiği; silah, cephane ithalâtına, örgütlenme siyasetlerine hız verdikleri sırada, Pürsıçan nahiyesi gibi Bulgarlık ve Rumluk nokta-i nazarından pek mühim, servet, saman ve ziraat itibariyle pek kıymetli bir nahiyede Osmanlı hükümetinin yönetim şekli, dairesi ve memurları bu hal ve vaziyetteydi*"[547] Aslında bölgede daha büyük merkezler de benzer koşullar altındaydı. Yine bu sıralarda Dedeağaç Mutasarrıfı olan Ebubekir Hazim'in hatıralarında da devlet binalarının bakımsızlığı vurgulanmaktadır. Tabiî ki devlet binalarının perişan durumu ile Müslüman halkın fakirliği hep aynı sebepten kaynaklanmıştır ki bu da Osmanlı Devleti'nın her alandaki zaafıydı.[548]

Yine bu sene (1897) Osmanlı Devleti'nin toplam geliri 18.927.746 lira iken bunun 7.756.459 lirası savunma ve diğer askerî harcamalara, 6.483.253 lirası da Duyûn-ı

[546] Beydilli, "II Abdülhamit Devrinde" s. 88.
[547] Uzer, s. 30.
[548] Tepeyran, s. 17, 223.

Umumiye'ye yapılan faiz ödemelerine ayrılmıştı.[549] Devletin diğer bütün masrafları için ayrılan para sadece 4.688.034 lira idi. Devleti yönetenler bu kötü gidişata dur demek ve maddî sıkıntıları aşmak için gayret gösteriyorlardı. Fakat durum kolay düzeltilebilecek gibi değildi. 14 Aralık 1321/27 Aralık1905 tarihinde Osmanlı Hükümeti ile Osmanlı Bankası arasında yapılan anlaşma metninin 12. maddesi tam da bu duruma işaret etmektedir. Yani bu maddeye riayet edildiği taktirde askerî harcamaların da Vilâyât- ı Selâse'nin bütçesine dahil edilebileceği ifade edilmektedir. Tabiî ki Vilâyât- ı Selâse'nin bu ağır yükü kaldırabilmesi için gelirlerinin artırılması lazımdı. Nitekim bu çerçevede yapılan çalışmalarda söz konusu vilâyetlerin gümrük vergisine % 3 zam yapılması ve bunun için ilgili devletlerden cevap daha doğrusu onay beklendiği ifade edilmiştir.[550] Nitekim sadece üç gün sonra ithal edilen mallardan alınan % 8 gümrük vergisinin % 11 çıkarılmasını Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya uygun bulmuşlar, hatta kendileri istemişlerdir. Zira bu şekilde ilgi alanlarında bulunan Makedonya'nın gelirleri artmış olacaktı. Gümrük vergisinin artırılmasının yanında bu devletlerin bir de bazı dayatmaları olmuştur. O maddelerden bazılarını burada kaydetmeyi uygun bulduk:

1. Gümrük ithalâtı gelecek haftadan itibaren % 8 den % 11 e çıkarılacaktır.

3. Osmanlı Hükümeti, gümrük dairelerinin yeniden inşası ve ıslahı için 1.000.000 lira verecektir.

6. Gümrüğün zammından elde edilecek gelir, Vilâyât-ı Selâse'nin maliyesine tahsis edilecektir. (17 Aralık 1906)

7. Üç vilâyetin bütçesindeki muhtemel açığı kapatabilmek için Osmanlı hazinesi her sene 250.000 lira verecektir.

8. Bütçeye ilave edilmeyen polis ve jandarma masrafları bütçeye konmalıdır.

9. Hükümet-i Seniyye, resmî veya başka bir suretle vergi muamelelerinde gayrı muayyen veya umulmayan bir takım yeni teklifleri yapmayacağına söz verir.

11. Üç vilâyette silah taşıma ve jandarmanın suret-i tahrir ve techizine dair taahhüdatın icrasına önem verilecektir.

12. Jandarmayı düzene sokacak generalin isteğine (asker toplamak v.s.) uyacağını taahhüt eder.[551]

[549] Tokay, *Makedonya Sorunu,* s. 21.
[550] İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No:1224.
[551] İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No: 1229.

Osmanlı Devleti'nin içişleri, bağımsızlık, egemenlik ve özgürlüğü, yukarıda tarif edilen maddeler çerçevesinde ifade edilebilir diye düşünüyoruz. Vergilerin yükselmesi ve yukarıda maddeler halinde sıralanan sair değişiklikler eğer Hıristiyanlar için olumsuz bir durum teşkil etmiş olsaydı, herhalde onların en büyük hamileri olan bu devletler Osmanlı yönetimine dayatmazlardı. Nitekim bu tedbirlerin yürürlüğe girmesinden birkaç sene sonra ekonomik durumun Müslümanların aleyhine işlemeye başladığını görmekteyiz. Gayr-ı Müslimler maddî açıdan çok güçlenmiştir. Gitgide fakirleşen Müslümanların gayr-ı menkullerini almaya başlamışlardır. Durumdan istifade ederek Bulgaristan'dan gelip de Rumeli'den emlak alanlar da olmuştur. Sadece dört sene zarfında yerli Bulgarlar tarafından ahâli-i İslâmiyye'den Manastır kazasında 2.441.620 kuruşluk emlak ve 2.563.170 kuruşluk arazi, Pirlepe kazasında 227.400 kuruşluk emlak ve 463.437 kuruşluk arazi, Florina kazası 30.000 liralık emlak ve arazi, Görice sancağı merkez kazasında 1.500 liralık bir çiftlik ve Girye kazasında 49.425 kuruşluk emlak ve arazi, Debre sancağı merkez kazasında 24.250 ve Rekalar kazasında 1.700 kuruşluk emlak ve arazi satın alınmıştır. Bu emlak ve araziyi alan Bulgarlardan bir kısmı, Bulgaristan'a ve memâlik-i ecnebiyeye gidip gelen kimseler olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Serfice sancağı ile Kırçova kazasında yerli Bulgarlar tarafından dikkat çekici bir şekilde arazi ve emlak satın alındığı tespit edilmiştir.[552]

Toprak satın alarak ülkeyi ele geçirme gayretlerinin ibret verici bir biçimde sürdürülmesi ve bu gayretlerin tehlikeli bir hal alması, Müslümanların çaresizliğini de göstermektedir. Bâbıâli'ye aşar mültezimlerinin mezaliminden şikâyetler gelmekteydi. Manastır'ın bazı köylerinde vergi toplama işi için, her köye ayrı mültezim görevlendirilmiş, fakat bazı mültezimlerin keyfî olarak vergileri artırmakta oldukları istihbar edilmiştir. Bunun üzerine bu tür haksızlıkları yapmaya cesaret edenlerin mahkemece soruşturulup neticeye bağlanması Hükümet tarafından istenmiştir.[553] Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi Makedonya vatandaşları, eskiden Osmanlı Hazinesinin açıklarını kapatırken şimdi fakirliklerinden dolayı merkezden 300 000 kilogram tahıl ve tuz yardım alacak duruma gelmişlerdir.[554] Osmanlı idaresi, siyasî sadakatlerini temin edebilmek için Hıristiyanlara çeşitli ekonomik teşvikler sağladı. Bunun neticesinde XIX. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti'nin "baskısı altındaki!" Hıristiyan tüccar ve serbest

[552] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 79, Sıra No: 51.
[553] BOA. TFR. I. UM. Dosya No: 6, Sıra No: 565.
[554] BOA. DH. EUM. VRK. Dosya No: 16, Sıra No: 33.

meslek sahipleri, servet, bilgi, kültür ve prestij bakımından Müslümanlardan çok daha üstün duruma geldiler.[555]

Düvel-i Muazzama denilen ülkeler koparılan tavizlerle asla yetinmemişlerdir. Yine de, Osmanlı idarecileri tarafından alınan bazı tedbirler üzerine birkaç sene sonra bazı işler yoluna girme istidadı göstermiştir. Bunun üzerine Avrupa devletleri bir araya gelip müdahale etme gereğini hissetmişlerdir. Osmanlı idaresinin istihbarat ajanlarından alınan bilgilere göre 9 Ramazan 1323/7 Kasım 1905 tarihinde Avusturya sefaretinde Almanya ve Rusya sefirleri toplandı. Bu toplantıda, maliyenin kontrolünün Hükümet-i Seniyyece kabul edilmesi pek mümkün görülmediğinden Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya gibi ülkelerin, Rumeli Vilâyât-ı Şâhâne-i Selâsesi'nde maliye kontrolleri yerine birer sivil ajan tayinine müsaade edilmesi ile ortaya çıkan müşkülatın çözülebileceği konusunda anlaşmaya vardılar. Almanya sefiri, bu neticenin istihsaline çalışacağını beyan etmiş, Rusya ve Avusturya sefirleri ise istemedikleri halde buna onay vermişlerdir.[556]

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, eşkiya tarafından öldürülen Müslümanların ailelerine para yardımı yapmak zorunda kalmıştır. Bu para yardımında ufak tefek rakamlar değil, yüklü para söz konusudur. Meselâ Manastır Vilâyeti'nde, İzbanzir köyünde 29 Müslüman'ın çeteciler tarafından katledilmesi sonucunda aile efradına verilmek üzere 285 Osmanlı lirası ayrılmıştır.[557] Selanik Vilâyeti'nde, Beleş Balkanı'nda (dağlık bölgesinde) meydana gelen buna benzer başka bir hadisede katledilen 30 Müslüman'ın ailelerine 300 Osmanlı lirası verilmiştir.[558]

XIX. asrın Osmanlılar için çok zor geçtiğinin bir göstergesi de, daha önce refah seviyesi yüksek olduğundan göçmen alan Osmanlı Devleti'nden, belki tarihinde ilk defa ziraî ve sınaî sıkıntılar yüzünden Kuzey ve Güney Amerika'ya 150.000 kişi hicret etmiştir. Hicret eden bu insanların mektep, cami, imam v.b. ihtiyaçları, zaten maddî açıdan zor durumda olan Devlet-i Aliyye Hazinesi için fazladan bir yük, yorgun ve yoğun diplomasisi için de ilave uğraş olarak ortaya çıkmıştır.[559] Diğer taraftan devlet, maddî sıkıntıları çözmek için arayış ve gayret içinde iken Avrupa gazeteleri de, Osmanlı Müslümanlarının maddî sıkıntılarını sürekli olarak işleyerek[560] vatandaşların zaten bozuk olan morallerini iyice bozmakta, bölücü ve yıkıcı faaliyetler içinde olan komitacıların da ümitlerini

[555] Karpat, *İslâmın Siyasallaşması…*, s. 524-525.
[556] BOA. Y. PRK. A. Dosya No: 14, Sıra No: 12.
[557] BOA. TFR-MKM. Dosya No: 12, Sıra No:1194, Belge No: 7.
[558] BOA. TFR-MKM. Dosya No: 12, Sıra No:1194, Belge No: 2.
[559] BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 13, Sıra No: 65.
[560] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 45, Sıra No: 26; Y. PRK. TKM. Dosya No: 49, Sıra No:10.

beslemekteydi. Aynı zamanda bu durum, Osmanlı dış politikası üzerinde sınırlayıcı bir etken olmuştur.[561]

Müslümanların ekonomideki katkı ve pay oranları Osmanlı Devleti'nin neredeyse sonuna kadar değişmemiştir. I. Cihan Harbi'nden önce Osmanlı ülkesinin genel işletmelerinde Türklerin emek ve sermayesi % 15 iken Rumların sermayedeki payları % 50, emekte ise % 60'a ulaşmıştır.[562] II. Abdülhamit saltanatının başlangıcında ise, daha evvel de ifade edildiği üzere, devletin ekonomik durumu hiç elverişli değildir. Devletin asayişini sağlayan askerlerin maaşları hazineden ödenemiyordu. Mesela 22.08.1906 tarihinde Makedonya'da bulundurulan Osmanlı askerinin ihtiyaçları devletçe karşılanamadığı için halkın yardımı (Hıristiyanlar da yardımda bulunmuştur) söz konusu olmuştur.[563]

II. Abdülhamit'in saltanatının son yıllarında da durum değişmemiştir. Maliyesi perişan, bazı askerler iki aydan fazla, bazı memurlar ise üç ay maaş alamamışlardır. Maaşlar ve diğer ihtiyaçlar için gereken para 360 000 liraya ulaşır.[564] Netice olarak ifade edebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin malî gelirlerinin Hıristiyanlardan alınan cizye vergisi, hasların öşürleri, maktû vergiler, gümrük ve tuz hâsılatı ve en fazla olarak da ganimetlerden elde edilen gelirlerden[565] oluştuğuna ve bu gelir türlerinin bir kısmı ortadan kalktığına göre, Osmanlı Devleti'nin zamanın ekonomik gelişmelerine ayak uyduramaması ve ekonomisini yeni şartlara göre düzenleyememesi çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Gelirlerin çoğunluğunun ganimetlerden elde edilmesi, 1697 (Karlofça Antlaşması)'deki ilk büyük toprak kaybından sonra devletin bu tür gelirleri artık ciddî manada azalmış, hatta XIX. asra gelindiğinde artık Osmanlı Devleti, savaş meydanlarında ganimet bırakan taraf olmaya başlamış, bunun yanında savaş tazminatı olarak yüklü paralar da ödemeye başlamıştır.

[561] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 80.
[562] A. Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, s. 48.
[563] *Osmanlı Yönetiminde Makedonya,* s.159.
[564] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 50, Sıra No: 8.
[565] Şener, s. 129.

2.4. EĞİTİM DURUMU

Avrupa'nın bir çok yerinde Musevîler, İrlandalı Katolikler, Fransa ve Silezyalı Protestanlar, Macaristanlı Kalvinistler gibi daha başka toplulukların dinî inançlarının farklılığından dolayı uğradıkları zulümler ve çektikleri işkenceler, sürgünler hatta katliâmlar göz önüne alındığı taktirde Osmanlı yönetimi altında yaşayan değişik ırk ve inançlara ait toplumların ne kadar huzur ve güven içinde bulundukları anlaşılır. Nitekim bu toplumlardan bazılarının çareyi Osmanlı Devleti'ne sığınmakta buldukları bilinen tarihî gerçeklerdendir. Buna en güzel örneklerden biri, Osmanlı idaresinin İstanbul fethi sonrasında Ortodoks Kilisesi ve Patriği'ne tanıdığı haklardır:

1. Ortodoksları kimse rahatsız etmeyecektir.

2. Gennadios (Patrik) ve ona bağlı piskoposlar her türlü vergiden muaf olarak yaşayacaklardır.

3. Evlenme, boşanma ve her türlü dinî ibadetler serbestçe yerine getirilebilecektir.

4. Piskopos ve metropolitler yargı ayrıcalıklarına sahip olacaklardır.

Rum Ortodoks kilisesi elde ettiği bu ayrıcalıklar sayesinde Balkanlarda Rumlaştırma politikası yürütmüştür. 1800'lü yıllarda metropolitlere gönderdiği bir genelge ile Bulgar kilise-mekteplerinin kapatılması, kiliselerde yalnızca Yunanca yazılmış din kitaplarının okutulması ve mekteplerde de Yunanca kitapların kullanılmasını istemiştir.[566] Rum Kilisesi'nin bu gibi baskıları sonucunda Bulgarlar, Sultan Abdülaziz döneminde (1870 yılında) onlardan ayrılarak kendi kiliselerini kurmaya muvaffak oldular.[567] Yirmi bir sene sonra (1891) Bulgar Eksarhlığı'nın kilise ve kültür işlerindeki hakları tanındı. Nisan 1894'te çıkarılan bir tezkere ile Bulgar öğretmenleri, milliyetçilik cereyanlarını kontrol eden okul komisyonlarının vesayetinden de kurtuldular. 1890 ve 1891 yıllarında Ohri ve Üsküp'e yeni Bulgar piskoposların tayini yapılmıştır. Bu bağlamda 1890 yılından beri Selanik'te Bulgar Eksarhlığı'na bağlı bir kız ve bir erkek lisesi, Manastır'da bir "klâsik" lise (gimnasium), Üsküp'te de öğretmen yetiştiren iki pedagoji müessesesi (öğretmen okulu) bulunmaktaydı.[568]

Bulgarlar, Berlin Antlaşması'nın ardından bir Bulgaristan Prensliği kurulmasından sonra Makedonya ile daha yoğun ilgilenmeye başladılar. Buna tarihi dayanakları da vardı.

---

[566] www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/yunan/I-din ve eğitim hurriyeti.htm (tarih 02.06.2005).
[567] *Makedonya*, Harp Akademileri Komutanlığı, s. 72.
[568] Yorga, c.V, s. 607-608.

Ortaçağ'da bir zaman diliminde Makedonya bölgesinin de içinde yer aldığı bir Bulgar İmparatorluğu kurmuşlardı. 1878 yılından sonra Bulgar aydınları, Makedonya'da çok etkin bir Bulgarlaştırma siyaseti başlattılar. Çoğunluk oldukları yerlerde bu siyasetleri başarıya ulaştı. Amaçları, tıpkı Rusların gibi, Makedonya'nın tümüne sahip olup Ege Denizi'ne inmekti.[569]

XIX. yüzyılın ortasına kadar yalnızca halk dili olarak yaşayan Bulgarca yeniden eğitim ve edebiyat dili olmaya başlamıştı. Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulması ile de Bulgar dilinde ibadet ve kendi ruhani liderlerini seçmek gibi kendileri açısından çok önemli hedeflere ulaşmış oldular.[570]

Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşları, kendilerine daha önce verilmiş olan imtiyazlar çerçevesinde eğitim kurumları kurup idare ediyorlardı. Bu eğitim kurumları, Osmanlı yönetiminin tesir ve denetimi dışındaydı. Kendi millî dillerinde öğretim yapmakta, öğretmenlerini diledikleri gibi yetiştirmekte, eğitim programları ve metotlarını uygun gördükleri biçimde düzenleyip uygulamaktaydılar. Islahat Fermanı'ndan sonra büyük devletlerin baskısıyla Osmanlı Devleti eğitim kurumları, Türkçe bilmek kaydıyla, Hıristiyan çocuklarına kapılarını açmışsa da, gayr-ı Müslim çocuklar bu okullara gidip Müslüman çocuklarla beraber eğitim görmeye pek ilgi göstermemişlerdi. Bu yapılarıyla Hıristiyan cemaatlere ait okullar Osmanlı Devleti ülküsüne değil, Hıristiyan milletlerinin ülkülerine bağlı nesiller yetiştirmekteydiler.[571]

Dünya'da hâkim olmaya başlayan görüşlere paralel olarak, Osmanlı Devleti'nde de bir eğitim politikasının ortaya konması ihtiyacı hissedilmiştir. II. Mahmut döneminde, bu amaca yönelik medrese dışında bir eğitim sisteminin kurulması söz konusu olmuştur. Medreselerde okutulan derslerin din ağırlıklı ve kısmen Arapça olarak verilmesi, Osmanlı kamuoyunun dünyada hızla devam eden teknolojik ve fikrî gelişmelerden uzak kalmasına sebep olmuştur. İdarecilerin önemli bir kısmı eğitimde iyileştirmeden yana olduğu halde ve II. Abdülhamit'in çok çaba sarfetmesine rağmen, devletin bulunduğu genel şartlar itibarıyla, meseleyi tamamen çözüme ulaştıracak kadar imkân aktarılamadığı görülmektedir.[572] Daha önceleri, Osmanlı eğitim sisteminin temel taşı olan medreselerin yapısı titizlikle korunarak öğretim kadrosunun yetiştirilmesinde objektif kıstaslara önem verilmekte idi. Yani bir kişinin müderris olabilmesi için kurallarla tespit edilmiş bütün

[569] Karal, c.VIII, s. 147; İrtem, s. 150.
[570] İlber Ortaylı, "Balkanlarda Milliyetçilik", s. 1029.
[571] Yorga, c. V. s. 377.
[572] Karal, c.VIII, s. 375.

şartları yerine getirmesi gerekirdi. Bununla birlikte, medreselerin kurucuları olan vakıflar, medreselerinde okutulacak derslerin tespitinde önemli rol oynadıkları için, söz konusu eğitim kurumları bir müddet sonra zamanın getirdiği şartlara uyum gösterememişlerdir. Bunun yanında idarenin kontrolü de eklenince -ki idare için birinci planda önemli olan düzenin korunması idi- medreseler kendilerini yenileme fırsatı bulamamışlardır.[573]

Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Ancak kanaatimizce en önemli sebepler, Osmanlı Devleti'nin o esnada içinde bulunduğu elverişsiz ekonomik, siyasî ve askerî şartlar olmuştur. Bu şartlar altında eğitim ile ilgilenmek zor bir işti, zira devletin varlığı sürekli tehdit altında bulunmaktaydı. Fakat buna rağmen bölgede eğitim durumunun Müslümanlar aleyhine geliştiği fark edilerek, dengelemek maksadıyla çok sayıda okulun yapılması için kaynak aktarılmıştır. Bu sayede sadece (muhtemelen 1322/1904) Florina'da bir yıl içinde üç okul tamamlanmıştır.[574]

Modernleşme sürecinde eğitimin bir kamu hizmeti olarak devlet tarafından organize edilmesi, özellikle de ilk eğitim basamağının parasız verilmesi düşüncesi Fransız Devrimi ile beraber gündeme geldi. Eğitimin önemi anlaşıldıktan sonra da zorunlu hale getirildi. XIX. yüzyılda zorunlu ilk eğitim, devlet iktidarının sacayağından olan bürokratik yönetimin yayılması ve ordunun güçlenmesi yanında üçüncü bir dayanak olarak görülmüştür.[575] Bu duruma paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de, 7 Eylül 1869 tarihli "Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi Hakkında Mazbata" ile ilköğretimi zorunlu hale getirilmiş, bütün okullar derecelendirilmeye tabi tutulmuş, öğretim süreci düzene sokulmuş, öğretmenlerin hem meslekî donanımlarının hem de hayat standartlarının yükseltilmesi için tedbirler alınmıştır. Her vilâyette bir maarif meclisinin oluşturulmasına karar verilmiş, diploma usullerinin kabul edilmesi, öğrencileri teşvik edecek sınav kurallarının konması, ilmî müesseselerin tamamlanması, çoğaltılması ve yaygın hale getirilmesi daha önce ifade edildiği üzere üç kısma ayrılan okulların nerelerde ve ne şartlarda açılacağına ilişkin kurallar konulmuştur.[576] Ayrıca II. Abdülhamit devrinde çıkarılan ilk anayasada, eğitim konusu gündeme alınmış ve 114. maddesinde ilk eğitimin mecburî olacağı ve bununla ilgili teferruatın da özel bir yönetmelikle düzenleneceği ifade

[573] Şener, s. 82-83.
[574] Uzer, s. 208.
[575] Ö. Mehmet Alkan, *İmparatorluktan Cumhuriyete, Selanik'ten İstanbu'la, Terakkî Vakfı ve Terakkî Okulları 1877-2000*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul Terakkî Vakfı 2003, s. 16.
[576] İlknur Polat Haydaroğlu, s. 25-26.

edilmiştir. Avrupa ülkelerinin de aynı tarihlerde ilköğretimi mecburi hale getirdiğini görmekteyiz.[577]

1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde ağır yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, bu hezimetin sonucunda Müslüman tebaasının durumunu iyileştirmek, modernleştirmek ve siyasî şuurunun seviyesini yükseltmek amacıyla eğitime büyük önem vermeye başlamıştır. 1869 tarihli *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* tarafından öngörülmüş olan eğitim sistemi daha sıkı bir biçimde uygulanmaya başlanmıştır. İlkokullar ve esas itibarıyla gelişmiş Batılı ülkelerdeki benzer okullar örnek alınarak Meslek Yüksek Okulları hızla artırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı yönetiminin kendi geleceğini teminat altına almak için uygulamaya çalıştığı eğitim sisteminde, etnik ve dil farklılıkları bir tarafa bırakılarak din birliği vurgulanmış ve böylece Türk, Arap, Arnavut v.s. gibi Müslümanlar arasında da gelişme eğiliminde olan milliyetçi akımlar durdurulmaya çalışılmıştır. Yönetimin amacı, çok uluslu ve çok etnik gruplu Osmanlı Devleti'nin birliğini korumaktı.[578] Bu maksada yönelik, daha 1879 yılında Bağdad ve Suriye ile beraber Kosova'da da bir Hukuk Fakültesi'nin kurulması için talep idarenin gündemine alınmış,[579] aynı sene ise Kosova'da bir Eğitim Fakültesi'nin açılması ile eğitimin çağın gerektirdiği yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmesi çalışması yapılmıştır.[580]

Genel olarak çok büyük ekonomik ve siyasî sıkıntılar içinde olan Osmanlı Devleti, eğitim konusunun öneminin farkına varmıştı. Ancak bu alandaki düzeltme çabalarının yetersiz kaldığı görülmektedir. Müslüman vatandaşlar Hıristiyan vatandaşlara nazaran daha az veya daha kalitesiz eğitim görmektedir. Bu nedenle devletin ihtiyacı olan yetişmiş meslek erbabının önemli bir kısmı, ayrılıkçı fikirlerle yetiştirilmiş Hıristiyan gençler arasından sağlanmıştır.[581]

Biz de bu çalışmamızı yaparken, özellikle de Osmanlı arşiv belgelerini incelerken yabancı dille yazılmış belgelerin bir bölümünün tercümelerinin Hıristiyan kökenli olan memurlar tarafından yapıldığını gözlemledik. Daha 1865 yılında Makedonya bölgesini dolaşan İngiliz seyyah Henry Tozar, Türklerin mesleksiz oldukları, dolayısıyla da meslek sahibi olan Hıristiyanların ürettiklerinden geçindiklerini ifade etmektedir.[582]

---

[577] Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1988, s.67.
[578] Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması…,* s. 540-541.
[579] Sofuoğlu, s.17.
[580] Sofuoğlu, s.19.
[581] Karal, c.VIII, s. 483.
[582] Aleksandar Matkovski, *Makedonija vo delata na stranskite patopisci 1864-1874,* s. 51.

Islahat Fermanı (1856)'ndan sonra Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarının hamisi kesilen Avrupa Devletleri ile Rusya'nın baskıları sonucu, Osmanlı yönetimi ıslahatlar adı altında, çoğunluğu teşkil eden Müslümanların aleyhine Hıristiyan tebaasının zaten pek de kötü olmayan durumunu daha da iyileştirmeye yönelik çok sayıda düzenleme yapmak durumunda kalmıştır. Rusya'nın, özellikle eğitim konusundaki faaliyetleri dikkat çekicidir. Kendi siyasî hedefleri doğrultusunda Balkanlarda çıkarları olan Rusya, Makedonya'da Ortodoks mezhebine bağlı olan Osmanlı vatandaşlarının her türlü sıkıntılarına çözüm aramaya çalışmıştır. Rusya hükümeti, çok sayıda Bulgar genci Rusya'daki üniversitelerde okutup, onların öğretmen olarak yetişmelerini sağlamıştır. Daha sonra bu öğretmenlerin, Osmanlı karşıtlığını körüklemek ve Bulgar milliyetçiliğini yaymak amacıyla Makedonya'da açılan Bulgar okullarında öğretmen olmalarını sağlamıştır. Osmanlı yönetiminin, Sırplardan çekindiği için Rusya'nın bu faaliyetlerine göz yumduğu hatta destek olduğu bile ifade edilmiştir.[583] Buralardan yetişen öğretmenler ise aslî görevleri olan eğitimle değil, fiilen silah eğitimi ve silah temini gibi tamamen Osmanlı idaresine karşı ahâli-i Hıristiyaniye'yi kışkırtacak fesat işleriyle uğraşıyorlardı.[584] "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinin 28 Haziran 1901 tarihli haberine göre, "*Selanik Bulgar mektebi muallimlerinden ikisi, aynı mektep muallimlerinden birinin evine ziyarete gidip, evde tabancayı karıştırırken onlardan biri kazaen maktul olmuştur.*"[585] Kosova havalisinde bulunan bütün *daskalların* (öğretmenler) komite efradı oldukları 30 Zilkade 1318/21 Mart 1901 tarihli Üsküp'ten gönderilen şifreli telgrafta belirtilmektedir.[586] Ayrıca bu Hıristiyan cemaatlerin okullarında görev alan öğretmenler, yalnız Müslümanlara karşı değil birbirlerine (Hıristiyanlar, yani Bulgar, Rum ve Sırplara) karşı da düşmanlık aşılamaktaydı.[587]

Makedonya'da diğer din mensuplarına nazaran çoğunlukta bulunan Müslümanlar,[588] ne yazık ki okullaşma bakımından çok da iyi durumda olmamışlardır. 1305 yılında Manastır valiliği tarafından yayınlanan "Manastır Vilâyeti'ne Mahsus Salname"de verilen bilgilere göre durum şu şekildedir:

---

[583] Aleksandar Matkovski, *Makedonija vo delata na stranskite patopisci 1864-1874*, s. 201.
[584] Ulubelen, s. 45.
[585] "*Tercüman-ı Hakikat,* Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Dosya No: 7246, Sıra No: 2046.
[586] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 53, Sıra No: 65.
[587] Ali Güler, *Manastır Askerî Lisesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Lise Öğrenimi*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999, s. 23.
[588] Halil İnalcık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar", *Tarihte Güneydoğu Avrupa, Balkanolojinin Dünü Bugünü ve Sorunları*, AÜDTCF Yay. Ankara 1999, s. 23.

	İdâdiye	Rüşdiye	İbtidâî Okullar
MüslMüslümanlar	1 Askeriye 1 Mülkiye (2)	1 erkek 1 kız (2)	6 adet
Bulgarlar	----------	1 erk 1 erkek 1 kız (2)	5 erk 5 erkek 1 kız (6)
Rumlar	----------	1	5 erkek 4 kız (9)
Ulahlar	----------	1	----------
Yahudi	----------	1	3
Katolik	----------	----------	1
Protestan	----------	----------	1 [589]

Şüphesiz Müslümanların eğitim durumu ile Osmanlı Devleti'nin genel durumu arasında bir paralellik mevcuttur. Mesela Osmanlı-Rus harbi sonrasında Balkanlarda toprakların önemli bir kısmı elden çıktığı gibi 80 civarında *Rüşdiye* okul binası da artık Osmanlı'nın elinde olmayan topraklarda kalmıştır.[590]

Hıristiyan tarihçilerin bazılarına göre, Osmanlı topraklarında eğitim özgürlüğü tam olup, bütün bu azınlık okullarının maksadı diğer cemaatlere hatta Müslümanlara karşı bile asimilasyon politikaları uygulamaktı.[591] Başka bir kaynak ise, Selanik'teki Rum ve Bulgar okullarının sayısı ile alâkalı bilgiler vermektedir. Buna göre 1880'li yıllarda Rumlar, Selanik'te bir düzine kadar okulda, 70 öğretmen tarafından 2.700 kadar Rum öğrenciye hiçbir ücret ödemeden eğitim vermekteydi. Buna karşılık Bulgarlar, üç ilkokulda 450 öğrenciye, bir kız lisesinde 135 öğrenciye ve bir erkek lisesinde 235 öğrenciye eğitim vermekteydi. Sırpların da, üç vilâyette kısa zamanda çok sayıda okul açtıkları ifade edilmektedir. Mesela 1900 yılında toplam 225 okul varken 4 sene sonra bu sayı yaklaşık üçte bir oranında artırıldı. Okullar, bilhassa cemaat okulları adeta hayatın merkezi idiler. Bitirme sınavları cemaatin önde gelen kimselerinin katılımı ile adeta bir şölen havası içinde gerçekleştirilirdi. Bunun yanında ibadethaneler yanında cemaat okullarının belki de

[589] Rıfat Paşazade, Manastır Valisi, *Manastır Vilâyetine Mahsus Salname*, Manastır Vilâyet Matbaası 1305, s. 306.
[590] Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim*", Osmanlı Uygarlığı*, Haz. Halil İnalcık ve Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2003, s. 373.
[591] İlievska, s. 231-233.

en önemli özelliği, halkı Osmanlı idaresine karşı kışkırtma, taraftar kazandırma ve propaganda merkezleri olarak kullanılmalarıdır. [592]

Yukarıda verilen tablodan da anlaşıldığı üzere, nüfus oranı ile okullaşma oranı arasında Müslüman Osmanlı vatandaşlarının aleyhine büyük bir dengesizlik vardır. Buna bir de Müslüman çocukların gittiği okullarda öğretmenlerin genel olarak cami imamı, müezzin veya pedagojik formasyonuna sahip olmayan medrese mezunu kimseler olması[593] ilave edilirse, daha önce bahsettiğimiz eğitim kalitesi açısından gayr-ı Müslimlerin sahip oldukları imkânlara Müslümanların sahip olamadığı açıkça görülür.

Osmanlı yönetimi, tabii ki bu durumdan haberdar olmuş, zira durumu ilk elden takip eden yerli yöneticilerin bu konuda Bâbıâli'yi bilgilendirdiklerini vesikalardan öğrenmekteyiz.[594] Ancak bu elverişsiz şartların değişmesi için Osmanlı Devleti'nin ne siyasî, ne de maddî gücü vardır. Tabii olarak, Osmanlı'nın yerli ve yabancı düşman ve rakipleri bu durumun sunduğu fırsatlardan istifade etmek için gayretlerini yoğunlaştırmışlardır. Makedonya'nın hemen hemen her köyüne bir erkek veya bir bayan öğretmen göndermişlerdi. Bu öğretmenler, kilise papazlarının da yardımı ile köylüleri hem cehaletten kurtardılar, hem de Bulgarlıklarını anlatıp milliyetçi ruhun canlanmasını sağladılar. Bunun yanında Osmanlı idaresini kötüleyerek derin bir Türk düşmanlığının kök salmasına sebep oldular. Hatta köylere giden Osmanlı memurları ağır hayat şartları dolayısıyla, bir kalkışma ve uyanma sezdikleri halde bu hareketlerin kaynağını kavramaktan ve onlara karşı tedbir almaktan aciz kaldılar.[595]

Diğer taraftan Makedonya'da, 1893 yılından beri " papaz mektepleri" açılıyor, burada öğretmenler, çeşitli konular üzerine fikir yürüterek Bulgar köylülerinin fikirlerine etki etmeye çalışıyorlardı. Gayretler daima siyasî konulara intikal ettirilerek, Bulgarlık millî duyguları, Bulgaristan'a bağlılık düşünceleri ile birlikte, Makedonya'yı Bulgaristan'ın bir parçası olarak gösteren propagandalar ve "Bulgar Özgürlüğü" fikri zihinlere yerleştiriliyordu.[596] Papaz ve öğretmenler, bir taraftan yeni okul açmak ve

[592] Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik,*Çev.Işık Ergüden, Tarih Vakfı yurt Yay. İstanbul 2001, s. 343,354-356.
[593] İSAM. HHPE. Dosya No: 1, Sıra No: 58; Hafız, Nimetullah, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kosova'da Eğitim", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*, Milletlerarası Kongresi, Tebliğler, 12-15 Nisan 1999, İRCİCA, İstanbul 2001, s. 103.
[594] BOA. Y.PRK. ASK. Dosya No:143, Sıra No: 119.
[595] Süleyman Külçe, s.276.
[596] İrtem, s. 161.

öğrencilere Bulgarlığı anlatmakla uğraşırken, diğer taraftan da gizli gizli ihtilal komiteleri oluşturmaya girişirler.[597]

Buna karşın Müslüman çocukların eğitim ve öğretim konusunda çok geri olmaları, Kur'ân-ı Kerîm'i zor da olsa okuyabilenlerin bile âlim sayılmaları, memlekette eğitim bakımından en geri durumdakilerin Müslüman halk olması nedeniyle ticaret ve benzeri meslekler eğitimli olan Hıristiyanların eline geçmiştir. Bu durumun Osmanlı idarecileri tarafından fark edilmesi üzerine harekete geçilmiş ve en azından Müslüman halkın çocuklarına Türkçe okuma-yazma ve dört işlemi öğretecek ilkokulların tesis edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca ilkokullar, eski usulde eğitim veren "sıbyan mektepleri" ile yeni usulde eğitim verecek "iptidaî mektepler" olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[598] Böylece yukarıda bahsettiğimiz Müslüman halkın çocuklarının zamanın şartlarına göre çok düşük olan eğitim seviyesinin bir parça yükseltilmesi hedeflenmiştir. Hatta bunu gerçekleştirmek için daha önceki dönemlerden beri ihmal edilen medrese eğitimine bile ağırlık verilmiştir. Ancak buna rağmen medrese eğitimi, öncelik bakımından ilk sıraya yerleşememiştir. Daha ziyade Tanzimat'ın eğitim hedeflerine öncelik tanındığını söyleyebiliriz.[599]

II. Abdülhamit'in ilköğretim siyaseti, ilkokulların yaptırılması, genel maarif hizmetlerinin halka götürülüp cehaletin en düşük seviyeye indirilmesi ve bu konularda önceliğin Müslüman halkın çoğunlukta yaşadığı bölgelere verilmesiyle özetlenebilir. Amaç, daha önce de yapılmaya çalışıldığı gibi bu dönemde de eğitim veren millî okulların siyasî ve diğer zararlı faaliyetlerden gayr-ı Müslim tebaa çocuklarını uzak tutmak ve bu yolla çeşitli ırk ve dinden olan ilkokul çağı çocuklarına Osmanlılık duygu ve şuurunu benimsetmekti.[600] Berlin Konferansı'ndan hemen sonra 1879 yılında Maarif Nezareti bünyesinde bir "Mekatib-i Rüşdiye Dairesi" kurulmuştur. Bu dairenin faaliyetleri sonucunda rüşdiye eğitimi canlanmıştır. 1883 yılına kadar Osmanlı topraklarının tümünde 460 *Rüşdiye* okulu ve orada okuyan 30.000 öğrenci bulunmakta, bir sene sonra 10 adet *Rüşdiye* okulu daha açılarak toplam adet 470'e ulaşmıştır. 1906–1907 yıllarında ise Osmanlı bölgelerinde durum şöyle idi:

---

[597] Hristo Temelski, *Crkovno Nacionalnata Borba v Makedonija ot 1870 do 1913*, (Makedonya'da Kilise ve Milli Mücadele 1870-1913 yılları arası), Makedonski Pregled, Sofya 2000, s. 54-55.
[598] Kodaman, s. 68.
[599] Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Son Dönemi Taşra Medreseleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*, Milletlerarası Kongresi, Tebliğler, 12-15 Nisan 1999, İRCİCA, İstanbul 2001, s. 581.
[600] Kodaman, s. 69.

Anadolu'da

Erkek: 271	Kız: 25	Karma: 1	Özel: 2	Askeri: 11

Toplam : 310

Rumeli'de

Erkek: 126	Kız: 23	Karma: 0	Özel: 6	Askeri: 4

Toplam : 159 ve genel toplamda ise toplam sayı 469 olmuştur.[601] Bu rakamlara baktığımızda çok önemli bir sonuca varmaktayız; Rumeli'de yaşayan nüfus Anadolu nüfusuna göre daha az olmasına karşın kız okullarının hemen hemen eşit sayıdadır. Buradan Rumeli'de yaşayan Müslümanların kız çocuklarını okutma hususunda daha istekli oldukları anlaşılmaktadır.

Daha önce ifade edildiği üzere, Osmanlı toprakları içindeki Hıristiyanlara ait okullar, eğitim ve öğretim faaliyetlerinden çok siyasî işlerle meşgul olmakta, öğrencileri vasıtasıyla milliyetçilik, ayrımcılık ve Müslümanlara karşı düşmanlık fikirlerini işlemekteydiler. Orada görev yapan öğretmenler, genel olarak komite üyeleri hatta reisleridir. Mesela Manastır Sancağı ihtilal komitesi idaresini oluşturan Petre Atsef, Pavel Hıristof ve Milan Matof eskiden öğretmenlik yapan kimselerdi.[602]

Viyana'da neşrolunan "Correspodance Politique" gazetesinde 14 Mayıs 1307/26 Mayıs1891 tarihinde yayımlanan bir makalede, Yunanlı Mosyö Trikopi'nin uzun bir nutku çıkmıştı. Bu nutkunda Trikopi özetle, Makedonya ve sair Osmanlı vilâyetlerini "barbarların" boyunduruğundan kurtaracaklarını, Yunan düşmanlarının iddialarının aksine bütün şark memleketlerinin Yunanistan tarafından ele geçirilmesi imkânının hayal olmadığını ve bütün bunları gerçekleştirmek için kullanılacak vasıtaların mektep muallimleri ile tabipler olduğunu ifade etmiştir.[603] Osmanlı idaresi bütün bunları bildiği halde, tedbir almaktan aciz bir şekilde, yalnızca Hıristiyan cemaat mekteplerinin zararlarını tespit edebilmekteydi.[604] Osmanlı idaresine bağlı okullarda hem Müslüman hem de gayr-ı Müslim çocuklar okuyabilmesine rağmen devlet okullarında gayr-ı Müslim çocukların sayısı yok denecek kadar az idi. Söz konusu devlet okullarının 1883 yılındaki sayısı şu şekildedir:

Selanik Vilâyeti:

Selanik (Merkez) : 115 erkek 77 kız

[601] İhsanoğlu, s. 374.
[602] İSAM. HHPE., Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 28.
[603] BOA. Y.PRK. TKM. Dosya No: 21, Sıra No: 18.
[604] BOA. HR. SYS. Dosya No: 194, Sıra No: 9.

Karaferye : 55

Ustrumca : 48

Nevrokop : 54

Zihne : 14

Demir Hisar : 37

Yenice-i Vardar : 45

Köprülü : 88

Drama : 113

Siroz : 114

Vodine : 45

Vodine-i Koca Abâd : 20

Kesendire : 26 adet olmak üzere toplam 851 okul vardır. Aynı sene Manastır Vilâyeti'nde ise durum şöyledir:

Manastır : 105

Kalkandelen : 95

Kırçova : 48

Ohri : 41

Pirlepe : 109

Gorice :53

Ustruga : 37

Debre-i Bâlâ : 49

Prizren : 76

Kolonya : 66

Elbasan : 65

Isnarda : 18

Florina : 30

Vulçıtırn : 38 adet olmak üzere toplam 830,

Aynı yıl Kosova Vilâyeti'nde ise:

Priştine : 96

İpek : 43

Yakova : 73

Kıratova : 59

Taşlıca : 34

Prepol : 36

Akova : 20

Üsküp : 147

İştip : 80

Kumanova : 27

Palanka : 50

Radovişte : 35

Yeni Pazar : 22

Gilan : 50

Senice : 46

Koçana : 10 adet olmak üzere toplam 828 okul vardır. [605] Bundan bir sene önce Selanik Vilâyeti'ndeki okulların sayısı 876 olduğuna göre [606] bir sene içinde 876' dan 851'e düşmüştür. Manastır Vilâyeti'nde ise bir sene evvelki okul sayısı 874 iken bir sene sonra 830'a düşmüştür. Okulların sayısının en çok azaldığı yer 120'den 105'e düşen Manastır (Merkez) olmuştur.[607] Bazı yerlerdeki okulların azalması, öğrenci sayısındaki düşüşten kaynaklanmış olabilir. Bu da söz konusu okullarda öğretmenlik yapan kimselerin genelde imam veya müezzin olmaları dolayısıyla, bazı Müslüman velilerin eğitimi daha kaliteli olur düşüncesiyle çocuklarını azınlık okullarına vermelerinden dolayı olmuş olabilir.[608]

Bütün bunlara rağmen eğitim faaliyetlerinin imkânlar nispetinde devam ettiği görülmektedir. Mesela aynı senelerde (1301/1883–84) Kosova Vilâyeti içinde var olan 337 iptidai (ilkokul) ve sıbyan mektebinden 55'i kapalıdır. Bu okullardan 290 adedi daha önce, 78 adedi ise 1300/1883 yılında yapılmış, 23'ünün de inşası devam etmekteydi. Bu okullarda 11.150 erkek öğrenci ve 3.150 kız öğrenci okumaktaydı. Bu arada Üsküp'te 400 öğrenci kapasitesi olan bir ilkokul açılmış, Koçana'da bir "Rüşdiye" ve bir "İbtidaî" okulunun inşaatına başlanmış, İştip'te iki erkek, üçü kız olmak üzere toplam beş ibtidaî okulu açılmıştır. Diğer taraftan eğitimin kalitesini yükseltmek için Palanka'dan 3,

[605] *1301 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye,* Otozdokuzuncu defa Maarif-i Nezaret-i Celilesinin Eser-i Tertibidir. Matbaa-i Osmaniye'de Tab olunmuştur. s. 386-398.

[606] *1300 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Konstantiniyye, Matbaa-i Ebüz-Ziya1299, s. 203.*

[607] *1300 Sene-i Hicriyesine…,*. s. 203.

[608] Nimetullah Hafız, s. 103.

Radoviş'ten 7 öğretmen, uygulanan yeni sistemi öğrenmek amacıyla Üsküp'e gidip gelmiştir.[609]

Osmanlı topraklarında o sırada câri olan eğitim sistemi 1869 yılında çıkarılan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi"* sonrasında tespit edilen kaidelere göre icraya konulmuştur. Sözü edilen nizamnâme, Fransız Devrimi ve ondan sonra meydana gelen gelişmeler ışığında hazırlanmıştır. Eğitim ve bilim çalışmalarına yön veren bu nizamnâmede, asırlar süren ve Osmanlı toplumunu şekillendiren medrese eğitimine yer verilmemiştir. Bu okullar, halkın desteğine sahip ve genelde vakıflara bağlı olduklarından nispeten daha az maddî sıkıntı çektikleri halde ihmal edilmiştir. Böylece eski tecrübeler ve ihtiyaçlar ile yenileri arasında bir sinerji imkânı ortaya çıkarılamamıştır.[610] Belki de medrese sistemi içinde de sorunlara çare bulunabilirdi. Mesela Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Medresesi vakıfnâmesinde medresenin kurucusu olan Gazi Hüsrev Bey'in isteği üzerine genel manada medrese eğitimi yanında *"zamanın gerektirdiği derslerin de okutulması"* tavsiyesi konulmuştur. Böylece 450 seneden fazla bir süre faaliyette bulunan medrese mezunlarından, din derslerinin yanında fen ve sosyal dersleri de aldıkları için, bir kısmı hukukçu, sosyolog, dil bilimci ve benzeri mesleklere sahip olmuşlardır. Buna rağmen XIX. asrın sonunda okullaşmada hem nicelik hem de nitelik olarak ciddî bir büyüme kaydedilmiştir.[611]

Diğer taraftan hem Bulgarların hem de Rumların kurdukları okul sayısı ve bu okullarda okuttukları çocuklar azımsanmayacak sayıdadır. 1319/1901 yılında bütün Rumeli'de Osmanlı İdaresinin ilan ettiği rakamlara göre nüfus sayısı:

Müslüman : 3.469.786

Hıristiyan : 2.196.586

Yahudi, Ermeni vs: 330.773

Toplam : 5 997 145 [612] olduğu halde, sadece Selanik Vilâyeti'nde Hıristiyan cemaatlere ait okul, öğrenci ve öğretmen sayısı şöyledir :

Rum Mektepleri : 521

Bulgar Mektepleri: 319

Rum Muallimi : 789

[609] Mahmud Cevad İbnu'ş-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumniye Nezareti,* Tarihçe-i Teşkilât ve İcraati, XIX asır Osmanlı Maarif Tarihi, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 214.
[610] İhsanoğlu, s. 377-78.
[611] İhsanoğlu, s.383.
[612] BOA. TFR -1-MKM, Dosya No: 2, Sıra No:120, 13.01.1318.

Bulgar Muallimi: 493

Rum Öğrencisi: 32.034

Bulgar Öğrencisi: 9.544

Toplam : 840 Okul, 1.282 Muallim ve 41.578 öğrenci[613] vardır.

1895 yılında Bulgarlar tarafından yaptırılan istatistiklerin sonuçlarına göre, Makedonya'da 600 ila 700 civarında Bulgar okulu ve bu okulların 25-30 bin öğrencisi vardı. Bulgar hükümeti, her yıl bu okullara 1-2 milyon frank para yardımında bulunuyordu. Bulgar okulları, genel olarak kilise avlularında inşa ediliyor ve burada fakir köylü çocukları eğitim görüyordu. Zengin aileler ise, çocuklarını İstanbul Robert Koleji gibi prestijli ve eğitim kalitesi yüksek okullara göndermekteydi.

Bulgarlar, Rumlar ve Sırplar, Makedonya'yı Osmanlı Devleti'nden koparmak amacıyla yaptıkları bunca faaliyetleri yürütürken, Makedonya nüfusunun yarısından fazlasını[614] oluşturan Türkler ve Müslüman halk ne yapıyordu? Eğer tarihî açıdan hak iddia edilecek olursa Türkler haklı çıkardı. Zira onlar, Makedonya'da en uzun süre hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bütün bunlara rağmen Müslümanların etkinliği yok denecek kadar düşük seviyede idi. Onlar rakip tarafların bu planlı, programlı ve bilinçli hareketlerine karşın adeta kaybolmuş gibiydiler. Osmanlı idaresi tüm olumsuzluklara rağmen jandarma ve ordusu ile kavgaları önlemeye, asayiş ve huzuru temin etmeye, sınırları korumaya çalışmaktaydı. Köylü ve şehirli Müslüman ahâli de, her geçen gün şiddetini artıran saldırılara karşı asker ve jandarmaya sığınıyordu. Bir görgü tanığı, Müslümanların tepkisizliğini şu şekilde dile getirmektedir; *"Türkler, Makedonya'nın her tarafında çoğunlukta, özellikle Manastır' ve Köprülü (Veles)'den itibaren doğu kesimlerinde nüfus çoğunluğu onlardadır. Türkler hâlâ uyuyorlar, kendilerini korumaya bile çalışmıyorlar. Hâlâ yarını düşünmeyen bir Makedonya sakini varsa onlar da Türklerdir."* [615]

Sonuç olarak II. Abdülhamit'in eğitim alanında yapmış olduğu iyileştirmeler, genel durumu düzeltecek seviyeye ulaşamamış ve yetersiz kalmıştır.[616] Daha evvelki yıllarda hatta asırlarda eğitim konusuna yeterince önem verilmediği için artık yapılan iyileştirmelerin fayda sağlayamadığı söylenebilir. Bunun sebebi de Osmanlı topraklarında

[613] BOA. TFR -1-MKM. Dosya No: 2, Sıra No:141.
[614] İSAM. HHPE. Dosya No: 17, Sıra No:1097.
[615] *Makedonya*, Harp Akademileri Komutanlığı, s. 77.
[616] Mehmet Turgut, *Osmanlı'da Devlet, Ekonomi ve Batılılaşma'daki Yanlışlıklar,* Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 177.

XIX. asrın ikinci yarısında örgütlenip yapılandırılan azınlık okulları ile asırlar boyunca faaliyet gösteren devlet okulları arasında sayısal olarak fazla bir farkın olmamasıdır. Kalite olarak ise, azınlık okullarının önde olduğu ifade edilebilir. Bu arada II. Abdülhamit'in durumun farkında olduğunu ve yetersiz gördüğü "idâdî" okullarının yaygın hale getirilmesine çalıştığını görmekteyiz. Bu bakımdan 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'nin hedeflediği taşrada okullarının yaygınlaştırılması projesinin, II. Abdülhamit zamanında önemli ölçüde gerçekleştirildiği görülmektedir.[617]

[617] Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma,* Vadi Yayınları, İstanbul 1997, s. 112.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNETİM, PROPAGANDA VE GÜVENLİK DURUMU

3.1. YÖNETİCİLERİN YETERSİZLİĞİ

Osmanlı bürokratlarının, din bilgisi dışında, idarî, tarihî, edebî bilgileri de vardı. Bunları, ya okullarda (medreseler ve Enderun) öğrendiler ya da daha sonra *intisab* usulü, yani çırakların, acemilerin yüksek mevkilerdeki kimselerin maiyetine yatılı olarak verilmesi usulü ile edindiler ve başkalarına naklettiler. Bürokratlar dinî akidelerinin yanı sıra, toplumu yönetmek için gerekli siyasî bilgiler de edinmişti.[618] Daha Yıldırım Bayezit döneminde rastlanan aşırı ihtişam, israf v.b. yanlış uygulamalar, devletin yükselme devrinde olması ve ganimet gelirlerinin süreklilik arz etmesi dolayısıyla çok fazla sıkıntıya sebep olmamıştır. Daha sonra Kanunî Sultan Süleyman zamanında gerek imar faaliyetlerinin yoğunluğu gerekse önlenemeyen bazı israf uygulamaları nedeniyle sarayın bazı kıymetli eşyaları Darphane'ye gönderilerek sıkıntı atlatılmıştır. Aynı zamanda Kanunî ilk defa ve teamüllere aykırı olarak has odabaşısı İbrahim Ağa'yı sadaret makamına getirerek idarî kademelerdeki sıkıntıların başlanmasına sebep olmuştur. İlk defa idarî işlerde memur olan kimselerin yükselmesinin, daha önce mevcut ve çok iyi çalışan mekanizmalar ve prensipler atlatılarak, kısaca şahsî yeteneklere değil de torpil ve benzer şekillerde de olabileceği görülmüştür. Bu durum da, ilerisi için çok da iyi örnek olmamıştır. Nitekim sonradan gelen bazı padişahlar, sevdikleri bazı kişileri beceri ve bilgi yönünden uygun olmadıkları yüksek makamlara getirmişlerdir.[619] Ayrıca zikredilen faktörlerin de bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti'nin özellikle son döneminde idareciler arasında, yolsuzluk, ahlaksızlık gibi hastalıkların yayıldığına şahit olmaktayız. Bu durum,

[618] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması…*, s. 214.
[619] Şener, s. 106-107.

daha önce özellikle Hıristiyanlar arasında yerleşmiş olan *Osmanlı Adaleti* kanaatini olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı saltanatı XVII. asırda günden güne zayıflamaya başladı. Bunun sebepleri arasında, padişah olan kişilerin şahsiyet özellikleri itibariyle zaafları ve ordunun, daha doğrusu yeniçerilerin düzen ve disiplinden uzak oluşu vardır.[620] Bunun neticesinde, çok hızlı gelişen, ilmî ve teknolojik değişikliklere intibak edemeyen idare ve silahlı kuvvetler, katıldığı savaşlarda yenilmeye ve fazla zayiat vermeye başlamıştır. Böylece merkezde bulunan idarenin zayıfladığı, vilâyetlerdeki ağa, bey ve paşaların söz konusu idareye rağmen hareket etmeye ve onu hiçe saymaya başladıkları görülür. Halbuki eskiden de şimdi de, bir devletin rakip devletler nezdinde ki itibarı kendi ekonomik, siyasî ve askerî gücüne bağlıdır. Bu açıdan zayıf kalan devletler, güçlü devletlerin her türlü ihtiraslarına maruz kalırlar.[621]

Osmanlı idaresinin içinde bulunduğu bu durumu, Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin etkili üyelerinden Şeyh Muhittin Efendi eleştirmiştir. Eleştirilerin odağında sadrazamdan valilere kadar bütün idareciler olmuştur. Bu konu ile alâkalı padişah II. Abdülhamit'e bir mektup yazmış ve eleştirilerini sıralamıştır. Ona göre, idareciler devletin bekası ile değil kendi istikballeri ile ilgileniyor, yalnızca halkın sırtından ve haksız olarak para kazanmaya çalışıyorlardı.[622]

Batı ile çok eskiye dayanan ilişkiler çerçevesinde karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Ancak III. Selim zamanında daimi elçilikler kurulmaya başlamıştır. Bu sefaretlerde görevli kimselerin önemli bir kısmı vatan ve millet sevgisi uğruna görev ifa ettikleri ve bulundukları memleketlerdeki gelişmeleri merkeze aktardıkları halde merkezî idare üzerine pek etkili olamamışlardır. Zaman zaman bu görevliler sefaretnâmeler kaleme alarak bulundukları ülkelerin durumu ile Osmanlı ülkesi arasında değerli kıyaslamalarda bulunmuşlardır. Hazırlanan 48 adet sefaretnâmeden 36'sı Osmanlı Devleti'ne rakip olan

[620] Devletin geri kalış sebepleri üzerine Osmanlı alimleri eserler kaleme almıştır. Mesela bunların en önemlilerinden biri Hasan Kâfî Akhisâri (ö. 1615)'nin *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem* (yazılış tarihi 1596) adlı eseridir. Kitabın birinci bölümünde devletin düzenini sağlayan hususlar, ikinci bölümde istişare ve tedbir, üçüncü bölümde savaş araç-gereçlerinin kullanılmasının gerekliliği, dördüncü bölümde zafer ve hezimete yol açan sebepler, sonuç kısmında ise barış ve antlaşma hususundaki konular incelenmiştir. Bkz. Muhammed Aruçi, "Hasan Kâfî Akhisârî", *TDVİA*, İstanbul 1997, c. XVI, s. 326-328.

[621] Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX y.y.)*, 3. Baskı, TTK, Ankara 1988, s. 4-5.

[622] Ali Bulaç, *İslâm Dünyasında Toplumsal Değişme,* Nehir yayınları, İstanbul 1987, s.146-152.

gelişmiş Batılı ülkelerini anlatır. Sözünü ettiğimiz belgelerde bu ülkelere karşı bazen gizli bazen de açık hayranlık duyguları dile getirilmektedir.[623]

3.1.1. Hâkimler

Osmanlı idarecileri, özellikle de II. Abdülhamit döneminde, Hıristiyan halka zulmetmekle suçlanıyordu.[624] Bu suçlamaların tamamen temelsiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Osmanlı idarecilerine yapılan tahrikler meyvesini vermekte ve maalesef yanlış hareketlerin çoğalmasına sebep olmaktaydı. İdarecilerin ekonomik durumlarının elverişsiz olması, rüşvet, irtikâp hatta gasp olaylarının meydana gelmesine sebep oluyordu.[625] Bu dönemde Osmanlı bürokratları, eğitimsiz ve ilkesiz olmakla suçlanmıştır.[626] Baştan ifade edebiliriz ki Osmanlı memurlarının yaptıkları haksızlıklar sadece gayr-ı Müslimlere değil, Müslümanlara da yönelikti.[627] "*Adalet mülkün temelidir*" düsturu sadece lafta kalarak, devletin bekasını sağlayan Osmanlı bürokrasisinin en önemli ayağı olan mahkemelerin ve adliye mensuplarının bazıları, çeşitli sebeplerden dolayı süregelen çürümüşlüğün pençesine düşmüştü. Bu durumu fark eden devlet idarecileri, zaman zaman tedbirler almaya çalışmıştır. Bu maksatla hâkim ve diğer adliye çalışanlarının seçiminde güzel ahlak ve vicdan sahibi olan, Osmanlı Devleti'ne sadık, isimleri meşru olmayan hiçbir işe karışmamış, daha önceki görevlerinde adaletsizlik ve benzeri muamele yapmamış kimselerden seçilmesi hususunda tedbirler alınmıştır. Söz konusu niteliklerin taşrada görev yapacak kimselerde de aranması istenmiştir.[628]

Osmanlı aydınları tarafından, Osmanlı Devlet'nin geri kalış sebepleri üzerine uzun zamandır fikirler yürütülmüştür. Ortak eleştirilerden sayılabilecek en önemli konu adalet meselesi olmuştur. Yabancı devletlerin çok ağır müdahalelerine maruz kaldığı Berlin Konferansı'ndan yaklaşık yüz sene öncesinden devletin içinde bulunduğu durumu irdeleyen Abdurrahman Şeref (ö. 1925) bu aydınlardan biridir. Ona göre bir devletin ayakta sağlam durması için gereken en önemli şey, adaletin düzgün işleyişidir, fakat maalesef Osmanlı Devleti'nde adalet gerektiği gibi işlememektedir. İşlememesinin sebebi de mevcut kanunlar değil, aksine onlara olan itaatsizliktir. Osmanlı toplumunda şahsî

[623] Belkıs Altuniş Gürsoy, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü", *Bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi No: 36, Kış 2006, s. 140–142.
[624] Karal, c.VIII, s. 154.
[625] BOA. Y.PRK.TKM. Dosya No: 50, Sıra No: 8.
[626] Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması…,* s. 349.
[627] BOA. TFR.-I-A. Dosya No: 1, Sıra No: 75.
[628] BOA. TFR.-I-A. Dosya No: 2, Sıra No: 179.

haklar ve özgürlükler yok olmaya yüz tutmuş, şimdiki dünyada ise ferdî haklar lehine önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İnsanlar artık" *ben bir taneyim, ben olmadıktan sonra dünyayı ne yapayım*" fikrini yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Halbuki Osmanlı Devleti'nde insanlar sebepsiz yere ceza alabiliyor veya hak etmedikleri rütbe ve makamlara ulaşabiliyorlardı. Mesela çocuk yaştakilere imtiyazları bol olan ilmî payelerin kolayca verilmesi bu hatalardan sayılabilir. İnsan hayatını sona erdiren kararlar çok kolay bir şekilde verilebilmekte, bazen delillerin ortaya konulması gereği bile hissedilmeden insanlar cezalandırılabilmekteydi. Mahkeme süreci çok uzun zaman almakta ve insanlar, mahkemelere, dolayısıyla da devlete olan güvenlerini kaybetmekteydiler. Halk arasında devlet ve mahkeme kapısına şeriat (adalet) kapısı değil *tezvir* (yalancılık, sahtecilik) kapısı denilmeye başlanmıştır.[629] Gerek idarenin merkezi olan İstanbul, gerekse vilâyetlerde adaleti tesis ve hükümeti temsil eden makamlarda bulunan şahıslar, carî kanun ve şeriata aykırı davranışlar içinde bulunmaktaydı. Keyfî hareketler ve neticesinde gelen zulüm ve irtikâp vakalarının hayli yaygın hale geldiğinden bahsedilmektedir.

Rönesans'tan sonra Batılı ülkelerde, bu gibi idarî görevlerde bulunacak kişilerin üniversitelerde uzman kişiler tarafından yetiştirilmesi gündemde iken, Osmanlı idaresinde bu tür uygulamalara ancak XVII. asırdan sonra teşebbüsler olmuştur. Ehil olmayan kişiler tarafından uygulanan adlî ve idarî işlemler sonuçta, idarede karmaşa ve etkisizlik, adliyede ise adaletsizliğin her geçen gün daha da artmasına yol açmıştır.[630] Özellikle adli rüşvet, daha XVI. asırdan itibaren kök salmaya başlamıştır. Bundan dolayı ahâli Müslüman olsun olmasın, bazen mahkemelerde adalet yerine zulüm görmüşlerdir.

Rüşvet hastalığının sebeplerine gelince üç sebep ön plana çıkmaktadır:

- Psikolojik,
- Ekonomik ve
- Sosyal sebepler.

İnsanlarda servet düşkünlüğü ve gösteriş hırsı hâkim olmaya başladı. Daha XVI.-XVII. asırlarda alelade bir Osmanlı vilâyetinin valisinin maiyeti içinde bulunanlar çok fazla ihtişamlı, zengin bir hayat tarzı sürdürmekteydiler. Öyle ki, bu konuda Batılı bazı prenslerden bile üstün durumdaydılar. Her insanda bulunabilen bu gibi zaafların neticesinde, bazı devlet memurları yanlış ve devlet ve toplum için son derece zararlı hareketlerde bulunmaya, diğer insanlar da bu tür hayata meyil göstermeye başladı. II.

[629] Abdurrahman Şeref, s. 428-432.
[630] Yusuf, Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVII ve XIX asırlarda),* TTK. Ankara 1988, s. 8-9.

Abdülahmit'ten önce ve özellikle Tanzimat'tan sonra gitgide kötüleşen ekonomik durum içinde bu tür sapmalar daha da arttı. Mesela bazı memurlar dindar olmalarına rağmen hem de dinî gerekçelerle devlet malını satıp el koyabilmişlerdir.[631]

Hassas bir dönemde bulunan Osmanlı Devleti'nin idarî kadrosu, var olan ve bunlara her geçen gün yenileri eklenen sorunlar karşısında, çözümde kararlılık gösterememişlerdir. Gerçekten, bazı mahkeme reisleri, adaletten çok kendi menfaatlerinin peşinde idiler. Osmanlı hükümeti, bu gibi kimselerin görev yerlerini değiştirmek gibi, sorunları erteleyen ancak hiçbir şekilde çözmeyen tedbirlere başvurmaktaydı.[632] Bu konuda halk tarafından şikâyetler geliyordu. Mesela Hıristiyanlar idareye başvurarak, özledikleri adaleti tekrar görmek istediklerini, aksi halde göç etmek zorunda kalacaklarını ifade eiyorlardı[633]

Taşıdıkları sorumluluklarına uygun davranmayan bazı idarecilerin yarattığı ortamı ve yaptıkları yanlış uygulamaları bahane eden Avrupa devletleri, sözü edilen yakışıksız davranışları Osmanlı'ya baskılar uygulamak için gerekçe olarak kullandılar. Diğer taraftan bu durumdan istifade etmek isteyen isyancılar da, Osmanlı idaresinin Balkanlardaki -bir devleti devlet yapan- bütün kurumlarının çağın gerisinde kaldığını, her şeyi ile bittiğini göstermek, bir devletin en önemli kurumu olan adliyenin yetersizliğini ilan etmek, Osmanlı mahkemelerinde görev yapan hâkim ve diğer adliye mensuplarının güvenilirliğini ortadan kaldırmak amacıyla, alternatif mahkemeler bile kurmuş ve orada bazı davaların görülmesini sağlamışlardır.[634]

3.1.2. Askerler

XVIII. asrın sonuna ve XIX. asrın başına kadar (III. Selim zamanı), Osmanlı bürokrasisi sayıca çoğunluğu asker kökenli, sultana bağlı ve iyi örgütlenmiş bir teşkilâttı. Ordu ve Sultan birbiri ile uyum içinde, birbirilerinin gücünü dengeleyerek idareyi sürdürürlerdi. II. Mahmud Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak bu düzeni büyük olçüde değiştirdi. Yine asker kökenli olan bürokrası artık idareye ortak değil, sultanın isteklerini yerine getiren bir organ seviyesine indirildi. *Tanzimat*'la beraber askerî bürokrası eski yetkilerine kavuşmuş, o da bu üstünlüğünü korumak adına tedbirler almıştır. İlk Anayasa da bu

[631] Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet),* Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yay. Ankara 1969, s. 293-309.
[632] BOA. TFR.-I-A. Dosya No: 1, Sıra No: 75.
[633] BOA. TFR.-I-A. Dosya No: 3, Sıra No: 252.
[634] BOA.Y. PRK. AZN. Dosya No: 24, Sıra No: 14; Manol Pandevski, s. 38.

teşebbüsün açık göstergesiydi.[635] Böylece iktidarını paylaşma eğiliminde olmayan II. Abdülhamit'in Anayasa'yı askıya alması için önemli bir sebep daha karşımıza çıkmaktadır.

Makedonya'da cereyan eden isyan hareketleri ve devletin varlığına yönelmiş tehditler bile bazı Osmanlı idarecilerini endişeye sevk etmemişe benziyor. Devlet için ölüm kalım meselesi haline gelen hadiselerden bile, şahsî çıkar temin etme peşinde olanların sayısı az olmamıştır. Bu gibi kimselerin, Osmanlıların düşmanları ile yaptıkları işbirliğinin boyutları şaşırtıcıdır. Makedonya Meselesi'ne, Hıristiyan isyancıların arzu ve hedefi olan yabancıların müdahalesini sağlamak, hatta Saltanat-ı Seniyyeye sadık olan Müslüman halkın fikirlerini bozmak ve onları Osmanlı'ya düşman yapmak için yerli ve yabancı bölücülerle bazı Osmanlı subayları işbirliği yapmaktaydılar. Dergi ve gazetelerle propaganda yapılmasına müsaade etmekteydiler.[636] Yerli ve yabancı düşmanların emellerine hizmet edercesine, Ustrumca ve Köprülü'de Hıristiyanlar ile beraber İttihad ve Terakkî mensubu bazı Müslüman subaylar yürüyüş yaparak, derhal "*hürriyet, eşitlik ve kardeşlik"*in sağlanması ve Meclis'in açılmasını, aksi halde bunları gerçekleştirmek için İstanbul'a kadar yürüyeceklerini ilan etmişlerdir.[637]

İç meselelerini büyüterek çözümsüz hale getiren bir takım asker ve subaylar, adeta Osmanlı Devleti'ni yok etmek isteyen yerli silahlı gruplar ve yabancı devletlerle işbirliği yapar bir konuma düşmüşlerdir. Bu zor durumda idareci ve halk olarak bütün Müslümanların kenetlenip birlik olmaları gerekirken, bazıları küçük çıkarları uğruna koskoca devletin menfaatlerine zarar vermişlerdir. Meselâ bir vesikada, Osmanlı Devleti'nin varlığını korumakla görevli, bu iş için eğitim görmüş bazı üst düzey komutanların Müşir Esad Paşa, Ferik İsmail Mahir Paşa, Mirliva Recep Paşa, Yusuf Paşa ve Fehmi Bey gibi kimselerin yanlış tutum içinde oldukları[638] ifade edilmektedir.

Ayrıca Osmanlı Devleti'ne asırlar boyunca çok sayıda idareci ile hizmet eden Arnavutlara karşı birçok alanda haksızlıklar yapıldığı görülmektedir. Zaten buralarda adaletsizlik had safhada olduğu için, bu insanlardan bir de vergi talep ederek üzerlerine gitmenin hiç doğru bir hareket olmayacağı ortadadır. Bu dönemde onlar, kendilerini sadece vergi veren ve o sıralar süreklilik arz eden savaşlara katılacak gençleri temin edenler olarak hissediyorlardı. Halbuki her kes gibi, Arnavutlar adil idarecileri çok severlerdi.[639]

---

[635] Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması…,* s. 578-579.
[636] İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 476.
[637] İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 484.
[638] İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No: 1256.
[639] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 146, Sıra No: 52.

Komutanların ihmalleri, Avrupa basınında da işlenen konulardan birisi olmuştur. "Times" gazetesinin 22 Kasım 1890 tarihli nüshasında, Makedonya'da bazı Müslüman Arnavutlar tarafından işlenen kanunsuzluklara Osmanlı memurları tarafından hoşgörü ile bakıldığı ifade edilmektedir. Öte yandan yabancı konsolosların raporlarında ahâlinin çok huzursuz olduğu belirtilmektedir. Müslümanlardan mürekkep bazı eşkiya çeteleri o kadar azmıştır ki, bir aralık beş kızı kaçırmış ve kızların aileleriyle çatışmalara sebep olmuşlardır. Durum Osmanlı memurlarına aksettirildiği halde, ne kızların bulunması için bir faaliyet yürütülmüş, ne de faillerin tutuklanmasına çalışılmıştır.[640]

Askerlerin, eşkiyaya yataklık yaptıkları gerekçesiyle bazı köylüleri cezalandırdıkları, bu esnada biraz da kendi çıkarlarını gözettiklerine dair kayıtlar mevcuttur. Debre-i Bâlâ'ya bağlı Spas köyü köylülerinin dilekçeleri ilginçtir. İfadelerine göre, "*geçen seneden beri köylerine uğramamış olan haydut bahane edilerek köyleri Miralay Hasan Bey ve iki taburu tarafından gece yarısında ablukaya alınmış, köylülere ait 50.000 kuruş kıymetinde eşya gasp edilmiş, ayrıca hamile iki kadın, 5-6 yaşlarında iki çocuk ve bir erkek katledilmiş, iki de kadın yaralanmıştır. Komutanlık ve Mutasarrıfa müracaat edildiği halde netice alınamamış, dolayısıyla (Manastır Valiliği'ne müracaatla) yağma edilen mallarımızın iadesini isteyerek…"* devlet görevlileri tarafından hak ve hukuka uygun olmayan hareketlerin yapıldığı konusunda şikâyetler gelmiştir.[641] Aynı bölgede Müslümanlara da benzer haksızlıkların yapıldığı konusunda bilgiler mevcuttur. Başka bir vesikada, *"Reka kazâsı zaptiye memuru bölük muavini Abdullah Bey hiddetle, hükümete müracaatımız halinde her birimizi tehdit ederek (kötü) muameleye tabi tutacağını belirtmiştir. Bu durum Mutasarrıfa arz edilerek (söz konusu şahıs) başka bir yere nakledildiyse de, kasabaya gelir gelmez kendi taraftarı olan ıslahat azasından Nurettin Ağa, Selim Bey ve eniştesi tabur ağası vekili Hayrettin Ağa'nın iltimaslarıyla yine eski yerine iade edildi. Şimdi eskisinden daha fazla ahâliyi tehdit ederek, kendisinden yirmi karyelik ahâlinin can emniyeti yok…*" denilerek Reka ahâli vekilleri İslâm, Mehmet, Raşit ve Edhem'in imzalarıyla verilen dilekçelerden, bazı idarecilerin haksız muamelelerde insanlar arasında fark gözetmediği anlaşılmaktadır.[642] Bazen bu şikâyetler, Padişah'a kadar iletilmiştir. Mesela, *"Avlonya'da Mustafa Paşa'nın damadı olup, dört seneden beri envâi mezalim ve teaddiyat altında ezilmekte olduğumuz, kazamızın kaymakamı Muhammet Ali*

[640] BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 14, Sıra No: 2.
[641] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 18, Sıra No: 34.
[642] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 16, Sıra No: 47.

Paşa ile kainlerinden feryad ve istimdat zımnında arzuhal ile bildirdiğimiz şekilde cümleten esiriz, can ve mal emniyetimiz kalmamıştır..."[643] tarzında arzuhaller mevcuttur. Şikâyete uğrayan memurlar taraftarları ile beraber işledikleri yanlışlardan dönecekleri yerde, haklarında şikâyette bulunan yirmi köyün temsilcisi olan imam ve muhtarların altısını mutasarrıfa şikâyet ederek tutuklanmalarını sağlamışlardır. Bu tutuklanmayı gerçekleştirenler, ıslahat azalarından Nureddin ve Selim Bey olmuştur. Köylü vekilleri bu kimselerin, haksız olarak tevkif edildiklerini ifade edip, serbest bırakılmaları için dilekçe vermişlerdir.[644]

Bazen askerler, devletin hâkimiyetini koruyan güç olarak da ihmallerde bulunmuştur. 5 Nisan 1323/18 Nisan1907 tarihli bir vesikaya göre çetelerin takibiyle görevlendirilen bir kısım asker Gırdabor köyünün yakınlarında bulunan eşkiya çetesi ile silahlı çatışmadan kaçınarak diğer askerî birlikleri zor durumda bırakmışlardır.[645]

Bu dönemde askerlerin halka karşı uygunsuz davranışları hakkında şikâyetler süreklilik arz etmektedir. Mesela Köprülü'de asayiş durumunu temin etmek üzere gelen Priştine redif taburu efradından bazıları, kadınlara tecavüz, önüne gelen kimseleri darp, esnafın dükkânlarından karşılığını ödemeden eşya almak gibi hareketlerle suçlanmıştır. Bölgede çok sayıda bulunan yabancılar ile kilise papazları durumu derhal yetkili mercilere bildirmişlerdir. Ancak bütün tebliğlere rağmen, gerek kaymakam, gerekse mevki komutanı uygunsuz hareketleri durduracak güçte olmadıklarını bildirmişlerdir. Bu esnada, Bulgar metropoliti de, söz konusu askerler tarafından darp edilerek saati gasp edilmiştir.[646]

Osmanlı ordusunun bölgede karşılaştığı iç sorunlardan biri de, subayların mevcut idarenin emirleri doğrultusunda hareket etmemesidir. Bu konularda vesikalarda bulunan bilgiler, *"Avrupa fesad cemiyetleri ile ilişkili"* şeklinde üstü kapalı olarak ifade edilen cemiyetten kastın "İttihad ve Terakkî" cemiyeti olduğu anlaşılmaktadır.[647] Ayrıca "İttihad ve Terakkî" cemiyeti üyeleri kendi aralarında da düşünce farklılığı[648] içindedir. Bu hususlar, Osmanlı ordusunun ne kadar disiplinden uzak bir durumda olduğunu göstermektedir: Umumî Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa vasıtasıyla İstanbul'dan gelen emir ve taktikler mi, yoksa üyeleri arasında fikir birliği bulunmayan cemiyetten gelen talimatlar mı uygulanacaktı? Kanaatimizce Osmanlının askerî başarısızlığını birinci derecede

[643] BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 10, Sıra No: 53.
[644] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 16, Sıra No: 47, Belge No: 2.
[645] BOA. TFR-I-MKM. Dosya No: 1035, Sıra No: 4.
[646] BOA. TFR-I-A. Dosya No:4, Sıra No: 331.
[647] İSAM. HHPE. Dosya No: 11, Sıra No: 1, Belge No: 29.
[648] Ahmet Bedevi Kuran, s. 183.

etkileyen durum bu olmuştur. Zira birbirini hainlikle suçlayan[649] iki merciin, aynı konuda verecekleri kararların isabetli olması pek de mümkün değildir.

Bazı asker ve memurlar, bulundukları görevleri yapmayarak veya kötüye kullanarak devletin menfaatlerine zarar verirken, bazıları da açıkça isyan ederek tepkilerini ortaya koymuşlardır. Mesela Ohri'de birliğinden firar eden Resneli Niyazı Bey ve çetesi günden güne artan katılımlarla güçlenmekteydi. Devlet ise, elinde bulundurduğu askerî kuvvet ile onlara karşı güç yetiremediğini itiraf etmekteydi.[650]

3.1.3. Bürokratlar

Padişaha göre "Vilâyât-ı Selâse'de" asayişin bir türlü sağlanamaması, mevcut valilerin tüm gayretlerine rağmen, ehil memurlarının eksikliğinden kaynaklanmaktaydı.[651] Buradan anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti'nin en yetkili kişisi de Osmanlı bürokratlarının hatalı tavırlarıyla, bölgede ahâli ile devletin arasında soğukluk meydana getirdiğini ifade etmekteydi. Muhtemeldir ki, bazı isyancı çetelere katılan Müslümanların böyle bir karar almalarına, bazı Osmanlı memur ve amirlerinin hatalı davranışları sebep olmuştur.[652] Abdurrahman Şeref, adlî teşkilâtla alâkalı tespitler gibi idarî aksaklıklara ve onların ortaya çıkış sebeplerine de işaret etmiştir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu devirlerde hâkimiyeti altında bulunan memleketlerdeki idareciler, yönettikleri yerlerde uzun zaman görev yaparak halka hizmet ederlerdi. Söz konusu görevlerde bulunan kişilerin fiziki özelliklerine de dikkat edilerek, kendileri boylu poslu oldukları gibi emrinde çalışan diğer devlet görevlilerinin de benzer özelliklere sahip olmalarına özen gösterilirdi, hatta bindikleri hayvanları bile gösterişli olurdu. Ahâli bu gibi valileri ve idarecileri sever, onlara iltifat ve itaat ederdi. Daha sonra ise önemli mevkilerde bulunan kimselerin ehliyet ve yeteneklerine bakılmamaya, küçük bir bahane sebebiyle sürgün ve hatta idam edilmelerine başlandı. Bu durum, onların irade ve iktidarında zaafa yol açtı ve bunun sonucunda işlerini yapamaz hale geldiler. Halkı idare etmek yerine, kendi canlarını ve istikballerini düşünerek iktidar dengelerini takip edip makamlarını korumak veya daha üst bir makama gelmek için uğraş vermeye ve strateji üretmeye başladılar.[653]

---

[649] Uzer, s.11.
[650] İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 492.
[651] BOA. İrade Dahiliye, 1312 B 3 (31 Aralık 1894), No: 57.
[652] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 26, Sıra No: 30.
[653] Abdurrahman Şeref, s. 436-437.

XIX. asrın son çeyreğinden sonra Osmanlı toprakları içinde diplomat, gazeteci veya tüccarvekili adı altında bulunan çok sayıda yabancının başlıca görevleri arasında, bu gibi durumları tespit edip memleketlerinin müdahalesine gerekçe üretmek bulunuyordu. Nitekim onlar, idarecilerin hemen hemen bütün hatalı uygulamalarına karşı protestoda bulunmak için ve hadiseleri abartarak gündeme taşımak için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı.[654]

Valilerin yetkisi dâhilinde bulunan fakat mevcut dengelere pek de uygun olarak kullanılmayan birçok düzenlemelere halk tarafından tepki gösterildi. Vergi düzenlemeleri ile ilgili yapılan bir teşebbüs, Kosova'da isyan çıkması için yeterli oldu. Bu durumla ilgili olarak 1908 yılında halk *"yumurtadan, sakaldan bile vergi alıyorlar"* diyerek, yarı şaka yarı ciddî dedikodular üretmeye başladı. Normal ödenmesi gereken vergileri bile ödemeyen veya ödeyemeyen Kosova halkına, "Oktorova" adı altında (belediye tarafından konan şehre giriş vergisi) adıyla İstanbul, İzmir ve Selanik gibi büyük ve daha zengin şehirlerde bile uygulanamayan vergi türünü uygulatmaya kalkışmak pek akıllı bir iş olmasa gerek. Nitekim bu basit kıvılcım sonucunda, isyan başladı ve gereksiz yere kargaşa meydana geldi. İlk ayaklanmada halk üzerine gönderilen bir tümen, subayları ile beraber isyancılara katılmış, adeta yapılan haksızlığı protesto etmiştir.[655]

Kanunsuzlukların çoğalması ve bürokratların maddî durumlarının kötüleşmesiyle beraber halka yapılan baskılar arttı. Bürokrasi işlemez hale geldi, rüşvet olağan bir hadise oldu.[656] Londra'da iki haftada bir yayımlanan "Fortnaytli Revyu" (Fortnightly Review) adlı bir risâlede Makedonya hakkında çıkan bir yazıda, İngiliz kamuoyunu haberdar etmek maksadıyla Makedonya'ya gelen muhabir, hadiseler hakkındaki fikirlerini ifade etmektedir. Ona göre Manastır Vilâyeti'ni idare eden Saray değil, zamanın valisi Derviş Paşa'dır. Kendisine bağlı olan ve tayinlerini yaptığı diğer memurlar (kaymakam, müdür.vs.) valiye yıllık münasip bir meblağ göndermektedirler. Paşa'nın yıllık geliri 25.000 liradan fazladır.[657] Gazeteler de, Osmanlı idarecilerini kötüleyerek Babıâli'nin bölgeyi idare etme kabiliyetinden yoksun olduğunu göstermek istiyorlardı. Yabancı ülke konsoloslarının yoğun olarak bulunduğu Manastır, böyle suçlamalara maruz kalan şehirlerden biri olmuştur. Vali Faik Paşa'nın rahatsız edici idare tarzı nedeniyle

[654] *Ohrid i Ohridsko Niz İstorijata* (Tarih Boyunca Ohri ve Civarı), Redaktör Krste Bitoski, İnstitut za Nacionalna İstorija, Kniga Vtora, Skopje 1979, s. 113.
[655] Uzer, s. 101-102.
[656] Ljuben Lape, *Vnatreşnata Polozba vo Makedonija za vreme na İstoçnata kriza (1878-1881),* Şark Buhranı Esnasında Makedonya'nın iç durumu (1875-1881), Makedonski Pregled, MANU, Skopje 1978, s. 25.
[657] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 20, Sıra No: 43.

Manastır'da can ve mal güvenliğinin tamamen ortadan kalktığı, hemen hemen her gün cinayet ve benzeri saldırıların yapıldığı belirtilmekteydi.[658]

Bürokratların idarî yeteneklerinin iyi veya kötü olması, onların tasarruflarına direkt olarak maruz kalan ahâliyi doğrudan etkilemekteydi. Nitekim aleyhte yapılan bütün olumsuz propagandalara rağmen Hıristiyan tebaa arasında bile padişah hâlâ adaletin timsali olarak kalmış, kanunsuzluk ve adaletsizlikten doğan uygulamaların sorumluları olarak sultanın memurları görülmüştür. Tarihçi Mustafa Karahasan'a göre Sırbistan basınında değerlendirilen konularla alâkalı, Balkan Hıristiyanlarının XIX. asrın sonunda bile Osmanlı idaresini adalet üzerine bina edilmiş bir mekanizma, padişahı da adaletin temsilcisi ve koruyucusu olarak görmekteydiler. [659] Hakikaten de durum bugün de farklı değildir. Eski Yugoslavya dağılma sürecinde iken, Makedonya Devlet Televizyonu'nda bir tiyatro grubunun bir oyuncusu, o sırada cereyan eden hadiselerle de alâkalı yarı şaka yarı ciddî olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "*Ey Osmanlı sultanı neredesin! Gelen-geçen bizi oyalayıp sıkıntıya sokuyor. Gel de bizi kurtar!"* Güldürme maksadıyla bile olsa bize göre bu ifadelerde samimi itirafın payı da vardır.

Osmanlı idaresinin temsilcileri tarafından yapılan suiistimaller, özellikle eşkiyaların silahlı saldırılarını artırmasına ve aynı zamanda, Osmanlı idaresinin çok çekindiği büyük devletlerin baskılarına sebep olmaktaydı. Bu tip hadiseler, Osmanlı hükümetini hayli zor duruma düşürmekteydi.[660] Örneğin, Raşka Rusûmât İdaresi memurlarından, telgraf memuru Ali Efendi, Çavuş İbrahim çeşitli silahların ve ecza gereçlerinin Sırbistan'dan Osmanlı memleketine ithal ve bu suretle ticaret etmekte bulundukları gibi, [661] vatan hainliği sayılabilecek büyük suçlara karışabilmişlerdi. Başka önemli memurların ise, devletin içinde bulunduğu o fevkalade güç durumu önemsemeyerek çıkarlarını muhafaza etme gayreti içerisinde oldukları görülmektedir. Mesela Rekalar kazası kaymakamlığına tahvîl-i memuriyet eden Cemal Bey'in mahall-i memuriyetine gitmeyip üç aydan beri sefahat ve eğlence içerisinde, hatta Hıristiyan evlerinde aynı hareketlerini devam ettirdiği, kendisine "*ya memuriyetine gitmesi veyahut istifa etmesi"* lazım geldiği ifade edilmesine

[658] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 18, Sıra No: 43.
[659] Mustafa Karahasan, "Makedonija vo Srpskiot Pecat", (Sırp Basınında Makedonya*), Simpozijum za Makedonija,* Stip 1976, s. 595.
[660] Uzer, s.139.
[661] BOA. TFR-I-M, Dosya No:1, Sıra No: 527.

rağmen ne istifa, ne de memuriyet yerine gitmediğinden dolayı azl edilerek yerine başkası atanmıştır.[662]

Diğer taraftan, Osmanlı idaresi o esnada Batılılar tarafından yapılan baskıların etkisinde kalmıştır. 24 Temmuz1323/6 Ağustos1907 tarihli bir vesikaya göre Aziz Efendi isimli bir Osmanlı memurunun Hıristiyan bir fırıncıyı dövmesi, memuriyetten atılmasına sebep olmuştur ki,[663] böyle bir suç için, bu kadar ağır ceza verilmesi çok normal bir durum olmasa gerektir. Biz bu durumu, Hıristiyanlarla alâkalı olarak Batılı devletlerin yaptıkları baskıların şiddetine bağlamaktayız. Devlet bu dönemde, artık kendi haklarının sınırlarını tepsit edecek durumda bulunamuyor gibidir. Adeta iktidar sahipleri Müslümanlar değil de, Hıristiyanlarmış gibi davranılıyor. Mesela Bulgaristan, Türkiye'den gelecek Müslüman öğretmenlerin faaliyetlerine engel olmaya çalışırken, Makedonya'da ve Edirne'de bulunan bütün Bulgar mektep ve kiliselerinde çok sayıda Bulgar tebaalı öğretmen ve papaz her hangi bir sorunla karşılaşmadan görev yapmaktaydı.[664]

Sonuç olarak, Müslümanlar ile gayr-ı Müslimler arasında ki ilişkiler XIX. asırda iyice kötüleşmiş durumdaydı. Bazı Hıristiyanlar, kalabalık olarak yaşadığı bölgelerde, Osmanlı'ya rakip olan devletlerin yardımıyla elde ettikleri ekonomik ve diğer üstünlükleri sayesinde Müslümanlara zavallı gözüyle bakmaya başlamışlardı. Bu gibi sebeplerden dolayı Müslüman halkla beraber Osmanlı sivil ve askerî idarecileri de, azınlıklara karşı tepkisel davranışlarda bulunmaya başladılar. Bunun yanında Müslümanlar arasında bilgi ve kültür azaldığı daha doğrusu Hıristiyanlar arasında çoğaldığı için, aralarında bir çekememezlik durumu ortaya çıktı. Bu ve benzeri hadiseler ise azınlıkların Osmanlı'dan ayrılma duygusunu güçlendiriyordu.[665]

[662] BOA. İrade Dahiliye, 1312 N 24 (21 Mart 1895), No: 21.
[663] BOA. TFR-I-M, Dosya No:1, Sıra No: 791.
[664] Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi,* T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 122.
[665] Şener, s. 134.

3.2. PROPAGANDA

"Bulgar köylülerinin ahvâl ve harekâtının günden güne değişmekte olduğu ve her nerede asâkîr-i şâhâne bulunduruluyorsa habbeyi kubbe yaparak tertib-i müftereyât (iftiralar düzenleyerek) ile onlara onları oradan kaldırtmağa teşebbüs etmekte ve ahvâl-ı hazıraya göre hat boyundaki asâkîr-i şâhâne hadd-ı kifâyede (yeterli sayıda) olmadığı gibi merkez livada bulunan cünûd-ı hilâfet-penahînin miktarı da mevkiin ehemmiyetiyle gayr-ı mütenasip olduğu ve üç-dört günden beri bir vesileyle kendisini ziyarete giden konsoloslar dahi Bulgarların halinin beklenilmeyecek derecede olduğunu söyledikleri..."[666] ifadeleriyle bu konuya başlamanın en uygun olacağını düşündük. Osmanlı topraklarında çıkarları olan bütün Avrupa Devletleri, Devlet-i Aliyye'yi zor duruma düşürmek için her fırsatı kullanmışlardır. Özellikle Bulgaristan'da yayımlanan gazeteler sürekli Makedonya Meselesini işlemekteydiler. Osmanlı asker ve yöneticilerini suçlayacak bir bahane bulamadıkları zaman, derhal Bulgarlarla geleneksel olarak geçinemeyen Arnavutların mezaliminden ve Osmanlı asker ve yöneticilerinin buna seyirci kalarak onay verdiklerinden bahsedilirdi. Zira onlara göre hakikatte Osmanlı Devleti'ni yöneten Arnavutlardı.[667]

Yurt dışında da lobi faaliyetlerinin çok faal olduğunu, en etkili ve yetkili mercilerde Osmanlı aleyhine her türlü iftiranın atıldığını görmekteyiz. Fransa milletvekilleri parlamentoda, "*Osmanlı'nın 1894-1896 yılları arasında Ermenilere uyguladığı 'soykırımın' İstanbul'a kadar ulaşıp, Avrupa Büyükelçi ve vatandaşlarını tehdit etmeye başladığı zaman ancak tepki gösterildi. Makedonya'da da benzer bir trajedi yaşanmaktadır ve 300.000 kişi henüz katledilmediyse, Abdülhamit'in bunu yapmak istemediğinden veya Büyük Güçler'in onu durdurduğundan değil, ancak Makedonlar zavallı Ermenilere nazaran daha iyi silahlanmış durumda oldukları için toptan yok edilmeyi geciktirmeyi başarıyorlar. Eğer Asya'da Ermeniler, Kürtler tarafından soykırıma uğruyorsa Makedonya'da Makedonlar, Arnavutlar tarafından soykırıma uğratılıyor"*[668] şeklinde ağır ithamlarda bulunmaktaydılar. Nasıl oluyor da soykırıma uğradığı iddia edilen bir halk, kilise, okul ve benzeri binaların yapımı için sultandan izin, hatta destek alabiliyor?

[666] BOA. Y.PRK.UM. Dosya No: 68, Sıra No:19.
[667] BOA. TFR-I-M. Dosya No: 1, Sıra No:40.
[668] *Makedonskoto dvizenje vo zapadna Evropa vo 1903 godina*, (1903 yılında Batı Avrupa'da Makedonya Hareketi) dokumenti, redakcija i komentar Pandevski Manol, Arhiv na Makedonija, Skopje, 1995, s. 32.

Sorusu ise cevapsız kalmakta idi. Elimize geçen ve Makedonyalı bir Hıristiyan tarihçi tarafından hazırlanan bazı belgelere göre Manastır Vilâyeti'nde;

- Manastır kazası Kadısı'na fermandır. Ömerler ve Ulahlar köylerinde yeni kilisenin yapımına izin verilmesi emredildi (14 03 1884).

- Pirlepe Kadısı'na fermandır. Budimirovci köyünün kilisesinin yenilenmesi ve genişletilmesine izin verilmesi emredildi (21 05 1884).

- Pirlepe Kadısı'na fermandır. Eristos köyünün kilisesinin yenilenmesi ve genişletilmesine izin verilmesi emredildi (03 02 1892).

- Manastır Valisi'ne fermandır. Kurbinovo köyünün kilisesinin yeniden inşasına izin verilmesi emredildi (23 06 1897).

- Manastır Valisi ve meclis azalarına fermandır. Krstohor köyünün kilisesinin yeniden inşasına izin verilmesi emredildi (07 11 1897).

- Manastır Meclisine fermandır. Bukovo köyünün okulunun tamiri için izin verilmesi emrolundu (07 12 1899).

- Manastır Valisi'ne fermandır. Kırçova'ya bağlı Topolnica köyünde bulunan Aziz Atanas kilisesinin tamiri için izin verilmesi emrolundu (07 12 1899).

- Manastır Valisi'ne fermandır. Kırçova'ya bağlı Tomino selo köyünde bulunan kilisenin tamiri için izin verilmesi emrolundu (20 05 1900).

- Manastır Valisi'ne fermandır. Sredno Eğri köyünde bulunan kilisenin çanlar kısmının tamiri için izin verilmesi emrolundu (31 08 1902).

- Manastır Valisi'ne fermandır. Brusnik köyünde yanan okulunun yeniden inşası için izin verilmesi emrolundu (11 06 1904).

- Tetovo (Kalkandelen) hükümetine fermandır. Pazarın, Pazar günü yerine Cumartesi günü kurulması emredilmektedir. (Zira Hıristiyanlar, Pazar günü kiliselere gittikleri için pazara katılmadıklarından şikâyet etmekteydiler)[669]

Yukarıda saymaya çalıştığımız örneklerden bazı hususlara dikkat çekmek istiyoruz. Bazı tamir veya yeniden inşa izinlerinin, Müslümanlara ve Osmanlı Devleti'ne çok zarar veren Hıristiyanların meşhur büyük 'İlinden İsyanı'ndan sonra verilmesinin, Osmanlı İdaresi'nin hoşgörü boyutunu göstermesi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. İkincisi, bugünkü dünyamızda bile, insan hakları ve özgürlüklerinin bütün gelişmişliği

[669] Aleksandar Matkovski, *Kanuni i Fermani za Makedonija*, (Makedonya Hakkında Kanun ve Fermanlar), Skopje 1990, s. 468-478.

* 1992-1995 yılları arasında Bosnalı Müslümanlarına yapılanlar.

yanında, yine de örnek olarak gösterilebilecek bir uygulama ile karşı karşıyayız. Zira Tetovo'da (Kalkandelen) Hıristiyanlar Pazar günü kiliselere gittikleri için Pazar alışverişine gidemiyorlar diye alışveriş gününü değiştirmek ender rastlanılabilecek bir uygulamadır. Bu uygulama Tetovo'da halen devam etmektedir. Ellerindeki bu belgelere rağmen bazı kimselerin Osmanlı Devleti'ni üç yüz bin Makedonyalıyı toptan yok etmeye kararlı olmakla itham etmesi dikkat çekicidir.

1372 yılında olduğu gibi,[670] 1448 yılında da Çandarlı Ali Paşa ile Turhan Bey'in komutasındaki Türk ordusu Jan Hunyad'ın başkomutanlık yaptığı haçlıları yenerek, Makedonya'yı kesin olarak ele geçirmişti. Bu savaşta, Makedonya'ya hâkim olan Sırp kralı ve kardeşleri de öldürülmüştür.[671] Bu tarihten itibaren çok uzun bir dönem gerçek iktidar ve mutlak güç sahibi olan Osmanlılar, geniş bir zaman dilimine yayarak böyle "soykırımları" defalarca uygulayabilecekken, böyle bir soykırım için, haber alma imkânı açısından gelişmiş, ayrıca eski güç ve kudrete sahip olmadığı bir zaman sayılabilecek XIX. asrın sonunu neden beklesinler ki? Gerçi Avrupa Hıristiyanları, kendileri tarafından uygulandığı zaman katliâmların canlı olarak televizyonlarda yayınlanmasını bile yadırgamıyorlar. Onların "barbar" dedikleri, asırlarca devam eden Osmanlı idaresi altında tüm Hıristiyan halklar ve onların çok eski zamanlardan kalma önemli anıtlarının hepsi ayakta kalabildi. Belgrat'tan fazla uzak olmayan bir yerde bulunan Fruşka Gora tepelerindeki meşhur manastırlar, Türk yönetiminin üç yüz yılı boyunca ayakta kalabildi. Ama üç yıllık "Avrupalı" yönetimine dayanamadı. İkinci dünya savaşı sırasında yakılıp yıkıldılar. Bu hususla ilgili olarak Aliya İzzetbegoviç, "*XX. asırda dünya üstüne bir musibet gibi çöken Faşizm ve ideolojisi Asya'nın değil Avrupa'nın ürünüdür*" demektedir.[672]

Fransız gazeteci Stefan Laussanne, Balkan savaşlarında şahit olduğu, Bulgarların Müslümanlara yaptıkları vahşeti şöyle anlatmaktadır: "*Türkler bunu yapamaz, eğer yapsalardı şimdi burada bir tek Slav kalmazdı. Slavlar ve Rumlar, Osmanlı idaresi altında çoğaldılar, hem de Türklerden daha fazla. Din, ekonomi, eğitim v.b. alanlarda bütün*

[670] Uzunçarşılı, c. I, s. 171.
[671] Uzunçarşılı, c. I, s. 447-449.
[672] Aliya İzzetbegoviç, II. *Endülüs Soykırımına Geçit Vermeyen Bilge Adam*, *Kendi Kaleminden*, İstanbul 2003. s. 144. (05 11 1994 tarihinde Alman Gazetesi Stern'e Aliya İzetbegoviç'in verdiği Mülakat). Burada İzzetbegoviç, Stern dergisi muhabirinin "Sırplara karşı intikam almayı yasaklamanız, Avrupalı olmanızdan mı kaynaklaklanmaktadır" sorusunu "Hayır, Müslüman olduğum için bunu uygun bulmuyorum. Ayrıca Avrupa'nın kendini medeni ve hatta medeniyetin beşiği olarak ifade etmesi önemli değildir. Önemli olan Avrupa'nın uygulamaları ve insanların bu uygulamalar hakkındaki değerlendirmeleridir. Mesela 20. asırda dünya üstüne bir musibet gibi çöken Faşizm ve ideolojisi Asya'nın değil Avrupa'nın ürünüdür." diye cevaplandırmıştır.

hürriyetlere sahiptirler. Bulgar Millî Meclisi'ne üye olan yaşlı bir Bulgar bana şöyle demişti; Bizimle Türkler arasında hiçbir ihtilaf yoktu. Şikâyetimiz de yoktu. Bizim Sırplar ve Yunanlılarla müstakil birer devlet olarak komşuluğumuz ve özellikle üzerimizde Rus minnetini ve hâkimiyetini her zaman duymamızın huzursuzluğu, Osmanlı idaresinde yaşamaktan çok beterdir. Biz ve çocuklarımız yaptığımız hatanın acısını çok çekeceğiz. İleride Balkanlar huzur ve sükûnet yüzü görmeyecektir".[673]

Öte yandan, Alman Mareşal Moltke, Osmanlı topraklarında cereyan eden hadiselerin garabetine şaşırıp şöyle bir yorum yapma ihtiyacını hissetmiştir: "*Dünyanın başka hiçbir yerinde, esas hâkim milletten başkası, Osmanlı devletinde olduğu kadar hür ve serbest değildir. Askere gitmez, sadece cizye vergisini verirler. Bu vergi de çoğu zaman adil ve insaflıdır".*[674] Mesela Makedonya'da görevli Fransız subaylardan General Beauman bir Fransız gazeteciye şunları söylemiştir: "*Katliâmları daima Osmanlının yaptığını düşünmeyin. Kurbanların çoğunun da Bulgar ve Rum olduğuna inanmayın. Eğer gerçekleri öğrenmek istiyorsanız Makedonya olaylarına dair 11 Fransız subayın yazmış oldukları raporları okuyun, sonra karar verin. Raporlardan biri Fransız Yüzbaşı tarafından yazılmış. O da şu şekilde:*

Araştırılacak olursa görülür ki Makedonya'daki katiller bütün ayrıntılarıyla Bulgar teröristleri ve Bulgar komitecileridir. Onlar tarafından daha önce tertip edilmiş ve sürekli bir hesaba dayalı olmuştur. Amaç sade ve ilk görünüşte doğrudur. O da Osmanlı'nın barbar ve ıslahının mümkün olmadığını ve sürekli anarşi içinde bulunduğunu ayrıca Hıristiyan halka varlık hakkı ve doğal huzuru konusunda en ilkel şartları bile sağlamaktan aciz olduğunu Avrupalılara ispatlamaktadır. Onlara göre her şeyden önce Avrupa'nın dikkati çekilmelidir."[675]

Rahatlıkla ifade edebiliriz ki Balkanlar, bilinen tarihi içerisinde Osmanlı dönemi kadar huzurlu ve sakin, kavgadan uzak ve müreffeh bir dönem yaşamamıştır. Bu günlerde de, Türkiye'de birçok haber ajansı tarafından aktarılan habere göre Yunanistan Devleti Türkler daha doğrusu Osmanlı hakkında bilinen 10 yalanın gerçeğini ifade etmiştir. Sabah gazetesi Atina muhabiri Stelyo Berberakis'in 29.03.2006 tarihindeYunan "To Vima " gazetesinden aktardığına göre, bilinenin aksine, Osmanlı zorla İslâmlaştırma yapmadığını,

[673]İsmail Çolak, *Doğu-Batı Kavşağında Osmanlı*, Okul Yayınları, İstanbul 2004, s. 160.
[674] Kutay, s. 1072.
[675] Lauzan, s. 104-105.

Hıristiyan çocuklarının devlet hizmetine alınması zorla değil, ailelerinin rızasına dayalı olduğu, din ve dil hürriyetinin tam olduğu ortaya konulmuştur.

Osmanlı idaresinin asırlar boyu uyguladığı hoşgörü politikası gerçekçi bir politika olmuş ve devletin güçlü olduğu dönemlerde de sadece idarecilerin iradesi ile çok yakından ilgili olmayıp, bir çeşit devlet politikası olmuştur. Ancak, Belgrat'tan Bağdat'a kadar tarihçilerin çoğu, vatanlarında hain damgasını yememek için gerçekleri bildikleri halde gerçekten uzak ve uydurma sayılabilecek bilgileri işlemişlerdir.[676] Bunun en çarpıcı örneği meşhur Bulgar profesörü Vera Mutafçieva'nın iddiaları sayılabilir. Ona göre "*Osmanlıların hedefi, Bulgar tarihini yok etmekti. Bunu gerçekleştirmek amacıyla da üreticileri ve halkı yok etmeye başladılar. 1490 yılından evvel Bulgaristan nüfusu 890 155 kişi iken sadece bir asır içinde 680 000 kişi yok edilmiştir. Bu demografik faciadan sonra Bulgarlar hâlâ toparlanabilmiş değildir. Diğer taraftan ikinci büyük kalıcı musibet 'kan vergisidir' (gençlerin alınıp sarayda eğitim görmesi, devşirme). Bu şekilde erkeklerin % 20'si yok olmuş, kadınlar ise Türk haremlerinde kaybolmuşlardır. Bulgarların İslâmlaştırılması ile daha da ağır bir biçimde nüfus kaybına uğramışlardır. Sadece XVII. asırdan evvel Bulgarların % 25'i İslâmlaştırılmıştır ve bu İslâmlaştırmalar, Şeriat'a aykırı olarak yapılmaktaydı. Zira Şeriat'a göre ancak Ehl-i Kitab olmayanlar İslâmlaştırılabilir. Bu itibarla Osmanlı idarecileri, İslâm kurallarına aykırı olarak asimilasyon yani İslâmlaştırma politikası uyguladılar ancak bu İslâmlaştırma faaliyetleri de bütün gayr-ı Müslimleri kapsamamıştır. Bunun iki sebebi vardır:*

1. Maddî kayıplar (cizye vergisinin az kişi tarafından ödenmesinden dolayı)

2.Asker sayısının çokluğu. Bundan dolayı üretici kesimin sayısında ciddî düşüşü ekonominin kaldırması mümkün olmazdı.

Bu uygulamaların hedefi yerlileri İslâmlaştırmak değil, tersine Müslümanları yüceltmekti. Bunun için de ikinci sınıf muamelesi görecek vatandaşların varlığına ihtiyaç vardı".[677] Ancak yazarın kendisinin aynı makalede yaptığı başka değerlendirmeleri ilginçtir. Yine ona göre "*Osmanlılar, Şeriat kurallarına uygun bir şekilde gayr-ı Müslimlerin cemaatlerini tanıyarak onlara ayrı bir hukuk uygulamaktaydı. Hıristiyanların, Müslümanlardan ayrı olarak muamele görmesi millete dönüşmelerini kolaylaştırmıştır.*

[676] Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu, İletişim Yayınları*, İstanbul 1996, 2. Baskı, s. 8-10.

[677] Vera Mutafçieva, "Blgarskoto opştestvo pod Osmanska vlast do vzrazdanieto i do istoçnata upros", (Osmanlı İdaresi Altında ve Doğu Buhranına Kadar Bulgar Ahâlisi), *İstoria na Blgaria*, Hristo Botev, Sofya 1994, s. 163, 194-198, 201.

Bununla hedeflenen şey, Müslümanların üstünlüklerini sağlamaktı."[678] Aynı makaleye bu kadar çelişkiyi sığdırmayı büyük bir başarı olarak kabul etmek gerekir. Halbuki Hıristiyanlar, Müslümanlara duydukları saygı ve güven dolayısıyla kendi rızaları ile çocuklarını vermiş ve parlak gelecekleri için Müslüman olmalarını sakınca görmemiş olabilir. Aksi bir durum söz konusu olmuş olsaydı, Hıristiyan milletinden geldiğini anlayan bu durumda ki devletin yüksek memurlarının Osmanlı Devleti aleyhine davranmaları gerekirdi. Tersine, bu insanların hemen hemen hepsi idarede çok başarılı olmuşlar ve devlete çok faydalı hizmetlerde bulunmuşlardır.[679] Benzer durum ve çelişkiler, hemen hemen bütün bölge tarihçileri için geçerlidir. Bulgaristan'ın en büyük tarihçilerinden olan ilim adamları bile bu çelişkilerden kurtulabilmiş değillerdir.

Mesela, Osmanlı Tarihi alanında önemli çalışmaları bulunan Aleksandar Matkovski bu konu ile alâkalı olarak çelişkilere düşmektedir. Onun da katıldığı bir söylemde, "*Türk (Osmanlı) idaresi feodalizmin en aşağı seviyesi, hatta barbarizm"* olarak nitelenmekte, dolayısıyla da Makedonya halkı Osmanlı idaresini yabancı işgali olarak görmektedir.[680] Hiçbir biçimde geçerli delil ortaya koymadan böylesine ağır bir kanaate varan yazar, aynı eserin başka bir yerinde ise, "*genel olarak İslâm Hıristiyanlık'tan çok daha hoşgörülü idi. İslâm'da engizisyon v.b. lekesi yoktur*" demektedir.[681]

Hepsi de, İslâm tarihini az bilenlerin bile bildiği, Kur'ân-ı Kerîm'in emri olan İslâmlaşmanın asla zorla yapılamayacağı[682] gerçeğinin hilafına ifadeler kullanmaktadırlar. Kur'ân-ı Kerîm'in bu açık emrine rağmen buna aykırı bir takım ferdi davranışların bulunması muhtemeldir. Ancak bu konu ile alâkalı olarak elde ettiğimiz bulgulara göre gayr-ı Müslim nüfusun zorla Müslümanlaştırılması gibi bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Bu zaman zarfında iddia ettikleri katliâmlar ve zorla İslâmlaştırma faaliyetleri sayesinde[683] Bulgar vatandaşların toptan yok olmaları gerekmez miydi? Halbuki bahsedilen dönemlerin kayıtlarına göre Bulgaristan'da Müslümanların sayısı zaten Bulgarlardan dört kat daha fazla idi. (Bulgarların sayısı 300.000, Türk yahut Müslümanların sayısı 1.200.000)[684] Bununla beraber, kayıtlarda rastlamamış ve duymamış olmamıza rağmen, bir takım bireysel baskı ve teşebbüsler sonucunda, bazı Hıristiyan veya

[678] Mutafçieva, s. 165-166.
[679] Şener, s. 94-95.
[680] Aleksandar Matkovski, *Otporot vo Makedonija vo Vremeto na Turskoto Vladeenje(* Türk Hâkimiyeti Esnasında Makedonya'da Direniş), c. I, Skopje 1983, s. 14, 152.
[681] Matkovski, *Otporot…,* s. 163.
[682] Bakara suresi, 2/256.
[683] Todorov, s. 46-47.
[684] H. Kemal Karpat, "Balkanlar*"*, *TDVİA*, c. V, İstanbul 1994, s. 30.

başka bir dine mensup insanların zorla veya uygun olmayan yöntemler vasıtasıyla İslâmlaştırılmaları mümkün olabilir. Ancak, bu gibi faaliyetlerin Osmanlı Devleti'nin resmî politikası olduğuna ve devlet makamların bu tür faaliyetleri teşvik ettiğine dair herhangi bir belgeye ulaşamadık. Edindiğimiz tarihî bilgilere dayanarak sadece Osmanlı idaresinin değil, İslâm'ı referans alan ve daha önce hüküm sürmüş diğer devletlerin de genel olarak Kur'an'ın bu emrine uygun davrandıklarını söyleyebiliriz.

Dikkatimizi çeken bir diğer önemli nokta da, Osmanlı idaresi altında Bulgar halkının "nüfus erozyonuna" uğradığı ve Osmanlı idarecileri tarafından sistematik bir şekilde yok edildiği veya Müslümanlaştırıldığını iddia eden meşhur Bulgar tarihçisi Nikolay Todorov'un, Halil İnalcık tarafından Osmanlı tarihini objektif bir şekilde değerlendirenler arasında sayılmış olmasıdır.[685] Mamafih bölgede Osmanlıya karşı önyargılar hâlâ büyük ölçüde devam etmektedir.

Yine de tarihte kaydının bulunması bakımından bazı belgelere yer verelim. 1321/1903 yılında Bulgaristan Harbiye Nazırı'na arz edilen bir mektupta "*esaret-i Osmaniye altında olduğumuz mütenevvi ve kâbil-i tarif olmayan mezâlimi bu mektupla arz ederim. Memleketimizde artık sağlam hâne kalmamıştır. Valideler, hemşireler siyah elbise giyerek feryad ediyorlar. Dünyaya geldiklerine pişman oluyorlar. Ellerimizi yukarıya doğru kaldırarak bize yardım etmesini Allah'tan dua ederiz. Osmanlıların evlatlarımızı ceza olarak İslâm ettiklerini gördükçe kalbimiz yırtılıyor. Fakat ümidimiz henüz bitmemiştir. Pinniça karyesi ahâlisinden kardeş esirleri namına...*"[686] tarzında ifadeler yer almaktadır. Eski Sırbistan ve Makedonya'dan da her gün şikâyetler gelmektedir. Güya *"Türkler, Hıristiyanlara şiddetle eza etmekteler. Telefâtın aded ve hesabı yoktur. Türk memurlarının hükmü asla cari değildir. Yine tekrar ihtar ederiz ki, bugünkü hal-i hazırda Balkanlarda bulunan Hıristiyanlar için kat'iyen bir konferansın lüzumu vardır.*"[687] Batılı devletlerin baskıları sonucu Osmanlı idaresi böyle gerçek dışı hadiseler üzerine savunmada bulunma ve gerçeklere vurgu yapmak zorunda kalmaktadır: "*Aksine, mülkî ve askerî memurlar, padişahın irade-i seniyyesine uygun olarak ahâli-i Hıristiyaniye'ye karşı daha dikkatli ve ihtimamla davranıyorlar. Ancak, Avrupa'nın her tarafında olduğu gibi asayiş-i umumiyeyi ihlal edenlere karşı şiddetli tedbirler alınmaktadır… Şovenist fırkasına mensup Makedonyalıların icra eylemek istedikleri yolsuzlukları men eden bu gibi tedbirlerin*

[685] İnalcık, "Türkle*r",* s. XIX.
[686] BOA. Y.PRK. AZJ. Dosya No: 49, Sıra No: 44.
[687] BOA. Y.PRK. TKM. Dosya No: 46, Sıra No: 354.

alınmasından dolayı fevkalade mükedder ve meyusturlar. İşte Avrupa'nın efkâr-ı umumiyesi."[688]

Çoğu zaman Batılılardan gelen eleştiriler gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Mesela Paris sefaretinden gelen şifreli telgrafta şu ifadeler yer almaktadır: "*Osmanlı (Hıristiyan) vatandaşı olan altı yüz kadar ihtiyar ve çoluk çocuğun güya katliâmdan dolayı Bulgaristan'a iltica ettiklerine ve beş Bulgar köyünün ihrak ve ahâlisinin katl edildiğine, kilisenin tahrip olunduğuna, komitacıların ictima ile Osmanlıların zulmüne dair şikâyeti ve devletlerce himaye edilmeleri için bu gece Roma, Petersburg ve Moskova'daki komitalara telgraf gönderdiklerine dair azimkârane ve mahirane iş yaptıklarını gördüm… Maksat, düşmanlarımızın kamuoyunu aleyhimize kaldırmaktır.*"[689]

Osmanlı muhalifleri boş durmayıp sürekli yazılar, risâleler yazıp Osmanlı'ya zaten düşman olan ülkelerin müdahalelerine gerekçeler ve zemin hazırlamaya çalışıyorlardı. Örneğin bir müddet Sırbistan'da ikamet eden ve Sırbistan Devleti'ne karşı yazdığı yazılarından dolayı oradan kovulduğu ifade edilen Fon Seydafof, Osmanlı'nın Hıristiyanlara yönelik sözde mezalimi hakkında yazdığı risâle, Avrupa'daki kamuoyunu etkilemek için tamamen düşmanca ve Hükümet-i Seniyye'ye hakaret eden bir mecmuadır.[690] Diğer taraftan 1896 yılında neşredilmiş bir risâlede yazıldığına göre, Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak, ancak silahlı ayaklanma ile mümkündür. Ayrıca ister Bulgaristan ister başka ülkelerden müracaat eden kimseler Makedonya için faydalı bir faaliyet içinde değiller ve bu hareket de çok akıllıca değildir.[691]

Görüyoruz ki bu hareketler, belli bir plan ve düzen içinde yapılmaktadır. Yani aralarında dostluk olmayan bu insanlar, hem Osmanlı aleyhine hem de ondan pay kapmak isteyen bağımsızlığını yeni kazanmış bölge ülkelerinin de aleyhine olabiliyorlar. Bugün aslında adeta içi boşaltılmış ve ağırlığını kaybeden bir kavram olan, "çifte standart"lı bir tutum bu dönemde, Batılı ülke hükümetlerinin en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgarların propaganda olarak kullanmak istedikleri fakat başaramadıkları husus, yaptıkları cinayetler ve çeşitli zulümlerle Müslümanları da karşılık vermeye zorlamaktı. Girit ve Ermeni olaylarında kullandıkları bir taktik olan, Müslümanlara

[688] BOA. HR. SYS. Dosya No: 42, Sıra No: 22.
[689] BOA. Y.PRK.EŞA. Dosya No: 41, Sıra No: 19.
[690] BOA. HR. SYS. Dosya No: 38, Sıra No: 7.
[691] Pero Korobar ve Orde İvanovski, *Vistina na Progresivnata Opştestvena Javnost Vo Bugarijai Pirinska Makedonija za MakedonskotoNacionalno Praşanje 1899–1954.* (1899-1954 yılları arasında Makedonya Milli Sorunu ile ilgili Bulgaristan ve Pirin Makedonya'sında İlerici ve Sosyal Kamuoyunun Gerçeği), Kultura, Skopje 1981, s. 21.

saldırarak onları karşılık vermeye zorlamak ve sonra da Müslümanların taarruzuna uğradıkları gerekçesiyle Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekmek, merhametlerini harekete geçirmek ve böylece Osmanlının çok çekindiği[692] Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlamaktı. Böyle bir oyuna gelmemek için Osmanlı idaresi aşağıdaki tedbirlere başvurmuştur:

1. Müslümanların, silahlı çetelerin belirdikleri yerlerden süratle tenkil (uzaklaştırma) edilmeleri

2. Yakalama ve yok etme işinin, muhakkak bir surette asker ve jandarma vasıtasıyla yapılması ve bu işe kat'iyen sivil insanların karıştırılmamasına özen gösterilmesi yönünde sıkça uyarıda bulunulmaktaydı. [693] Müslüman halkın her hangi bir şekilde infiale kapılıp karşılık vermekten uzak tutulması, Avrupa müdahalesine fırsat tanımamak için gerekli idi. Yani bu karışıklıktan bizzat mağdur olanların intikam almaya kalkışmamaları sağlanmalı ve bu iş, nizam ve kanunlara uygun olarak devletin resmî kolluk kuvvetlerine havale edilmeliydi.

Bazı Batılılar propaganda tekniklerini kullanarak olmayan şeyleri olmuş gibi göstermeye çalışmaktaydılar. Mesela Almanya'nın Frankfurt şehrinde yayımlanan Frankfurter Zeitung gazetesinde Der-Saadet'ten alınan habere göre, "*Siroz'da üç Bulgar kadının öldürüldüğü ve Krupnik karyesinin yakıldığı ve orada sakin iki yüz kişinin katledildiği Bulgarlar tarafından işaa edilmişse de söz konusu durum, gerek Bâbıâli, gerekse sefaretlerce teyit edilememiştir.*"[694] Nitekim, belgelerde de bu hususa işaret edilmektedir: "*Bulgaristan ve Makedonya" fırkası tarafından Makedonya ahvali hakkında bir takım rivayetler ve havadis neşir olunmaktadır. Memurîn-i Osmaniye tarafından tadiyat irtikap olunduğu söylentileri, bî-asıl ve esas olup bilakis ahâli-i Hıristiyaniye'ye daha ziyade ihtimam eylemektedirler*."[695]

Kanaatimize göre bütün propaganda ve kışkırtma çalışmaları içinde en etkili olanı kiliselerin yaptığı kışkırtmalardır. Daha evvel, Osmanlı millet sisteminin, Hıristiyanlar üzerine sağlamış olduğu otorite nedeniyle ulusal ayaklanmalara şiddetle karşı çıkan kilise yöneticileri, Tanzimat'ın getirdiği millet sisteminin özgürleştirici reform gayretleri neticesinde otoritelerini kaybetmeye başlayınca ayaklanmaları desteklemeye ve toplulukların isyanlarını kışkırtmaya başladılar. Elde ettikleri toprak ve başka menfaatlerle

[692] Beydilli, "II Abdülhamit Devrinde…" s. 85 .
[693] Beydilli. "II Abdülhamit Devrinde…" s. 91-92.
[694] BOA. Y. PRK.HR. Dosya No: 30, Sıra No: 12.
[695] BOA. HR. SYS. Dosya No: 42, Sıra No: 22.

yetinmeyen Rusya ile yeni bağımsızlığa kavuşan Balkan ülkeleri, Osmanlı topraklarında kalan Hıristiyanları ve özellikle kilise mensuplarını kışkırtarak daha fazla toprak elde etmeye çalışıyorlardı. Başlangıçta propagandalar, Rum Ortodoks Kilisesi ve Ermeni Gregoryen Kilisesi, Rusya ve Balkan ülkelerinin büyükelçilik ve konsoloslukları vasıtasıyla yürütülüyordu. Silah ve cephane dağıtımı ile propaganda yazı, risâle ve kitaplarının basım ve dağıtımı da buralardan yapılıyordu. 1876 yılından sonra bu kışkırtma ve propagandalar, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Makedonya ve Doğu Anadolu'da yoğunlaşmıştır.[696]

Osmanlı idaresi aleyhine yapılan yoğun propaganda faaliyetlerinin önemli amaçlarından biri, Müslümanları tehdit ederek, onların idareye olan sorumluluk ve bağlılıklarının ortadan kaldırılmasına yönelik olmuştur. Nitekim Bulgar çeteciler, birçok defa sivil Müslümanlara saldırıların yapılmayacağına dair teminat verdikleri halde[697] bunun tam tersini yapmışlardır.[698] Avrupa ülkelerinde bulunan bazı Osmanlı memurları da, muhtemelen bu gibi propagandaların etkisinde kalarak, mevcut sorunlarla alâkalı olarak çetelerle fikir alışverişinde bulunmaya başlamışlardı. Nitekim 29 Mayıs 1324/11 Haziran 1908 tarihli bir vesikadan, bu faaliyetlerin maksatlarına ulaşmaya başladığını ve idareciler arasında konunun çözümü ile ilgili anlaşmazlık ortaya çıktığını anlıyoruz. Ayrıca bu vesikada, "*Müslümanların birbirine sımsıkı bağlı olması gerektiği böyle zamanlarda bu gibi davranışların, hem Osmanlı Devleti'ni zaafa uğrattığı hem de Müslüman halka zarar verdiğini düşünmekteyiz"* denilmektedir.[699]

3.2.1. Avrupa Kamuoyuna Yönelik Propaganda

Gerek Haçlı Seferleri'nin durdurulması ve Haçlı ordularının dağıtılmasında oynadıkları rol dolayısıyla, gerekse Hıristiyanlığın iki başkentinden birini fethetmeleri nedeniyle Türklere karşı Avrupa insanları arasında çok güçlü bir korku ve nefret duygusu eskiden beri vardı. Bu korku ve nefreti alevlendirmek için ortaya atılan iddialar, belki de gerçekler kadar tesirliydi. Nitekim Makedonya'da Osmanlı asker ve idarecisine karşı topyekûn iftira saldırıları çok çeşitli idi. Mesela 13 Mart 1903 tarihli Berliner Zeitung gazetesinde yayımlanan bir resim ibret vericidir. Altı Osmanlı jandarma erinin ayakları

[696] Stanford Shaw, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c.III, s. 1005.
[697] Hristov, s. 160.
[698] BOA. TFR-MKM. Dosya No: 12, Sıra No: 1194, Belge No: 19; Ulubelen, s. 45.
[699] İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 476.

dibinde üç kişinin kesilmiş başları resmedilerek yayınlanmıştır. Mesaj açıktır; Türkler, Hıristiyanlara vahşiyane katliâm uygulamaktadırlar. Osmanlı idarecileri ise bu hadisenin muhtemelen Avrupa efkar-ı umumiyesini etkilemek için Bulgaristan'da yapılmış bir resim montajı olduğundan şüphe etmekteydiler.[700] Bunun dışında Avrupa'da günlük gazetelerin bazılarında yayınlanan karikatürler de, Osmanlı Devleti ve Türklerin imajına yönelik saldırılar ihtiva etmektedir. Necmettin Alkan'ın derlediği malzemelere bakıldığında söz konusu karikatürlerde hem Osmanlı idaresinin başı ve Müslümanların halifesi olan Sultan'a hem de Türklere ağır hakaretlerde bulunulmaktaydı.[701] Bundan dolayı Avrupa ülkelerinde görev yapan Osmanlı diplomatlarına çok önemli görevler düşmekteydi. Mesela Yunanlıların propaganda gayretleri neticesinde, 1898 yılında "g*ûya Girit'te Hıristiyanlara yapılan mezalim*" Fransa'da bütün aydın ve siyasetçi kesimin tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Paris Sefiri, asıl Müslümanlara yapılan mezalimin açık belgelerle ortaya konulması gerektiğini hükümete bildirmiştir.[702]

Osmanlı tarafının, kendi topraklarında bulunan yabancı diplomatların dayatmak istedikleri reformların ülkelerinde çıkan az sayıda gazetenin tahriklerine dayandığının farkında olduğunu görmekteyiz. 1318 (1900) yılına ait bir vesikada "*...diplomatların başlıca sermayelerinden biri Avrupa matbâatı, Avrupa efkâr-ı umumiyesi denilen şeylerdir ki bunların hülasa'l-hülasası birkaç mühim gazetenin neşriyâtından ibarettir. İngiliz matbuâtı farz-ı muhal olarak açıktan açığa ilan-ı husumet ister, Alman ve Fransız gazeteleri her vakit ilan-ı hakikat için tevsite (arayı bulma) buyurulabilir…"* denilerek Alman ve Fransız matbuâtı üzerinde Osmanlı hükümetinin etkili olması istenmekteydi.[703]

Propaganda yapılırken sürekli olarak Hıristiyanların mazlumiyeti ve mağduriyeti öne sürülerek, Batılı büyük devletlerin Hıristiyanlık duygularını harekete geçirmek maksadı ön planda tutulmuştur. Güç olarak dünya sahnesine yeni yeni çıkan Amerika'dan gelen misyonerler tarafından da, Manastır Vilâyeti ve civarında Osmanlı idaresi tarafından yapılması düşünülen ıslahat vaatlerinin sadece boş bir vaat ve oyalama taktiğinden ibaret olduğu ve bir şeylerin yapılması gerektiği bütün Hıristiyanlara telkin edilmekteydi.[704] Öte yandan Paris'te çıkan "İllustration" adlı gazetede, Makedonya'da seyahat eden Alber Martin'in verdiği ve Osmanlı idaresince kat'î bir şekilde reddedilen bilgilere göre,

[700] BOA. HR. SYS. Dosya No: 42, Sıra No: 27.
[701] Necmettin Alkan, *Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamit ve Osmanlı İmajı,* Selis Yay. İstanbul 2006.
[702] BOA. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 50, Sıra No: 48.
[703] BOA. Y. PRK.AZJ. Dosya No: 41, Sıra No: 105.
[704] BOA. Y. PRK.EŞA. Dosya No: 124, Sıra No: 58.

Üsküp'te ahâli arasında bazı cinayetlerin vuku bulduğu ve orada son altı ayda iki yüzden fazla fâil-i meçhul cinayetin meydana geldiği ifade edilmiştir.[705] Böylece Osmanlı idaresinin bölgeyi yönetmekten aciz olduğunu göstererek, büyük devletlerin müdahalesini sağlamak isteyen isyancıların ve onların yandaşlarının ekmeğine yağ süren bir iftira daha ileri sürülmekteydi.

Bulgar eşkiyası, maksatlarına ulaşabilmek için hem Makedonya dahilinde hem de haricinde olmak üzere, çok geniş bir propaganda faaliyeti içerisinde bulunmuştur. Makedonya dahilinde yapılan propagandalar, bölge ahâlisini Osmanlı Devleti aleyhinde tahrik ederek, arzulanan huzur ve asayişin ancak Bulgaristan idaresi ile mümkün olabileceği intibaını uyandırmaya yönelik olurken, dışarıda yapılan propagandalar ise, Bulgaristan'da düzenlenen açık hava toplantıları ve Avrupa devletleri nezdindeki teşebbüsler şeklinde cereyan etmiştir. Komiteciler, Avrupa devletlerine yaptıkları müracaatlarda, onları Bâbıâli'nin vaat ettiği ıslahat programlarını tatbik etmek istemediğine, Makedonya'daki güvenlik ve sair problemlerin müsebbibinin Osmanlı idaresi olduğuna ve bölgedeki nüfus ekseriyetinin Hıristiyanlar lehinde bulunduğuna ikna etmeye çalıştılar. Bulgaristan içerisinde de, bu meseleyi Hıristiyan ahâlinin zihinlerinde canlı tutmak, gönüllü komitecilerin katılımını sağlamak ve para toplamak gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.[706] O sıralarda Osmanlı Devleti'nin müttefiki sayılan Almanya'da bile, Alman kamuoyunu etkilemek maksadıyla "*Memâlik-i Şahâne'de Hıristiyanların Katli*" adıyla bir risâle yayımlanarak, Osmanlı topraklarında Müslümanlar tarafından Hıristiyanlara etnik temizlik uygulandığı iddiası ortaya atılmıştır.[707]

Bulgaristan'ın Filibe şehrinde 15 Mayıs 1903 tarihinde, Makedonya'daki "Türk zulmü" nü protesto etmek için kalabalık bir insan topluluğu toplandı. O sırada (4 Mayıs 1903) Makedonya eşkiya reis ve ideologlarından biri olan Gotse Delçev'in Baniçe köyünde Osmanlı ordusu tarafından öldürülmesi de protesto edilmiştir. Güya Manastır'da katliâm yapılmış, genel tutuklama furyası başlatılmıştı. Üç kişinin konuşma yaptığı mitingte Hıristiyanlara yapılan "*zulümler*" anlatıldı.[708] Ayrıca Batılılar, propaganda işini ciddiye alıp profesyonel insanlara yaptırıyorlardı. Bu çerçevede Selanik Vilâyeti'nde vukûa gelen bilcümle cinayât ile icrâ olunan mezâlime dair ara sıra evrâk-ı matbûa ile malumât vermek için Mösyö Lavle'nin taht-ı riyasetinde ve onun teşviki ile bir cemiyet-i

[705] BOA. TFR-I-A. Dosya No: 4, Sıra No: 361.
[706] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle*"* s. 211-212.
[707] BOA. HR. SYS. Dosya No: 41, Sıra No: 37.
[708] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 45, Sıra No: 58.

siyâsiye teşekkül ettirildi. Bu cemiyet, vilâyette vuku bulan sû-i istimâlâtın her birine dair tafsılat-ı mücmeleyi havî lâyıhaları tab' ve neşretmek ve bunların bir nüshasını dahi Avrupa hükümetlerine ve millet meclislerinin başlıca azalarına irsal eylemek vazifesini deruhte edecekti. Bu bağlamda Mösyö Lavle, sath-ı kürre-i arzda yaşayan ümem ve akvam içinde, Selanik Vilâyeti reâyâsı kadar zulümde mağdur hiçbir kavim olmadığı ve Avrupa hükümetleri Selanik Vilâyeti'nde icra olunan mezâlim hakkında tafsilat-ı mükemmeleye derdest oldukları anda müdahale eylemeleri lazım geleceğini beyan eylemektedir.[709]

İsyancılar çok rahat bir biçimde propagandalarını yapmak maksadıyla her türlü vasıtayı kullanabilmekteydiler. Eşkiya çeteleri, kendileri tarafından "Makedonya" adıyla çıkarılan gazetenin 10 Şubat 1903 tarihli ilk nüshasında, Türk idaresi aleyhine taraftar toplamak maksadıyla şu satırlara yer vermişlerdir: "*İstiklaliyet Yahut Ölüm*" başlığı ile çıkan bir makalede kararlılıklarını göstererek uyarı yapmaktadırlar. İfadelerine göre "*zulümler, Rum, Sırp, Ulah ve Yukarı Bulgarlar için bitmiş, Makedonya için bitmeyecektir. Ancak, biz de kendimizi toparlayarak, çoğaltarak genç ve ihtiyarları bir araya getirerek karşı koyacağız. Türkler ıslahat yapma vaatleriyle zaman kazanarak bizi oyalamak istiyorlar*."[710]

Bu tür propaganda ve tehditlerden Müslümanların etkilenmemesi beklenemezdi. Zira Müslümanlara yönelik tehditler uzun zaman içinde kanlı katliâmlar ve zorlu hicretlerle Makedonya'nın çevresinde cereyan etmiştir. Bulgarlar, yerel gazetelerde, Müslümanları nasıl keseceklerini, mallarını nasıl gasp edeceklerini aleni olarak anlatabilecek[711] kadar pervasız olmuşlardı. Bir gazetede Hıristiyan ahâliyi galeyana getirmek için Müslümanların suçsuz Hıristiyan köylülerine saldırdıkları ve onlara şiddet uyguladıklarını yazmaktaydılar. Ayrıca Avrupa'nın dikkatini çekmek amacıyla da sivil Türklerden oluşan çetelerin Hıristiyan ahâliyi terörize ettiklerini ortaya attılar.[712]Açık alanlarda yazılan pankartlarda Müslümanları tehdit içerikli yazılar yazılmaktaydı. Mesela Üsküp'te Amerikan bezinden yapılmış bir branda üzerine Bulgarca olarak çeteciler, *"padişaha nefret, kendilerine imtiyaz verilip verilmeyeceği birkaç gün zarfında cevap verilmezse Üsküp'teki hane ve insanları yakacaklarını… Mayıs'ın sonuna kadar cevap*

[709] BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 10, Sıra No: 110.
[710] BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 12, Sıra No: 80.
[711] BOA. HR. SYS. Dosya No: 83, Sıra No: 55.
[712] BOA. TFR.-I-M. Dosya No:8, Sıra No: 723.

*gelmezse eğer Makedonya'nın tamamındaki hane ve ahâliyi ihrak ve telef edeceklerin*i" yazmışlardır.[713]

Yabancı basın, Makedonya Meselesi ile alâkalı olarak, özellikle propaganda konusunda çok önemli görevler ifa etmiştir. Yayınlarda Osmanlı askerinin, meselelerin üstesinden gelemediği teması işlenmekteydi. Mesela "İndependans Pleşer" gazetesinin 27 Ekim 1907 tarihli nüshasında, bir Osmanlı subayının, "*bizim mecbur kaldığımız böyle sekiz yüz kişi değildir. Çetelerle münasebât-ı daimede bulunan umum-i memleket ahâlisi ile uğraşmaya mecburuz. Eşkiya, asker tarafından takip olduğu zaman ve yiyecek ve mühimmat bulamadığı zaman çiftliklere, köylere iltica edebilmekte ve buralarda bizim elimize düşmemeleri için mümkün olduğu kadar ahâli tarafından yardım görmektedir*." şeklinde olduğu ifade edilen sözlerine yer verir. Aynı gazetede Rolan Dö Maresi imzasıyla yayınlanan makalede ise, "*işte dört seneden beri (1903 Ağustosunda başlayan büyük ayaklanma, İlinden İsyanı) en katı kalpleri bile tesir edecek haberler: şehirler tahrip, köyler ihrak (yakılmış) ehl-i kurâ (köylüler) tarumar edilmiş, hesapsız cinayetler oldu… O kadar çok şey oldu ki, artık hangi tarafın daha kabahatli olduğunu tayin etmek zor… İcra olunmadık fenalık kalmadı. Bu konuda Osmanlı Hükümetinin mesuliyeti büyük, fakat Avrupa'nın mesuliyeti önemsiz değil…*" ifadeleri yer almaktadır.[714]

II. Meşrutiyet sonrasında da bölge durulmamış, tersine daha büyük kargaşalara sebebiyet verecek faaliyetlere girişilmiştir. "Frankfurt" gazetesinin 12 Aralık 1326/25 Aralık 1910 tarihli nüshasında, "*meşrutiyet idaresinin tesisinden beri Makedonya'ya çok silah getirilmiş ve ahâliye dağıtılmıştır… Zaten silahlı olan Bulgarlar çok daha iyi silahlandı. İslâmlar dahi, kendilerine silah tedarikini elzem addederler ve bu mesele ile Jön Türkler meşgul olmuş*" ifadelerine yer verilmiştir.[715]

3.2.2. Osmanlı Askeri Aleyhine Propaganda

Gerek isyancıların moralini yüksek tutmak, gerekse Osmanlı askerini ve Müslüman halkı ümitsizliğe sevk etmek maksadıyla Osmanlı ordusunun askerî becerisine yönelik alaycı yaklaşımlar olmuştur. Mesela 8 Ağustos 1319/21 Ağustos 1903 tarihi bir vesikada aktarılan yabancı sefirlerin kendi aralarında konuştukları bir hadise çok dikkat çekicidir: *"Bulgaristan hududuna muttasıl Hasköy nam yerde Osmanlı askeri gece silahlarını terk*

[713] BOA. Y. PRK.ASK. Dosya No: 111, Sıra No: 57.
[714] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 50, Sıra No: 44.
[715] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 51, Sıra No: 43.

ederek her nasılsa uykuya daldıkları bir sırada Bulgar eşkiyası silahları alıp 60 neferini esir etmiş. Bu gibi ahvale Osmanlı askeri nasıl meydan vermiş ve bu kadar asker varken bu hadise nasıl meydana gelebilmiş hayretle karşılanmıştır"[716] gibi iddialarla Osmanlı askeri yıpratılmak istenmiştir. Gerçi Osmanlı askerinin maddî açıdan iyi durumda olmadığı bilinmeyen bir şey değildi. Tahsin Uzer'in Makedonya'nın Razlık kaymakamlığı esnasında, Osmanlı askerinin görünüş itibariyle perişan bir halde ve şık giyinmiş Bulgar askeri karşısında donanım açısından çok geri olduğunu ifade eder. Ayrıca Velice sınır karakol binası perişan, Kasım ayında oldukları halde askerlerin paltosuz oldukları fakat diğer eksikliklere rağmen yiyecek açısından çok iyi durumda olduklarını[717] söyler.

Osmanlı askerlerine yönelik iftira kampanyasında önde giden İngilizlerin türlü marifetleri görülmektedir. Bir İngiliz gazetesinin, daha önce Rumeli'den kovulmuş fakat İngiliz sefaretinin müdahalesiyle orada kalan Rumeli muhabiri, İngiliz kamuoyunu heyecanlandırmak için, Türk insanı ve askerini tanıma fırsatı olan insanların hayrete düşürecek derecede Osmanlı askerini canî ve vahşî göstermeye çalışmıştır. Güya Osmanlı askeri, 18 Bulgar çocuğunu diri diri fırına koyarak yakmış, tarlada çalışan 16 ihtiyar telef edilmiş, birkaç gün içinde de erkek olsun kadın olsun 200 kişiden fazlası öldürülmüştür. Bu gibi iddialar sık sık ileri sürülmüş, bu ve benzer haberler üzerine Birmingam ve Londra'da büyük gösteriler yapılmıştır. Bu gösterilerde, Makedonya Hıristiyanlarını kurtarmak için İngiltere Devleti'nin müdahalesi talep edilmekteydi.[718]

Bulgar çetelerin hamisi kesilen yabancı devletler, sefirleri vasıtasıyla Osmanlı ordusunu Bulgar köylerini yakmakla suçlamıştır. Osmanlı askerlerinin, Bulgar çetecilerin peşine düştükleri sırada köyleri yaktıkları hususunda Saray'a şikâyetler iletmişlerdir.[719]

Osmanlı düşmanlarının ve özellikle eşkiya çetelerinin çok gayret ettikleri şey, sivil Müslüman ahâliyi çatışmaların içine çekerek, şimdiye kadar bir arada huzur içinde yaşamış olan Müslümanlar ile Hıristiyanların, bir arada yaşamalarının mümkün olmadığını dünyaya göstermekti. İsyancı çeteler askerden çekindikleri ve de onlardan sert karşılık gördükleri için Müslüman ahâliye yönelmekteydiler. Örneğin 1903 yılının başında Razlık'ın Babyak ve Yakorit köyleri ahâlisinden sekiz Müslüman, Lezokop ilçesi Filip Hanları civarında Bulgar eşkiya ve köylüleri tarafından parça parça doğranarak şehit edilmişlerdi. Suçluların

[716] BOA. Y.PRK.BŞK. Dosya No: 70, Sıra No: 55.
[717] Uzer, s. 147-148.
[718] BOA. Y.PRK. EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 81.
[719] Uzer, s. 170.

bir kısmı kısa zamanda yakalanmış, Nevrokop'tan adlî bir heyet ile yabancı temsilci Binbaşı Flander gelip, üzücü hadiseye şahit olmuşlardır.[720]

3.2.3. Karşı Propaganda

II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nin dünyadaki imajı son derece olumsuzdur. İslâm Hilâfeti'ne dayanan bir hükümet olarak "medenî" olduğunu karşı tarafa anlatması gerekiyordu. Bu çabaların en güzel örneği, devletin "*Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerle ilgili her türlü meseleyi çözmek amacıyla doğrudan doğruya Papalık makamıyla müzakere ve müşavereye ihtiyaç*" gerekçesiyle 1898 yılında Papalığı resmen diplomatik olarak tanımış olmasıdır.[721] Diğer taraftan Osmanlı idarecileri de, Batılılara gerçekleri anlatmaya çalışıyorlardı. Paris'te çıkan "Figaro" gazetesinin 12 Ağustos 1903 tarihli nüshasında, Mısırlı Mustafa Kâmil Bey imzasıyla bir yazı yayınlanarak "*Avrupa, Müslümanları Hıristiyanlardan tefrik etmek için her şeyi yapmıştır. Daima yalnız Hıristiyanlar için ıslahat istemesiyle, Müslümanlara ıslahat-ı matlûbenin hukuk hasebiyle ve emniyet-i şahsiyelerini münhal olacağını ifham eylemiştir. Bunun üzerine Arnavutların "Avrupa tarafından teklif edilen ıslahat, Memâlik-i Osmaniye'nin mukasemesine mukaddemedir"* demelerine ve bütün âlem-i İslâm'ın*, 'Avrupa bize karşı bir cihad-ı salib-i mesture tasarlıyor'* demesine sebep olmuştur. "*Avrupa'nın İslâm aleyhindeki cihad-ı salîb-i mestûresi, Müslümanların Padişaha daha fazla bağlanmalarına sebep olmuştur*".[722]

Mısırlı Mustafa Kamil Bey'in bu düşünceleri, durumu gayet net bir şekilde ortaya koymuştur. Ona göre Avrupa ülkeleri Müslümanlara karşı eski metotlardan farklı olarak örtülü bir Haçlı Savaşı içindeydiler. Zira daha evvel defalarca giriştikleri açık savaşlarda Müslümanlara yenilmişlerdi. Osmanlı karşıtı yoğun propaganda faaliyetlerine karşın bir nebze de olsa bazı batılılar gerçekleri yazarak cesurca tavır almışlardır. Mesela Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi tarafından, araştırma sonucu yazdığı ve Bulgar cinayetlerini ortaya çıkardığı gerekçesi ile bir Fransız gazetecinin İstanbul'da kabul edilmesi ve kendisine iltifat edilmesi istenmiştir.[723]

Bulgar isyancıların faaliyetleri o kadar vahşice idi ki, Osmanlı düşmanları tarafından bile bazen kınanmak zorunda kalıyordu. Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi tarafından gönderilen telgrafta "Standard" gazetesi Moskova muhabiri

[720] Uzer, s. 173-174.
[721] Deringil, s. 151.
[722] BOA. Y.PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 18.
[723] BOA. Y.PRK. EŞA. Dosya No: 49, Sıra No: 55.

"Moskova Gazet" adlı Rus gazetesinden naklen: *"Makedonya ahâlisinin hal-i ızdırabından feryad eden Bulgarlar, gaddarlıkta asla Türklerden farklı değillerdir. Islahatlar yapılamadıysa kabahat Türklerde değil Bulgaristan'dadır. Makedonya'nın, Bulgaristan'a bağlı olmaktansa Avrupa gözetiminde Osmanlı'ya bağlı olması daha hayırlı olur"* denilerek bazı gerçekler ifade edilmiştir.[724] Osmanlı Devleti'nin Atina Maslahatgüzarı'nın haberine göre, Bulgarların en büyük destekçisi Rusya hükümetinin Zaptiye Nazırı Kont Lamidirof "*Bulgarların Makedonya'ya tecavüzâtı daha ziyade devam ve tevsi edecek olursa kendilerine güzel bir ders verilmesi için Devlet-i Aliyye'nin serbest bırakılmasına bilcümle Düvel-i Muazzama tarafından karar verildi*" demiştir.[725]

İngiltere Başbakanı Gladstone'nin yazdığı "*Bulgaristan Katliâmı"* adlı risâle, İngiliz kamuoyunun Osmanlı'ya karşı son derece tepkili olmasını sağlamıştır.[726] Osmanlı'nın İngilizler nezdindeki bu olumsuz imajını düzeltmek ve Bulgar eşkiyasının faaliyetleri ile alâkalı daha iyi ve daha doğru bilgiler sağlamak amacıyla Osmanlı Londra sefareti tarafından "Sadık" imzasıyla gazetelerde makalelerin yayınlanması karar verilmiştir.[727] Yurt dışında görevli bulunan diplomatik temsilcilerin bu yöndeki gayretleri yanında içerde de *Basiret, Vakit, Sabah* gibi gazetelerin sayfalarında Osmanlı Devleti ve Müslüman tebasına yapılan haksızlıklar gündeme getirilerek, büyük bir Müslüman ittifakından bahsedilmekteydi. Böylece, Osmanlı'nın elindeki tek yaptırım gücü olarak görünen Hilâfet makamına atıfta bulunularak, sömürgelerinde çok sayıda Halife'ye bağlı olan Müslümanın yaşadığı Avrupa ülkeleri bir nevi tehdit edilmekteydi.[728]

II. Abdülhamit dönemi idaresinin dünyada olumlu bir görüntü sunma çabaları bugünkü tabirle tam bir *"halkla ilişkiler*" örneğidir. Bunun en çarpıcı biçimde tasviri, 1893 ve 1894 yıllarında Sultan Abdülhamit'in Amerika ve İngiltere'ye gönderdiği fotoğraf albümleridir. 1893'te Washington Kongre Kütüphanesine ve 1894'te Londra Britanya Müzesi Kütüphanesine gönderilen ve 51 albümden oluşan bu koleksiyon, Osmanlı'nın bir "Otoportresidir". Koleksiyon, Osmanlı topraklarının doğal güzellikleri, tarihî zenginliği, modern gelişmişliği ve gücü temaları etrafında yoğunlaşmıştır. En çok ağırlık verilen üçüncü unsur olmuştur. Bu albüm koleksiyonunu takdim eden heyet, albümlerin önemini şöyle vurgulamışlardır: "Gönderilmiş olan bu otoportre, kültürel olarak İslâm dünyasından

[724] BOA. Y.PRK. EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 67.
[725] BOA. Y.PRK. EŞA. Dosya No: 41, Sıra No: 28.
[726] Deringil, s. 150.
[727] BOA. Y.PRK. EŞA. Dosya No: 41, Sıra No: 46.
[728] Azmi Özcan, *PanİslâmizmI*, s. 57.

bütün dünyaya teşhir edilen ilk görüntülü rapordur- ve dolayısıyla emsalsiz önemde bir vakadır".[729]

3.3. KİLİSELERİN FAALİYETLERİ

Genel olarak dinler, Tanrı'nın emirlerini yaymak ve uygulamak istediklerinden dolayı barışçıl ve siyaset üstü bir yapıya sahiptirler. Ancak Balkanlarda XIX. yüzyılda kiliselerin (Bulgar, Rum ve Sırp) böyle davrandıklarını söylemek mümkün değildir. Çatışma ve mücadeleler sadece Hıristiyan olmayan komşularla değil, aynı zamanda kendi aralarında da sürüp gitmekteydi. Rus Kilisesi'nin en belirgin aynı zamanda en çok tepki toplayan tavrı, İstanbul fethi sonrasında kendisini Ortodoks âleminin başı olarak görmesidir.[730] Diğer taraftan Fener Rum Patrikhanesi, Yunan milliyetçiliğini kendisine ilke olarak kabul ettiğinden dolayı, Sırp, Bulgar, Makedon vs. kiliselerine bölünmüştür. Kiliseler, Osmanlı Devleti'nin klasik dediğimiz ve güçlü olduğu dönemde idare ile tam bir uyum içindeyken, gerileme döneminin başlaması ile birlikte Osmanlı'ya olan tepkileri ve aralarındaki anlaşmazlıklar artmıştır.[731] Hem Bulgar hem de Rum kiliseleri isyancı çetelerin en büyük destekçileri olmuşlardır. Kilise binaları, lojistik malzemelerin saklanmasından saldırı planlarının yapılmasına kadar pek çok amaç için kullanılmıştır.[732]

Rum ve Slav (Bulgar) kiliselerinin siyasî hesapları vardı. Makedonya'nın her tarafında yaptırılan ve her geçen gün sayıları çoğaltılan kiliseler, bu hesapları gerçekleştirmek maksadıyla kullanılan birer vasıta olmuştur. Yani bu dönemde yaptırılan kiliselerin varlık sebebinin, Hıristiyanların dinî ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade siyasî maksatlara yönelik olmuştur.[733]

3.3.1. Rum Kilisesi

Osmanlı idaresi döneminde, iki Rum Patriği halkı kışkırttıkları gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmiştir. İlki 1657 yılında idam edilen III. Partenios'tur. İdam edilme sebeplerinden biri, Eflak voyvodası Konstantin'e yazdığı bir mektuptur. Bu mektupta Patrik, *"İslâm egemenliğinin bitmesine az kaldığını, bütün bu bölgelerde Hıristiyanlığın yeniden hâkim olacağını ve bunlar için hazırlıklı olmak gerektiğini"* ifade

[729] Deringil, s. 153.
[730] Steeves, s. 464.
[731] Ercan, s. 23-25.
[732] BOA. Y. PRK.AZJ. Dosya No: 41, Sıra No: 10.
[733] Tunalı, s. 15-45.

etmiştir. İkinci idam edilen Patrik V. Gregorius'tur. Bu Patrik, 1821 yılında başlayan Yunan ayaklanması ile asıl hedefin, bağımsız Yunanistan'ın kurulması olmayıp, öncelikli olarak Osmanlı'yı bölmek gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bir takım tavsiyelerde bulunmuştur: "*Türkleri maddeten ezmek mümkün değil, zira sağlam ahlakları vardır. Dinlerine bağlıdırlar, büyüklerine itaat ederler. Ancak bu gibi hasletlerini yok ederek onları yıkmak mümkün olur"*.[734]

Kilise papazları, ahâli-i Hıristiyaniyeyi Osmanlı idaresine karşı örgütlemek, bilinçlendirmek ve kışkırtmak maksadıyla yoğun faaliyetler içerisine girmişlerdir. Denilebilir ki, Hıristiyanlar, Balkanlarda kendi aralarında ve Osmanlı idaresi ile yaptıkları mücadeleleri, daha çok kilise ve elemanları vasıtasıyla yapıyorlardı. Mesela kilise papazları vasıtasıyla, Yunanistan'da basılan kitaplar, Osmanlı vilâyetlerine gizli olarak sokulmakta ve Rum ahâli-i Hıristiyaniyesi arasında Osmanlı düşmanlığı yaymak amacıyla dağıtılmaktaydı. Bu tür kitapların çok fazla olduğu ve her hanede bulunduğu ifade edilmekteydi. Ortodoks din adamlarının, dinî vazifelerinden çok bu tür zararlı risâlelerin dağıtımı ve insanlara benimsetilmesiyle uğraştıklarını görmekteyiz.[735]

Kilise ve papazların eşkiyalık faaliyetlerinin, daha II. Selim zamanında vuku bulmaya başladığı kayıtlarda mevcuttur. O dönemde Üsküp ve Pirlepe yöresinde ayaklanan papazlar isim isim zikredilmiştir.[736] Nitekim bu ve başka sebeplerden dolayı sivil Müslümanlar ile sivil Hıristiyanlar arasında silahlı çatışmalar bile çıkmıştır. Muhtemelen bu sebeplerden dolayı bazı çatışmalarda, Müslümanlar tarafından ilk hedef alınanlar arasında Metropolitler olmuştur.[737] Görevleri, Hıristiyanların dinî ihtiyaçlarını karşılamak olması gereken kilise temsilcilerinin, isyan ve karışıklığa teşvik ve benzeri faaliyetlere girişmeleriyle ilgili çok sayıda belge mevcuttur.[738]

Kiliseler, en yoğun siyasî v.b. faaliyetler içine II. Abdülhamit döneminde girmişlerdir. Kuşkusuz bu duruma, uluslararası ortamın şartları yardımcı olmuştur. 1775 yılında Rum Kilisesi tarafından Cunda adasında açılan bir ilkokul müfredatında, 1884 ders yılında okutulan bir kitapta hayli ilginç ifadelere rastlanılmaktadır:

1. Türkler ekonomik olarak çökertilecek.

[734] Tunalı, s. 25-27; V. Gregorius'un asıldığı orta kapının hâlâ kapalı olması, Fener Rum Patrikhanesi'nin bugün de aynı kanaatte olduğu fikrini çağrıştırmaktadır. Bkz. Ercan, s. 28-30.
[735] BOA. Y. PRK.ASK. Dosya No: 42, Sıra No: 116.
[736] Ahmet Hezarfen, *Rumeli ve Anadolu Ayan ve Eşkiyası*, Osmanlı Arşiv Belgeleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
[737] BOA. Y. PRK. MYD. Dosya No: 22, Sıra No: 24.
[738] BOA. Y. TFR. –I-A. Dosya No: 4, Sıra No: 389; BOA. Y. PRK.DH. Dosya No: 11, Sıra No: 33. BOA. Y. PRK.TKM. Dosya No: 29, Sıra No: 19.

2. Türklerin ahlâk, din, milliyet ve gelenekleri dejenere edilmeye çalışılacak.

3. Devletle milletin arası açılacak.

4. Doktorluk ve eczâcilık mesleğinde olan Rumlar, hastaları, özellikle kimsesiz hastaları zehirleyecek, kör, sağır, sakat edecek.

5. Tarım politikasında Türk çiftçileri, borçlandırılarak ağır faizlerle toprağından mahrum edilecek.

6. Yüksek rütbeli (Müslüman-Türk) devlet memurları, rüşvet, ziyafet ve hatta kadın ikramları vasıtasıyla "Etnik-i Eterya", doğrusu "Philik-i Eterya"nın[739] emirlerine alınacak.

7. Suikast ve sabotajlar düzenlenecek.

8. Birer ileri karakol ve gözetleme yeri olan manastırlarda din adamlarının istekleri hemen yerine getirilecek.

9. Rum zenaat ustaları Türk çırak almayacaktır.

10. Bütün bunlar gizli bir şekilde yerine getirilecek ve bu kurallara uymayanlar hemen aforoz edilecek ve kredi verilmeyecektir.[740]

İngiliz sefaret belgelerine göre Sadrazam, Fener Rum Patriği'nin Yunan isyancı çeteleriyle ilişkisi olduğu, aşırı milliyetçilik yaptığı, ayrıca dinî özgürlüğe inatla karşı çıktığını ifade etmiştir.[741]

Bütün bunlara ilave olarak Fener Rum Patrikhanesi tarafından onaylanan, İstanbul, Selanik ve Rumeli'nin diğer taraflarında bulunan Rum mekteplerinde okutulan beş ciltten ibaret "Anagnostmaryon" adlı kitapta yazılanlar ibret vericidir: *"Anam! Türklere hizmet edemem, yapamam, kudretim yok, takatım kalmadı. Tüfengi alıp hırsız olacağım, dağlarda ve yüksek dağ eteklerinde ikamet edeceğim, kaçacağım. Anam ağlama yalnız bana dua eyle, çok Türk keseyim…*[742]

3.3.2. Bulgar Kilisesi

Bulgar Kilisesi 870 yılında kuruldu ve tam bin sene (1870 yılına kadar) Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kaldı. Bütün bu süre zarfında Rum Kilisesi'nin ekonomik ve

[739] Epir, Makedonya ve Girit'i Yunanistan'a katmak amacıyla 12 Kasım 1894 tarihinde kuruldu. Bazı tarihçiler tarafından daha önce kurulan (1814 yılında) ve Rusya'nın tesiri altında ve amacı Osmanlı egemenliğine son vererek bağımsız Yunanistan kurmak olan "Philiki Eterya" (Philiki Hetairea) ile karıştırılır. Yunan tüccarlar tarafından kurulan bu dernek yine zengin tüccarlar tarafından maddi olarak destekleniyordu. Nitekim yazarımız Yavuz Ercan da bu karıştırmayı yapmıştır, zira "Etniki Eterya" (Ethniki Hetairea), bahsedilen hadiseden sonra kurulmuştur. *Ana Britannica*, c.VIII s. 339 ve c. XVII, s. 579.

[740] Ercan, s. 28-30.

[741] Ulubelen, s.51.

[742] BOA. Y. PRK.TKM. Dosya No: 29, Sıra No: 19.

kültürel baskısı altındaydı. Daha evvel iki Bulgar Kilisesi mevcut idi; biri 870 yılında kurulan ve Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan Ohri Piskoposluğu, diğeri 1235 senesinde Tırnovo'da kurulan Bulgar Patrikhanesi. Bu Kilise Bulgaristan'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesi ile beraber (1394 yılında) kapatıldı. Ohri'de bulunan tek Bulgar Kilisesi'nin 1867 senesinde kapatılması ile Kilise yönetimi tamamen Rumların eline geçmiş oldu.[743] Bulgaristan Kilisesi'nin bağlı bulunduğu ve sınırsız yetkilere sahip olan Fener Rum Patrikhanesi'nin, kendisine bağlı olan Ortodoks vatandaşları Helenleştirme (Rumlaştırma) çabaları, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren gittikçe yoğunlaştı. Rum dinî liderleri, Bulgar öğretmenlerine baskı yapıyor, Bulgarca yazılan kitapların yayılmasını önlemeye çalışarak, Bulgar aydınlanma hareketini daha başlangıçta boğmaya çalışıyorlardı. Bu bakımdan Bulgarların aşağı yukarı yarım asır devam eden kiliseye bağımsızlık kazandırma mücadelesi, aslında kendilerini bir ulus olarak kabul ettirme mücadelesi olarak da görülebilişr.

1849 yılında İstanbul'da ilk Bulgar kilisesi açıldı, 1860 yılında ise papaz Hilarion Makariopelski, Bulgar kilisesinin Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrıldığını ilan etti. Bu teşebbüsle beraber Bulgarlar, ulusal bilinçlerine kavuştuklarını da açıkça ilan etmiş oluyorlardı. Bununla birlikte bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulması ancak 1870 yılında mümkün oldu.[744]

Bulgaristan'da Osmanlı idaresine karşı ilk isyan hareketlerini başlatanlar papazlar idi. Papaz Paisi Hilendarski, daha 1762 senesinde Bulgar halkının özgürlük isteklerini hissetmiş ve "*İstoria Slavjanoblgarska*"(Slav Bulgarların Tarihi) adlı eserinde bu fikirlerini işlemiştir. Ona göre her Bulgar kendi dilinde okuyup yazmalıdır. O, Bulgar olduklarından utanç duyan diğer papazları kınamıştır.[745] Zira o zaman sadece Fener Rum Patrikhanesi vardı ve o aynı zamanda Ortodoks mezhebine bağlı diğer halklar üzerine baskı uygulayarak Yunan milliyetçiliğinin öncülüğünü yapmaktaydı.[746] Bu itibarla Bulgarların Osmanlı'ya karşı olan mücadelelerinde üç safhadan bahsedilebilir: Birincisi yukarıda bahsettiğimiz papaz Hilendarski'nin öncülüğünü yaptığı dil ve edebiyat alanında Bulgar milletini bilinçlendirme faaliyetleri. İkincisi Bulgar Kilisesi'nin kurulması, dolayısıyla bu

[743] Ercan, s. 30-32.
[744] Todorov, s. 66-67.
[745] Konstantin Kosev, "Blgarskoto Opstestvo pod Osmanliska Vlast doVzrazdanieto i do İstocnata Upros", (Şark Sorunu'na kadar Osmanlı İdaresi Altında Bulgar Kamuoyu) *İstoria na Blgaria*, Sofya 1994, s. 272-273.
[746] Ercan, s. 32.

gibi faaliyetlerin ivme kazanması. Üçüncü ve son olarak da, silahlı çetelerin kurulmasıyla başlatılan isyan faaliyetleridir.

Tarih, yeni bir dinin ortaya çıkışında bu dinin mensuplarının, dinlerini yaymak için azamî gayret sarf ettiklerine ve bunun için tebliğ, baskı, savaş v.b. yöntemler kullandıklarına uzun zamanlar boyunca tanıklık etmiştir. Bulgar Eksarhlığı da, yeni bir Kilise olmasına rağmen, Ortodoks mezhebi dışında olmadığı için XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında Rumeli'de meydana gelen Kiliseler arası mücadele ve kavgalara girmiştir. Ancak bu mücadele ve kavgalar, dinî değil, millî bir karakter taşımaktadır. Mücadelenin alanı mektep ve kiliselerdi. Bu mücadelenin en önemli sebeplerinden biri, Bulgar Eksarhlığı Fermanı'nın Bulgar Kilisesi'nin genişlemesine imkân tanıması ve buna bağlı olarak daha önce Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı veya Rumlar ve Bulgarlar tarafından ortak olarak yaptırılan mektep ve kiliselerin paylaşımı ile alâkalı olarak herhangi bir maddenin bulunmamasıdır. Bu açıdan Bulgarlar, bir taraftan fermanın 10. maddesi kapsamında olan ve bir yerde Bulgar Eksarhlığı idaresinin kurulabilmesi için gerekli olan üçte iki çoğunluğu sağlamaya, diğer taraftan daha önce ortak yapılan mektep ve kiliseleri sahiplenmeye çalışmışlardır. Bu vaziyet, iki Ortodoks Kilisesi'ni birbirine karşı müthiş bir rekabet ve düşmanlık ortamına sevk etmiştir.[747]

Bulgar Kilisesi'nin gayretleri sonucu Makedonya'da okul sayısı hızlı bir artış göstermiştir. Bu Kilise'nin papazları, Bulgar öğretmenleri ile beraber isyancıların gizli örgütü olan "VMRO" (Makedonya Dahili İhtilal Organizasyonu)'nu kurmuşlardır. Bulgaristan'dan Makedonya'ya çetelerin gönderilmesi ve "VMRO"nun kurulması, Bulgar Eksarhlığı'nın genişleme politikası ile örtüşmekteydi.[748] Bazı papazlar haydutlara yardım ve yataklık etmekle kalmayıp fiilen çetelere katılıp silahlı eylemlerde bulunmuşlardır. Diğer taraftan, okumuş birer insan olan papazlar kitlelerin harekete geçirilmesi yönünde ideolojik faaliyetlerde de bulunarak taraftar kazanmaya gayret etmişlerdir.[749] Kiliseler sadece propaganda, kışkırtma ve benzeri faaliyetlerle yetinmemiş, eşkiyaya lojistik destek ve hatta silahların saklama yerleri olarak kullanılmışlardır.[750]

Komiteciler de, kiliselerin teşvikiyle yoldan geçen ve devlet görevlisi olmayan Müslümanlara da saldırıp öldürmekteydi. Bu işe bir son vermek için gayret gösteren idarecilerin istihbarat çalışmalarından sonra yaptıkları ilk işlerden biri, köylerde barınan

[747] Koyuncu , s. 204-205.
[748] Temelski, s. 51-55.
[749] Matkovski, *Otporot vo Makedonija*, s.191.
[750] BOA. Y. PRK.ASJ. Dosya No: 41, Sıra No: 10.

çetecilerin lojistik merkezleri olarak kullanılan kiliseleri teftiş etmekti. Nitekim 1901 yılının ilkbaharında Müslümanlara yapılan bir saldırıdan sonra Osmanlı yerel idarecisi tarafından silah toplama faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetin neticesinde bazı köylerin kiliselerinde 1830 adet tüfek ele geçirilmiştir.[751]

Rus Devleti ve Kilisesi'nin tesiri altında olan Bulgar papazları, Bulgar ahâlisini Türklere karşı kışkırtarak, ayaklanmaları için kiliselerde vaazlar vermişlerdir.[752] Bulgar papazları, Bulgaristan lehine yoğun faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Mesela Kosova'da komite mensupları içerisinde en çok faaliyette bulunanların Bulgar Metropoliti ile tüccar vekili Rizof olduğu belirtilmiştir.[753] Başka bir ifadeyle papazların isyancı çetelerine bizzat katılmaları, söz konusu çetelerin halk nezdindeki itibarlarının yükseltilmesi amacını da taşımıştşr. Ancak bütün bunlara rağmen Hıristiyanlardan bazıları Osmanlı idaresinin bu çetelere karşı yürüttüğü mücadeleye destek olmuş, bazen Osmanlı askeri ile beraber savaşmış hatta çetecileri yakalayıp idareye teslim ettikleri bile olmuştur.[754]

Bu bilgilerden, Makedonya'daki silahlı isyanların, bir halk hareketi olmaktan çok, başta Bulgaristan Devlet ve Kilisesi ile bölgeye stratejik hesapları açısından ilgi duyan büyük güçlerin faaliyetleri sonucunda meydana gelen ayaklanmalar olduğu ve bu durumun yerli Müslümanlar ve Hıristiyanları zor duruma düşürdüğü anlaşılmaktadır.

Manastırlar da isyancıların toplanma, harekât planlama ve dinlenme merkezleri olmuştur. Mesela bu sıralarda, Rilo manastırında binden fazla isyancı toplanmış, bunların iaşesini temin edemeyen manastır yetkilileri yardım için Bulgaristan'a müracaat etmek zorunda kalmışlardır.[755] Kiliseler aynı zamanda, eşkiya tarafından ahâli-i Hıristiyaniye'ye ulaştırılması gereken bilgiler için de kullanılmış ve burada bu çeşit bildiriler okunmuştur.[756] Nitekim bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulmasından çok evvel, 1850 yılında, Vidin isyanı esnasında kilise ve kilise mensuplarının katkılarını görmekteyiz. İsyanın başlatılması, Rakovitsa manastırında karara bağlanmış, Üsküp, Niş ve Vidin metropolitleri ise buna yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır.[757]

---

[751] Uzer, s. 126-127.
[752] İlker Alp, *Belge ve Fotograflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989),* Trakya Üniversitesi Yayınları:90/1, Ankara 1990, s. 37.
[753] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle", s. 224.
[754] Matkovski, *Otporot vo Makedonija* s. 197-198.
[755] BOA. HR. SYS. Dosya No: 32, Sıra No: 56.
[756] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 102, Sıra No: 47.
[757] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* TTK, Ankara 1943, s. 65.

Propaganda ve kışkırtmaların hedef olduğu diğer alan kiliseler arası mücadeledir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Bulgarlar 1870 yılında ilk defa Fener Patrikhanesi'nden bağımsız bir kiliseye sahip oldular.[758] Bu adımlarıyla, Rusya'nın da desteğini arkalarına alarak "Büyük Bulgaristan" hedefine ulaşmak için "Panslavizm" mücadelesini başlattılar. Kısa bir süre sonra bu mücadeleye Yunanlılar ile Sırplar da katıldı. Bu durum, sorunu daha da karmaşık hale getirdi. Sırp Kralı Aleksandr, 1894 yılında İstanbul'u ziyaret ederek Üsküp'te bir Sırp Piskoposluğu ile Sırp okulları açma izni aldı. Aslında bununla, Balkanlarda kiliseler arası mücadele de başlamış oldu.[759] Makedonya Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın ifadelerine göre, Bulgarlar, Vilâyât-ı Selâse'de yaşayan Hıristiyanların Bulgar olmalarının, ancak onları Bulgar kilisesine bağlamayı başarırlarsa mümkün olacağı düşüncesindeydiler. Bunu en kısa zamanda gerçekleştirip, böylece Avrupa'nın desteğini sağlamayı umuyorlardı. Daha evvel şiddet içermeyen yöntemler kullanan çeteler, arzu ettikleri sonuçları elde edemeyince, bu sefer şiddete yöneldiler.[760]

Makedonya Müslümanlarının dışında bölgede en büyük topluluğu oluşturan Bulgarların, Rusya Devleti ve Kilisesi ile Bulgar Devleti ve Kilisesi'nin açık ve diğer büyük devletlerin örtülü desteğine rağmen hedeflerini gerçekleştirme noktasında çok başarılı oldukları söylenemez. Bu başarısızlık, bir ölçüde, Makedonya'nın otonomi veya bağımsızlığı için çalışan örgütler arasında bulunan fikir ayrılığından kaynaklanır. Bu anlaşmazlık, hem hedefin kendisi hem de kullanılacak yöntemler hakkında idi. Genel olarak çeteler, "Vrhovist" (Zirveciler) -yani direkt olarak Bulgaristan Devleti'nin menfaatlerini gerçekleştirmek isteyen ve onun kontrolünde bulunanlar ile "Santralist" (Merkezciler) –yani bağımsız olarak hareket eden gruplara ayrılabilir.[761] Ancak grupların kendileri de, çeşitli sebeplerden dolayı anlaşmazlık içinde olabilirlerdi. Mesela, "Santralist" diye bilinen grubun içinde birbirine karşıt kanatların, yani "cumhuriyetçiler" ile "sosyalistler"in hâkimiyet mücadelesi söz konusu idi. Cumhuriyetçilerin özelliği, Bulgar Kilise'si ve papazların açık desteğine sahip ve onlarla işbirliği ve fikir birliği içinde olmalarıdır. Sosyalistler ise, ideolojileri gereği bir otorite olarak Kilise'ye karşı olduklarından dolayı, onunla her türlü işbirliğine de karşı idiler.[762] Verilere baktığımızda Kilise ile işbirliği yapan grupların daha etkili olduklarını görmekteyiz.

---

[758] Ercan, s. 30.
[759] *Makedonya,* Harp Akademileri Komutanlığı, s. 75.
[760] *Meclis- Mebusân Zabıt Ceridesi,* s. 371.
[761] İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 593.
[762] Korobar-İvanovski, s. 23-35.

Makedonya Meselesi'ni karışık hale getiren sebeplerden biri de, nüfus alanında yapılan propaganda idi. Bu sebeple nüfus meselesi, gerek Bulgar ve Rum, gerekse Sırp kiliselerinin çok fazla müdahil oldukları bir alan olmuştur. Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa tarafından 1900'lü yılların başında yaptırılan bir istatistiğe[763] göre sorumlu olduğu üç vilâyetin nüfus dağılımı şu şekildeydi:

Müslümanlar	1.508.507
Bulgar	896.497
Rumlar	307.000
Sırplar	100.717
Ulahlar	99.000

Bu istatistiğe göre ve Osmanlı'nın genel olarak tatbik ettiği millet sistemine uygun olarak Müslümanlar çoğunlukta idiler. (1.508.507 Müslüman'a karşı 1.403.214 gayr-ı Müslim). Fakat bu nüfus sayımına itiraz edenler, Müslüman nüfusun içinde Arnavutlar, Çerkezler ve Pomakların bulunduğunu, dolayısıyla da Türklerin azınlıkta olduklarını ve buna göre muamele görmeleri gerektiğini iddia ediyorlardı. Bölge ile ilgilenen her bir devlet ve millet, ayrı ayrı nüfus istatistikleri yayımlayarak birbirleri ile nüfus propagandası mücadelesine giriştiler. Daha 1878 senesinde Yunan Kilisesi tarafından yayımlanan bir istatistiğe göre, 438 090 Rum'a karşı 338 000 Bulgar'ın mevcut olduğu ilan edilmişti. Bulgar Eksarhlığı'na göre ise, 1905 yılında Makedonya'da 362 000 Bulgar ve 180 000 Rum yaşamaktaydı. Bu, durumun istismarını gösteren en güzel örneklerdendir. Kiliselerin yayımladığı bilgiler yanında menfaatleri olan başka unsurlar tarafından da, hükümetler, cemiyetler, gazeteler ve hatta seyyahlar vasıtasıyla mevcut nüfus durumu ile ilgili rakamlar ortaya atılmıştır. Dikkati çeken bu rakamların hiç birinin diğerini tutmamakta olmasıdır.[764]

[763] *Makedonya,* Harp Akademileri, s. 71.
[764] Karal, c.VIII, s. 147; İrtem, s. 148-149.

3.4. MÜSLÜMANLARIN CAN VE MAL GÜVENLİĞİ

3.4.1. Sivil Hıristiyanların Saldırıları

Gerek Osmanlı idaresinin gerekse Müslüman halkın diğer dinlere mensup olan insanlarla olan münasebetleri uzun zaman boyunca gayet iyi olmuştur. Hele "Kitap Ehli" olarak da bilinen Hıristiyanlarla olan ilişkiler daha dikkatle sürdürülmüştür. Çünkü bu hususta Müslüman idarecileri için hem ayetler hem de hadislerde bir takım bağlayıcı hükümler mevcuttur. Bu itibarla Osmanlı yönetiminde Müslim-gayr-ı Müslim ilişkilerinin düzenlenmesinde İslâm dininin çok önemli tesiri vardır. Müslümanların hâkim oldukları bir idarede gayr-ı Müslimlerin hak ve sorumlukları belirlenmiş olup, iktidar ve güç sahibi olan Müslümanların keyfî davranmalarına tedbir konulmuştur. Nitekim Osmanlı idaresinin Balkanlardaki hâkimiyetinin daha başlangıcında Avrupalı Hıristiyanlar tarafından organize edilmiş ve kendilerini Müslüman "boyunduruğundan" kurtaracak Haçlı Seferler'ine, Balkanlı Hıristiyanların katılımı olmamıştır. Bu husus onların idareden memnun olduklarını göstermektedir.[765]

II. Abdülhamit döneminde Avrupa'nın da desteğiyle Hıristiyanların Balkan Müslümanları üzerine filî üstünlükleri söz konusudur. Bir taraftan isyancı çetelerinin kışkırtması, diğer taraftan Avrupalıların desteği sonucunda Hıristiyanlar da asırlarca yan yana yaşadıkları Müslümanlara karşı, daha evvel görülmemiş ölçüde şiddet içerikli davranışlar sergilemeye başladılar. Amaçları "yabancı" gördükleri Türk ve Müslümanları Balkanlardan uzaklaştırmak idi. Mesela tarihsiz, fakat 1320/1902-1903 yılına ait belgeler arasında tasnif edilen bir vesikaya göre Kosova Vilâyeti'nde 15 gün zarfında 108 kişi, diğer Rumeli vilâyetlerinde 134 kişi tutuklanmış, tutuklanma sebebi, adi suçlar ile Müslümanlara yaptıkları fenalıklar olmuştur.[766] Müslümanların malları sürekli olarak komşu Hıristiyanların gasp teşebbüslerine maruz kalıyordu. Manastır'a bağlı Koçişte köyünde yaşayan Hüseyin, odunlarını çalmaya çalışırlarken yakaladığı iki Hıristiyan tarafından balta ile katledilmiştir.[767] Nevrokop kazası ahâlisinden İdris bin Mustafa'yı üç Bulgar öldürmüştür.[768] Kosova Vilâyeti, Niş Sancağı'na bağlı bir köyde bazı köylülerin bekçiliğini yapan Yakovalı Mustafa bin Abdüllatif'in parasını Rigo ile Göre adlı iki

[765] İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", s. 16-17.
[766] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 42, Sıra No:58.
[767] BOA. Kısas Defteri No: 10, s. 71.
[768] BOA. TFR-I-A Dosya No: 4, Sıra No: 318.

Hıristiyan çalmışlardır.[769] Müslümanların evleri dışındaki malları emniyette olmadığı gibi kendi evlerinde dahi hırsızlık ve başka sebeplerle cinayetlere kurban gidebiliyorlardı. Selanik yakınlarında bir yaylada sâkin olan Sofya muhacirlerinden sütçü Halil bin Mehmet, evine hırsızlık yapmak amacıyla giren sütçü İliya ve oğlu Kolo tarafından hanımı ile beraber katledilmiş, evinde bulunan nakit paranın tamamı çalınmıştır.[770] 4 Zilkade 1291/13 Aralık 1874 tarihli belgeye göre Siroz Sancağı'nın Demir Hisar kazasına bağlı Batiniçe köyünden Halil ve oğlu Mustafa'nın katili aynı kazaya tabi Pus köyünden Yorgi, öldürülen Mustafa'nın mandırasına gitmiş ve orada maktullerle beraber yemek yemiştir.[771]

Müslümanlara yapılan bu gibi saldırıların sebeplerinden birinin intikam duygusu olması muhtemeldir. Hem çetecilerin, hem de Avrupa devletlerinin desteğini arkalarında hisseden Hıristiyanlar, bölgenin gerçek sahibinin kendileri olduğunu göstermek için Müslümanlara tacizde bulunuyorlardı. Müslümanlardan bazılarının daha önce onlara yaptıkları ve muhtemelen idarecilerin pek üzerine gitmediği haksızlıklar,[772] bu defa Müslümanlara yapılmaya başlanmıştır.[773] Bu meyanda, yine yaptığı kötülüklerden dolayı muhtemelen devletin adliye organları tarafından hakkıyla cezalandırılmayan bir Müslüman, Hıristiyan bir genç tarafından katledilmiştir. [774]Yine İştip kazasına bağlı Pirehot köyünün bekçisi Kazım bin Muhammet, Milan veled-i Milanko tarafından katledilmiştir.[775]

Bütün bunlara rağmen 1881-1893 yılları arasında Makedonya'da nisbî bir barıştan söz etmek mümkündür.[776] Bölgede en fazla isyan faaliyetleri içinde olan Bulgar ve Rum çetelerinin menfaat çatışması ve kendi aralarında bir ittifakın sağlanamaması,[777] Müslümanlara yönelik saldırıların şiddetini azaltmıştır. Aralarındaki rekabetin boyutları çok ciddî idi ve sık sık silahlı çatışmalar meydana gelmekteydi.[778] Bunun dışında Makedonya'da yaşayan Bulgarlar tarafından kurulan silahlı gruplarda dahi sürekli bir ittifak söz konusu değildi ve aralarında silahlı çatışmaya varan anlaşmazlıklar vuku bulmaktaydı.[779]

---

[769] BOA. Kısas Defteri No: 10, s.121.
[770] BOA. Kısas Defteri No: 10, s.182.
[771] BOA. Kısas Defteri No: 10, s. 31.
[772] BOA. TFR-I-M, Dosya No: 1, Sıra No: 40.
[773] BOA. Kısas Defteri No: 10, s.144.
[774] BOA. Kısas Defteri No: 10, s. 170.
[775] BOA. Kısas Defteri No: 10, s. 176.
[776]Dimitar Dimeski, *Goce Delçev*, Matica Makedonska, Skopje 2003, s. 12.
[777] BOA. TFR-I-A, Dosya No: 3, Sıra No: 273, Belge No: 1.
[778] Hristov, s. 49.
[779] BOA. TFR-I-MKM, Dosya No: 33, Sıra No: 3269.

Hıristiyanlar sadece yetişkinlere değil, küçük çocuklara bile saldırarak feci şekilde öldürmekteydiler. Mesela Kırçova'da Recep bin Şaban adlı çocuğun Bulgar milletinden Andre, Kolo ve Tomo adlı kişiler tarafından balta ile feci suretle katledilmiş, hatta kulakları kesilmiştir.[780]

Bütün bu hadiselerden, Hıristiyanların Müslümanlara yaptıkları cinayetlerin bir kısmı tahrik sonucu gerçeklemiş olması ihtimaline karşın, esas olarak Müslümanları korkutarak bölgeden sürmek amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira üç yetişkin insanın bir çocuğu balta ile öldürerek ardından da kulaklarını kesmelerini başka türlü açıklamak zordur. Daha sonraki dönemde bölgede Müslümanlara yönelik olarak gerçekleştirilen tüm katliâmlar da, yukarıda aktardığımız tarzda olmuştur. Bu bağlamda Bereketzade İsmail Hakkı hatıralarında şunları anlatır: "*Balkanlarda Hıristiyanlığın Müslümanlara karşı ne şekil olduğunu kendi gözlerimizle gördük. Bu muharabeler yalnızca savaşan insanların birbirleriyle çarpışmaları değildi, düşmanlar galip geldikleri yerlerde kadın, çocuk ve ihtiyarlara varıncaya kadar masumları kılıçtan geçirmekten zevk alıyorlardı… Bu olaylar karşısında Avrupa'daki bütün siyaset ve kalem erbabı, İslâm'a karşı ateş püskürüyorlardı. Ancak katledilen masumların çığlıklarına kulaklarını tıkamışlardı"*.[781]

3.4.2. Silahlı Çetelerinin Saldırıları

Balkanlarda ortaya çıkan milliyetçilik ve buna bağlı olarak meydana gelen isyan faaliyetleri çeşitlilik arz etmektedir. En önemli sorun, Balkan milletlerinin bazılarının bağımsız devlet ve bağımsız kilise sahibi olmalarıdır. Hıristiyan Slavların Osmanlı hâkimiyeti altında iken, idarî yönden özerklikleri olmadığı gibi, dinî bakımdan da Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Onlar açısından durum pek elverişli değildi. Çünkü Rum Kilisesi Helenizm amaçları doğrultusunda faaliyet göstermekteydi. Bu bakımdan Yunan olmayanların eskiden beri milliyetçilik ve vatanseverlikle açıklanabilecek bazı davranışları müşahade edilir. Balkanlarda Osmanlı idaresi sırasında ilk defa Slav birliği ve bağımsızlığından bahseden Hırvat şair İvan Gunduliç (1588–1638) oldu.[782]

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bulgaristan artık yeni bir döneme girmiştir. Bulgar milliyetçiliğinin ideologlarından Rakovski, Romanya ve Odessa'da yürüttüğü faaliyetlerinden sonra Belgrat'a yerleşti. Burada eğitimden kiliseye, tarımdan sanayiye her

[780] BOA. TFR-I-A, Dosya No: 4, Sıra No: 351.
[781] İsmail Hakkı Bereketzade, *Yâd-ı Mâzı*, Nehir Yayınları, İstanbul 1997, s. 16.
[782] Ortaylı, "Balkanlar'da Miliyetçilik"…, s. 1027.

konuda Bulgar bağımsızlığını ele alan bir gazeteyi, *Dunaiskolebed*'i çıkarmaya başladı ve bağımsız çeteler örgütlemeye çalıştı. Daha sonra Bulgar bağımsız kilisesini kurmayı başaran Bulgarların amaçları, Bulgar dilinde ibadet ve kendi dinî reislerini seçmekti. 1870'lerden sonra Bulgar milliyetçiliği, bağımsızlık için Bulgaristan dışında kurulan komitelerle birlikte yöntem olarak silahlı mücadeleyi benimsemişti. Berlin Konferansı'nden sonra da bu hareket Makedonya ve Batı Trakya'ya yayıldı. Bu komiteler, fikir bakımından homojen olmayıp, aralarında anlaşmazlıklar mevcuttu.[783] Diğer önemli bir husus da, Bulgarların isyan hareketlerinin başındakiler veya onları planlayanlar arasında Müslüman (Arnavut, Türk v.b.) hiçbir kimsenin bulunmamasıdır.[784]

Daha önce gördüğümüz gibi, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan gibi bölgede Osmanlı'nın zararına olacak şekilde büyük menfaat elde etmek isteyen ülkeler yanında, aralarındaki rekabetten kaynaklanan sebeplerden dolayı Rumeli topraklarına yakın ilgi gösteren Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve Avusturyalılar, bölge Müslümanlarının can ve mallarına kasteden Bulgar, Yunan ve Sırp çetelerine destek çıkmışlardır. Söz konusu desteklerden güç bulan yasadışı çeteler, masum Müslümanlara karşı şiddetli saldırılar icra etmekteydiler. Herhangi bir Rum veya Bulgar haksızlığa maruz kaldığı zaman, Osmanlı topraklarında bulunan ajanlar vasıtasıyla ayağa kaldırılan ve derhal tepki gösteren Avrupa kamuoyu ve ülkeleri, Müslümanlara yapılan mezalime karşı adeta duymamış gibi davranmaktaydı.[785]

Diğer taraftan VMRO' nun (MİDÖ) önemli liderlerinden ve İttihatçılarla yüz yüze teması olan Jane Sandanski, Makedonya Meselesi ile alâkalı olarak diğerlerine nazaran biraz farklı düşüncelere sahipti. Büyük ihtimalle de bu fikirleri dolayısıyla, milliyetçi ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İttihatçılarla diyalog kurabilmiştir. Ona göre bu meselenin çözümü, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bozmadan, diğer Türk olmayan unsurlar ile Genç Türklerin özgürlük içinde bir federasyonun kurmasında yatar. Hatta bu projenin adını dahi tespit ederek (Doğu Federasyonu),[786] muhtemelen bu konu da dâhil olmak üzere çeşitli hususlarda bölgedeki İttihatçıların yetkililerinden olan Tahsin Uzer ile görüşmeler yapmıştır.[787]

---

[783] Ortaylı, "Balkanlar'da Miliyetçilik"…, s. 1029.
[784] Manol Pandevski, s. 10.
[785] *Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşeti,* Mahmut Beğ Matbaası, İstanbul 1329, (Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti Tertibatındandır), Yazar ismi yok, s. 13-17.
[786] Hristov, s. 270.
[787] Uzer, s. 93, 309-310.

Sandanski'nin bu girişimini üç açıdan değerlendirmek mümkündür: Birincisi, o sıralarda yazılı basında yer alan "*Avrupa devletlerinin bundan sonra Osmanlı topraklarında ayrılıkçı hareketlere izin vermeyecekleri"*[788] iddiasından kaynaklanabilen ve Avrupalı güçlere zıt düşmemek için bir tedbir olması. İkincisi, Makedonları açıkça asimile etme niyetinde olan Bulgaristan işgali yerine Osmanlı'yı tercih etmesi. Üçüncüsü ve bizce daha makul bir gerekçe gibi görünen ise; reel politik gerekçelerdir. Bu da nüfus-toprak dengesinde yatmaktadır. Zira her halükarda Makedonya topraklarında Müslümanların nüfusunun çoğunlukta olduğunu Sandanski da iyi bilmekteydi. Aslında bu gerçeği diğer grupların çete liderlerinin de bildiğine şüphe yoktur fakat onlar, tıpkı Osmanlı-Rus savaşı esnasında Bulgarların işgal ettiği topraklarda (Tuna Vilâyeti'nde) Müslümanları katliâma veya göçe tabi tutuldukları gibi Makedonya'da da aynı şeyi gerçekleştirmek istiyorlardı. Daha sonra, özellikle İlinden İsyanı esnasında yaşananlar bu tezimizi destekler mahiyettedir. Nitekim bu ayaklanma esnasında Bulgarların Müslümanlara uyguladıkları şiddet, onların büyük destekçisi bulunan Avrupa ülkeleri tarafından bile bazen hoş karşılanmamıştır.[789]

Sandanski'nin bu düşünceleri diğer çete liderlerini rahatsız etmiş olmalı ki, 9 Zilhicce 13267 2 Ocak 1909 tarihinde Selanik'te bir suikast düzenlenmiş, bir-iki arkadaşı öldürülmüş ise de kendisi yaralı olarak kurtulmayı başarmıştır.[790] Diğer çete liderleri ile Sandanski arasında sadece bu anlaşmazlık yoktu. O sırada aralarını bozmuş olabilecek diğer bir tartışma konusuna da burada yer vermenin uygun olacağını düşünüyoruz. Osmanlı vesikalarında kaydedilen bilgilere göre Sandanski, Bulgar halkının ahlakî açıdan bozulmalarına işaret ederek bu durumun gelecekte çok olumsuz neticelere meydan verebileceğini söylemiştir. Onun tespitlerine göre 14–15 yaşlarında genç erkekler 18-20 yaşlarındaki kızlarla evlendirilerek tarlalardaki işlerin halledilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak uygun olmayan bu evlilikler ahlaksızlığın çoğalmasına sebep olmuş, hatta bazı insanlar bu sebeplerden dolayı Sandanski'ye bağlı çeteler tarafından idama mahkûm edilmişlerdir.[791]

Osmanlı-Rus savaşında yenilen Türkler, Yeşilköy Antlaşması'nda dayatılan çok ağır maddeleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Savaş sonunda elden çıkan toprakların büyük bir kısmının, Rusya'nın adeta taşeron devleti olan Bulgaristan Prensliği'ne katılması

[788] Hristov, s. 270.
[789] İrtem, s. 227.
[790] BOA. TFR-I-MKM, Dosya No: 33, Sıra No: 3269.
[791] BOA. TFR-I-UM. Dosya No: 9, Sıra No:875, Belge No: 2.

öngörülmüştür. Diğer Avrupa devletleri, özellikle de İngiltere'nin Ortadoğu'daki menfaatleri bakımından kabul edilemez olan bu durum Berlin Konferansı'nda karara bağlanan hükümlerle değiştirilmiş, Yeşilköy Antlaşması'nda alınan kararlar gereği Bulgaristan'a verilen Makedonya, daha doğrusu Vilâyât- ı Selâse toprakları, tekrar Osmanlı hâkimiyetine bırakılmıştır. Hele Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin 1885 senesinde Bulgaristan tarafından ilhak edilmesinden sonra, bu ülke tüm enerji ve kabiliyetini Makedonya topraklarını ele geçirmek için sarf etmeye başlamıştır.[792]

Osmanlı-Rus harbinin bitmesi ve Berlin Antlaşması'nın gerçekleşmesinden otuz sene sonra –1909 yılında gerçekleşen Jön Türk ihtilaline kadar- Makedonya'da sıkıntılar çoğalmış, çevre devletlerin Osmanlı'dan toprak ele geçirme gayretleri artmıştır. Avrupa hemen hemen her konuda müdahaleci olmuş, böylece Makedonya'da yaşayan çeşitli unsurlar arasındaki farklılıklar daha belirgin hale gelmiş ve bölgede yaşayan Müslümanların hayatları her bakımdan zorlaşmıştır.[793]

Makedonya Müslümanları arasında tepki uyandıran iki ana problem vardı. Birincisi, silahlı saldırıların bölgede yol açtığı gerginlik ve çeteleri destekleyen çevre devletlerinin Makedonya topraklarını kendi aralarında paylaşmaya yönelik politikaları. İkincisi, Avrupa büyük güçlerinin reform bahanesiyle bölgeye müdahaleleri ve bu müdahalelerin hedefinin sadece Hıristiyanları korumak olmasından kaynaklanan kaygılardı.[794]

Diğer taraftan, antlaşmalarda kararlaştırılan ve Hıristiyanların lehine olan reformları uygulamak için sıkıştırılan Osmanlı idaresi, yine kendileri tarafından engellenmekteydi. Meselâ Makedonya'lı Hıristiyanlardan jandarma teşkilâtında görev almak isteyen Bulgarlar, çeteler tarafından tehdit edilerek vazgeçirilmekteydiler. Bu durumdan da anlaşıldığı gibi Bulgarların maksadı ıslahatların gerçekleştirilmesi değil,[795] isyan faaliyetleri vasıtasıyla Müslümanları hicrete zorlamak suretiyle Makedonya'yı ele geçirmek olmuştur. Aynı zamanda bu hedefi gerçekleştirebilmek için kargaşa ve anarşi çıkarma peşindeydiler. Nitekim 1320/1902-1903 tarihli (ay, gün yok ancak muhtemelen İlinden İsyanı esnasında veya öncesinde) bir vesikaya göre çetelerin arzusu, bütün Makedonya'yı isyan ateşi içindeymiş gibi göstererek Avrupa ülkelerinin müdahalesini provoke etmekti.[796] Aslına bakılacak olursa söz konusu devletler zaten Osmanlı

[792] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle", s. 209.
[793] Tokay, "Makedonya Sorunu: Berlin'den Bükreş'e, 1878-1913", s. 53.
[794] Beydilli, "Balkanlar'da Dönüm Noktası", s. 30.
[795] BOA. HR. SYS. Dosya No: 42, Sıra No:25.
[796] BOA. Y. PRK. Dosya No: 46, Sıra No: 48.

Devleti'nin içişlerine fazlasıyla karışmaktaydılar. Ekonomiden askerî işlere kadar hemen her alanda Avrupalılar ve Rusya söz sahibiydi. Genel olarak asayişi sağlamaya ve çetelerin şiddet hareketlerini engellemeye yönelik olarak kullanılan Jandarma birliklerinde Avrupalı subaylar bulunduruluyordu (Mürzteg Antlaşmasından sonra). Dolayısıyla yabancılar Osmanlı ordusunun her türlü hareketinden haberdar idiler. Ancak çetelerin istediği, Avrupa ordularının bölgeye girmesini sağlamak ve bu durumdan istifade ederek bölgeden Müslümanları sürmek olmalıdır.

Müslüman ahâlinin hedef olduğu silahlı saldırıları, bölgeden bölgeye değişiklik arz etmekteydi. Müslümanlar, genel olarak Bulgar, Rum veya Sırp çetelerin saldırılarına maruz kalmıştır. Rekalar, Gostivar ve Kırçova kazalarında ise, Bulgar çetelerin yanı sıra, Arnavut eşkiyaların şiddetli saldırılarına da maruz kalmışlardır.[797] Silahlı saldırılarından sadece köylü Müslüman kitle değil, çetelerin mücadeleleri için gerekli olan parayı temin etmek amacıyla sıkça hedef aldıkları, mevki ve mal sahibi olan Müslümanlar da etkilenmiştir. Mesela 1883 yılı Ağustos ayında büyük toprak sahibi Mehmet Ali Paşa eşkiyalar tarafından kaçırılmıştır.[798]

Çetelerinin en önemli hedeflerinden biri, bölgenin çoğunluğunu oluşturan Müslümanlara yönelik yıldırma ve korkutma faaliyetleri olmuştur. Özellikle 1900'lü yılların başından itibaren ve büyük İlinden İsyanı'na kadar, bu gibi faaliyetlerin süreklilik kazandığı söylenebilir. İsyancı çetelerinin hedefinde mültezimler, muhtarlar ve Müslüman köylüler ile onları ve mallarını koruyan jandarma efradı olmuştur. Mesela bu yıllarda Bulgar çeteleri, Menlik civarındaki Müslüman köylerinde tam manasıyla terör estirmekte, köylülerin mallarını gasp etmekte, evlerini ve erzaklarını yakmakta, asayişi sağlamaya çalışan jandarmaları da katletmekteydiler.[799] Bu dönemin vesikalarından birinde, "*Ohrili Süleyman ve oğlu Davut, İpek karyeli Recep ve oğlu Hayri, Pirlepe'nin Abdi Paşa yolunda katl olundukları gibi şehr-i mezkûrun yirmi ikinci gününde tütün mubayaa etmek üzere buradan hareket eden Manastır kazasına bağlı Neşrepol karyeli İbrahim ve biraderi Davut ve Süleyman ve İsa ve Ali ve Oydin karyeli Abdullah, Pirlepe'nin Marihova nahiyesine bağlı Kalin karyesi tepesinden mürur ederlerken tutulan pusuda üzerlerine atılan bir çok silah kurşunlarından İbrahim katl ve Davut cerh edilmiş, tahkikat neticesinde bunu ihlal-i asayiş maksadıyla yerli Bulgarlardan çete neferleri ile Bulgaristan'dan gelip bunlara ilhak*

[797] BOA. TFR-1-UM. Dosya No: 3, Sıra No:294.
[798] François Georgeon, *Müslüman ve Dönme Selanik*, Selanik 1850-1918, s. 120.
[799] BOA. TFR –I, İslâm Ahâlisinin Arzuhal Defteri No: 221., Sıra No: 6, 9, 74, 264, 284.

olan bazı Bulgar şakilerin yaptığı"[800] belirtilmektedir. Bu vesikadan, sivil Müslüman ahâliye yönelik saldırıların planlayıcısının da Bulgaristan olduğu anlaşılmaktadır.

13 Muharrem 1320/22 Nisan 1902 tarihli bir vesikada, "Makedonya Fesat Komitesi" hakkında Sofya'dan takdim kılınan ve gizli bir ajan vasıtasıyla elde edilen planın ayrıntılarında ki: "*Ahâli-i İslâmiye'yi havf ve dehşete düşürmek için dinamit isti'mali akdemce arz olunduğu vechile yalnız büyük şehirlere munhasır olmayıp, daru'l-harekâta dâhil olan küçük kasabalarda dahi humbaralar isti'mal olunacaktır"*, ifadelerden silahlı saldırı faaliyetlerinin planlanması ve icra edilmesi hususunda Bulgaristan'ın bir kez daha katkısı ortaya çıkmıştır.[801]

Çetelerinin diğer özelliği de, mücadelelerini haklı göstermek maksadıyla kendi dindaş ve ırkdaşlarına karşı yaptıkları cinayet eylemleridir. Kendilerine katılım sağlamak için bir taraftan "*Türkler Bulgarları katledecekler*" şeklinde asılsız haberler yayarken, diğer taraftan komitacıların bazılarına Çerkes kıyafetleri giydirerek, bazı Bulgar köylerine baskınlar yaptırmışlardır.[802] Bu hareketle cinayetler Müslümanlara yüklenmek ve böylece onlara uygulanacak şiddetin meşrulaştırılması sağlanmak istenmiştir.

Çeteler, bunun dışında bazen başka gerekçelerle de kendi halkını cezalandırma yoluna gidiyorlardı. Komitenin verdiği emirlere hangi sebeple olursa olsun karşı gelenlere çoğu zaman idam cezası uygulanmaktaydı. Bu bilgileri Bulgaristan resmî evraklarından olan ve İçişleri Bakanına sunulan bir raporda görmekteyiz. Mesela 1907 yılının Mart ayında "*Komite, Cuma-i Bâlâ'nın Padez karyesinden dahi talep ettiği parayı tahsil edemediğinden dolayı gazaba gelerek mezkûr karye ahâlisini tedip zımnında Petraki Kitanof nam voyvodayı i'zam eyler (gönderir). Merkûm voyvoda ahz eylediği talimat mucibince köye gidip Nikola Hristof, Spase Yanef, Yani Mitrof, Kole Goşef, Stoyço ile Angeli Stoyçevi'yi bağlayarak civardaki ormana çıkarır ve iki gün sonra bedbahtların lâşeleri bulunur. Fakat komite bununla iktifa etmedi. Jeleznitsa ve Padej köylerinden muhalif çıkacak her adamı itlaf etmesini aynı voyvodaya emreder*".[803] Ancak yine de, muhtemelen tehdit sonucunda halkın eşkiyalara az da olsa yardım ettiği de olmuştur. Mesela 16 Ağustos 1319/29 Ekim 1900 tarihli bir vesikaya göre Ohri'ye bağlı bir köyden yüklü hayvanlarla beraber çıkan birkaç Hıristiyan kadın şüphe üzerine kontrol edildikten

[800] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 165, Sıra No:30, Belge No: 3.
[801] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 45, Sıra No:46.
[802] BOA. TFR. I MN. Dosya No: 41, Sıra No: 4027; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti,* s. 7.
[803] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 25.

sonra, bir hayvanın semeri içinde parçalar halinde iki "Martin" ve "Berdan" marka tüfek ve şifreli mektuplar Osmanlı askerinin eline geçmiştir.[804]

Kendi halkına karşı böyle acımasız davranan çetelerin Müslümanlara gelince neler yapabileceklerini tahmin etmek zor değildir. Bu duruma ilaveten, genel olarak aralarında husumet ve çıkar kavgası bulunan Bulgarlar ile Rumların, bazen Müslümanlara karşı daha başarılı olmak için birbirleri ile yardımlaşmaya gittikleri de olmuştur.[805]

Devlet bulunduğu genel olumsuz şartlar içinde gerçekten de asayişi tam olarak sağlayamamaktaydı. Bu nedenle de bazen Müslümanlar kendi can güvenliklerini sağlamak için çetelerin saldırılarına karşı tedbir almak zorunda kalmışlardır.[806]

Diğer taraftan komşu ülkelerin gayretleri sonucunda Müslümanlara yönelik şiddetli bir yıldırma hareketi başlatılmıştır. Okullar, camiler, evler silahlı saldırılarına hedef alınarak Müslümanların orada istenmedikleri mesajı verilmekteydi. Müslümanlar kendi vatanlarında, hem de çoğunluk oldukları topraklarda adeta bir azınlık durumuna düşürülmüştü.[807]

3.4.2.a. Bulgar Çeteleri

Bilindiği gibi silahlı mücadele çok pahalı bir faaliyettir. Onunla iştigal eden insanlar üretimin dışında oldukları gibi çok büyük miktarlarda para ve malzeme tüketmek durumundadırlar. Bulgar çetelerinin büyük miktarda maddî destek gerektiren faaliyetlerini yürütebilmek için sürekli ve çeşitli yardımlara ihtiyaçları vardı. Şüphesiz bu çetelerin en büyük ve en önemli destekçisi Bulgaristan Emareti olmuştur. Bu destek, sadece maddî boyutta değil, mümkün olan bütün alanlarda kendini göstermiştir. Bulgaristan Emareti'nin resmî evraklarında da bu durum tespit edilmiştir.[808] Genel olarak Müslüman veya Hıristiyan olsun, bölge ahâlisinden tehditle para ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan çeteler bu faaliyetlerini belli bir düzene sokmuşlardır. Mesela her ailenin kişi başına ödemesi gereken miktarı tespit ederek para gelirlerinin sürekliliğini sağlamışlardır. Örneğin 26 Teşrin-i Sani 1320/8 Şubat 1905 tarihli bir belgeye göre çetecilerin Kosova Vilâyeti'nin merkezi olan Üsküp'te yaşayan ahâliden açıkça para topladıkları, Yenice-i Vardar kasabasında ise

[804] BOA. TFR-1-UM. Dosya No: 3, Sıra No: 248.
[805] BOA. YPRK. AZN, Dosya No: 24, Sıra No: 14.
[806] Tokay, *Makedonya Sorunu,* s.138-139.
[807] Yusuf Hamza, s. 93-94.
[808] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 20-23.

faaliyetleri için gerekli malzemeleri temin etmek için kişi başı 20 para harç miktarı tespit ettikleri görülmüştür.[809]

Çeteler ile halk arasındaki soğuk ilişkilerin sebeplerinden biri, komitecilerin ölçüsüz para talepleri olmuştur. Mesela 1907 yılının Mart ayında Cuma-i Bâlâ komitesi, kasabadan Stefan Stoyçef ve Marko Nikolof'u çağırarak komite hesabına ahâliden iki yüz lira toplanmasını emretmiş fakat onlar "*kendilerine ait olan hisseyi tediyeye (vermeye) hazır iseler de ahâliden para cem'ine (toplamaya) cesaret edemeyeceklerini söylerler.*"[810]

Bunun yanında, isyan faaliyetleri için gerekli olan para tedarik işi o kadar çeşitlilik arz ediyordu ki, bazen devletler de resmen eşkiyalara para "*yardımı*" yapmak durumunda kalıyordu.[811] Mesela eşkiya önde gelenlerinden olan Sandanski tarafından muhtemelen anlaşmalı olarak kaçırılan Miss Stoun adlı Amerikalı misyoner bir kızı ve bir arkadaşını kurtarmak için Amerika tarafından eşkiyalara 50 000 lira fidye ödenmiştir. Bu olayda Osmanlı Hükümet askerleri, isyancılar kızı öldürürler çekincesi ile şiddetli bir takibat yapmaktan kaçınmıştır.[812] Böylece eşkiya çeteleri, bir taraftan Osmanlı asayişi sağlayamıyor diye kötüleme fırsatı elde emişler, diğer taraftan çetecilik faaliyetleri için gerekli parayı da sağlamışlardır.[813]

Bulgarların Makedonya'da kurdukları İhtilal Konseyi'nin talimatnamesinde şu ifadeler yer almaktadır;

"*Zulme ve insan düşmanlığına karşı silaha sarıldık; özgürlük uğruna savaşıyoruz, davamız tüm ulusal farklılıkların ve her türlü halk ayırımının üstündedir. Bu nedenle sultanın karanlık imparatorluğu içinde acı çeken herkesi kardeşimiz ilan etmeliyiz. Bugün tüm Hıristiyan nüfusla birlikte Türk köylü nüfusu da acı ve ıstırap içindedir. Düşmanımız Türk halkı değil, Osmanlı yönetimi, silahla ya da iftira ile bize karşı çıkanlardır*".[814]

Ancak İştip'te oturan fakat köylerde öğretmenlik yapan Orde veled-i Dimko, İslâm köylerini dolaşmış ve orada eli silah tutabilecek kaç kişi olduğu, Müslümanların ellerinde ne tür ve ne miktarda silahların bulunduğu konusunda istihbarat toplamıştır.[815] Daha evvel de zikrettiğimiz gibi çeteler, Müslümanlar arasında sivil ya da asker ayırımı gözetmemişlerdir. Mesela 14 Haziran 1907 tarihinde Tikveş kasabasının Pravedenik

[809] BOA. TFR – I – A, Dosya No: 3, Sıra No: 273.
[810] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 25.
[811] Meltem Begüm Saatçı, "II. Meşrutiyet Öncesi Makedonya Sorununda 'Bulgar' Rolü", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir 2005, s. 121-122.
[812] Uzer, s. 76.
[813] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle", s. 217.
[814] Todorov, s. 77.
[815] BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 53, Sıra No:19.

köyünde dört oduncu Müslümana saldırmışlar ancak öldürememişlerdir.[816] Kanaatimize göre, sivil halka saldırmayı düşünmediklerini söyleyenlerin bu ifadelerinin, sadece kâğıt üzerine kaldığı ve Müslümanları hazırlıksız yakalamaktan başka bir maksada dayanmadığı ortadadır. Nitekim bölgede Bulgarlar tarafından gerçekleştirilen iki büyük isyanda da çetecilerin ilk hedefi devletin resmî binaları ile Müslüman mahalleleri olmuştur.[817] 11 Zilkade 1314/13 Nisan 1897 tarihli diğer bir vesikaya göre yapılanlara dayanamayan Müslüman köylüler, Hıristiyanlar tarafından yakılan köy ve çiftliklerini idareye bildirerek bu eylemlerin durdurulmasını istemiştir.[818] Zaten bu gibi eşkiyalık hareketlerini çok fazla önemsemeyen bazı tarihçilerin ifadelerine göre, isyancıların genel olarak yaptıkları eylemler Osmanlı idarecilerini öldürmek, köylünün ürettiği toprak ürünlerini, evlerini ve zengin Müslümanların köşklerini yakmak, çalışma alet ve edevatını yok etmek, ahırları tahrip ederek hayvanlara el koymak veya telef etmek, kervanları soymak olarak tarif edilebilir.[819]

Makedonya bölgesinde cereyan eden hadiselerin varlığı, Bulgaristan Prensliği ve Bulgar halkının etkisi haricinde düşünülemez. Tabii ki, XIX. asrın son çeyreğindeki Rusya'nın etkisi de inkâr edilemez. Nitekim bu iki devletin faaliyetleri, Osmanlı ve Vilâyât- ı Selâse söz konusu olduğu vakit paralellik arz etmektedir. Yeşilköy Antlaşması sonucunda hem Şarkî Rumeli Vilâyeti'ne hem de Makedonya'ya kavuşan Bulgaristan, her ne kadar Berlin Antlaşması kararları ile bu bölgelerden mahrum bırakıldıysa da, kendi çıkarları ve geleceği açısından hayatî önem taşıyan bu bölgelerden kolayca vazgeçmeyi düşünmüyordu. Nitekim 1885 senesinde Şarkî Rumeli Vilâyeti'ni ilhak ederek bu kararlığını göstermiştir.[820] Üç vilâyette faaliyet gösteren Bulgar isyan çeteleri Bulgaristan'ın her türlü desteğinden istifade ediyorlardı. Bulgaristan'da yayımlanan bazı risâlelerde Makedonyalı Hıristiyanlar'dan "*prangalardan kurtulmak ve haklarına kavuşmak için*" silaha sarılmaları daha doğrusu teröre başvurmaları istenmekteydi.[821]

Biz çalışmamızda, bu bilinen bilgilerden çok, Müslüman ahâliye yapılan haksızlıklar, cinayetler ve benzeri hadiselerin üzerinde durmayı daha uygun buluyoruz. Bugün birçok olayda Hıristiyan dünyasının diğer insanlara karşı gösterdiği çifte standart uygulamaları, Makedonya'da yaşayan Müslümanlar Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamaya

[816] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No:324, s. 23.
[817] BOA. Y. PRK. ZB. Dosya No: 16, Sıra No: 25; BOA. TFR-1-M. . Dosya No: 1, Sıra No: 69.
[818] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 26, Sıra No: 115.
[819] Matkovski, *Otporot vo Makedonija*, c. III. s. 210.
[820] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle", s. 209.
[821] Korobar-İvanovski, s. 21.

başlamasından sonra bütün ağırlığıyla yaşamışlardır. Burada evrensel insan hak ve özgürlüklerinden değil, daha çok Müslümanların can ve mal güvenliğini ilgilendiren ihlallerden bahsedeceğiz. Nitekim Osmanlı idaresi, Makedonya'da ortaya çıkan isyan faaliyetlerinin maksadını kısaca şu şekilde özetlemiştir:

— Müslümanları bölgeden tard etmek, (uzaklaştırmak)

— Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak etmek.

—Bulgaristan'ın reddettiği,[822] Bulgarların silah ve diğer askerî donanımla donatılarak Bulgaristan'dan gelecek askerlere yardımcı olmak.[823]

Hakikaten de söz konusu hedeflere varmak ve bunun yanında da Müslüman nüfusunu kendileri açısından "*sıkıntı"* yaratmayacak seviyelere indirmek maksadıyla terör estirme ve korkutma taktiklerinin uygulandığı görülmektedir. Mesela 28 Eylül 1318/11 Ekim 1902 tarihinde Cuma-i Bâlâ, Razlık, Menlik ve Petriç'e bağlı 30 kadar köy isyan başlatmış, Cuma-i Bâlâ ve Razlık arasında bulunan telgraf hattını kesmiş ve rast geldikleri Müslümanları katletmişler, bazı Hıristiyan köylüleri ise çalıştıkları tarlalarından zorla alıp kaçırmışlardır. Bu hareketle isyan çeteleri arzu ettikleri ortamı oluşturmaya muvaffak olmuş, bunun sonucunda bölgedeki Müslümanlar ile çete hareketlerinden uzak duran Hıristiyan ahâli korkuya kapılmış ve bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için mahalli idareye başvuruda bulunmuşlardır.[824]

Merkezi İstanbul'da bulunan "Makedonya Cemiyeti" Makedonya ahâlisine davetnameler göndererek, "Büyük İskender"e atıfta bulunmuştur. Davetiyelerde vurguladıkları nokta, kahraman millet olduklarına ve şu sıralarda hayat-memat arasında bulunduklarından, memleketlerini parçalamak isteyenlere karşı bir şeyler yapmak gerektiği yönünde olmuştur.[825]

Çeteciler bazen isteklerini Padişaha muhtıra şeklinde verecek kadar ileri gitmişlerdir. Bu hususta iki örnek sunacağız. Birincisi, daha Abdülaziz zamanında Bükreş'te kurulan "Gizli Bulgar Merkez İhtilal Komitesi"nin söz konusu Padişah'a gönderdiği muhtıradır. Bu muhtıra ile "*Bulgarların yaşadığı bütün taşra bölgelerini ihtiva edecek bir 'Bulgar Krallığı'nın kurulması istenmiştir*".[826] İkincisi ise, çete elebaşılarından

[822] BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 6, Sıra No: 83.
[823] BOA. Y. PRK. AZN. Dosya No: 7, Sıra No: 6.
[824] BOA. Y. PRK. MYD. Dosya No: 24, Sıra No: 95, Belge No: 1.
[825] BOA. Y. PRK. ZB. Dosya No: 10, Sıra No: 69.
[826] M. Türker Acaroğlu, "Bükreş'teki Gizli Bulgar İhtilal Merkez Komitesi'nin Sultan Abdülaziz'e Gönderdiği İlginç İki Muhtıra, 1867–68)", *X. Türk Tarih kongresi*, TTK Ankara 1986, c.IV, s. 1280.

Sarafof'un II. Abdülhamit'e yazdığı mektuptur. Bu mektupta, Osmanlı idaresinden aşağıdaki hususların yerine getirilmesi istenmektedir:

1. Adalet istiyoruz. Türk polisi Hıristiyanlara köpek muamelesi yapmaktadır.

2. Berlin Antlaşmasının 23. maddesinin uygulanmasını istiyoruz. Makedonya'ya otonomi istiyoruz.

3. Türkler, Avrupa'dan dışarıya atılmalıdır.

4. Siz binlerce Ermeni'nin ölümünden sorumlusunuz. Onlara yaptığınız katliâmlardan dolayı Avrupa sizi suçluyor.

5. Unutmamalısınız ki, Ermenilere yaptığınız katliâmları Makedonyalılara yapamayacaksınız. Makedonya Ermenistan değildir. Onun dağları Müslümanlarla savaşacak savaşçılarla doludur.

6. Makedonya'da ancak otonomi ile barış sağlanır. Bu otonomi tam ve bütün baskı altında bulunan Hıristiyanlar için olmalı. Ermenilere, Suriyelilere, Yunan ve Arnavutlara da özgürlük verilmelidir.

7. "Yıldız" baskısından (zulümden) kurtulmak için dua eden *Muhammedanlara* da özgürlük gerekir.

8. Seçim sizin majestelerinize aittir.[827]

Bulgar çetelerin maksadı burada özetle görülmekle beraber, asıl hedefleri Bulgaristan'ın menfaatlerini gözetmek olmuştur. Bölgede faaliyet gösteren Bulgar ajanı tarafından İçişleri Bakanı'na gönderilen ayrıntılı raporda "*mezkûr komite Bulgar menafiini muhafazaya memurdur"* [828]denilerek bu hedef açıkça ortaya konmuştur.

Daha sonra, İngilizlerin de tespit ettikleri gibi *"Makedonya'da 1896-97'de kurulan 'Dâhilî Teşkilât' gizlice isyanı yayıyor, ülkeyi askerî bölgelere ayırıyor ve köylülere sürekli olarak askerî eğitim veriyordu. Türkler bu vaziyetin farkında değillerdi, fakat Bulgar çeteciler Vinitza'da zengin bir Türk beyini öldürünce yapılan aramalarda bir silah ve mühimmat deposu bulundu. Bu vaziyette Türkler, kitle tevkiflerine başladılar, özellikle papazlar ve öğretmenler tevkif ediliyordu. Bu durum karşısında teşkilât, çete hareketine döndü ve etrafa dehşet saçmaya başladı. Bu teşkilâtın baş vazifesi katliâmdı… 1898'den 1903'e kadar çetelerle Türk askerleri 130 defa savaşmışlardı".*[829]

[827] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 44, Sıra No: 31.
[828] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324. s. 30.
[829] Ulubelen, s. 45.

Bulgar Komitecileri'nin Makedonya'daki çete faaliyetleri içerisinde Bulgar Gizli Köy Teşkilâtı, önemli bir yer işgal eder. "Destnik" diye bilinen gruplardan meydana gelen bu teşkilât, Bulgaristan'dan gelen ve voyvoda (çete reisi) olarak anılan başkanlarının emrinde, birkaç Bulgar köyü arasında bir merkez teşkil ederek, komitenin silahlarını burada depolamıştı. Gerektiğinde haber göndermek suretiyle, çok kısa zaman içerisinde çevre köylerden istediği kadar komiteci toplayabilecek durumdaydı. Voyvoda tarafından verilen emir üzerine istenilen köyü yakıp yıkan ve köylüleri katliâma tabi tutan bu komiteciler, vazifelerini tamamladıktan sonra hemen köylerine geri dönerek tarlalarındaki işlerinin başına geçip, masum birer Bulgar köylüsü rolünü oynadılar. Tabir caiz ise, "G*ündüz külahlı gece silahlı*" deyimine uygun olarak bu teşkilâtın görevleri arasında, eli silah tutabilenleri silahlandırmak, zengin olan kimselerden para yardımı toplamak diğerlerini de, çeteler arasında postacılık ve kılavuzluk hizmetlerinde kullanmak vardı.[830]

Asilerin rahat hareket etmesi, bölgeyi isyan zamanında gezen bir seyyahın anılarında da görülmektedir. *"Manastır ve çevresi hâlâ güvende değildir. Pirlepe'de handa bir Bulgar komitacı yanıma yanaşarak kötü bir Fransızca ile "Çok zor zamanlar geçirdik, Avrupa ne zaman müdahale edecek?" diye sordu. Ben de "uzun zamandır dağlarda mısın?" diye sordum. O da "evet" dedi. Beraberimde olan Türk muhafızların yanında bir asinin sahip olduğu dokunulmazlığa şaşıp kaldım. Ayrıca Bulgarlar haydutluğu politikaya karıştırmış vaziyetteydiler".*[831]

Müslümanlara yapılan zulüm ve katliâmlarla ilgili çok sayıda vesika mevcut olduğu halde maalesef yeterince incelenmemiştir. Araştırmcilar ve tarihçiler Makedonya söz konusu olunca, genelde "Makedonya Meselesi", "Doğu Buhranı" ve benzeri konulara eğilmişlerdir. Oysa Makedonya'da yaşayan ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman ahâli, en önemli hakkı olan hayat hakkından bile mahrum edilmiştir. Bu konuda, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı tarafından yayımlanan ve Yunanlıların Balkanlarda yaptıkları mezalim hakkındaki arşiv belgelerinin Türkçeleştirilmiş çalışması dışında, maalesef çok az sayıda çalışma vardır. Bu nedenle, durumu daha iyi anlatabilmek maksadıyla arşiv belgelerine dayanarak bazı örneklere yer vereceğiz. Konunun vahametini anlatabilmek bakımından yazmakta zorlanılan bir vesikadan başlamak yerinde olacaktır. 23 Kanun-i Evvel 1320/5 Ocak 1905 tarihli bir vesikada yazıldığına göre, Pirlepe kazasına bağlı

[830] Uzer, s. 199; Mahir Aydın, "Arşiv Belgelerine Göre", s. 217.
[831] Herbert Aubrey, *Ben Kendim, Osmanlı Ülkesinde Son Seyahatler*, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999, s. 27-28,31.

Karapa köyünden olan Trayko isminde bir Bulgar ve arkadaşları, Müslümanların ileri gelenlerinden olan Veysel bin Abdi'yi öldürerek, validesini de kadınlık organından kazık sokarak, işkenceyle katletmişlerdir.[832] 26 Kanun-i Evvel 1323/8 Ocak 1905 tarihli vesika, Kırçova kasabasında Recep bin Şaban adlı çocuğun iki yetişkin Bulgar tarafından balta ile feci bir şekilde katledildiğini yazmaktadır.[833] 14 Ağustos 1323/27 Ağustos 1907 tarihli başka bir vesikadan aldığımız bilgilere göre ise, Bulgar eşkiyası, Gırbaş karyesi ahâli-i İslâmiye'sinden 30 kişiyi gayet vahşiyane bir surette katletmiştir.[834] Bu tür eylemlerin devamlılık arz ettiğini bir diğer vesikadan aldığımız bilgiler de teyit etmektedir: "*Eşref ağa nam kimse yolda giderken pusu kuran bazı Hıristiyanlar kendisini öldürmüşlerdir. Hadiseden sonra katiller olay yerinden kaçmışlardır. Sekene-i İslâmiye hakkında Hıristiyanlar canibinden yapılan bu misillü hadisat mutevâli'l- vuku (birbiri ardına gelen) dur…".*[835] Bu öldürme şekilleri sadece yok etmek değil, aynı zamanda bunu yapan insanların insanlıktan çıktığı ve hayvanlaştığının, korkunç kin ve nefretle dolu olduklarının göstergesidir. Biz bu tür davranışlar için "*münferit hadise*" tabirini maalesef kullanamayız. Zira daha sonra, Osmanlı'nın bölgeyi terk etmesinden günümüze kadar bu gibi vahşetlerin bölge Müslümanlarına defalarca yapıldığını herkes bilmektedir.

Dikkat çekmek isteriz ki, Bulgar isyancılar tarafından gerçekleştirilen katliâm uygulamaları, Osmanlı askerine güç yetirememeleri sebebiyle, genel olarak sivil Müslümanlara yönelik olmuştur. Ancak bazı zamanlarda hayatı büsbütün karıştırmak maksadıyla Osmanlı memurlarına da saldırmışlardır. Makedonya İç Devrim Örgütü üyelerinden olan Pavel Şatev'in hatıralarına bakılarak, sözünü ettiğimiz örgütün, bir takım siyasî faaliyetlerde bulunuyorsa da, aslında bir çete olduğuna hükmedilebilir. Örgütün bazı ileri gelenleri, çete üyelerinden isyan hareketi olarak tarif edilebilecek fiillerde bulunmalarını istemişlerdir. Nitekim bu kişinin de katıldığı Selanik'te Osmanlı Bankası, El-Hamra yaz tiyatrosu ve diğer hedeflerin bombalanması ancak terör hareketi olarak adlandırılabilir.[836]

Hıristiyanların Osmanlı idaresine olan düşmanlıkları aynı zamanda bir Türk-Müslüman düşmanlığı idi. Saldırı planlarında Müslümanlar sürekli olarak hedef olmuşlardır. Mesela, yine Pavel Şatev'in anlattıklarına göre Orde Todorof, Sofya'da

[832] BOA. TFR-I-A. Dosya No: 4, Sıra No: 339.
[833] BOA. TFR-I-A. Dosya No: 4, Sıra No:351.
[834] BOA. TFR-MKM. Dosya No: 12, Sıra No:1194, Belge No: 19.
[835] BOA. Y. PRK. A. Dosya No: 3, Sıra No:77.
[836] Pavel Şatev, *Solunskiot Atentat i Zatoçenicite vo Fizan, Spomeni,* (Selanik Suikastı ve Fezan Mahkûmları) Hatıralar, Bulgarca'dan tercüme Cvetko Martinovski, Kultura, Skopje 1994, s. 3 ve 33.

çalışırken teşkilâtın ileri gelenlerinden olan Gligor ile görüştüğü ve kendisinin ona "*Ohri'nin Türk mahalleleri işgal edilecek, civarındaki Türk köyler ve Pirlepe'nin Türk bölgesi yakılacak, Hıristiyanlara zulüm yapanlar öldürülecek"* dediğini nakletmektedir.[837] Prilepe kazasına bağlı Kirbogastani (Krivogaştani) nam mahalde bir Bulgar çetesinin, ağnam memurlarını (hayvanları sayan memurlar) katlederek, bilahare Sofya'ya avdet ettiği anlaşılmıştır.[838] Başka bir vesikada da benzer bir cinayetten bahsedilmektedir. Müslümanlar için ne evleri ne de yürüdükleri yollar güvenlidir.[839] Mesela Köprülü yakınlarında bir ağa yolda yürürken katledilmiştir. Bu cinayetin faillerinden ancak biri yakalanabilmıştır.[840]

Ayrıca çeteciler, odun ve kömür ticaretiyle uğraşan Hıristiyanların, Müslümanlara odun ve kömür satmalarına yasak getirmişlerdi. Bu yasağı ihlal edenler ölümle tehdit ediliyordu. Bununla da yetinmeyen çeteler, Müslümanlar kendi ihtiyaçları için ormana gidip odun toplamaya kalkıştıklarında, pusu kurularak öldürülmeleri için tedbir alınmasını kararlaştırmışlardır.[841] Hatta bu kararın yerine getirilmesi için çetecilerin harekete geçtiklerini de öğrenmekteyiz.[842] Görüldüğü üzere Müslüman köylüler geçinmek maksadıyla icra ettikleri mesleklerini de yapamaz hale geldiler. Bazı oduncu Müslümanlar, dağdan dönerken isyancılarca durdurulup katledilmekteydi.[843] Bu durum, Bulgaristan resmî raporlarına dahi yansıtılmıştır.[844] Müslümanların özellikle de varlıklı kimselerin gerçek manada hayat güvencesi kalmamıştır. Komitecilerin Müslümanlara yönelik cinayetleri büsbütün artmıştır.[845] 14 Receb 1318/7 Kasım 1900 tarihli bir vesikadan "*Geçen Eylülün evailinde Ohrili Süleyman ve oğlu Davut, İpek karyeli Recep ve oğlu Hayri, Pirlepe'nin Abdi Paşa yolunda katl olundukları gibi şehr-i mezkûrun yirmi ikinci gününde tütün mubayaa etmek üzere buradan hareket eden Manastır kazasına bağlı Neşrepol karyeli İbrahim ve biraderi Davut ve Süleyman ve İsa ve Ali ve Oydin karyeli Abdullah, Pirlepe'nin Marihova nahiyesine muzaf Kalin karyesi tepesinden mürûr ederlerken tutulan pusuda üzerlerine atılan birçok silah kurşunlarından İbrahim katl ve*

[837]Dimitar Dimeski, *Aferite vo Bitolskiot Vilaet (1895-1903),* (1895-1903 yılları arasında Manastır Vilâyeti'nde Skandallar), Skopje 1993, s. 19.
[838] BOA. Y. PRK. DH. Dosya No: 8, Sıra No: 49.
[839] BOA. Y. PRK. A. Dosya No: 3, Sıra No:77.
[840] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 197, Sıra No:37, Belge No: 3.
[841] BOA. TFR –I UM. Dosya No: 6, Sıra No: 543.
[842] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324, s. 23.
[843] BOA. Y. MTV. Dosya No: 281, Sıra No: 104.
[844] İSAM. HHPE. Dosya No: 6, Sıra No: 324. s, 23.
[845] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 165, Sıra No:30, Belge No: 1.

Davut cerh edilmiş. Tahkikat neticesinde bunu ihlal-i asayiş maksadıyla yerli Bulgarlardan çete neferleri ile Bulgaristan'dan gelip bunlara ilhak olan bazı Bulgar şakîlerin yaptığını" öğrenmekteyiz.[846]

12 Kanun-i Evvel 1320/25 Aralık 1904 tarihinde Nevrokop kazası sakinlerinden İdris bin Mustafa'nın,[847] 26 Kanun-i Evvel 1320/8 Ocak 1905 tarihinde de Kırçova'lı Recep bin Şaban adlı bir çocuğun balta ile feci bir şekilde katledilmesi,[848] tarihsiz ancak bu dönemde olduğu anlaşılan (tasnif sırasına göre) bir vesikaya göre 27 Kanun-i Evvel ile 13 Kanun-i Sani 15 gün zarfında Kosova Vilâyeti'nde 2 diğer Rumeli vilâyetlerinde de 12 Hıristiyan Müslümanlara yaptıkları "fenalıklardan" dolayı tutuklanmıştır.[849] Ustrumca kazasının Drnova karyesinde ise İlyas bin Aziz adlı kişiye Kukiş karyesinden 19 yaşındaki Risto veled-i Mito tarafından tecavüz edilmiş, bedeni de tecavüzcü tarafından yakılmıştır.[850] Cinayetleri yapanların bir kısmı sivil Hıristiyan da olsa komite liderlerinin verdiği talimatlar doğrultusunda yapıldığı aşikârdır.[851]

Buradan anlamaktayız ki, Müslümanlara yapılan saldırılar, özel intikam şeklinde değil genel intikam şeklindedir. Yani Müslüman olsun da bir şekilde Hıristiyanlara zulüm eden ve Osmanlı idaresi tarafından kollanan ve cezası verilmeyen kişiler de özel intikam amacıyla öldürülmüş olabilir ve bunun belki anlaşılabilir bir tarafı olabilir. Ancak Pirlepe'ye epey uzakta bulunan Ohrili Müslümanların rastgele infaz edildikleri şüphe götürmez bir gerçektir. Ayrıca bunun böyle olduğu, yukarıda bahsedilen, çete üyelerinin odun toplamaya giden Müslümanlara saldırı kararı aldıklarından da açıkça anlaşılacaktır. Bu durum hedefin bir bütün olarak Müslümanlar olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'nın bölgedeki askerî yetkililerine göre her gün rutinleşen bu saldırılar,[852] tedbir alabilecek durumda olan Müslümanları hazırlıklı olmaya sevk etmiştir. Mesela Kesriye kazasına bağlı Kalarzob karyesinde Cafer Ağa'nın evine saldıran çeteciler evini yaktılarsa da, hazırlıklı olan ağanın adamları tarafından püskürtülmüşlerdir. Ayrıca bu hadisede, Hıristiyan köylüler çetecilere yardımcı olmuş, hatta onlardan 5 kişi isyancılarla beraber dağa kaçmıştır.[853] Temas etmek istediğimiz başka bir vesikada da, ileri gelen Müslümanların can ve mallarına yapılan saldırılardan bahsedilmektedir: "*Manastır*

[846] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 165, Sıra No:30, Belge No: 3.
[847] BOA. TFR. I. A. Dosya No: 4, Sıra No: 318.
[848] BOA. TFR.-I-.A. Dosya No: 4, Sıra No: 351.
[849] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 42, Sıra No: 58.
[850] BOA. Kısas Defteri, No: 10, s. 170.
[851] Dimeski, *Aferite…,* s. 19.
[852] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 165, Sıra No:30, Belge No: 1;Y.EE. Dosya No: 72, Sıra No: 48.
[853] BOA. Y. PRK. ASK.. Dosya No: 197, Sıra No:37, Belge No: 2.

kazasına bağlı Küçük Çayırlı karyesine gelen miktarı meçhul Bulgar eşkiyasının Manastırlı Akif Efendi'nin çiftlik kalesini yakmış ve olay yerinde Bulgar eşkiyası liderlerinden Diko imzasıyla Bulgarca bir kâğıt (muhtemelen tehdit içeren bir mektup) terk ettikleri anlaşılmıştır. Ayrıca geçen sene kaza-i mezkûreye merbut Lanik karyesine taarruz eden miktarı gayr-ı muayyen Bulgar eşkiyası tarafından belediye reisine ait hane ve üç baş hayvan yakılmıştır."[854]

Bütün bu hadiseler karşısında acaba Osmanlı idaresi ne yapmaktaydı? Sivil Müslümanlara karşı günden güne artan saldırılardan ve bu saldırıların "*suret-i garîbe ve gaddarânede"* yapıldığından idarenin farkında olduğu anlaşılmaktadır.[855] Saldırıya maruz kalan Müslüman ahâlinin malları, canları ve aile efradının canlarının tehlikede olduğu, dışarıya gidip gelmek imkânsız hale geldiği, eşkiyanın icra ettikleri zulmün takat-ı beşeriyenin üstünde olduğu hususunda idareye arzuhaller gelmektedir.[856]

O sıralarda devleti uğraştıran ve yabancılar karşısında zor duruma düşüren ve Müslümanların hayatını çekilmez kılan isyan çeteleri her tarafta ve çok sayıdaydılar. Bulgaristan'ın resmî raporuna göre 1907 senesinde Makedonya topraklarında aralıksız faaliyet gösteren çete sayısı elli yedidir.[857] Ancak rapora göre bu çetelerin mensupları sürekli olarak çatışmaya girdiklerinden dolayı Osmanlı askeri tarafından öldürülerek sayıları azaltılmaktaydı. Onlardan bazıları başarısızlıktan dolayı intihar etmekte ve bazıları da kendi istekleriyle Osmanlı askeri lehine casusluk yapmaktaydılar.[858]

3.4.3. İlinden (Aziz İlya Günü) İsyanı

Bugünkü Makedonya Devleti'nin kutladığı en büyük millî bayramı olan "İlinden", Makedonların bağımsızlık gayretlerinin sembolü olarak anılmaktadır. Makedon tarihçilerin de büyük katkılarıyla, özde çete hareketi olan bu hadise millî övünç kaynağı haline getirildi. Fransız Devrimi'nin prensiplerine uygun gerçekleşen bu olay, millî uyanışın hareket noktası ve Balkanlarda ilk "*Cumhuriyet"* olarak anılmaktadır. Sözünü ettiğimiz "*Cunhuriyet"*in yaşadığı on gün boyunca, aşağıda belgelere dayalı ve ayrıntılı olarak açıklayacağımız şekilde, binlerce masum Müslüman sivilin katledilmesi, yüzlerce

[854] BOA. HR. SYS. Dosya No: 83, Sıra No:66.
[855] BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 165, Sıra No:30, Belge No: 1
[856] BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 40, Sıra No: 80.
[857] Osmanlı vesikalarına konu olan bazı yabancı basın organlarına göre ise büyük İlinden isyanı sırasında Makedonya'da faaliyet gösteren çete sayısı 120 adet olmuştur. Bkz. BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No:11.
[858] İSAM. HHPE.Dosya No: 6, Sıra No:324, s. 38.

Müslüman ve işbirliği yapmayan Hıristiyan köyün yakılması ile sonuçlanmıştır. Bu isyan hareketinin planlayıcıları ve uygulayıcıları, eskiden beri devam eden isyan olaylarının failleri olduğu göz önüne alınacak olursa, en azından bu hadise rafine edilerek, resmî tarih hüviyetine büründürülmek istenmektedir. Bu bağlamda, Makedonya içinden bu konuyla ilgili yapılan araştırma ve değerlendirmeler, yukarıda zikrettiğimiz "resmî tarih" çizgisine paralel olarak yapılmaktadır. Dışarıdan, yani "İlinden İsyanı" nı kendi tarihinin bir parçasını sayan Bulgaristan'dan gelen itirazlar ise sadece sahiplenme dürtüsünden kaynaklanmaktadır. Gerek Makedonya ve Bulgaristan devletleri, gerekse bu ülkelerin tarihçileri, bu isyan hareketinin teorik kısmı, daha doğrusu failleri tarafından yazılı olarak ilan edilen malzemeler üzerinden tarih yazmaya çalışmışlardır. Halbuki, aşağıda göreceğimiz gibi, söylenen ile icra edilenler arasında büyük fark bulunmaktadır.

2 Ağustos 1903 tarihinde aziz İliya gününde Kruşova'da başlatılıp yayılan isyan, kapsadığı alan, katılan isyancı sayısı ve sebep olduğu sonuçlar bakımından, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından o zamana kadar en büyük isyan hareketi olarak tanımlanabilir.[859] Ayrıca Makedonya Devlet Arşivi'nin İlinden isyanı ile alâkalı olarak yayınladığı bilgi ve belgeler bu kanaati destekler mahiyettedir. Şöyle ki:

Belge No: 1335,(Merkez Kazası, Kruşova)

İsyancı ölü sayısı 277, Osmanlı askerinin ölü sayısı 18, yaralı sayısı 16, ayrıca jandarmanın ölü sayısı 3, yaralı yok, Müslüman ahâli ölü sayısı 17, Yunan ölü sayısı 1. Yakılmış yerler, Kruşevo (isyan merkezi) kısmen, Leva Reka, Kutretino ve Carev Dvor köyleri.

İsyancılar tarafından yakılan binalar: ev sayısı 150, baraka 97, okul 3, cami 1, han 3, ahır 14, ambar 3 ve değirmen 8 adet.

Lerin(Florina) kazası

İsyancı ölü sayısı 88, Osmanlı askerinin ölü sayısı 10, yaralı sayısı 9, ayrıca jandarmanın ölü sayısı 1, yaralı yok, Müslüman ahâli ölü sayısı 8, gayrı-i Müslim ölü 5 ve Yunan ölü yok.

Ohri kazası

İsyancı ölü sayısı 259, Osmanlı askerinin ölü sayısı 6, yaralı sayısı 5, ayrıca jandarmadan ölü ve yaralı yok, Müslüman ahâli ölü sayısı 4, yaralı 1 ve kaçırılan 4. Yakılan köyler: Maramorec, Turbe, Vevçani Çiftliği ve Suşani Çiftliği.

[859] Hristov, s. 279.

Kiçevo (Kırçova) kazası

İsyancı ölü sayısı 100, Osmanlı askerinin ölü sayısı 8, yaralı sayısı 17, Müslüman ölü sayısı 8 ve yaralı 10.

Debre kazası

İsyancı ölü sayısı 32, canlı olarak yakalanan 20, Osmanlı askerinin ölü sayısı 1, yaralı 1 Yüzbaşı, Müslüman halktan ölü sayısı 2 ve yaralı 2.

Görice kazası

İsyancı ölü sayısı 16, Osmanlı askerinin ölü sayısı yok ve yaralı sayısı 2.

Kostur kazası

İsyancı ölü sayısı 396, Osmanlı askerinin ölü sayısı 2, yaralı ve Müslüman ölü sayısı 34.[860]

Yukarıda verilen rakamlar, isyanın bastırılması sırasında yani Osmanlı askerinin karşı saldırıları esnasında ölen asker ve Müslüman ahâlinin sayılarıdır. Ve görüldüğü gibi bu sırada Osmanlı asker kaybı son derece az olmuştur. Fakat isyanın başlangıcında özellikle askerlerin ölü sayısı çok fazla olmuştur. İhtilalin yaklaşık üç buçuk aylık süresi esnasında ölüler hakkında Bulgar isyancıların verdikleri rakamlar ise çok şaşırtıcıdır. Onlara göre bu isyan esnasında 6437 Hıristiyan *"asker*" ile 5328 Türk askeri öldürülmüştür.[861]

İsyanın merkezi olarak Kruşova'nın seçilmesi, sosyalistlerin orada güçlü olmalarından kaynaklanmış olabilir. Zira bölge sosyalistlerinin, isyandan üç sene kadar evvel (3 Temmuz 1900) Kruşova'da ilk kongrelerini yaptıkları ifade edilmektedir. Makedonya ayrılıkçı gruplarından önde gelenlerinin çoğunun da sosyalist fikirlere sahip olduğu bilinmektedir.[862] Mesela Makedonya ihtilal çete liderlerinin en etkililerinden olan ve söz konusu isyandan kısa bir süre önce (4 Mayıs 1903) Osmanlı askeri ile girdiği çatışmada öldürülen öğretmen Gotse Delçev'in de sosyalist olduğu belirtilmiştir.[863] Nitekim Kruşova'da isyan hareketi başarılı olduktan sonra ilk yapılan iş, "*Cumhuriyet*" ilan etmek olmuştur. Bu cumhuriyetin ömrü, Osmanlı askerlerinin isyan merkezinde kontrolü sağlamasına kadar geçen 10 günlük süredir.[864]

---

[860] *Turski Dokumenti za İlindenskoto Vostanie* (İlinden İsyanı ile İlgili Türk Belgeleri), Skopje 1993.
[861] İrtem, s. 227
[862] Dojcinoski, s. 90.
[863] Drugovac, s. 12.
[864] Stojanoski- Katarciev- Zografski -Apostolski, s. 173.

Osmanlı idaresi altındaki Makedonya'da, İlinden ayaklanması en büyük ve en kanlı ayaklanma olmuştur. Bu isyan, Avrupa gazetelerinden bazıları hariç hiçbir Avrupa ülkesinden resmî bir destek görmemiştir. Bu durum, isyancılar arasında hoşnutsuzluğa ve hayal kırıklığına sebep olmuştur.[865] Ancak Osmanlı idaresi ile yapılan antlaşmalardan dolayı iyi geçinmek isteyen söz konusu Avrupa ülkelerinin yine de çetecilere olan desteği aşikârdır. Çetecilerin gözü Avrupa kamuoyuna dönük idi ve oradan aleni destek görmeseler bile gazetelerde yazılan destek mahiyetindeki haberlerden cesaret bulmaktaydılar. Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve aslı Bulgarca olan göndereni meçhul bir mektup, "İlinden" gününde yapılan saldırılarla alâkalı etraflıca bilgiler vermekte, ancak hadiseyi, daha sonra göreceğimiz üzere tamamen Bulgar silahlı grupları masum gösterecek bir tarzda anlatmaktadır: "*Şehr-i Temmuz'un yirminci akşamı 500 kişiden ibaret olan bir Bulgar çetesi köylülerle beraber Kruşova kışlasını bastılar ve kışlada bulunan 90 neferden sekiz kişi kurtuldu... Rivayete nazaran Kruşova'da iki-üç bin Bulgar ictima eyledi. Türklerin rivayetine nazaran Kruşova'da Bulgarlar İslâmları katliâm etmişler, halbuki Kruşova'da Bulgar rüesasından Pirlepe ruhani riyasetine gelen bir tahriratta yalnız hataen bir İslâm kadınının itlaf edildiğini ve kariben Pirlepe'ye gelecekleri ve Pirlepe'de hiçbir zulüm edilmeyeceği beyan eylemiştir ve mukabelede bulunanların katl edilecekleri bildirilmiştir... Ve Kruşova'da Sırp cemaati dahi varmış ve bunlar Sırp konsolosu tarafından idare edilmekte ve bunlar dahi Bulgarlardan tefrik edilmiş bir takım kimselerdir. Ve'l hasıl, an karîb âlem-i Hıristiyaniyenin kanlı günleri takarrub etmekte ve bunlar ise hep para için vuku bulmaktadır. Burada genç Arnavutların terbiyeleri lazımdır. Bunlar dahi âlem-i İslâmiyenin menfaatine bir hizmettir. İmza Velo*".[866]

Bu mektupta yazılanlara göre isyan esnasında Müslümanlar "*bir kadının yanlışlıkla öldürülmesi dışında*" zarar görmemişlerdir. Halbuki Makedonyalı Hıristiyan tarihçiler tarafından bile Müslümanlara yapılan katliâmlar ortaya konulmuştur. Onlara göre de, isyancıların hedefleri arasında, civarda bulunan köy ve kasabalarda yaşayanları şiddet yoluyla korkutmak vardı.[867] Civarda çok sayıda Müslüman ahâlinin yaşadığı köy ve kasabanın bulunduğuna ve çeteler, ahâli-i Hıristiyaniye'ye karşı bir tehdit oluşturmadıklarına göre tehdidin kime karşı olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

---

[865] *Turski Dokumenti*, s. 10.
[866] BOA. TFR-1-M. . Dosya No: 1, Sıra No: 69.
[867] *Turski Dokumenti,* s. 21.

Masum Müslüman halka yapılanlardan Batılıların habersiz olduklarını ve dolayısıyla da tepkisiz kaldıklarını söylemek de mümkün değildir. Nitekim Avrupa'nın güçlü ülkelerinden olan Fransa'nın, bölgede bulunan diplomatları vasıtasıyla aldığı 06.08.1903 tarih ve 9 ve 10 sayılı belgelerden, ayrıca 07.08.1903 tarih ve 11 sayılı belge ve diğer birçok belgeden de Müslümanların can ve mallarının komitecilerin hedefinde olduğu anlaşılmaktadır.[868]

Bu büyük isyanda komşu ve diğer yabancı devletlerin de katkısı önemli olmuştur. Mesela bir kaynağa göre bu isyanın başlamasından birkaç ay önce Yunanistan'dan ve başka yerlerden Makedonya'ya, isyan harekatına katılmak maksadıyla 6000 gönüllü geçmiştir.[869] Her ne olursa olsun, isyanlarla alâkalı yapılan değerlendirmeler bir noktaya işaret etmektedir: Orada her türlü kargaşayı yapan Hıristiyanlar ya Avrupa'nın müdahalesini veya Balkan Savaşı'nı hedefliyorlardı.[870] Nitekim kısa bir süre sonra bu hedeflerin her ikisini de gerçekleştirdiler.

Müslümanlara yapılan isyan faaliyetlerinin kontrolsüz ve kendiliğinden olmadığını bizzat VMRO'nun örgütsel belgelerinden anlamaktayız. Sözünü ettiğimiz örgütün tüzüğünde, terörist eylemlerinin gerektiği zaman yapılacağından bahsedilmiştir.[871]

3.4.4. Mürzteg Programı

Ekim 1904'te Rusya ile Avusturya Dışişleri Bakanları, Balkanlar'da barışın sağlanması için yeni bir program getirdiler ve Berlin Antlaşması'nı imzalamış olan diğer devletlerin de onayını aldıktan sonra Osmanlı hükümetine dayattılar. II. Abdülhamit programı geciktirmek ve tadil etmek için teşebbüslerde bulundu. Ancak ilgili devletlerin istekleri kabul edilmediği taktirde, Makedonya için Hıristiyan bir umumi vali isteyecekleri yolundaki tehditleri üzerine programı aynen kabul etmek zorunda kaldı.[872] Mürzteg programında istenilen değişiklikler kısaca şöyledir:

1. Hilmi Paşa'nın yanına Avusturya ve Rusya ikişer sene müddetle birer sivil ajan tayin edecektir. Bu ajanlar müfettişe her işte refakat edecek, Hıristiyanların ihtiyaçları hakkında onun dikkatini çekecek, memurların su-i istimallerini ona haber verecek, İstanbul'daki elçilerin tebligatını bildirecek, memlekette cereyan eden hadiselerden

[868] Todorovski, s. 35-37.
[869] Hristo Andonovski, s. 113.
[870] Sloane, s. 46.
[871] Pandevski, s. 69.
[872] Karal, c.VIII, s. 159.

hükümetlerini haberdar edeceklerdir. Emirleri altında katipler ve tercümanlar bulundurabileceklerdir. Bunlar memleket içerisinde seyahat ederek Hıristiyan köylülere durumları hakkında soru sorabilecek, memurların hal ve hareketlerini teftiş edebileceklerdir.

2. Jandarmanın tanzim edilmesi Osmanlı hizmetine girecek olan Avrupalı generale ve aralarında bölgeleri taksim edecek Avrupalı zabitlere tevdi edilecektir. Bu zabitler kontrol, talîm ve tensîk faaliyetleri sırasında askerin ahâliye karşı hal ve hareketlerine de nezaret edeceklerdir.

3. Memlekette bir sükûnet müşahede edilince, muhtelif ırklara mensup olanların daha muntazam gruplar halinde bulunmalarını temin için hükümetten kaza ve nahiyelerin idarî hudutlarının tadili istenebilecektir.

4. İdarî ve adlî teşkilâtta Hıristiyanlar da istihdam olunacak, mahalli idarelerin yetkileri genişletilecektir.

5. İhtilal esnasında işlenen suçlar hakkında araştırmada bulunmak üzere bazı merkezlerde Avusturya ve Rusya konsoloslarının da katılımıyla, yarısı Müslüman yarısı Hıristiyan azadan oluşan komisyonlar teşkil edilecektir.

6. İhtilal esnasında zarara uğramış Hıristiyanlara tazminat verilecek, evleri yanmış olanlar bir sene vergiden muaf tutulacaklardır.

7. İlave sınıfların efradı terhis edilecek, başıbozuklar kullanılmayacaktır.[873]

Bazı tarihçilerimizin pek önemsemediği fakat Osmanlı idaresi tarafından çok önemsenen, aynı zamanda çok zararlı bulunan bu programın 3. maddesiyle, nüfus oranları bahane edilerek idarî hudutların değişmesinin hedeflendiği açıktır. Bu manada söz konusu maddenin olduğu gibi uygulanmasının çeşitli mahzurlara yol açacağı ifade edilmiştir. Bu maddedeki hükümlerin uygulanması, özellikle Hıristiyanlar arasında husumet ve nefretin çoğalmasına sebep olduğu gibi aralarında gerçekleştirilen cinayetleri ve köy yakmaları çoğaltmıştır. Bunun zararı, hemen her vaka ve cinayet sonrasında sorumluluk Osmanlı idaresine yüklenmiştir. Bu durum sivil ajanlara bir türlü anlatılamamıştır. Bu sebeple Osmanlı idaresine göre bu maddenin değişmesi lazımdır.[874]

Bu maddenin bilinçli olarak dayatıldığı, birkaç sene evvel konu ile alâkalı cereyan eden hadiselerden anlaşılmaktadır. Vilâyât- ı Selâse'nin tümünde, özellikle de Kosova ve Manastır vilâyetlerinde Müslüman nüfusun ekseriyet teşkil etmesi, İpek, Prizren ve Priştine

[873] İSAM, HHPE. Dosya No:2, Sıra No: 84; İrtem, s. 239-240.
[874] İSAM. HHPE. Dosya No: 2, Sıra No: 82.

sancaklarının Kosova'ya, Debre ile Elbasan sancaklarının da Manastır Vilâyeti'ne bağlı olmasından kaynaklanmaktaydı. Bulgarlar, Vilâyât-ı Selâse'de çoğunluk olabilmek için söz konusu sancakların eski Makedonya mefhumundan hariç olması gerektiğini söylerlerdi.[875] Bunun dışında 6. maddede zikredilen hususlar, Avrupalı devletler ile Rusya'nın Müslümanlara olan değerlendirmelerini ortaya koymak bakımından çok önem arz etmektedir. Onlar için Müslümanlar adeta yoktur. Mesela burada Hıristiyanların gördükleri zararların tazmin edilmesi gerektiğinden bahsedildiği halde, onlardan daha az zarar görmemiş olan Müslümanların zararlarını tazmini hususunda hiçbir ibare yoktur.

Aslına bakılacak olursa, Batılı devletler ve Rusya nezdinde sadece Müslümanlar değil, aynı şekilde Hıristiyanların da önemsiz olduğu anlaşılmaktadır. Zira kargaşa içinde Hıristiyanlar da önemli ölçüde zarar görmüşlerdir. Ayrıca bölge Osmanlı hâkimiyetinden ayrıldıktan sonra Hıristiyanların arzu ettikleri siyasî duruma kavuşmamıştır. Burada, akla başka bir soru gelebilir. Acaba Batılı ülkelerin, özellikle de İngiltere ve Avusturya'nın Balkan toprakları üzerinde çıkar kavgası içinde bulundukları Rusya ile olan mücadelenin bir de Ortadoğu ayağı olmuş olabilir mi? Daha evvel gördüğümüz gibi, o sırada, hem Batılıların hem de Rusya'nın büyük bir ekonomik atılım içindedir. Bu ekonomik büyümenin sürdürülmesi için, henüz Osmanlı topraklarının bir parçası olan Ortadoğu'da, her geçen yıl katlanarak artan üretimi ile petrolün de büyük etkisinin olduğu düşünülmelidir. İşte tam bu ortamda, Osmanlı Devleti'nin durumu önem kazanmaktaydı. Onun toparlanıp güçlenmesi, söz konusu güçlerin çıkarları için arzu edilen bir vaziyet olamazdı diye düşünüyoruz. Balkanlara bir de bu perspektiften bakmak faydalı olur kanaatindeyiz.

Bu programın üçüncü maddesine göre, üç vilâyetin idarî yapısı halkın milliyetine göre değişecek. Bu tarihten sonra Makedonya'da Sırp, Bulgar ve Yunan halklarının "çoğaltılması" hareketi başladı. Bu hareket teröre dönüştü ve uygulamaya sokulan silahlı faaliyetleri sonucunda 1903-1908 yılları arasında en az 8 000 kişi öldürüldü.

3.4.5. Müslümanların Tepkileri

Manastır Vilâyeti dahilinde beş yıllık süre içinde (1318-1323 arası), büyük bir kısmı cinayet, yaralama, hırsızlık, kaçırmalar olmak üzere, 4500'den fazla vaka olmuştur. Oranlara bakılacak olursa olağandışı bir durum söz konusu değildir. Adı geçen adlî

[875] İSAM. HHPE. Dosya No: 2, Sıra No: 84.

vakaların siyasî, ideolojik, dinî veya etnik sebeplerin olduğu da söylenemez.[876] Hıristiyanlar arasında depreşen milliyetçilik duyguları neticesinde Müslim-gayr-ı Müslim ilişkilerinin sıkıntılı bir döneme girdiği idarece bilinen bir durumdu. Nitekim bu gibi sebeplerden dolayı devletin aydınlatamadığı ve her iki tarafın işlediği bazı cinayetlerin vuku bulduğu ifade edilmiştir.[877]

Müslümanların, kendilerine yapılan gaddarca katliâmlara rağmen ilk başlarda intikam alma cihetine gitmediklerini görmekteyiz. Bazıları, Müslümanların bu davranışını korkaklık veya çaresizlik şeklinde değerlendiriyor olabilirler.[878] Fakat gerçeğin bu olmadığını düşünüyoruz. Elbette ki Müslümanlar tepkilerini ortaya koymuşlardır. Ancak bu tepkiler, nadiren şiddete başvurmak suretiyle olsa da çoğu zaman gayet medenî bir biçimde ve kanunlara uygun olarak ortaya konulmuştur. Mesela Köprülü'de 1.000 Müslüman toplanmış, telgrafhaneye gidip Hüseyin Hilmi Paşa'ya ve Yıldız Sarayı'na telgraf çekmişler. Bu telgrafta kendilerinin komitecilerden muhafaza olunmalarını istirham etmişlerdir. Ancak bu esnada, muhtemelen yapılan bir tahrik üzerine kalabalık 6 Bulgara saldırmış ve içlerinden biri ölmüş biri de yaralanmıştır.[879] Zaman geçtikçe Müslümanlara yönelik saldırıların durması şöyle dursun sürekli olarak şiddetlendiği görülmektedir. Özellikle İlinden İsyanı sırasında Müslümanların yaşadığı çok sayıda köy ve kasabanın tahrip edilmesi, ekin ve diğer mallarının zarar görmesi ve masum Müslümanların öldürülmesi sonucunda Müslümanlar tepkilerini ortaya koymaya karar verdiler. 9 Kanun-ı Evvel 1324/22 Aralık 1908 tarihli Vilâyât- ı Selâse Umumi Müfettişliği'nin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreli bir telgrafta "*Türk çetelerinin yeniden faaliyete başladığı ve bundan dolayı Bulgarların korkuya kapıldıkları, ayrıca Selanik'te üç, Manastır'da ise 80 kişilik iki çetenin hareket halinde olduğu*" ifade edilmiştir.[880]

Müslümanların bulundukları bu zor durum, Osmanlı'nın geri kalan topraklarında da tepki uyandırmıştır. Bu meyanda, oraya gidip çetelere karşı savaşmak isteyen insanlar da olmuştur. Yaklaşık aynı tarihlerde bir Osmanlı genci babasına yazdığı mektupta "*…vatanın selameti uğruna yarından itibaren tüfeği alıp Balkan'a çıkarım. Korkmayınız, telaş etmeyiniz, teessüf etmeyiniz, bilakis sevinin. Validemin haberi olmasın… Zaten anam beni bu vatan uğruna kurban olayım diye doğurmadı mı? Beni merak etmeyin, size*

[876] BOA. TFR I, Manastır Ceraim Defteri.
[877] BOA. Y.PRK. ASK. Dosya No: 178, Sıra No: 89.
[878] *Makedonya*, Harp Akademileri Komutanlığı s. 77.
[879] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 48, Sıra No: 19.
[880] BOA. TFR-1-MKM. Dosya No: 33, Sıra No: 3246.

yazarım… Duanızı diler ve sizi Cenab-ı Hakk'a emanet ederim, sevgili babacığım. Oğlunuz Cevdet." diyerek Müslümanların yardımına koşmuştur.[881] Bunun dışında, ister isyan faaliyetleri dolayısıyla isterse adi sebeplerden dolayı olsun bazı Müslümanların Hıristiyanlara artık yok edilmesi gereken birer düşman olarak bakmaya başladıklarını söylemek mümkündür. Mesela büyük isyan sıralarında Hıristiyanlara yönelik intikam olarak anlaşılabilecek bazı hareketlerin yapıldığı görülmüştür. Yolda yürüyen Hıristiyanların gasp edilmesi[882] ve ormandan dönenlerin öldürülmesi gibi hadiseler olmuştur.[883] Bazı gazetelere göre ise İlinden İsyanı bastırılmış olmasına rağmen sorunlar bitmemiş ve asıl sıkıntılar Sırbistan ve Bulgaristan'dan gelmeye başlamıştır.[884]

3.4.6. Çete Faaliyetleri Hakkında Yabancı Basın

Yabancılar, menfaatleri gereği silahlı grupların hamisi iseler de, Müslüman ahâliye yapılanlar karşısında çoğu zaman kayıtsız kalamamışlar ve en azından bu hususta bilgiler bazı gazetelerde dile getirildiğinde kapsamlı bir sansür uygulamasına başvurmamışlardır. Yabancı basının, Makedonya'da isyan faaliyeti gerçekleştirmek üzere tesis edilen komite teşkilâtlarının varlıklarından ve maksatlarından kuruluşlarından beri haberdar oldukları anlaşılmaktadır.[885] Ayrıca görevi devletin menfaatlerini korumak olan diplomatik temsilciliklerin bu konuda sarf ettikleri gayretlerin de önemli olduğunu görmekteyiz. Örneğin Osmanlı Devleti Berlin Sefareti'nden gönderilen ve "Kologna" gazetesinde yayımlanan bir haberin tercümesine göre, Makedonya'da Ustrumca (Strumica) ve Mekiç nahiyelerinde bir ayaklanma hareketi zuhur etmiş, Pirlepe ve Kırçova'da bir takım silahlı çeteler tecavüzâta başlayıp, Nevrokop yakınlarında bulunan Suharun da zapt ve ihrak edilmiştir.[886] Diğer taraftan "Peşter Lloyd" gazetesi de, Köstendil'de vuku bulan ve Koçana'lı Kazım ağa ile validesinin Bulgarlar tarafından katlolunması keyfiyetinin unutulmaması gerektiğinin üzerinde durmuşlardır.[887] "Maten" gazetesinin 8 Ağustos 1903 tarihli nüshasına göre de Selanik Vilâyeti'ndeki isyan hareketi şiddetini artırmakta, komita çeteleri köyleri tahrip etmekte, isyanın merkezi olan Kruşova'da ise çok sayıda Müslüman

[881] İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 503.
[882] BOA. TFR-I Hıristiyan Ahâli Arzuhal Defteri No: 227, Sıra No:158.
[883] BOA. TFR-I Hıristiyan Ahâli Arzuhal Defteri No: 227, Sıra No:323.
[884] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 7.
[885] BOA. Y. PRK. AZJ, .Dosya No: 25, Sıra No: 127.
[886] BOA. HR. SYS. Dosya No: 32, Sıra No: 55.
[887] BOA. HR. SYS. Dosya No: 194, Sıra No: 1.

aile katledilmekteydi.[888] Bu itibarla İlinden İsyanı esnasında Müslümanlara yapılanların bir kısmı yabancı basında da yer alabilmiştir. Belki de bu sayede isyancılar, Avrupa devletlerinden bekledikleri desteği görememişlerdir.[889]

Öte yandan isyan hareketinin liderlerinden olan Boris Sarafof'un Belgrat'ta bulunduğu sırada gazetecilere verdiği demeç çok ilginçtir. Ona göre isyanın başarısız olması ve halkın isyana katılmamasının sebebi beş asırlık Osmanlı hâkimiyeti esnasında gördükleri eziyet ve zulmün neticesinde kapıldıkları korkuya dayanmaktaydı.[890] Osmanlı Devleti için "adalet mülkün temeli"dir fikri önemli olduğundan, haksızlıklar ve zulmün bu anlayışa rağmen bu kadar uzun sürmesi ve kalıcı etki bırakması pek gerçekçi görünmemektedir. Bize göre, durum tam tersidir ve Hıristiyanlar bile komitecilerin kendilerine ve komşuları olan Müslüman ahâliye yaptıkları haksızlıkları görmüş ve bundan dolayı da bütün bozukluğuna rağmen Osmanlı idaresini tercihe şayan bulmuşlardır. Nitekim XIX. asrın sonunda (90'lı yıllarda) Sırp diplomatı Mladen Corceviç, bu sefer Avrupa devletlerinin Balkanlardaki amaçlarının sadece kendi menfaatlerini sağlamak olduğunu anlayarak başta Türkiye olmak üzere Balkan ülkeleri arasında askerî ve gümrük birliğinin gerçekleştirilmesini teklif etmiş ve bu konuya büyük güçlerin hiçbir şekilde karışmamasını istemiştir. Ancak bölge dışından gelen müdahaleler sonucunda ve bölgede bulunan burjuvazinin de katkısıyla daha önce olmadığı şekilde şovenizm ve karşılıklı nefret duyguları kabarmış, böylece olayların kontrol dışına çıkması engellenememiştir.[891]

Müslümanlara karşı yapılan ve canlarına kast edilen saldırılar Avrupa basınında çok fazla yer bulmasa da, ara sıra çeşitli gazetelerde onların can kaybı konusunu önemseyen makaleler çıkmaktaydı. Zira gördüğümüz kadarıyla yabancı basın, gerek Osmanlı idaresi gerekse Müslümanlar tarafından saldırıları önlemek maksadıyla yapılan icraatları çarpıtarak kamuoyunu etkilemeye çalışıyordu.[892] Ancak yine de Müslümanlara yapılanlar o kadar vahşice saldırılardı ki, genelde Osmanlı düşmanı olan Avrupalılar bile bunları zaman zaman dile getirmek zorunda kalıyordu. Meselâ Florina civarında bir Bulgar çetesinin, tabanca ve hançer kullanarak eşraftan 12 Müslüman'ı katlettiğini Milano'da yayımlanan "Sekolo" isimli gazete Haziran 1901 tarihli nüshasında yazmaktadır. Bu katliâmı yapanlardan 4 kişi jandarma tarafından yakalanarak derhal idam edilmiştir. Söz

[888] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No:13.
[889] *Turski Dokumenti*, s. 8.
[890] *Turski Dokumenti,* Belge No 4, s. 17.
[891] Andonovski, s. 103.
[892] Uzer, s. 139.

konusu gazeteye göre bu gibi sebeplerden dolayı Makedonya'da şimdiye kadar idam cezasına mahkûm edilen Bulgarların adedi 90'ı bulmuştur.[893]

Bölge ile yakından ilgilenen komşu ülkelerde yayınlanan gazetelerde Makedonya hadiseleri sürekli olarak gündemdeydi. Mesela 1877 yılında Sırbistan'da çıkan gazetelerde, Sırp hükümetinin gayretlerine paralel olarak Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanların hayatlarının ne kadar zor ve çekilmez olduğu konusunda yazılar çıkmaktaydı. Vergilerin sürekli olarak çoğalması ve yükselmesi, bunun yanında Arnavut Müslümanlarının Sırplara yaptıkları saldırı ve baskılar hep gündemde tutulan konulardı.[894] Bundan yıllar sonra Avusturya'nı yarı resmî gazetesi "Fremden Blatt" ise bunun tam aksini iddia edecektir. Bu gazetenin tespitlerine göre Hıristiyanların Müslümanlara nazaran çok rahat ve huzurlu bir hayat sürdürdükleri halde, bu hayatın bozulması, komitacıların faaliyetleri neticesinde söz konusu olmuştur. Onların baskıları Hıristiyan köylünün hayatını büsbütün çekilmez hale getirmiştir. Zira komitacılar sadece Müslümanları değil Hıristiyanları da para vermeye mecbur ediyorlardı. Ayrıca sadece eli silah tutabilen gençleri değil, kadınları da yanlarında götürmekteydiler.[895]

3.5.Osmanlı İdaresi Tarafından Alınan Tedbirler

3.5.1. İstihbarat Çalışmaları

Osmanlı askerî kuvvetleri ve mülkî amirlerinin, yabancı konsolosların baskılarına ve diğer bütün olumsuz şartlara rağmen çetecilerle başa çıkma başarısını gösterdiği söylenebilir. II. Abdülhamit'in kurduğu hafiye teşkilâtının istihbarat faaliyetleri neticesinde, silahlı grupların yaptıkları ve yapmayı planladıkları askerî ve diğer faaliyetler hakkında, Osmanlı idaresinin haberdar olduğu görülmektedir. Bu istihbarat faaliyetlerinin bazıları hakkında arşiv belgelerinin bize verdiği bilgiler doğrultusunda bazı değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

Osmanlı-Rus harbinden kısa bir süre sonra Bulgar, Rum ve Sırpların organize olduğu ve bağımsızlık hareketlerini başlatmak maksadıyla cemiyetler kurduğu hususunda istihbarat alınmıştır.[896] Ancak teşkilâtlanmayı Makedonya topraklarında rahat bir şekilde gerçekleştiremedikleri için Sofya ve Bükreş gibi şehirler, toplantılarının merkezleri

[893] BOA. HR. SYS. Dosya No: 30, Sıra No: 94.
[894] Bogumil, Hrabak, "Zvaniçna Srbija i Crna Gora Prema Makedoniji", *(*Sırbistan ve Karadağ'ın Resmî Politikaları), *Makedonja vo İstoçnata Kriza, Simpozium Ştip*, (Doğu Krizinde Makedonya, Sempozyum, İştip), Skopje 1978, s. 463.
[895] BOA. HR. SYS. Dosya No: 197, Sıra No: 54.
[896] BOA. HR. AZN. Dosya No: 6, Sıra No: 94.

olmuştur. Makedonya topraklarında rahat edemedikleri içindir ki faaliyetler istenen hızda gerçekleşemiyordu. Örneğin 3. Muharrem 1313/26 Haziran 1895 tarihli bir vesikadan, Osmanlı istihbarat memurlarının "*gayet mahremane*" bir şekilde gönderdikleri bilgilere göre Romanya başkenti Bükreş'te biri Makedonyalı diğeri Arnavut iki komitenin var olup çalışmalar yaptığı ve bu iki komitenin Sofya'da bulunan komite ile işbirliği içinde oldukları anlaşılmıştır.[897]

Osmanlı Devleti idarecileri istihbarat kurumları sayesinde isyan hareketlerinin kimin tarafından organize edildiğini, hangi kurumlar tarafından desteklendiğini sağlıklı bir şekilde öğrenmiştir. Mesela 2 Zilhicce 1318/25 Mart 1901 tarihli bir belgeye göre 120 kişilik bir eşkiya çetesi Peşte kazası civarında bulunmuş, Samakof ve Kazanlık (Bulgaristan) taraflarında bulunan silahlar fıçılar içinde konularak Makedonya'ya kaçak olarak sokulmuştur. Bunun yanında İlçe ve Balta köyleri civarındaki eşkiya o civarlarda yaşayan Müslümanların koyun ve sığırlarını gasp etmişlerdir.[898] Daha evvel de (15 Ramazan 1315/28 Ocak 1898) eşkiya çetelerinin Bulgaristan vasıtasıyla Rusya'yı da Makedonya Meselesi'ne dâhil etmeye yönelik gayretleri görülmüştür. Bunun için de Bulgaristan'a yakın olan Edirne, Selanik ve Manastır vilâyetlerindeki belli noktalarda çeşitli şekillerde şiddetli silahlı saldırılar düzenlemişlerdir.[899]

Diğer taraftan Osmanlı idaresi, "Santralist" çetelerinin liderlerinden ve "Dahili Makedonya İhtilal Komitesi" nin Selanik bölge komuta üyesi olan Sarafof'un[900] faaliyetleri hakkında detaylı bilgilere sahip olmuştur. 18 Eylül 1905 tarihli bir vesikada çok önemli ayrıntılar vardır: Sarafof'un komitenin en eski üyelerinden olduğu ve on seneden beri çete faaliyetleri ile uğraştığı bilinmektedir. Hatta onunla ilgili çok özel bilgilere de ulaşılmıştır. Mesela Makedonya'nın bağımsızlığını kazanmak maksadıyla halktan zorla toplanan paraları iç eden kişilerden biri Sarafof'tur. Bu vesikadan öğrendiğimiz başka önemli bir bilgi de, iki komite (daha bağımsız Santralistler ve Bulgaristan kontrolündeki Vrhovistler) arasındaki mücadeledir.[901] Bu mücadele, zaman zaman aralarında yapılan kanlı hesaplaşmalara kadar varmıştır. Nitekim Vrhovistler, büyük İlinden İsyanı'ndan yaklaşık bir sene önce Cuma-i Bâlâ civarında isyan başlatarak Dahili Komite'nin

[897] BOA. Y.PRK. UM. Dosya No: 32, Sıra No: 66.
[898] BOA. Y.PRK. MYD. Dosya No: 23, Sıra No: 74.
[899] BOA. Y.PRK. MK. Dosya No: 8, Sıra No: 6.
[900] Stojanoski- Katarciev- Zografski- Apostolski, s. 172.
[901] İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 593.

hesaplarını bozmak istemişlerdir.[902] Ancak bütün bunlara rağmen her iki komitenin merkezinin Sofya olduğu hususunda ciddî kanıtlar vardır.[903]

Devlet, çete gruplarının tüm hal ve hareketlerini yakından takip etmekteydi. Bulgar çetecilerin ana maksatlarından birisinin, Fener Rum Patrikhanesine bağlı kilise ve mensupları ile mücadele ederek halkı yeni kurulan Bulgar Eksarhlığı'na geçmeye zorlamak olduğunu biliyoruz.[904] Fakat Atina Sefareti Maslahatgüzarı'nın bildirdiğine göre (9 Cemaziyelevvel 1320/14 Ağustos 1902) Bulgarlar, tüm saldırgan faaliyetlerini Müslümanlara yönelttiğinden maksatlarının Rum halkının sempatisini kazanmak olduğu hususuna dikkat çekiliyordu. Osmanlı menfaatlerine aykırı olacak bu hususun önlenmesi için söz konusu durum, Yunan konsolosluğuna bildirilerek Makedonya'da olabilecek karışıklıkların Yunanistan'ın çıkarlarına aykırı olduğu münasip bir dille anlatılıp, tedbir alınması istenmiştir.[905] Gizli yazışmalar sonucunda istenilen istihbaratı elde eden Osmanlı idarecileri, terör kaynağı olan çetelerle alâkalı her bir değişikliği zamanında tespit etme imkânına sahipti.

Vilâyât-ı Selâse'de bulunan ve isyan için kullanılan silahların varlığı ve menşei hakkında bazı yeni bilgiler de Yahudiler hakkındadır. Her ne kadar silahların çoğunun Bulgaristan'dan geldiği konusunda şüphe yoksa da, bazı Yahudi silah tacirleri tarafından da çetelere satılan silahların olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca anlaşma gereği Osmanlı jandarmasında görevli bulunan yabancı subayların[906] çoğu komite ile ilişkileri olduğu konusunda bilgiler mevcuttu. Üsküp, Manastır ve Selanik'te görev yapan Avusturya konsolosları, İngiltere'nin Selanik Konsolosu, Üsküp ve Selanik'te görevli Rusya konsoloslarının, Bulgar muhibbanı olarak bilindiği ve ona göre tedbir alınması lazım geldiği ifade edilmiştir.

Bölgede Sırp menfaatlerini temin etmek maksadıyla Sırbistan, General Atanaskoviç'i görevlendirmiştir. Onun görevi, Sırp çeteler kurup, onları silahlandırmaktı. Romanya ise bu vilâyetlerde yaşayan Ulahlara para ve benzeri yardımlarda bulunmaktaydı.

Ayrıca Osmanlı karşıtı isyan hareketlerinde Bulgarlar ile Ermenilerin işbirliği hususunda bazı bilgiler mevcuttu. Mesela Varna'da toplanan 6 Ermeni ve 3 Bulgar'ın,

[902] Stojanoski, Katarciev, Zografski, Apostolski, s. 169.
[903] İSAM, H:HPE. Dosya No: 16, Sıra No: 1056.
[904] Koyuncu, s. 208.
[905] BOA. HR. EŞA. Dosya No: 40, Sıra No: 86.
[906] Özbek, s. 83.

suikast yapmak üzere Eylül'ün başında (1907) Der-saadet'e gidecekleri hususunda istihbarat alınmıştır.[907]

Komitelerin maksatlarıyla alâkalı olarak idarece görevlendirilen ajanlar tarafından sürekli bilgi toplanmaktaydı. Mesela İlinden İsyanı esnasında cereyan eden bütün hareketler Osmanlı istihbaratı tarafından yakından ve ciddiyetle takip edilmiştir. 21 Nisan1321/4 Mayıs 1905 tarihli bir vesikaya göre çetelerin faaliyetleri için lazım olan malzemeleri nasıl temin ettikleri konusu ayrıntılı bir biçimde tespit edilmiştir. Çetelere militan kaydedilmesi, barut, dinamit, el bombası ve diğer askerî malzemelerin temini için yapılan faaliyetler dikkatle takip edilmiştir.[908] Gerçekten de çetelerin ciddî hazırlıklar içinde oldukları konusunda şüphe yoktur. Yine büyük İlinden İsyanı sonrasında (17 Zilhicce 1321/5 Mart 1904) askerî faaliyetlerin etkilerini arttıracak bilgilere ulaşmak için gayret sarf etmişlerdir. Komitacılar, dinamit yapımı ile alâkalı olarak yabancı dilde yazılan risâlelerin tercümelerine ulaşarak istifade etmişlerdir.[909]

Söz konusu teşkilâtların planladığı herhangi bir politika değişikliğini önceden tespit edebilmek amacıyla, idarenin gerekli mekanizmalarını işlettiği görülmüştür. İsyancılar ise, Avrupa devletlerinin müdahalesini temin etmek maksadıyla en ufak bir asayiş sorunu büyüterek, idarenin yetersiz olduğu ispatlamaya çalışıyorlardı.[910] Yukarıda da belirtildiği gibi devletçe yürütülen istihbarat çalışmalarının en önemli sonuçları, Makedonya'da cereyan eden hadiselerin planlayıcı ve uygulayıcılarının gerçek niyetlerinin ortaya çıkarılmasıdır.

3.5.2. Diğer Tedbirler

Osmanlı idarecilerinin Balkanların önemini bildiklerine şüphe yoktur. Hatta Balkanlar, stratejik çıkarları çerçevesinde Türkiye için bugün bile önemini korumaktadır. Ancak, XX. asrın sonunda Balkanlarda cereyan eden hadiselerde, Türkiye ve İstanbul, geride kalan Türk ve Müslümanlar için sürgün edilme yeri olarak gösterilmişse de bu durum, orta ve uzun vadeli dönemde Anadolu'ya yönelik yayılmacı isteklerin olmayacağının garantisini vermemektedir. Daha XX. asrın başlarında sadrazam olan Sait Paşa'nın buna işaret ederek şöyle dediği ifade edilmektedir: "*Şecere-i devletin kökü Asya'dadır… Elden gideni (Rumeli toprağını) geri almak imkânsız. Ancak orada bulunan*

[907] İSAM. HHPE. Dosya No: 16, Sıra No: 1056.
[908] BOA. TFR- I- M. Dosya No: 1, Sıra No: 66.
[909] BOA. TFR- I- M. Dosya No: 1, Sıra No: 53.
[910] BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 48, Sıra No: 49.

vilâyetler iyi muhafaza edilirse, hepsi de bir devlete yetecek bir ülke halini alırlar. Bu vilâyetlerin, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinden ayrılması, hatta İstanbul'da tutunabilmesi için elde kalması zaruridir."[911]

Devleti parçalama gayreti içerisinde olan komşu ülkeler ve diğer Avrupa ülkelerinin entrikaları ile çok fazla meşgul olmak zorunda kalan Osmanlı idaresinin,[912] Müslümanların yaşadıkları sıkıntılara çözüm olabilecek tedbirleri almak için çok az fırsat bulabildiğini görüyoruz. Bu itibarla devlet, aslî görevleri olan güvenlik, asayiş, adalet v.b. faaliyetlerden çok, dış politika ile uğraşmak zorunda idi. Mesela Fransa'ya göre, Makedonya ahâlisinin maruz kaldığı mezâlim ve sıkıntıların kaynağı maliye de yapılması gereken ıslahatların yapılmayışıdır.[913] Kendi menfaatlerine zarar vermediği sürece Avrupalılar için Müslümanların her gün öldürülmeleri, mallarının gasp edilmesi veya yok edilmesinin bir önemi yoktur. Onların bu yaklaşımlarından da cesaret alan çetelerin faaliyetlerini durdurmak ve asayişi sağlamak maksadıyla Osmanlı Devleti sürekli olarak asker takviyesi yapmıştır.[914] Bunu her zaman doğrudan halktan sağlayamadığı için diğer bölgelerdeki askerleri Balkanlara kaydırdığından devlet için de genel bir güvenlik zaafiyeti ortaya çıkmaktaydı.

Osmanlı idaresi, asayiş ihlallerini engellemek maksadıyla askerî tedbirlerin yanında bazen polisiye tedbirlere de başvurmuştur. Artan tehlike ihtimalini bertaraf etmek için 05 Mart 1321/18 Mart 1905 tarihli bir genelge ile şehir, kasaba, köyler ve Pazaryerlerinde kimsenin silahla gezemeyeceği ilan edilmiştir. Bu karara karşı gelen veya bunu ihlal eden kimselerin derhal tutuklanmaları ve adliyeye sevk edilmeleri istenmiştir.[915]

Buna benzer tedbirleri, merkezî hükümetten bağımsız olarak yerel idareciler de almışlardır. Mesela 1901 yılında Razlık'ta kaymakamlık görevinde bulunan Tahsin Bey, var olan silahları toplamaya girişmiş ve iki ay içinde Bulgar köylerinden çeşitli markalarda 2.000 adet tüfek 10.000 adet mermi ve 59 adet bomba ele geçirdiğini ifade etmiştir.[916] Uygulamaya konulan tedbirlerle asayişin sağlanması hususunda önemli mesafeler alınmıştır. Bu esnada idarenin önemle dikkat ettiği nokta, Müslümanların meselenin çözümüne karışmamasını sağlamak olmuştur.[917]

---

[911] Kurşun, s. 49.
[912] BOA. Y. MTV. Dosya No: 281, Sıra No:61; BOA. Y. EE. Dosya No: 83, Sıra No:10.
[913] BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 32, Sıra No: 43.
[914] BOA. İrade Dahiliye, 1313 S 4 (27 Temmuz 1895), No: 17.
[915] BOA. Rumeli Vilâyet-i Şahanesi, Müfettiş-i Umumiliği, No yok, 5 Mart 1321.
[916] Uzer, s. 128.
[917] BOA. TFR-1-UM. Dosya No: 2, Sıra No: 151.

Diğer önemli bir konu Bulgaristan Devleti'nin konumu olmuştur. Komite çetelerine yardımının olmadığını zaman zaman iddia eden, fakat gerçekte en büyük destekçisi konumunda olan Bulgaristan'a[918] karşı Osmanlı haklı olarak tedbiri elden bırakmamaya çalışmıştır. İdareye göre "*Rumeli'de çok sayıda asker bulundurmak mevcut şartlara göre bir zarurettir. Ayrıca Berlin Antlaşması'nın malum maddesine göre (23. madde) Rumeli vilâyetlerinde yapılması istenilen ıslahatların gerçekleştirilmesi için Bulgaristan ısrarcı olma gayretindedir. Bu maddenin uygulanmasının, söz konusu vilâyetlerde otonom bir idarenin kurulması manasına geldiği hususunda şüphe yoktur. Bu vaziyetin gerçekleşmesi durumunda ise, Rumeli'de bulunan topraklar kolaylıkla elden çıkmış olur. Ayrıca Bulgaristan'ın, halen Devlet-i Aliyye'nin mümtaz bir eyaleti olduğu için Berlin Antlaşması'na dayanarak bizden ıslahat talep etmeye hakkı yoktur. Böyle bir şey, söz konusu Antlaşma'nın selahiyeti dışındadır. Buna rağmen konuyu aynı dille seslendirmeye devam ederse, Bulgaristan'a, Berlin Antlaşması gereği yerine getirmesi gereken şartları yerine getirmediği ve yükümlülüklerini yerine getirmesi için tarafımızdan her türlü girişimde bulunulacağı anlatılmalı. Söz konusu yükümlülükler, Tuna Vilâyeti'nde bulunan (Osmanlı'dan kalan) kalelerin yıkılması ve vergilerle alâkalı bazı hususlardır. Hatta Düvel-i Muazzama tarafından dahi Berlin Antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi istenirse, onlara da Bulgaristan'ın bu yükümlülükleri hatırlatılmalıdır*".[919]

Şikâyet konusu olan, devletin idarî mekanizmasını, daha etkin ve ulaşılması kolay hale getirmek için de bazı tedbirler alınmıştır. Bu itibarla hem resmî işlerin takip edilmesinde rastlanan zorlukların aşılması hem de emniyet ve asayişin sağlanması için 23. Ocak 1885 tarihinde Ohri'ye bağlı Ustruga kasabasının nahiye haline getirildiği görülmektedir. Aynı sebeplerden dolayı Rekalar kazası idare merkezinin yeri de Trebişte'den Jirovnitsa'ya nakledilmiştir.[920] Bu tedbirler yanında Padişahın başvurduğu belki de en önemli tedbir halifelik olmuştur. Bahsettiğimiz tehlikelere karşı, o sırada tek bağımsız Sünni Müslüman ülke konumunda olan Osmanlı Devleti'nin sultanı ve bütün dünya Müslümanlarının halifesi olan II. Abdülhamit'in elinde bir tek bu güç kalmıştır. Buna binaen bazılarına göre Padişah, "*hainane bir Pan-İslâm siyasetiyle Hıristiyanlığı ortadan kaldırmak istiyor*", bazılarına göre ise böyle bir gayesi yoktu. Genel olarak ifade edebiliriz ki, Padişah kişisel olarak ırkî değil, dinî öğeleri ön planda tutmuştur. Dinin de

[918] BOA. HR. SYS. Dosya No: 33, Sıra No:89; BOA. Y. PRK. MK .Dosya No: 6, Sıra No: 83.
[919] BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 37, Sıra No: 84.
[920] *Osmanlı Yönetiminde,* s. 11 ve 17.

önemli emirlerinden biri olan eğitim faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Hıristiyanların büyük eğitim seferberliklerine karşın ulemâ ve din bilginlerinin hizmetleri kolaylaşsın diye onların hayat şartlarının iyileştirilmesi için gayret sarf etmiştir. Padişahın bulunduğu şartlar itibariyle (Devlet parasız ve ağır borçlar altında, ordu ise yaptığı son savaşta ağır yenilgi almış ve yıpranmıştır) bir devletin başı olmaktan çok dinî bir liderin rolünü oynamaktan başka bir çıkar yolu yok gibiydi.[921] Bu itibarla onun pan-İslâmist gayretleri bize göre reel politik gerekçelere dayanmaktaydı.

Osmanlı idaresi, isyan ve diğer idarî ihlalleri önlemek için askerî ve diğer tedbirlerin yanında "nasihat" ederek de gayret sarf etmiştir. Mesela 25 Temmuz 1319/7 Ağustos 1903 tarihli şifreli telgrafnâme-i sâmiyenin yazdıklarına göre, bir taraftan Bulgarların o esnada icra ettikleri katliâm ve diğer asayiş ihlallerini önleyip, yapılanları cezasız bırakmamak diğer taraftan da bugüne kadar idareye gösterdikleri bağlılıklarını devam ettirmeleri için kendilerine "*nasayıh-ı müessire ve müteyekkıza*"nın yapılması uygun bulunmuştur. Bu amaçla da oralarda bulunan adliye müfettişi ile birer idarî ve askerî memurdan oluşan bir komisyonun kurulup bu vazifeyi yerine getirmesi istenmiştir.[922] Muhtemelen bu çalışmaları esnasında, Müslümanlar ve Hırıstiyanlar arasındaki ilişkilerde İslâm'ın koyduğu kurallar öne çıkarılmıştır. Bilindiği gibi İslâm etnik ayırımını hiçbir zaman onaylamamıştır. Bunun yerine ve bir takım hukukî sorunların çözülmesi için dinî ayırımın yapıldığı görülmektedir. Bu itibarla Osmanlı idaresi gayr-ı Müslimleri bir cemaat veya "millet" üyesi olarak görmüş ve ona göre muamele etmiştir. [923]

Osmanlı Devleti'ni tedbir almaya zorlayan çok sayıda sebep vardı. Bunların başında, komitelerin isyan eylemleri ve buna paralel olarak devam eden Avrupa devletlerinin sürekli olarak yaptıkları baskı ve tehditler gelir. Berlin Konferansı'nda aleyhine alınan kararların uygulanmasını uzun zaman geciktirmeyi başaran Osmanlı idaresi, yıllar sonra yine bu kararların bazı maddelerinin uygulanması talebi ve tehdidi ile karşılaşmıştır. Mesela 1878 yılında yapılan söz konusu kongreden yaklaşık 22 sene sonra da bu gibi baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sefer idare, (muhtemelen Makedonya'nın özerkliğini öngören 23. Madde nedeniyle) olayların varacağı noktadan endişe ederek derhal ıslahat çalışmalarına başlanılmasını istemiştir.[924]

[921] Azmi Özcan, *PanİslâmizmI*, s. 61-66.
[922] BOA. TFR -I-M (1321 5 13) Dosya No: 1, Sıra No: 74.
[923] Gül, Akyılmaz, s. 88.
[924] BOA. TFR -I-A. Dosya No: 1, Sıra No: 79.

İlinden İsyanı'ndan sonra bölgeye umumi müfettiş olarak geniş yetkilerle tayin edilen Hüseyin Hilmi Paşa da bazı tedbirler almaya çalışmıştır. Onun en önemli kaygılarından biri, oradaki Müslüman nüfusun durumunun özellikle de ekonomik durumunun düzeltilmesiydi. Ona göre Hıristiyan çete faaliyetlerinin engellenmesi için de, yeni okullar ve iş alanlarının açılmasına ihtiyaç vardı. Zira okumuş ve iş sahibi olmuş ahâli, özellikle de Hıristiyanların çetelere katılmak gibi bir düşünceye kapılmaları daha zor olurdu. Bu arada iltizamın kaldırılması köylülerin memnun olmalarına sebep oldu.[925] Nitekim II. Abdülhamit zamanında ibtidâî okullarının açılması ile gelecekteki ilkokulların çekirdeği atılmıştır. Bu okullarda ders programına, tarih, coğrafya, resim, beden, müzik, tarım ve el işi gibi yeni dersler ilave edilmiştir. Söz konusu okulların kasabalarda da yaygınlaştırılmasına gayret gösterilmiştir.[926]

[925] Tokay, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908*, , s. 99-100.
[926] Abdülkadir Özcan, "II. Abdülhamit Dönemi Eğitim ve Kültür Faaliyetleri*", Sultan II. Abdülhamit Paneli II*, Bilge Yayınları, İstanbul 2000, s. 52.

SONUÇ

Osmanlı idaresi ile II. Abdülhamit muhalifleri arasındaki mücadele ve ayrılıklar saltanat rejimi ile alâkalı olmuştur. Bize göre mesele, II. Abdülhamit ve onun istibdat dedikleri rejimi olmamıştır. Padişah olarak Abdülhamit değil de bir başkası olsaydı, söz konusu muhalefetin yok olması beklemek mümkün değildir. Zira bir devlette her şey iyi işlediği vakitlerdeki muhalefet gayretleri farklı, zor durumda olduğundaki itirazlar farklı güç ve oranda olur. Ancak yine de burada muhalefetin bulunduğu çevrede muhalefet yapması son derece önem taşır. İç meseleleri çözmek adına çıkarları belli olan dış güçlere dayanmak akıllıca bir iş olmasa gerektir.

Fransız Devrimi sonrasında cereyan eden hadiseler Osmanlı toplumunda ve özellikle de aydın ve idareci kesimde fikrî bir açılım meydana getirdi. Batılıların kendi iç dinamikleri ve yaşadıkları tecrübelere dayanarak yaşadıkları değişim aynı şekilde olmasa da Osmanlı toplumuna da yansıdı. Bunun sonucunda o zamana kadar birlik olan ve ayrılıklara kapılmayan Makedonya Müslümanları, aralarında kısmen de olsa ayrılık fikirleri yer bulmaya başladı. Benzer muhalefet fikirlerinin Osmanlı idarecileri arasında kök salması Makedonya Müslümanlarının hayatını daha da olumsuz etkilemiştir. Muhtemel olan fikir ayrılıklarının, devletin varlığını tehdit edecek seviyeye çıkmaması önemlidir. Maalesef verdiğimiz örneklerde bunun başarılamadığını görmekteyiz.

Makedonya'da yaşayan Müslümanların hayatını zorlaştıran devletlerin başında Bulgaristan gelmektedir. Bu devlet, Yeşilköy Antlaşması sonucunda hiç ummadığı kadar geniş sınırlara kavuşmuştu. Bu durumu kendi çıkarları açısından tehlikeli gören İngiltere'nin müdahalesi sonucunda toplanan Berlin Konferansı'nda alınan kararlarla söz konusu topraklar Osmanlı Devleti'ne geri iade edilmiştir. Bunu ne Rusya ne de "mağdur" edildiğini düşünen Bulgaristan hazmedebilmiştir. Bu sebeple Bulgaristan, Rusya'nın büyük desteği ile Makedonya'nın istikrarını bozma faaliyetlerine koyulmuştur. Bu çerçevede kendi okullarında eğitmiş olduğu Makedonyalı öğretmenlerle kilise papazlarını kullanarak Hıristiyanların dinî ve millî duygularını kışkırtıp isyan faaliyetlerini başlatmışlardır. Artık Müslümanlar normal şartlarda ne ekonomik, ne de sosyal hayatlarını sürdürecek durumda değildirler. Canlarından emin olarak ne evlerinde oturabilmekte ne de seyahat edebilmekteydiler. Buna karşın nisbeten güven içinde olan Hıristiyanlar, büyük devletlerin ve özellikle de bölgede bulunan diplomatik temsilcilerinin destekleri ile sanki kendileri

mağdurmuş gibi ıslahat ve özgürlük talebinde bulunmaya ısrarla devam ettiler. Batılı güçler de gerçekten onların sesine kulak verip, Osmanlı'ya devamlı olarak reformlar yapması yolunda baskılar uyguladılar. Osmanlı idaresi ise, onların istedikleri reformların aslında parçalanma anlamına geldiğini biliyordu Bu yüzden içinde bulunulan konjonktürden istifade ederek reformların uygulanmasını ertelemeye çalıştı.

Osmanlı-Rus Harbi'nden (1877–1878) Rusya'nın galip çıkması, genelde Osmanlı Devleti, özelde ise Makedonya Müslümanları için son derece hayatî sonuçlar doğurmuştur. Rusya bundan sonra, taşeron olarak kullandığı Bulgaristan ve Sırbistan vasıtasıyla kendi müdahalesini gerektirecek ortamı oluşturmaya çalıştı. İstanbul'un fethedilmesinden sonra kendi kendini Ortodoks Hıristiyanların hamisi olarak ilan eden ve Küçük Kaynarca barış antlaşmasından doğan Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslarla "ilgilenme hakkı"nı, Osmanlı içişlerine karışma hakkı olarak gören ve bunu, içinde bulunduğu şartlardan dolayı Osmanlı'ya rahatça kabul ettiren Rusya, bu kozu sonuna kadar kullanmıştır. Ayrıca Rus halkı, para toplayarak Makedonya'da isyan faaliyetlerine girişen çetelere yardım yapmakta, Rus diplomasisi ise uluslararası arenada onların hakları için mücadele etmekteydi.

Diğer taraftan, İngiltere İmparatorluğu'nun Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Makedonya ile değil, Ortadoğu ile alâkalı ciddî projeleri vardı. Bu projelerin gerçekleşmesi ise, Rusya'nın kontrol edilebilir durumda tutulması ile mümkündü. Bu açıdan ilk bakışta İngiltere'nin girişimiyle, Osmanlı'ya büyük bir iyilik gibi görünen Yeşilköy Antlaşması'nın ağır maddelerinin değiştirilmesi, aslında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı değil, Rusya'nın kontrolden çıkıp aşırı güçlenmesinin engelleme gayretiydi. Nitekim İngiltere yaptığı bu "iyiliğin" karşılığında Kıbrıs adasını işgal etmiştir.

Büyük devletler amaçlarını gerçekleştirmek için Makedonya'nın karmaşık demografik yapısından azami ölçüde istifade etmişlerdir. Bu bağlamda, Hıristiyanları fazla gösteren istatistik çalışmalarına kendileri de katılarak, Osmanlı idaresini sıkıştırdılar. Müslüman olan ve devlete son derece faydalı hizmetlerde bulunan Müslüman Arnavutların bile aklını karıştırmak maksadıyla aralarına nifak sokmaya çalıştılar.

Hıristiyan azınlıkların eğitim alanında yaptıkları çalışmalar, Müslümanlara nazaran daha iyi bir konuma gelmelerine imkân verdi. Müslümanlar hem eğitim, hem de ekonomik bakımdan Hıristiyan azınlıklara bağımlı hale getirildi. Osmanlı idaresinin bu yöndeki eksiklikleri tamamlama gayretleri, malum ekonomik sebeplerden dolayı başarıya

ulaşamamıştır. Asayişi temin etmekle görevli olan emniyet güçlerinin maaşları bile aylarca ödenemezken, bundan daha fazla masraf ve donanım isteyen eğitim ve ekonomide iyileştirme sağlayacak adımlar, doğal olarak atılamadı. Bu gibi sebepler, Osmanlı bürokrasisinde yozlaşma ve suistimallerin çoğalmasına sebep oldu. Bu vaziyet de, Osmanlıların, idarede yetersiz olduğu konusunda, çevre ülkeleri tarafından yapılan suçlamalara, dayanak teşkil ediyordu. Geniş imkânlarıyla Avrupa ülkeleri de, bu yöndeki propaganda faaliyetlerine destek vererek Osmanlıları sıkıştırıyorlardı.

Makedonya Müslümanlarının hayatını zorlaştıran çok sayıda yerli ve yabancı kurum ve kuruluş bulunmaktaydı. Bunların en önemlilerinden biri, Fener Rum Patrikhanesi ile yeni kurulan Bulgar Eksarhlığı arasında devam eden mücadeledir. Bu iki kiliseden her birinin, Ortodoksları kendine bağlamak için yaptığı faaliyetler, diğer kilisenin menfaatlerine zarar vermekteydi. Bu bakımdan, kendine "inanan" taraftarlar sağlamak için silahlı ve yasadışı çetelerini bile kullanıyorlardı. Aynı zamanda her ikisi de, sözünü ettiğimiz çetelerini örgütleyip lojistik destek sağlayarak Müslümanların imha edilmesine büyük destek vermişlerdir. Zira Müslümanlarının nüfus olarak çoğunluk teşkil etmeleri onlar için kabul edilebilir bir durum olamazdı.

Müslümanların can ve mal güvenliğini, yetersiz sayıda olan ve donanım eksikliği bulunan emniyet güçlerinin gayretleri ile sağlamak mümkün değildi. Zira tehdit, sadece dağlarda bulunan çeteler tarafından değil, komşu Hıristiyanlardan da gelmekteydi. Cinayetler özellikle Müslümanların ileri gelenlerine ve onların ailelerine yapılmakta ve bölgede istenmediklerine dair mesaj verilmektedir. Osmanlı-Rus Harbi esnasında Bulgaristan Müslümanlarına yapılan mezalimin de faillerinden olan Makedonyalı ve Bulgar çeteciler, Müslümanları dehşete düşürüp göçe zorlamak maksadıyla özellikle işkence ile öldürme yöntemlerini kullanmaktaydılar. Askerî açıdan yetersiz donanıma sahip olmasına rağmen, Osmanlı emniyet kuvvetleri cephe savaşlarında genelde üstün geliyorlardı. Ancak yeterli sayıda olmadıkları için, özellikle köylerde yaşayan Müslümanları korumakta zorluk çekiyorlardı.

Tarihî tecrübeler ışığında, herhangi bir yayılmacı devletin eninde sonunda yıkılması kaçınılmaz gibi görülmektedir. Fakat Osmanlı'nın Rumeli'si söz konusu olduğunda önemli bir durum göze çarpmaktadır. Başlangıcından itibaren Batı'ya dolayısıyla Rumeli'ye yönelmiş olan Osmanlı, gittiği her yerde olduğu gibi burada da kendisini asla bir işgalci olarak tanımlamamıştır. Osmanlı öncesi ve sonrası meydana gelen hadiseler objektif olarak

değerlendirildiğinde de gerçeğin bu olduğu görülecektir. Rumeli bölgesi ile beraber Makedonya'nın, asırlar boyunca süren Osmanlı hâkimiyeti esnasında, orada yaşayan Türk ve Müslümanlar için olduğu kadar, Hıristiyanlar için de bir anavatan kisvesine büründüğü ifade edilebilir.

Rumeli, Batı ile Doğunun temsilcisi olan Osmanlı arasında askerî olduğu kadar, ekonomik çatışmaların da alanı olmuştur. Bu bağlamda zikredilmesi gereken önemli nokta, Osmanlı Devleti'nin ekonomi anlayışı ve siyasetidir. Bu anlayışta, Batınınkinin aksine olarak sömürü değil yardımlaşma ve fedakârlık, aşırı ve acımasız kâr gütmek değil, adalet ve karşılıklı kazanç esas alınmıştır. Kâr amaçlı olmayan vakıflar tarafından desteklenen Osmanlı ekonomi ve ticaret anlayışı, tebaasının mutluluk ve rızasını gözetmiştir. Elbette ki bu anlayış, büyümeye ve dünyanın ekonomik hareketlerini kontrol etmeye başlamış ve paylaşma taraftarı olmayan Batılı şirketlerin arzu ettikleri bir durum olamazdı. Bundan dolayı bir alternatif olarak, hem de tarihte başarısını ispatlamış, adil paylaşıma dayalı ve alternatif olması sebebiyle, Batılıların menfaatleri açısından tehdit olan Osmanlı ekonomi anlayışı çökertilmeliydi.

Bazı yerli tarihçilerin de belirtmiş olduğu gibi büyük güçlerin amaçları Balkanlarda yaşayan çeşitli halkların haklarını ve menfaatlerini korumak değildi. Onlar, Osmanlı idaresi altında yaşayan insanları düşünmedikleri gibi, o idareden bağımsızlık veya özerklik kazanan halkların durumunu da dikkate almadılar. Düşündükleri tek şey kendi çıkarları idi. Bundan dolayı onları da bölüp yönettiler. Bu politikaları sonucunda Balkanlar, kargaşa ve istikrarsızlık merkezi oldu. Bu durumun sebebi, adına "Balkanlaştırma politikası" denilen ve Balkan halklarının istekleri dışında gerçekleştirilen politikalar, yani büyük devletlerin çıkarlarıydı.

Ayrıca, Osmanlı'nın Balkanlardan ayrılması, beklentilerin aksine oradaki Hıristiyanlar için tam bir gerileme olmuştur. Osmanlı devrinde var olan ana dilde eğitim hakkı bütünüyle ellerinden alınmış oldu. Ancak bölgedeki resmî tarih genelde Osmanlı'yı kötülemekle meşgüldür. Bu sebeple, günümüz Makedonyalı tarihçiler, Osmanlı sonrasında meydana gelen gelişmeleri yeteri kadar dillendirmemektedirler.

Makedonya bölgesi ile alâkalı olarak yapılan çalışmalar çok sayıda olmasına rağmen, bunların muhtevaları bakımından, Sultan Abdulhamit döneminde orada yaşayan Müslümanların sorunlarına fazla yer verilmediği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın, önemli bir boşluğu doldurduğuna inanmakla beraber, konunun başka

boyutlarıyla da ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Bu çerçevede konunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından II. Abdülhamit sonrası Makedonya Müslümanlarının durumu ile alâkalı çalışmaların da yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 493, Sıra No:73.
BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 494, Sıra No:20.
BOA. A. MKT. MHM. Dosya No: 497, Sıra No:31.

BOA. DH. EUM. VRK. Dosya No: 16, Sıra No: 33.

BOA. HR. AZN. Dosya No: 6, Sıra No:94.

BOA. HR. EŞA. Dosya No: 40, Sıra No:86.

BOA. HR. SYS. Dosya No: 30, Sıra No:94.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 32, Sıra No: 1.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 32, Sıra No:55.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 32, Sıra No: 56.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 33, Sıra No:89.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 34, Sıra No: 18.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 34, Sıra No:40.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 38, Sıra No: 7.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 41, Sıra No: 37.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 42, Sıra No: 22.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 42, Sıra No: 27.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 42, Sıra No:25.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 83, Sıra No: 55.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 83, Sıra No:66.
BOA. HR. SYS. Dosya No: 194, Sıra No:1.

BOA. HR. SYS. Dosya No: 194, Sıra No: 9.

BOA. HR. TKM. Dosya No: 41, Sıra No:11.

BOA. İrade Dâhiliye, 1313 S 4, No: 17.
BOA. İrade Dâhiliye, 1313 R 12, No: 19.
BOA. İrade Dâhiliye, 1312 N 24, No: 21.
BOA. İrade Dâhiliye, 1312 Za 26, No: 29.
BOA. İrade Dâhiliye, 1312 B 3, No: 57.
BOA. İrade Dâhiliye, 1313 Za 12, No: 58.
BOA. İrade Dâhiliye, 1313 Ca 22, No: 75.

BOA. Kısas Defteri No: 10, s. 71.
BOA. Kısas Defteri No: 10, s.121.
BOA. Kısas Defteri No: 10, s.144.
BOA. Kısas Defteri No: 10, s. 170.
BOA. Kısas Defteri No: 10, s. 176.
BOA. Kısas Defteri No: 10, s.182.

BOA. Tanzimat Defteri No: 7, s. 206.

BOA. TFR - I - UM. Dosya No: 3, Sıra No: 259.

BOA. TFR - I - A. Dosya No: 1, Sıra No: 75.
BOA. TFR - I - A. Dosya No: 2, Sıra No: 179.
BOA. TFR - I - A. Dosya No: 3, Sıra No: 252.
BOA. TFR - I - A. Dosya No: 4, Sıra No:321.
BOA. TFR - I - A. Dosya No:4, Sıra No: 331.
BOA. TFR - I - A. Dosya No: 4, Sıra No:339.
BOA. TFR - I - A. Dosya No: 4, Sıra No: 351.
BOA. TFR - I - A. Dosya No: 4, Sıra No: 361.
BOA. TFR - I - A. Dosya No: 28, Sıra No: 2742.

BOA. TFR - I - M. Dosya No: 1, Sıra No:40.
BOA. TFR - I - M. Dosya No: 1, Sıra No:69.
BOA. TFR - I - M. Dosya No:8, Sıra No: 723.
BOA. TFR - I - M. Dosya No: 527, Sıra No: 1.

BOA. TFR - I - MKM. Dosya No: 2, Sıra No:120.
BOA. TFR - I - MKM. Dosya No: 2, Sıra No:141.
BOA. TFR - I - MKM. Dosya No: 12, Sıra No:1194, Belge No: 2.
BOA. TFR - I - MKM. Dosya No: 12, Sıra No:1194, Belge No: 7.
BOA. TFR - I - MKM. Dosya No: 12, Sıra No:1194, Belge No: 19.
BOA. TFR - I - MKM. Dosya No: 20, Sıra No: 1941.
BOA. TFR - I - MKM. Dosya No: 34, Sıra No:3370.
BOA. TFR - I - MKM. Dosya No: 1035, Sıra No: 4.

BOA. TFR - I - UM. Dosya No: 6, Sıra No:543.
BOA. TFR - I - UM. Dosya No: 6, Sıra No: 565.
BOA. TFR - I - UM . Dosya No: 9, Sıra No:837.
BOA. TFR - I - UM. Dosya No: 45, Sıra No: 61.

BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 514, Sıra No: 71.
BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 524, Sıra No: 98.

BOA. Y. EE. Dosya No: 83, Sıra No:10.
BOA. Y. EE. Dosya No: 86, Sıra No:40.
BOA. Y. EE. Dosya No: 146, Sıra No: 5.

BOA. Y. MTV. Dosya No: 281, Sıra No:61.
BOA. Y. MTV. Dosya No: 281, Sıra No:104.

BOA. Y. PRK. A.. Dosya No: 3, Sıra No:77.
BOA. Y. PRK. A. Dosya No: 14, Sıra No: 12.

BOA. Y. PRK. ASJ. Dosya No: 41, Sıra No: 10.

BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 42, Sıra No: 116.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 71, Sıra No: 97.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 102, Sıra No: 47.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 104, Sıra No:8.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 111, Sıra No: 57.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 143, Sıra No:119.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 146, Sıra No: 52.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 161, Sıra No: 1.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 165, Sıra No:30, Belge No: 1.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 165, Sıra No:30, Belge No: 3.
BOA. Y. PRK. ASK. Dosya No: 197, Sıra No:37, Belge No: 2.

BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 10, Sıra No: 110.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 10, Sıra No: 53.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 13, Sıra No: 65.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 16, Sıra No:37.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 22, Sıra No: 3.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 34, Sıra No:38.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 40, Sıra No:80.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 41, Sıra No: 10.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 44, Sıra No: 101.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 49, Sıra No: 44.
BOA. Y. PRK. AZJ. Dosya No: 25, Sıra No:127.

BOA. Y. PRK. AZN. Dosya No: 7, Sıra No:6.
BOA. Y. PRK. AZN. Dosya No: 18, Sıra No:39.

BOA. Y. PRK. BŞK. Dosya No: 70, Sıra No: 55.

BOA. Y. PRK. DH. Dosya No: 8, Sıra No:49.

BOA. Y. PRK. DH. Dosya No: 10, Sıra No: 93.
BOA. Y. PRK. DH. Dosya No: 11, Sıra No: 33.

BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 26, Sıra No: 30.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 28, Sıra No: 92.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 28, Sıra No:921.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 34, Sıra No: 18.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 35, Sıra No: 42.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 35, Sıra No: 97.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 37, Sıra No:84.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 37, Sıra No: 93.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 39, Sıra No: 2.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 41, Sıra No: 19.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 41, Sıra No: 28.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 41, Sıra No: 46.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 42, Sıra No:58.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 42.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 67.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 80.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 43, Sıra No: 81.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 49, Sıra No: 55.
BOA. Y. PRK. EŞA. Dosya No: 124, Sıra No: 58.

BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 14, Sıra No: 2.
BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 18, Sıra No:81.
BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 21, Sıra No: 1.
BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 30, Sıra No: 12.
BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 30, Sıra No: 102.
BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 32, Sıra No:43.
BOA. Y. PRK. HR. Dosya No: 35, Sıra No: 35.

BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 6, Sıra No: 82.

BOA. Y. PRK. MK .Dosya No: 6, Sıra No:83.
BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 9, Sıra No: 49.
BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 10, Sıra No:91.
BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 12, Sıra No: 80.
BOA. Y. PRK. MK. Dosya No: 17, Sıra No: 11.

BOA. Y. PRK. MYD. Dosya No: 22, Sıra No: 24.

BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 15, Sıra No:2.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 18, Sıra No: 43.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 20, Sıra No: 43.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 21, Sıra No: 18.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 29, Sıra No: 19.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 3, Sıra No:13.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 41, Sıra No: 38.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 44, Sıra No: 33.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 44, Sıra No: 56.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 44, Sıra No:31.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 45, Sıra No: 26.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 45, Sıra No: 58.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 45, Sıra No: 61.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 45, Sıra No:46.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 46, Sıra No: 56.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 46, Sıra No: 57.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 46, Sıra No:354.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 14.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 18.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 19.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 48.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 48, Sıra No: 59.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 48, Sıra No:19.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 48, Sıra No:49.

BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 48, Sıra No:69.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 49, Sıra No: 21.
BOA. Y. PRK. TKM. Dosya No: 50, Sıra No: 8.
BOA.Y. PRK. TKM. Dosya No: 47, Sıra No: 13.
BOA.Y. PRK. TKM. Dosya No: 49, Sıra No: 68.
BOA.Y. PRK. TKM. Dosya No: 49, Sıra No:10.

BOA. Y. PRK. UM, Dosya No: 16, Sıra No:48.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 16, Sıra No: 47, Belge No: 2.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 16, Sıra No: 47.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 18, Sıra No: 34.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 32, Sıra No: 66.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 44, Sıra No: 88.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 53, Sıra No:19.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 53, Sıra No: 65.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 68, Sıra No:19.
BOA. Y. PRK. UM. Dosya No: 79, Sıra No: 51.

BOA. Y. PRK. ZB. Dosya No: 10, Sıra No:69.

BOA.Y. PRK. AZN. Dosya No: 24, Sıra No: 14.
BOA.Y. PRK. BŞK. Dosya No: 42, Sıra No: 22.

2. İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ MERKEZİ'NDE (İSAM) BULUNAN ARŞİV BELGELERİ

İSAM. HHPE. Dosya No: 2, Sıra No: 82

İSAM. HHPE. Dosya No:2, Sıra No: 84,

Bulgaristan Devlet Görevlisi A. Toşev'in İçişleri Bakanı D. Stançov'a Makedonya ile Alâkalı Olarak Verdiği Rapor, İSAM, H.H.P.E. Dosya No: 6, Sıra No: 324.

İSAM. HHPE. Dosya No: 8, Sıra No: 476

İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 484

İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 492

İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 524.

İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 531;

İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 541.

İSAM. HHPE. Dosya No: 9, Sıra No: 593

İSAM HHPE. Dosya No: 11, Sıra No: 1, Belge No: 29.

İSAM. HHPE. Dosya No: 15, Sıra No:971

İSAM. HHPE. Dosya No: 16, Sıra No:1039

İSAM. HHPE. Dosya No: 16, Sıra No: 1056.

İSAM. HHPE. Dosya No: 16, Sıra No: 1056.

İSAM. HHPE. Dosya No: 17, Sıra No:1097

İSAM. HHPE. Dosya No: 17, Sıra No: 1098

İSAM. HHPE. Dosya No: 17, Sıra No: 1098, Belge No: 2,

İSAM. HHPE. Dosya No: 18, Sıra No:1196.

İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No:1224.

İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No:1228

İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No:1229.

İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No: 1256

İSAM. HHPE. Dosya No: 19, Sıra No:1260

KİTAPLAR

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVII ve XIX asırlarda*), TTK. Ankara 1988.

Aksoy, Yaşar, *Ege Sanayi Tarihi*, EBSO, İzmir 1999.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınları, c.IV, İstanbul 1994.

Akyılmaz, Gül*, Osmanlı Devletinde Eşitlik Kavramının Gelişimi,* Yayınlanmamış Profesörlük Çalışması, Konya 2000.

Alkan, Ö.Mehmet, *İmparatorluktan Cumhuriyete, Selanik'ten İstanbul'a,* Terakkî Vakfı ve Terakkî Okulları 1877–2000, Boyut Yayın Grubu, İstanbul Terakkî Vakfı 2003.

Alp, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989),* Trakya Üniversitesi Yayınları:90/1, Ankara 1990.

Anastassiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Çev. Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt YayINLARI, İstanbul 2001.

Andonovski, Hristo *Juzna Makedonija od Antiçkite do Deneşnite Makedonci*, (Antik Makedonlardan Günümüz Makedonlarına Kadar Güney Makedonya), Makedonska Kniga, Skopje 1995.

Arıç, Sabahattin, *Masonların Dünyası*, 2. Basım, Tekin Yayınları, İstanbul 1992.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, T.C. Başbakanlık, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 31, Ankara 1996, c.III.

Atilhan, Cevat, R. *Masonluğun İçyüzü*, Bedir Yayınları, İstanbul 1968.

Aubrey, Herbert, *Ben Kendim, Osmanlı Ülkesinde Son Seyahatler*, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

Aydın Mahir, *Bulgar Meselesi (1876),* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.

— *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK, Ankara 1992.

Aydın, Mithat, *Balkanlarda İsyan, Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875–1876),*Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Ayverdi, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Damla Yayınları, İstanbul 1981.

Balkanlarda Bir Gerillacı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Beyin Anıları, Bugünkü Türkçeye çeviren İhsan Ilgar, Çağdaş yayınları, İstanbul 1975.

Bayur, Hikmet, *XX Yüzyılın Türklüğün Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri*, TTK, Ankara 1989.

Belçovski Jovan, *Ohridskata arhiepiskopija od osnovanjeto do paganjeto na makedonija pod Turskata vlast,* (Kuruluşundan Türk Hâkimiyeti Altına Girene Kadar Ohri Piskoposluğu), Skopje, 1997.

Bulaç, Ali, *İslâm Dünyasında Toplumsal Değişme,* Nehir Yayınları, İstanbul 1987.

Carter, Findley, V., *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform-Babıâli (1789-1922)*, Çev. İzzet Akyol ve Latif Boyacı, İz Yay. İstanbul 1994.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi, İletişim Yay.* İstanbul 1997.

Çakır, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yay, İstanbul 2001.

Çetin, Atilla, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Çolak, İsmail, *Doğu-Batı Kavşağında Osmanlı*, Okul Yayınları, İstanbul 2004.

Çolak, Melek, *Osmanlı İmparatorluğunda Mormonlar*, Journal of Turkish Studies, Kaf Dağının Ötesine Varmak, Günay Kut Anısına III, Editör Zehra Toksa, Harvard University, Volume 28/I.

Dabağyan, Levos, Panos, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han,* İQ Kültürsanat Yayınları, İstanbul 2002.

Demirtaş, Mehmet, *Doğu Anadolu Nüfus Hareketleri (93 Harbi Sonrası),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1996.

Dimeski, Dimitar, *Aferite vo Bitolskiot Vilaet (1895-1903),* (1895-1903 yılları arasında Manastır Vilâyeti'nde Skandallar), Skopje 1993.

— *Goce Delçev*, Matica Makedonska, Skopje 2003.

Djuvara, T.G. Emir, Şekip, *Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plan,* Çev. Yakup Üstün, Semih Ofset, Ankara (Tsız).

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ yayınları, İstanbul 1993.

Dojcinoski, Kiro, *Makedonija niz vekovite*, (Asırlar Boyu Makedonya), Matica Makedonska, Skopje 1995.

Donev, Jovan, *Makedonya vo Britansko-Ruskite odnosi,Taktika ili Strategija 1907-1908*, (Britanya-Rusya İlişkilerinde Makedonya,1907-1908, Taktik veya Strateji), Arhiv na Makedonija, Skopje 1994.

Drugovac, Miodrag, *İstorija na Makedonskata Knizevnost XX vek*, (XX Asırda Makedonya Edebiyatı Tarihi) Misla, Skopje 1990.

Dursun, A. Haluk, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.

Ercan, Yavuz, *Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlarda Kilise*, Ankara 1987.

Ergin, Vahdettin, *II Abdülhamit ve Dış Politika,* Yeditepe Yay. İstanbul 2005. Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

Ertem, Adnan, *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bütünleşme Açısından Vakıflar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin, Fahri, *Fransız İhtilali ve Tanzimat*, Türkiye Felsefi, Harsi, ve İctimai Araştırmaları Merkezi Kitapları, Sayı 11, İstanbul (muhtemel tarih 1950).

Furet, François, *Fransız Devrimini Yorumlamak,* Çev. Ahmet Kuyaş, Alan Yayınları, İstanbul 1989.

Georgeon, François, *Müslüman ve Dönme Selanik*, *Selanik 1850–1918,* Hazırlayan Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yayınları 2. Baskı, İstanbul 2001.

- *Son Canlanış*, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, XIX Yüzyılın Başlarından Yıkılışa,* Yayın Yönetmeni Robert Mantran, Çev. Server Tanilli, Cem Yay. İstanbul 1995.

Glenny, Misha, *Balkanlar 1804-1999, Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, Trc. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 2001.

Güler, Ali, *Manastır Askerî Lisesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Lise Öğrenimi*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999.

— *Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar*, Tamga Yayınları, Ankara 2000.

Gün, İzzet, Nuri ve Çelikler, Yalçın, *Masonluk ve Masonlar, İsimler, Belgeler*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1968.

Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 9, Üç Dal Neşriyat İstanbul 1992.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889–1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Hanzade Sultanefendi, *Osmanlı Saray Notları 1808–1908*, Hazırlayan İsmet Bozdağ, Tekin Yay, İstanbul 2002.

Haydaroğlu, Polat, İlknur, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990.

Hezarfen, Ahmet, *Rumeli ve Anadolu Ayan ve Eşkiyası*, Osmanlı Arşiv Belgeleri, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

İacovella, Angelo, *Gönye ve Hilal, (İttihat – Terakkî ve Masonluk*), Terc. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1998.

İlievska, Krasimira, *Uciliştata vo Bitolskiot vilaet vo krajot na XIX vek videni so ocite na Ruskite diplomatski pretstavnici vo Bitola, sodrzinski i metodoloski prasanja vo isdtrazuvanjeto na istorijata na Makedonija*, (Manastır'da bulunan Rus Diplomat Temsilcilerin gözü ile XIX asrın sonunda Manastır'da Okullar) MANU, Skopje 1995.

İlinden vo Francuskite Diplomatski Dokumenti, (Fransız Diplomatik Belgelerinde İlinden) izbor, redakcijai komentar Gligor Todorovski, Arhiv na Makedonija, Skopje 1993.

İnalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* TTK, Ankara 1943.

— *Doğu-Batı*, Makaleler I, Doğu Batı Yay. Ankara 2005.

— *Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar*, *Tarihte Güneydoğu Avrupa, Balkanolojinin Dünü Bugünü ve Sorunları*, AÜDTCF Yay. Ankara 1999.

İstoriska vistina, progresivnata opşstestvena javnost vo Bugarija i Pirinska Makedonija za Makedonskopto nacionalno praşanje, 1899-1956, (Makedonya Millî Sorunu ile Alâkalı Bulgaristan ve Pirin Makedonya'sında İlerici Kamuoyu, Tarihi Gerçek, 1899-1956), Dokumenti, Studii, Rezolucii, Apeli i Publicistiçki Prilozi, İzbor i Redakcija Pero Korobar i Dr. Orde İvanovski, Kultura, Skopje 1981.

İzzetbegoviç, Aliya, *II. Endülüs Soykırımına Geçit Vermeyen Bilge Adam*, Kendi Kaleminden, Vakit Gazetesi Hediyesi, 2003..

Jongil, Kim, *Birinci Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridelerin Tahlili (1293-1877-1294-1878),* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, İstanbul 1997.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, TTK Ankara 1983.

Karpat, H. Kemal, *İslâm'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2004.

Kayabalı, İsmail ve Arslanoğlu, Cemender, *Doğu Problemi Bir Materyel ve Kaynak Araştırması (M.Ö. 1300-M.S. 1989)*, Ankara 1990.

Kerman, Zeynep, *Haziran-Temmuz ve Ağustos 1877 Rusların Asya ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.

Kiselinovski, Stojan, *Etniçkite Promeni ve Makedonija (1913-1995),* (Makedonya'da Etnik Değişiklikler 1913-1995) İnstitut za Nauçna İstorija, Skopje 2000.

Kitsikis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, 2. Baskı.

Kocabaş, Süleyman, *Masonluk ve Masonlar, Türkiye'de Gizli Tarih I*, Vatan Yayınları, İstanbul 2001.

Kocabaş, Süleyman, *Sultan II Abdülhamit, Şahsiyeti ve Politikası*, Vatan Yay. İstanbul 1995.

— *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları,* Vatan Yay. İstanbul 1999.

Kocacık, Faruk, *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878 -1900) Karşılaştırmalı yerli ve Göçmen Köyü Monografileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1978.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,* TTK, Ankara 1988.

Koloğlu, Orhan, *II. Abdülhamit ve Masonlar,* Eylül Yayınları, İstanbul 2001.

— *İttihatçılar ve Masonlar*, Gün Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1991.

Korobar, Pero, ve İvanovski, Orde, *Vistina na Progresivnata Opştestvena Javnost Vo Bugarijai Pirinska Makedonija za MakedonskotoNacionalno Praşanje 1899-1954* (1899-1954 yılları arasında Makedonya Millî Sorunu ile ilgili Bulgaristan ve Pirin Makedonya'sında İlerici ve Sosyal Kamuoyunun Gerçeği), Kultura, Skopje 1981.

Kosev, Konstantin, *Blgarskoto Opstestvo pod Osmanliska Vlast od Vzrazdanieto i do İstocnata Upros*, (Şark Sorunu'na kadar Osmanlı İdaresi Altında Bulgar Kamuoyu) İstoria na Blgaria, Sofya 1994.

Koyuncu, Aşkın, *Bulgar Eksarhlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Çanakkale 1998.

Kuran, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkilap Hareketleri ve Millî Mücadele*, Baha Matbaası, İstanbul 1956.

Kurat, Yuluğ, Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara 1968.

Kutay, Cemal, *Düşünen İnsana Hazine, Düşünen İnsanın Düşündüğü Konularda Eşsiz Bir Kaynak Kitabı,* Editör Nejat Muallimoğlu, Muallimoğlu Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2002.

Küçükerman, Önder, Kıraç, A.Binnur, *Sanayi Devrimi'nin İstanbul'daki İlk Parlak Ürünü Beyoğlu,* Geçmişten Günümüze Beyoğlu, c. II, İstanbul 2003.

Külçe, Süleyman, *Arnavutluk (* Osmanlı Tarihinde Arnavutluk) , İzmir 1944.

Lape, Ljuben, *Vnatreşnata Polozba vo Makedonija za vreme na İstoçnata kriza (1878-1881),* Şark Buhranı Esnasında Makedonya'nın İç Durumu (1875-1881), MANU, Skopje 1978.

Lauzan, Stephan, O*smanlı'nın Bozgun Yılları – Hastanın Başucunda kırk Gün Kırk Gece,* Hazırlayan Seyfettin Ünlü, Beyan Yayınları, İstanbul (tsz).

Limanoski, Niyazi, *İslâmskata religija i İslâmiziranite Makedonci*, (İslâm Dini ve İslâmlaşmış Makedonlar), Makedonska Kniga, Skopje 1989.

Madalyonun Tersi, Anlatan Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu Celaleddin Paşa, Yazan Samih Nafiz Tansu, Gür Kitabevi, İstanbul 1970.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, c. III, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983.

Makedonija vo delata na stranskite patopisci 1864-1874, (Yabancı Seyyahların Eserlerinde Makedonya 1864-1874), Gürga, Skopje 2000.

Makedonija vo Megunarodnite dogovori 1875-1919, (Uluslararası Antlaşmalarda Makedonya 1875-1919) Haz. Aleksandar Hristov, Jovan Donev, Arhiv na Makedonija, Skopje 1994.

Makedonskoto Dvizenje vo Zapadna Evropa vo 1903 godina, (1903 senesinde Batı Avrupa'da Makedonya Hareketi) Haz. Manol Pandevski, Arhiv na Makedonija, Skopje 1995.

Makedonya, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1992.

Malcolm, Noel, *Bosna*, Trc. Aşkın Karadağlı, Om Yayınları, İstanbul 1999.

Matkovski, Aleksandar, *Kanuni i Fermani za Makedonija*, (Makedonya Hakkında Kanun ve Fermanlar), Skopje 1990.

— *Otporot vo Makedonija vo vremeto na Turskoto vladeenje*, (Türk İdaresi Altında Makedonya'da Direniş), Skopje 1999, C.4.

Meclis- Mebusân Zabıt Ceridesi, 1324, 1–1, 1, TBMM, Basımevi, Ankara 1982.

Mehmed Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakkî'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim,* (Hatıralar), İnkilap Yayınları, İstanbul 1989.

Memişoğlu, Hüseyin, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet*), Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yay. Ankara 1969.

Ohrid i Ohridsko Niz İstorijata (Tarih Boyunca Ohri ve Civarı), Redaktör Krste Bitoski, İnstitut za Nacionalna İstorija, Kniga Vtora, Skopje 1979.

Osmanlı Arşivinde Bulunan Muahedenamelerinden Örnekler, T.C.Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, Editör Marian Kent, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 89, İstanbul 1999.

Osmanlı Yönetiminde Makedonya (Makedonija vo Vremeto Na Osmanliskoto Vladeenje), T.C. Başbakanlık, Devlet arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 74, İstanbul 2005.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamit (Hatıralarım*), Selçuk Yayınları, Ankara 1986.

Öke, Mim Kemal, *Şark Meselesi ve II Abdülhamit'in Garp Politikaları (1876-1909),* Osmanlı Araştırmaları III, İstanbul 1982.

Özcan, Azmi, *Panİslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924*), İSAM Yay. İlaveli 2. Baskı, Ankara 1997.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 1. cilt, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

Pandevska, Marija, *Prisilni Migracii vo Makedonija 1875-1881*, (Makedonya'da Zorunlu Göçler 1875-1881), Misla, Skopje 1993.

Pandevski, Manol, *Programski i Statutarni Dokumenti na VMRO (1904-1909*), (VMRO'nun Program ve Tüzük Belgeleri (1904-1909), Skopje 1998.

Poulton, Hugh, *Balkanlar, Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, Çev.Yavuz Alagon, Sarmal Yay. İstanbul 1993.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yay. İstanbul 2002.
Reşat, Ali, *Asr-Hazır Tarihi*, Kader Matbaası, İstanbul 1327 (Osmanlıca).

Rıfat Paşazade, Manastır Valisi, *Manastır Vilâyetine Mahsus Salname*, Manastır Vilâyet Matbaası 1305.

Rıfat, Efendi, *Hilkat-i Adem Aleyhisselam'dan 1295 Sene-i Hicriyesi Nihayetine Tarz-ı Nevin Üzere Tertip Eylediği Tarih-i Umumi*, Mustafa Paşa Tekkesi Şeyhi Yahya Efendinin matbaasında tab olunmuştur, İstanbul 4. Ağustos 1295.

Ristovski, Blaze, *Makedonija i Makedonskata Nacija* (Makedonya ve Makedon Milliyeti), Detska Radost, Skopje 1995.

Rogriguez, Jose, Maria, Cardenal, Caro,Y. *Dünya Siyasetinin Perde Arkasındaki Güç, Tarih Boyunca Masonluk,* Terc. Hacasan Yüncu, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1999.

Rumeli Mezalimi ve Bulgar Vahşeti, Yazar İsmi Yok, Mahmut Beg Matbaası, Rumeli Muhacirler-i İslâmiye Cemiyeti Tertibatındandır) İstanbul 1329, (eser Osmanlıcadır), (Bulunduğu yer TTK Ankara, A II, 1414).

Said Halim Paşa, *İslâm ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar*, Pınar Yay., İstanbul 1987.

Sâlışık, Selahattin, *Tarih Boyunca Türk-Yuınan İlişkileri ve Etnik-i Eterya,* İstanbul 1968.

Sevinç, Necdet, *Ajan Okulları*, Oymak Yayınları, 2. Baskı (Kapakta 2. Baskı içinde 3. Baskı yazmaktadır), (Thsz).

Seydol, İ.Memduh, *Fransız İhtilalinin Dış ve İç Yüzü,* Sinan Matbaası, İstanbul 1950.

Seyfullah, Arpacı, Sultan II: Abdülhamnid, Işık yay. İstanbul 2005.

Sir Eliot Charles, *Avrupa'daki Türkiye*, Tercüman 1001 Temel Eserler Serisi, c.II, Çev. Adnan Sınar ve Şevket Serdar Türet,.

Sloane, William, M. *Bir Tarih Laboratuarı Balkanlar*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987.

Sofuoğlu, Ebu Bekir, *Belgelerle Kosova'da Osmanlı Asırları,* Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği, UKİD.

Sosyalist Kültür Ansiklopedisi, c. VII, Yayımlayan Mehmet Ali Yalçın, MAY Yay. İstanbul 1980.

Stojanoski, Aleksandar, Katarciev, İvan, Zografski Danço, Apostolski, Mihailo, *İstorijata na Makedonskiot Narod* (Makedonya Halkı Tarihi), Makedonska Kniga, Misla, Kultura, Nasa Kniga, Skopje 1988.

Şatev, Pavel, *Solunskiot Atentat i Zatoçenicite vo Fizan,* Spomeni, (Selanik Suikastı ve Fezan Mahkumları) Hatıralar, Bulgarca'dan tercüme Cvetko Martinovski, Kultura, Skopje 1994.

Şener, Sami, *Osmanlı'da Siyasî Çözülme*, İnkılab Yay. II. Baskı, İstanbul 19990.

Şimşir, Bilal, N. *Rumeli'den Türk Göçleri Belgeler, I, II ve III,* TTK, Ankara 1989.

Şimuniç, Petar, *Naçertanije*, *Tajni spisi Srpske nacionalne i vanjske politike* (Tasarı, Sırpların Millî ve Dış Politikasının Gizli Yazıları), 2. Basım, Globus, Zagreb 1992.

Tanyu, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, 1. Kitap, Yağmur yay. İstanbul 1976.

Taşyürek, Muzaffer, *Doğu-Batı Tarihten İbretler*, Bozkır Yay. Erzurum 1999.

Tepedenlioğlu, Nizamettin, Nazif, *Sultan II Abdülhamit ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar,* Bedir Yayınları, İstanbul 1964.

Tepeyran, Ebubekir Hazim, *Hatıralar*, 2. Baskı, Haz. Faruk Ilıkan, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul 1998.

Temo, İbrahim, *İttihad ve Terakkî Cemiyetinin Kurucusu ve 1/1 no'lu Üyesi İbrahim Temo'nun*, *İttihad ve Terakkî Anıları,* Arba Yayınları, İstanbul 1987.

Todorov, Nikolay, *Bulgaristan Tarihi,* Çev. Veysel Atayman, İstanbul 1979.

Todorovski, Gligor, *İlinden vo Francuskite diplomatski dokumenti,* (Fransız Diplomatik Belgelerinde İlinden), Arhiv na Makedonija, Skopje 1993.

Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu, Jon-Türk İhtilalinin kökenleri (1903-1909),* Afa yayınları, İstanbul.

Tomoski, Tomo, *Makedonya niz vekovite, gradovi, tvrd îni, komunikacii*, (Asırlar Boyu Makedonya, Şehirler, Kaleler, Yollar), Matica Makedonska, Skopje 1999.

Toros, Taha, *Ali Münif Beyin Hatıraları*, İSİS , İstanbul 1996.

Troçki, Leon, Balkan *Savaşları*, Çev. Tansel Güney, ARBA yay. İstanbul 1995.

Tunalı, Hilmi, *Makedonya, Mazisi, Hali, İstikbali,* Kahire 1326 (Osmanlıca Risâle) 2. Baskı.

Tuncer, Hüner, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler(1853-1878) Osmanlı'nın Kader Yılları*, Ümit Yay. Ankara 2003.

Turgut, Mehmet, *Osmanlı'da Devlet, Ekonomi ve Batılılaşmadaki Yanlışlıklar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

Turski Dokumenti za İlindenskoto Vostanie (İlinden İsyanı ile İlgili Türk Belgeleri), Skopje 1993.

Türkgeldi, Ali, Fuat, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, c.II, TTK, Ankara 1957.

Ulubelen, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,* Aykaç Kitabevi, İstanbul 1967.

Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi,* TTK, 3. Baskı, Ankara 1999.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, TTK, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail, Hakkı, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi, Hatırat-ı Niyazi,1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan edildiğine Dair Vesikalar,* Örgün Yay. İstanbul 2003.

Vak'-Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi, Haz. M. Münir Aktepe, TTK Ankara 1991.

Von Aster, Ernest, *Fransız İhtilalinin Siyasî ve İctimaî Fikirleri*, Çev. M. Mermi, Berikan Yay. Ankara 2003.

Wheatcroft, Andrew, *Osmanlılar*, Çev. Mehmet Harmancı, Altın Kitaplar Yay. İstanbul 1996.

Yaver, Halil, *Bulgarların Balkanları İstilâ Planları*, Tecelli Basımevi, İstanbul 1938.

Yorga, Nicolae, *Osmanlı Tarihi*, c.V Çev. B. Sıtkı Baysal,, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1948.

Yılmaz, Mehmet, *Konya Vilâyeti'nde Muhacir Yerleşmeleri 1854-1914*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.

1300 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Konstantiniyye, Matbaa-i Ebüz-Ziya 1299.

1301 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Otuzdokuzuncu defa Maarif-i Nezaret-i Celilesinin Eser-i Tertibidir. Matbaa-i Osmaniye'de tab olunmuştur.

MAKALELER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Acaroğlu, M. Türker, "Bükreş'teki Gizli Bulgar İhtilal Merkez Komitesi'nin Sultan Abdülaziz'e Gönderdiği İlginç İki Muhtıra"*, 1867–68), X. Türk Tarih Kongresi*, c.IV. TTK Ankara 1986.

Ajdin, Fevzija, Braco*, "*Uzane Pruge i Vozovi*"* (Dar Raylar ve Trenler), *Turist,* Çasopis za Promociju Turizma, Sarajevo, Novembar 2005, Godina 5, Broj 15.

Akşin, Sina, "Jön Türkler" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.III. İletişim Yay. İstanbul 1985.

Belkıs Altuniş, Gürsoy, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü*",* *Bilig*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi No: 36, Kış 2006.

Ana Britanica, *Ana Yayınları*, İstanbul 1986.87.88.89.

Aydın Mahir, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu*"*, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu*, Bildiriler, İzmir 8-10 Nisan 1999, İzmir 2000.

— *"*Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", Osmanlı Araştırmaları IX, Neşir Heyeti, H. İnalcık, Nejat Göyünç, Heath. W. Lowry, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

Beydilli, Kemal, "Balkanlarda Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası*"*, *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar,* Derleyen, Mustafa Bereketli, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 10.05.1997, 1. Balkan Toplantısı, Yaylacık Matbaası İstanbul 1999.

— *"*II Abdülhamit Devrinde Makedonya Meselesine Dair*", Osmanlı Araştırmaları IX,* Neşir Heyeti Halil İnalcık, Nejat Göyünç ve Heath W. Lowry, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

Bilici, Faruk, "Fransa", *TDVİA,* c. XIII, İstanbul 1997.

Buzpınar, Ş Tufan, "Osmanlı Hilâfeti Hakkında Bazı Yeni Tespitler ve Mülahazalar (1725-1909"), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2004.

"Büyük Larousse"*,* Sözlük ve Ansiklopedisi, *Milliyet* (Fransızca Grand Dictionnaire Encyclopedique Larousse temel alınarak hazırlanmıştır), İstanbul c.XXIV. Tsz.

Çolak, Melek, "Osmanlı İmparatorluğunda Mormonlar*," Journal of Turkish Studies,* Kaf Dağının Ötesine Varmak, Günay Kut Anısına III, Editör Zehra Toksa, Harvard University, volume 28/I.

Davison, Roderic, H. *"*XIX.Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı*", İslâm Dünyası ve Batılılarda Değişim ve Sorunlar*, A. Hourani, U. Heyd, R.H.Davison, Yöneliş yay. İstanbul 1997.

Deringil, Selim*,* "II Abdülhamit Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde 'İmaj' Saplantısı", *Sultan II Abdülhamit ve Devri Semineri, 27-29 Mayıs 1992*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1994.

Emecen, Feridun, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya*", Osmanlı Devleti Tarihi*, c. I, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, İrcica, İstanbul 1999.

Gencer, Ali, İhsan, "Berlin Antlaşması," *TDVİA*, c.V, İstanbul 1992.

Giza, Antoni, "Za propagandnoto falsificiranje na blgarskata istorija v Makedonija" (Makedonya'da Bulgar Tarihinin PropagandaYoluyla Saptırılması Hakkında), *Makedonski Pregled*, godina XXII, Makedonski Naucen İnstitut, Sofija 2000.

Hacısalihoğlu, Mehmet, "Makedonya*", TDVİA*, c. XXVII, İstanbul 1996.

Hafız, Nimetullah, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kosova'da Eğitim", "Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim", *Milletlerarası Kongresi*, Tebliğler,12–15 Nisan 1999, İRCİCA, İstanbul 2001.

Hamza, Yusuf, *II.* "Abdülhamit ve Makedonya Meselesi (1876–1909*)"*, *Sultan II. Abdülhamit Paneli II*, Tertip Heyeti Başkanı Mehmet Tosun, Bilge Yayınları, İstanbul 2000.

Hrabak, Bogumil, "Zvaniçna Srbija i Crna Gora Prema Makedoniji*"*, (Sırbistan ve Karadağ'ın Makedonya'ya Yönelik Resmî Politikaları*), Makedonja vo İstoçnata Kriza, Simpozium Ştip*, (Doğu Krizinde Makedonya, Sempozyum, İştip), Skopje 1978.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim", *Osmanlı Uygarlığı,* Haz. Halil İnalcık ve Günsel Renda, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2003.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar," *Tarihte Güneydoğu Avrupa, Balkanolojinin Dünü Bugünü ve Sorunları*, AÜDTCF Yay. Ankara 1999.

— *"*Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar,* Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay. İstanbul 1993.

İnbaşı, Mehmet, "The City of Skopje and it's Demographic Structure in The 19 th Century ",(XIX. Asırda Üsküp Şehri ve Onun Demografik Yapısı) *Turkish Review of Balkan Studies,* Foundation for the Middle East and Balkan Studies, Annual 2003.

İpek, Nedim, "Üsküb Sancağında Göçmenlerin İskânı", *Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. yılında Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan,* Yayına hazırlayan Doç. Dr. Mehmet Ali Ünal, Samsun 1993.

Karahasan, Mustafa, "Makedonija vo Srpskiot Pecat", (Sırp Basınında Makedonya*), Simpozijum za Makedonija*, Stip 1976.

Karpat, H, Kemal, "Balkanlar", *TDVİA*, c.V, İstanbul 1993.

— "Etnik Kimlik ve Ulus-Drvletlerin Oluşumu*"*, *Osmanlı Tarihi*, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999.

Kasaba, Reşat, "Göç ve Devlet, Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması", *Osmanlı'dan Cumhuriyete, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslar arası Tarih Kongresi 24–26 Mayıs Ankara*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

Kazgan, Haydar, "Duyun-ı Umumiye", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* c. III. İletişim Yay. İstanbul 1985.

Koylu, Zafer, "Ayastefanos Antlaşması ve Sonrasında Balkanlarda Bulgaristan'ın Genişleme Politikaları: Makedonya*", Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu,* 11-13 Mayıs 2005, Odun Pazarı Belediyesi, Eskişehir 2005.

Köni, Hasan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askerî ve Stratejik Açıdan Türkiye, (23-25 Ekim 1995 İstanbul), Ankara Genelkurmay Basımevi 1996.

Kuran, Ecüment, "II Abdülhamit'in Büyük Devletlere Karşı Uyguladığı Siyasetin Esasları", *Abdülhamit ve Devri Semineri,* 27-29 Mayıs 1992, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1994.

Kurşun, Zekeriya, "Balkan Hezimetinin Diğer Osmanlı Bölgelerine Tesiri", *Rumeli Dernek ve Vakıfları 650. yıl Sempozyumu* (31.05–9.06.2002), Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü, Yayına Haz. H. Yıldırım Ağanoğlu, İstanbul 2002.

Küçük Cevdet, "Çırağan Vakası", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul 1994.

— "Osmanlılarda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Ansiklopedisi*, c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1985,

Kütükoğlu, S. Mübahat, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Medeniyeti Tarihi,* c. II, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, İrcica , İstanbul 1999, .

"Meydan Larousse" c.VIII, Meydan Yayınları, İstanbul 1978.

Murat, Habiboğlu, "1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Yunanistan'ın Makedonya Politikası"*, Osmanlı Tarihi*, Yeni Türkiye Yay. c.II, Ankara 1999.

Mutafçieva, Vera, "Blgarskoto opştestvo pod Osmanska vlast do vzrazdanieto i do istoçnata upros", (Osmanlı İdaresi Altında ve Doğu Buhranına Kadar Bulgar Ahâlisi), *İstoria na Blgaria*, Hristo Botev, Sofya 1994.

Ortaylı, İlber, "Balkanlarda Milliyetçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* c. IV, İletişim yayınları İstanbul 1985.

Özbek, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğunda Siyaset ve Devlet 1876–1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Dergi No. 16, İstanbul 2004.

Özcan, Azmi*, "*Masonluk", *TDVİA*, c. XIII, İstanbul 1997.

Pamuk, Şevket, "Osmanlı Dış Borçları*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* c. III. İletişim yayınları İstanbul 1985,

Quataert, Donald, "Nüfus*", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914,* Editör, Halil İnalcık ve Donald Quataert, Eren yayınları, c. II, İstanbul 2004.

— "Ticaret"*, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600–1914,* Editör, Halil İnalcık ve Donald Quataert, Eren yayınları, c. II, İstanbul 2004.

— "XIX. yüzyıla Genel Bir Bakış, Islahatlar Devri 1812–1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600–1914*, Editör, Halil İnalcık ve Donald Quataert, Eren yayınları, c. II, İstanbul 2004.

Rizay, Skender, "Upravno Politikçe Reforme u Makedoniji", (Makedonya'da İdari ve Siyasî Reformlar), *Simpozijum Za Makedonija*, Ştip 1976, Skopje 1978.

Saatçı, Meltem, Begüm, "II. Meşrutiyet Öncesi Makedonya Sorununda "Bulgar" Rolü", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu,* 11-13 Mayıs 2005, Eskişehir Odun Pazarı Belediyesi 2005.

Salahi, Sonyel, "Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğun Son Dönemi", *Osmanlı Tarihi*, c.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Selimoğlu, İsmail, "Balkanlar'daki Türk İdare Sistemi (19 yüzyıl)", *Balkanlar'daki Türk Kültürünün Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslar Arası Sempozyum*, (26-28 Ekim 2001) Uludağ Üniversitesi, Bursa 2002.

Shaw, Stanford, "Osmanlı İmparatorluğunda Azınılklar Sorunu*"*, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* c.III, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Steeves, D.Paul, "Rus Kilisesi", *Hıristiyanlık Tarihi*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2004.

Suçeska, Avdo, "Osmanlı Yönetimi Altında Yugoslavya Ulus ve Halklarının Tarihindeki Bazı Ayırıcı Nitelikler"*,* X. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 22-26 Eylül 1986, c.IV, TTK, Ankara 1993.

Temelski, Hristo, *"*Crkovno Nacionalnata Borba v Makedonija ot 1870 do 1913", (Makedonya'da Kilise ve Millî Mücadele 1870–1913 yılları arası), *Makedonski Pregled,* Sofya 2000.

Thobie, Jacques, "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. III. İletişim yayınları İstanbul 1985.

Tokay, Gül, "Makedonya Sorunu: Berlin'den Bükreş'e, 1878–1913", *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, Derleyen Mustafa Bereketli, Rumeli Kültür Yayınları, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 10.05.1997, 1. Balkan Toplantısı, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1997.

---*"*Osmanlı Bulgaristan İlişkileri: 1878–1908", *Osmanlı Tarihi*, c. II. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Yazıcı, Nesimi, "Osmanlı Son Dönemi Taşra Medreseleri Üzerine Bazı Düşünceler" *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim*, Milletlerarası Kongresi, Tebliğler,12–15 Nisan 1999, İRCİCA, İstanbul 2001.